

कृषि डायरी

२०७३

कृषि सूचना तथा सञ्चार केन्द्र

कृषि डायरी

२०७३

कृषि सूचना तथा सञ्चार केन्द्र

व्यक्तिगत विवरण

नाम : .....
पद : .....
कार्यालयको नाम : .....
ठेगाना : .....
फोन : .....
फ्याक्स : .....
इमेल : .....
वेभसाइट : .....
मोबाइल : .....
स्थायी ठेगाना : .....
फोन : .....
कर्मचारी संचयकोष नं. : .....
रिक्त लगानी नं. : .....
चालक अनुमति पत्र नं. : .....
राहदानी नं. : .....
सावधिक जीवन बीमा कोष नं. : .....
जीवन बीमा नं. : .....
रक्त समूह : .....
कुनै दुर्घटना भएमा खबर गरिदिनुहोस : .....

कार्य योजना
(WORK PLAN)

वैशाख-२०७३

APR/ MAY-2016 AD

आइतबार SUN	सोमबार MON	मंगलबार TUE	बुधबार WED	बिहिवार THU	शुक्रबार FRI	शनिबार SAT
			१ APR 13	२ 14	३ 15	४ 16
५ 17	६ 18	७ 19	८ 20	९ 21	१० 22	११ 23
१२ 24	१३ 25	१४ 26	१५ 27	१६ 28	१७ 29	१८ 30
१९ MAY 1	२० 2	२१ 3	२२ 4	२३ 5	२४ 6	२५ 7
२६ 8	२७ 9	२८ 10	२९ 11	३० 12	३१ 13	

जेष्ठ-२०७३

MAY/JUNE-2016 AD

आइतबार SUN	सोमबार MON	मंगलबार TUE	बुधबार WED	बिहिवार THU	शुक्रबार FRI	शनिबार SAT
३० 12	३१ 13	३२ 14				१ 14
२ 15	३ 16	४ 17	५ 18	६ 19	७ 20	८ 21
९ 22	१० 23	११ 24	१२ 25	१३ 26	१४ 27	१५ 28
१६ 29	१७ 30	१८ 31	१९ JUNE 1	२० 2	२१ 3	२२ 4
२३ 5	२४ 6	२५ 7	२६ 8	२७ 9	२८ 10	२९ 11

અસાર-૨૦૭૩

JUNE/JULY-2016 AD

આદિતવાર SUN	સોમવાર MON	મંગલવાર TUE	બુધવાર WED	વિહિવાર THU	શુક્રવાર FRI	શનિવાર SAT
			૧ 15	૨ 16	૩ 17	૪ 18
૫ 19	૬ 20	૭ 21	૮ 22	૯ 23	૧૦ 24	૧૧ 25
૧૨ 26	૧૩ 27	૧૪ 28	૧૫ 29	૧૬ 30	૧૭ JULY 1	૧૮ 2
૧૯ 3	૨૦ 4	૨૧ 5	૨૨ 6	૨૩ 7	૨૪ 8	૨૫ 9
૨૬ 10	૨૭ 11	૨૮ 12	૨૯ 13	૩૦ 14	૩૧ 15	

સાડન-૨૦૭૩

JULY/AUG-2016 AD

આદિતવાર SUN	સોમવાર MON	મંગલવાર TUE	બુધવાર WED	વિહિવાર THU	શુક્રવાર FRI	શનિવાર SAT
૩૦ 14	૩૧ 15	૩૨ 16				૧ 16
૨ 17	૩ 18	૪ 19	૫ 20	૬ 21	૭ 22	૮ 23
૯ 24	૧૦ 25	૧૧ 26	૧૨ 27	૧૩ 28	૧૪ 29	૧૫ 30
૧૬ 31	૧૭ AUG 1	૧૮ 2	૧૯ 3	૨૦ 4	૨૧ 5	૨૨ 6
૨૩ 7	૨૪ 8	૨૫ 9	૨૬ 10	૨૭ 11	૨૮ 12	૨૯ 13

ભદૌ-૨૦૭૩

AUG/SEPT-2016 AD

આદિતવાર SUN	સોમવાર MON	મંગલવાર TUE	બુધવાર WED	વિહિવાર THU	શુક્રવાર FRI	શનિવાર SAT
			૧ 17	૨ 18	૩ 19	૪ 20
૫ 21	૬ 22	૭ 23	૮ 24	૯ 25	૧૦ 26	૧૧ 27
૧૨ 28	૧૩ 29	૧૪ 30	૧૫ 31	૧૬ SEPT 1	૧૭ 2	૧૮ 3
૧૯ 4	૨૦ 5	૨૧ 6	૨૨ 7	૨૩ 8	૨૪ 9	૨૫ 10
૨૬ 11	૨૭ 12	૨૮ 13	૨૯ 14	૩૦ 15	૩૧ 16	

અસોજ-૨૦૭૩

SEPT/OCT-2016 AD

આદિતવાર SUN	સોમવાર MON	મંગલવાર TUE	બુધવાર WED	વિહિવાર THU	શુક્રવાર FRI	શનિવાર SAT
૩૦ 16						૧ 17
૨ 18	૩ 19	૪ 20	૫ 21	૬ 22	૭ 23	૮ 24
૯ 25	૧૦ 26	૧૧ 27	૧૨ 28	૧૩ 29	૧૪ 30	૧૫ OCT 1
૧૬ 2	૧૭ 3	૧૮ 4	૧૯ 5	૨૦ 6	૨૧ 7	૨૨ 8
૨૩ 9	૨૪ 10	૨૫ 11	૨૬ 12	૨૭ 13	૨૮ 14	૨૯ 15

कार्तिक-२०७३

OCT/NOV-2016 AD

आइतबार SUN	सोमबार MON	मंगलबार TUE	बुधबार WED	बिहिवार THU	शुक्रबार FRI	शनिबार SAT
	१ 17	२ 18	३ 19	४ 20	५ 21	६ 22
७ 23	८ 24	९ 25	१० 26	११ 27	१२ 28	१३ 29
१४ 30	१५ 31	१६ NOV 1	१७ 2	१८ 3	१९ 4	२० 5
२१ 6	२२ 7	२३ 8	२४ 9	२५ 10	२६ 11	२७ 12
२८ 13	२९ 14	३० 15				

मंसिर-२०७३

NOV/DEC-2016 AD

आइतबार SUN	सोमबार MON	मंगलबार TUE	बुधबार WED	बिहिवार THU	शुक्रबार FRI	शनिबार SAT
			१ 16	२ 17	३ 18	४ 19
५ 20	६ 21	७ 22	८ 23	९ 24	१० 25	११ 26
१२ 27	१३ 28	१४ 29	१५ 30	१६ DEC 1	१७ 2	१८ 3
१९ 4	२० 5	२१ 6	२२ 7	२३ 8	२४ 9	२५ 10
२६ 11	२७ 12	२८ 13	२९ 14	३० 15		

पुष-२०७३

DEC/JAN-2016/17 AD

आइतबार SUN	सोमबार MON	मंगलबार TUE	बुधबार WED	बिहिवार THU	शुक्रबार FRI	शनिबार SAT
					१ 16	२ 17
३ 18	४ 19	५ 20	६ 21	७ 22	८ 23	९ 24
१० 25	११ 26	१२ 27	१३ 28	१४ 29	१५ 30	१६ 31
१७ JAN 1	१८ 2	१९ 3	२० 4	२१ 5	२२ 6	२३ 7
२४ 8	२५ 9	२६ 10	२७ 11	२८ 12	२९ 13	

माघ-२०७३

JAN/FEB-2017 AD

आइतबार SUN	सोमबार MON	मंगलबार TUE	बुधबार WED	बिहिवार THU	शुक्रबार FRI	शनिबार SAT
						१ 14
२ 15	३ 16	४ 17	५ 18	६ 19	७ 20	८ 21
९ 22	१० 23	११ 24	१२ 25	१३ 26	१४ 27	१५ 28
१६ 29	१७ 30	१८ 31	१९ FEB 1	२० 2	२१ 3	२२ 4
२३ 5	२४ 6	२५ 7	२६ 8	२७ 9	२८ 10	२९ 11

फागुन-२०७३

FEB/MAY-2017 AD

आइतबार SUN	सोमबार MON	मंगलबार TUE	बुधबार WED	बिहिवार THU	शुक्रबार FRI	शनिबार SAT
१ 12	२ 13	३ 14	४ 15	५ 16	६ 17	७ 18
८ 19	९ 20	१० 21	११ 22	१२ 23	१३ 24	१४ 25
१५ 26	१६ 27	१७ 28	१८ MAY 1	१९ 2	२० 3	२१ 4
२२ 5	२३ 6	२४ 7	२५ 8	२६ 9	२७ 10	२८ 11
२९ 12	३० 13					

चैत्र-२०७३

MAY/APR-2017 AD

आइतबार SUN	सोमबार MON	मंगलबार TUE	बुधबार WED	बिहिवार THU	शुक्रबार FRI	शनिबार SAT
		१ 14	२ 15	३ 16	४ 17	५ 18
६ 19	७ 20	८ 21	९ 22	१० 23	११ 24	१२ 25
१३ 26	१४ 27	१५ 28	१६ 29	१७ 30	१८ 31	१९ APR 1
२० 2	२१ 3	२२ 4	२३ 5	२४ 6	२५ 7	२६ 8
२७ 9	२८ 10	२९ 11	३० 12	३१ 13		

विषय सूची

विवरण

१. नेपालको कृषि तथ्याङ्क
२. प्रमुख कृषिजन्य बालीहरूको तुलनात्मक क्षेत्रफल तथा उत्पादनको स्थिति (२०६९/७० - २०७९/८०)
३. विभिन्न कार्यालयको फोन, फ्याक्स, ईमेल र वेबसाईट
- ३.१. मन्त्रालयहरू
- ३.२. संवैधानिक निकायहरू
- ३.३. कृषि विकास मन्त्रालय
- ३.४. कृषि विभाग
- ३.५. पशु विकास मन्त्रालय
- ३.६. पशु सेवा विभाग
- ३.७. खाद्य प्रविधि तथा गुण नियन्त्रण विभाग
- ३.८. नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद्
- ३.९. कृषिसँग सम्बन्धित बोर्ड/संस्थान/कम्पनी/समिति बोर्ड
- ३.१०. नेपाल सरकारका विभागहरूको टेलिफोन नम्बरहरू
- ३.११. नेपाल सरकारका क्षेत्रीय प्रशासन कार्यालयहरूको टेलिफोन
- ३.१२. प्रमुख टेलिभिजन प्रसारण संस्थाहरू
- ३.१३. राष्ट्रिय दैनिक पत्रिकाहरूको विवरण
- ३.१४. कृषि सम्बन्धी पत्रिका/म्यागाजिनहरूको विवरण
- ३.१५. कृषि रेडियो
- ३.१६. कृषि पत्रकार/प्रकाशन तथा प्रसारण गृहहरूको संस्थाहरू
- ३.१७. सूचना प्रविधि मार्फत कृषि प्रविधिमा कार्यरत संस्थाहरू
- 3.18. NATIONAL/INTERNATIONAL NON-GOVERNMENTAL ORGANIZATIONS
- ३.१९. जिल्ला कृषि विकास कार्यालयहरू
- ३.२०. जिल्ला पशु सेवा कार्यालयहरू
४. कृषिसँग सम्बन्धित नीति तथा ऐन नियमहरू
५. तेह्रौँ योजनाको आधारपत्रमा उल्लेखित कृषि क्षेत्रका नीतिहरू
६. कृषि विकास मन्त्रालयका प्रतिबद्धताहरू - २०७२
७. बाली तथा पशुपंक्षी बीमा
८. बीउ बिजन
- ८.१. विभिन्न बालीका सिफारिश जातहरू
- ८.२. गुणस्तरीय बीउका विशेषताहरू एवं नेपालमा बीउको गुणस्तर कायम गर्ने तरिका
९. माटो
- ९.१. विरुवाको एकीकृत खाद्यतत्व व्यवस्थापनको अवधारणा
- ९.२. विभिन्न पि.एच. तथा विभिन्न बुनोट (Texture) भएको माटोमा कृषि चूनको प्रयोग
- ९.३. माटो तथा रसायनिक मल विश्लेषण गर्दा प्रति नमुना लाग्ने शुल्क
१०. मत्स्यपालन
११. फलफूल खेती
१२. कफी तथा चिया
१२. पुष्प खेती
१४. तरकारी खेती प्रविधि तालिका
१५. मसला बाली उत्पादन प्रविधि तालिका
१६. बाली संरक्षण
- १६.१. विभिन्न बालीका रोग तथा कीराहरू र तिनको व्यवस्थापन
- १६.१.१. अन्नबाली
- १६.१.२. कोसेबाली : चना, मास, भटमास, मुङ्ग, चना र रहर मा क्षति पुऱ्याउने कीराहरू
- १६.१.३. आलु बालीका हानिकारक कीराहरू

१६.१.४ तरकारी बालीका रोग र कीराहरू

१६.१.५ फूलगोवी समूह बालीका रोगहरू

१६.१.७ अन्य बालीका रोगहरू र तिनको व्यवस्थापन

१६.२ नेपालमा प्रतिबन्धित विषादीहरू:

१६.३ पञ्जिकृत विषादीहरूको सामान्य नाम तथा विषादी बालीमा प्रयोग गरिसकेपछि बाली टिप्न वा कटानी गर्नका लागि पर्खनु पर्ने प्रतिकक्षा अवधि

१६.४ एकीकृत शत्रु जीव व्यवस्थापन कार्यक्रम (आइ.पि.एम)

१७ व्यवसायिक किट

१७.१ मौरीपालन

१७.२ च्याउ खेती

१८. पोष्टहार्भेष्ट

१९. कृषि इन्जिनियरिङ्ग महाशाखा, खुमलटारबाट विकसित तथा व्यवसायिक रुपबाट उत्पादित कृषि औजार/उपकरणहरू

२०. कृषि बजार

२१. बेमौसमी तरकारी उत्पादनको लागि प्लाष्टिक घर

२२. प्लाष्टिक पोखरी निर्माण

२३. पशु स्वास्थ्य

२३.१ गाईका जातहरू

२३.२. भैंसीका जात:

२३.३ गाईभैंसीहरूमा लाग्ने प्रमुख रोगहरू

२३.४ कुखुराका प्रमुख रोगहरू

२३.५ नेपालमा पालिएका बाखाको जातहरू

२३.६ पशुपंक्षीबाट मानिसमा सर्नसक्ने रोगहरू

२३.७ पशु नश्ल सुधार राष्ट्रिय अभियान कार्यक्रम

२३.८ पशु आहारा विकास राष्ट्रिय अभियान कार्यक्रम (फरेज मिसन)

२४. खाद्य प्रविधि तथा गुण नियन्त्रण विभाग

२६. फलफूल विरुवाहरूको सरकारी मूल्य सूची

२७. मत्स्य विकास सेवा शुल्क

२९. तरकारी विकास निर्देशनालय, खुमलटार

सरकारी फार्म/केन्द्रमा उत्पादित तरकारी बीउको मूल्य-सूचि

२९. किसान कल सेन्टर

३०. टिपोट

१.नेपालको कृषि तथ्याङ्क

कूल क्षेत्रफल

क्र. सं.	क्षेत्र	क्षेत्रफल (वर्ग कि.मी.)
१.	हिमाली क्षेत्र	५१८१७
२.	पहाडी क्षेत्र	६१३४५
३.	तराई क्षेत्र	३४०१९
	कूल	१४७१८१

भू-उपयोग (००० हेक्टर)

क्र. सं.	क्षेत्र	क्षेत्रफल (००० हेक्टर)
१.	खेती गरिएको जमिन	३०९१
२.	खेती नगरिएको खेती योग्य जमिन	१०३०
३.	वन जंगल (भाडी १५६० हे. सहित)	५८२८
४.	चरन खर्क	१७६६
५.	पानी	३८३
६.	अन्य	२६२०
	कूल	१४७१८

कूल गार्हस्थ उत्पादन प्रचलित मूल्यमा

(मूल्य : रु. दश लाख)

क्र. सं.	क्षेत्र	२०६९/७०		२०७०/७१		२०७१/७२	
		मूल्य	प्रतिशत	मूल्य	प्रतिशत	मूल्य	प्रतिशत
१.	कृषि तथा वन	५४८९६८	३४.३३	५८३६९२	३२.६१	६११७०५	२८.७९
२.	मत्स्य	६६१७	०.४१	८६५९	०.४८	९२६१	०.४४
३.	गैह्य कृषि	१०४३५८७	६५.२६	१३३६१६६	६६.९१	१५०३६८४	७०.७७
	कूल	१५९९१७२	१००	१९२८५१७	१००	२१२४६५०	१००

कृषि क्षेत्रको कूल गार्हस्थ उत्पादन वृद्धिदर

क्र.सं.	क्षेत्र	२०६९/७०	२०७०/७१	२०७१/७२ (Preliminary revised after earthquake)
१.	कृषि तथा वन	१.०७	२.८४	१.७९
२.	मत्स्य	२.७१	४.९०	६.३१
३.	गैह्य कृषि	५.०१	५.३४	३.५८
	कुल		५.१५	३.०५

जनसंख्या (वि.सं. २०६८)

जम्मा जनसंख्या	२,६४,९४,५०४
----------------	-------------

१.	पुरुष	१,२८,४९,०४१
२.	महिला	१,३६,४५,४६३
वार्षिक जनसंख्या वृद्धिदर (प्रतिशत)		१.३५
जनघनत्व प्रति वर्ग कि.मि.		१८०

कृषि पेशामा संलग्न जनसंख्या प्रतिशत (वि.सं. २०६८)

औषत	६५.६
पुरुष	६०.२
महिला	७२.८

कोरा जन्मदर हजारमा (वि.सं. २०६८)	२१.८
कोरा मृत्युदर हजारमा (वि.सं. २०६८)	७.३
बाल मृत्युदर प्रति हजारमा (वि.सं. २०६८)	४०.५
कुल प्रजनन दर (वि.सं. २०६८)	२.५
औसत आयु वर्ष (वि.सं. २०६८)	६६.६
घर परिवार संख्या (वि.सं. २०६८)	५४,२७,३०२
सिंचित क्षेत्रफल (हेक्टर), आ.व.२०७१/७२	१३,६८,९१४

२. प्रमुख कृषिजन्य बालीहरूको तुलनात्मक क्षेत्रफल तथा उत्पादनको स्थिति (२०६९/७० - २०७१/७२)

(क) खाद्यान्न बाली

क्षेत्रफल: हेक्टर, उत्पादन: मे.टनमा

बाली	२०६९/७०		२०७०/७१		२०७१/७२	
	क्षेत्रफल	उत्पादन	क्षेत्रफल	उत्पादन	क्षेत्रफल	उत्पादन
धान	१४२०५७०	४५०४५०३	१४८६९५१	५०४७०४७	१४२५३४६	४७८८६१२
मकै	८४९६३५	१९९९०१०	९२८७६१	२२८३२२२	८८२३९५	२१४५२९१
गहुँ	७५४२४३	१७२७३४६	७५४४७४	१८८३१४७	७६२३७३	१९७५६२५
कोदो	२७४३५०	३०५५८८	२७११८३	३०४१०५	२६८०५०	३०८४८८
जौ	२९५९८	३३७८२	२८१७३	३४८२४	२८०५३	३७३५४
फापर	१०६८१	१००५६	१०५१०	१०३३५	१०८१९	१०८७०
जम्मा	३३३९०७७	८५८०२८५	३४८००५२	९५६२६८०	३३७७०३६	९२६६२४०

(ख) नगदे बाली

क्षेत्रफल: हेक्टर, उत्पादन: मे.टनमा

बाली	२०६९/७०		२०७०/७१		२०७१/७२	
	क्षेत्रफल	उत्पादन	क्षेत्रफल	उत्पादन	क्षेत्रफल	उत्पादन
तेलहन	२१५६००	१७९०००	२२४५८२	१९४५३६	२३३०४१	२०९६१२

आलु	१९७२३४	२६९०४२१	२०५७२५	२८१७५१२	१९७०३७	२५८६२८७
सुर्ती	१८००	२४३०	७७३.२३	१००४	१७२४	२२२७
उखु	६४४८३	२९३००००	७६८६३	३३१५९३९	६६६००	३०६३०००
जुट	११३००	१५५००	८७८७	१२६५९	८६४१	१२५४६.५
कपास	१७५	१५०	१३०	१३२	१२२.५	१३७

(ग) दलहन वाली

क्षेत्रफल: हेक्टर, उत्पादन: मे.टन/मा

बाली	२०६९/७०		२०७०/७१		२०७१/७२	
	क्षेत्रफल	उत्पादन	क्षेत्रफल	उत्पादन	क्षेत्रफल	उत्पादन
मुसुरो	२०६५२२	२२६९३१	२०५९३९	२२६८३०	२०४४७५	२२७४९२
चना	९७८२	९६९६	९३४१	९३८०	९२७४	९४०८
रहर	१७४५९	१६४५९	१७००६	१६४१५	१६८८५	१६४६२
मास	२५२२७	२१३६४	२३३१२	१९३८३	२३१४७	१९४३९
खेसरी	११५१७	१३९३६	११४९५	१४१०३	११४१३	१४१४४
गहत	६३६२	५४४५	६२३३	५६६२	६१८८	५६७८
भटमास	२४९३४	२९२२१	२३७५७	२८२३७	२३५८८	२८३१९
अन्य	३१६३३	३३६९२	३०६४४	३२८१७	३०४२७	३२९१३
जम्मा	३३३४३६	३५६७४४	३२८७३८	३५२४७३	३२६४००	३५३५००

(घ) अन्य बालीहरु

क्षेत्रफल: हेक्टर, उत्पादन: मे.टन/मा

बाली	२०६९/७०		२०७०/७१		२०७१/७२	
	क्षेत्रफल	उत्पादन	क्षेत्रफल	उत्पादन	क्षेत्रफल	उत्पादन
फलफूल	१०१४८०	९३८७३१	११००८६	९६५०४४	११०८०२	९९२७०३
तरकारी	२४६३९२	३३०१६८४	२५४९३२	३४२१०३५	२६६९३७	३५८००८५
चिया	१९०३६	२०५८८	१९२७१	२१३९४	१९२७१	२१३९४
कफी	१७५०	३६६	१९११	४२९.४	२३८१	४६३.६
खुर्सानी	६६८०	२७९४८	८०३३	३५६६८	७६७९.५	४०१७१.८
अलैंची	११४३४	५७५३	११५०१	५२२५	१२४५८.४	५१६५.८
अदुवा	१९३७६	२३५०३३	२४२२६	२७६१५०	२३८२५.६	२४२५४६.९
लसुन	५९०४	४०७५७	६५६९	४५०३५	७११९.३	४४७२२.७

बाली	२०६९/७०		२०७०/७१		२०७१/७२	
	क्षेत्रफल	उत्पादन	क्षेत्रफल	उत्पादन	क्षेत्रफल	उत्पादन
बेसार	४३७६	३५७२५	७३१०	६७६३१	७८७६.६	७१८११.८
रेशम कोया	१५३०	३७.६		३८.५		
मह		१६२५		१६५०		
माछा		५७५२०		६५७७०		६९५००
च्याउ		१६५०		१६७५		

पशुजन्य तथ्यांकको तुलनात्मक स्थिति (२०६९/७० - २०७१/७२)

(क) पशु संख्या

क्र.सं.	विवरण	२०६९/७०	२०७०/७१	२०७१/७२
१	गाई	७२७४५४५	७४१८८९४	७२४१७४३
२	भैंसी	५२४२२८८	५१४२९१०	५१६७७३७
३	भेडा	८०९५०४	७८९१८०	७८९२९२
४	बाख्रा	९७८५५४२	१०१७९३२१	१०२५१५६९
५	बंगुर	११६०२५०	१२२५०३५	१२०३२३०
६	कुखुरा	४७९५६०७८	४५७९९३७७	५०१९५२८५
७	हाँस	३७५९७४	३९०२०९	३९०२८७
८	दूध दिने गाई	१०२५६६७	१०२०१७५	१०२५९४७
९	दूध दिने भैंसी	१३७०१२०	१३०४६८६	१३४५१६४
१०	फुल पार्ने कुखुरा	८२३३०९१	८०३१६१६	८४१२७२८
११	फुल पार्ने हाँस	१७४७१८	१७९४४७	१७९४८०
१२	खरायो	१५३५०	२५४३७	२५८७२
१३	घोडा	४९२००	४९४२६	५२६५५
१४	याक/चौरी	६९८५५	६१०४५	७०९७८

(ख) पशुजन्य उत्पादन

क्र.सं.	विवरण	२०६९/७०	२०७०/७१	२०७१/७२
१.	दूध उत्पादन (मे.टन)	१६८०८१२	१७०००७३	१७२४८२३
१.१	गाई	४९२३७९	५३२३००	५५७६६९
१.२	भैंसी	११८८४३३	११६७७७३	११६७१५४
२.	मासु उत्पादन (मे.टन)	२९५१६७	२९८२४४	३०३४०१
२.१	रांगा/भैंसी	१७५१३२	१७३९०६	१७४०१२

क्र.सं.	विवरण	२०६९/७०	२०७०/७१	२०७१/७२
२.२	भेंडा	२७२१	२६५६	२६५८
२.३	बोका/खसी	५५५७८	५९०५३	६०९०६
२.४	बंगुर	१८७०९	१९२६९	२०१३५
२.५	कुखुरा	४२८१०	४३१३३	४५४५८
२.६	हाँस	२१७	२२७	२३२
३.	फूल उत्पादन (हजार)	८८७२४०	८८२९१८	८७९५०१
३.१	कुखुरा	८७४१९४	८५९५१५	८६५९४७
३.२	हाँस	१३०४६	१३४०३	१३५५४
४.	ऊन उत्पादन (के.जी.)	५८७८३४	५८६८४८	५६८७२९

कृषि सामग्री वितरण

परिमाण : मे.टन

क्र.सं.	सामग्री	२०६९/७०	२०७०/७१	२०७१/७२
१.	रासायनिक मल (कृ.सा.कम्पनी) (ग्रसमा)	१७६९६३	२३२१८९	२९,८६७७.१७
२.	उन्नत बीउ विजन बिक्री वितरण (रा.बीउ विजन कम्पनी)	३७४७	७२९०	९५४०.२१५

३. विभिन्न कार्यालयको फोन, फ्याक्स, ईमेल र वेबसाईट

कार्यालय	फोन	ईमेल / वेबसाईट
राष्ट्रपतिको कार्यालय	४४९६०५६, ४४९६३९७, ४४९७१७५	
उपराष्ट्रपतिको कार्यालय	४२२८२९९, ४२९२०४०, ४२२८९९२	
प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद् कार्यालय	४२९९००५, ४२९९०५५	info@pmo.gov.np www.pmo.gov.np

३.१. मन्त्रालयहरु

अर्थ मन्त्रालय	४२९९४९२, ४२९९३३८	www.mof.gov.np
उर्जा मन्त्रालय	४२९९५९६	www.moen.gov.np
उद्योग मन्त्रालय	४२९९५७९	www.moi.gov.np
कानून तथा न्याय,	४२२३७२७	www.moljpa.gov.np
कृषि विकास मन्त्रालय	४२९९७०६, ४२९९९५० ४२९९९८९	memoac@moac.gov.np, www.moac.gov.np
गृह मन्त्रालय	४२९९२६९,	www.moha.gov.np
परराष्ट्र मन्त्रालय	४४९६०९९,	adm@mofa.gov.np, www.mofa.gov.np
भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालय	४२४६७९७	www.molrm.gov.np, infomolrm@most.gov.np
भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालय	४२२७२८०,	info@moppw.gov.np, www.moppw.gov.np
महिला, बालबालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालय	४२४९७२८,	mail@mowcsw.gov.np, www.mowcsw.gov.np
युवा तथा खेलकुद मन्त्रालय	४४९६५०७,	www.moys.gov.np
रक्षा मन्त्रालय	४२९९२९०	www.mod.gov.np mod@rna.mil.np
वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालय	४२६२४२८	www.mod.gov.np/mod@rna.mil.np
वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय	४२३०९६७	www.moics.gov.np
विज्ञान प्रविधि तथा बातावरण मन्त्रालय	४२९९६४९	www.moenv.gov.np
शान्ति तथा पूर्वाधार मन्त्रालय	४२९९९८९	info@peace.gov.np, www.peace.gov.np
शिक्षा मन्त्रालय	४४९२८०४	www.moe.gov.np infomoe@most.gov.np

श्रम तथा रोजगार	४२४७६४२	infomoltm@most.gov.np, www.moltm.gov.np
संस्कृति पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय	४२३२४११	www.tourism.gov.np motca@ntc.net.np
संघिय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालय	४२००३०४,	www.mld.gov.np ipd@mld.gov.np
सहकारी तथा गरीबि निवारण	४२११६६०	www.mocpa.gov.np
सहरी विकास मन्त्रालय	४२११६७३	www.moud.gov.np
सामान्य प्रशासन मन्त्रालय	४२४५३६७	www.moga.gov.np mogasecretary@yahoo.com
सिंचाई मन्त्रालय	४२११४२६	info@moir.gov.np, www.moir.gov.gov.np
सूचना तथा संचार मन्त्रालय	४२२०१५०	www.moic.gov.np moicpl@ccsl.com.np moichmg@ntc.net.np
स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालय	४२६२६०२	www.mohp.gov.np
पशुपक्षी विकास मन्त्रालय	४२११६६०	www.mocpa.gov.np

३.२.संवैधानिक निकायहरू

सर्वोच्च अदालत

कार्यालय	फोन	फ्याक्स	इमेल
प्रधान न्यायाधीश	४२६२५४६	४२६२६७९	www.supremecourt.gov.np
रजिष्ट्रार	४२६२६५५, Ext. २१०१		info@supremecourt.gov.np

संसद

	फोन	फ्याक्स	इमेल
सभामुख	४२२६४५९		
उपसभामुख	४२२०३२७		
महा-सचिव	४२२६०२१		

अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग

	फोन	फ्याक्स	इमेल
प्रमुख आयुक्त	४४२९६६६	४४४०१०४, ४४४०१२६	www.ciaa.gov.np
सचिव	४४३२७०६		

निर्वाचन आयोग

	फोन	फ्याक्स	इमेल
प्रमुख आयुक्त		४२२५५६०	www.electioncommission.org.np
सचिव	४२६५१९२		election@mos.com.np

द

	फोन	फ्याक्स	इमेल
महान्यायाधिवक्ता	४२६२३९४	४२६२५६२२४२१६०५१	www.attorneygeneral.gov.np
नायब महान्यायाधिवक्ता	४२६२६९५		info@attorneygeneral.gov.np

महालेखा परीक्षकको कार्यालय

	फोन	फ्याक्स	इमेल
महालेखा परीक्षक	४२६२९५६	४२६२७९६	www.oagnep.gov.np

उप-महालेखा परीक्षक	४२६२६६२		infoag@most.gov.np
--------------------	---------	--	--------------------

लोकसेवा आयोग

	फोन	फ्याक्स	इमेल
अध्यक्ष	४४१०९१०	४७७१४९०	www.psc.gov.np
सचिव	४७७१५१३		info@psc.gov.np

राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग

	फोन	फ्याक्स	इमेल
अध्यक्ष	५५२५६५९४५०१००१५	५५४७९७३	www.nhrcnepal.org; info@nhrc.nepal.org.np

राष्ट्रिय योजना आयोगको सचिवालय

उपाध्यक्ष	४२२९०७०
सदस्य सचिव	४२२५६७९

विशेष अदालत

कार्यालय	४२२६६३६, ४२१२२४०	४२१६६५१
----------	------------------	---------

३.३. कृषि विकास मन्त्रालय

कृषि विकास मन्त्रालय अन्तर्गतका महाशाखा तथा शाखाहरू

	टेलिफोन	फ्याक्स
मन्त्री	४२११९२९	
राज्य मन्त्री		
सचिव	४२११६०६	४२११९३५
महाशाखाहरू		
योजना महाशाखा	४२११६६५	४२११९३५
बजेट तथा कार्यक्रम शाखा		
मानव संसाधन विकास शाखा		
कृषि सहकारी तथा ग्रामिण विकास शाखा		
दैवी प्रकोप तथा राहत व्यवस्थापन शाखा		
अनुगमन, मूल्यांकन तथा तथ्याङ्क महाशाखा	४२११९१५	४२११९३५
कार्यक्रम अनुगमन तथा मू.शाखा		
वैदेशिक आयोजना अनुगमन तथा मूल्याङ्कन शाखा		
बोर्ड, संस्थान, समिति, परिषद अनुगमन शाखा		
कृषि रणनीति अनुगमन तथा विश्लेषण शाखा		
कृषि तथ्याङ्क शाखा		
कृषि भौगोलिक सूचना तथा सूचना प्रविधि शाखा		
खाद्य सुरक्षा कृषि व्यवसाय प्रवर्द्धन तथा वातावरण महाशाखा	४२११९४०	४२११९३५
अन्तराष्ट्रिय व्यापार प्रवर्द्धन शाखा		
कृषि सामग्री व्यवस्था शाखा		
कृषि व्यवसाय प्रवर्द्धन शाखा		
खाद्य तथा पोषण सुरक्षा शाखा		
वातावरण तथा जलवायु शाखा		
लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण शाखा		
कृषि जैव विविधता शाखा		
प्रशासन महाशाखा	४२११९३२	४२११६३९, ४२११९३५
कर्मचारी प्रशासन शाखा		
आन्तरिक व्यवस्थापन शाखा		
ऐन, नियम परामर्श शाखा		
आर्थिक प्रशासन शाखा		
नीति तथा अन्तराष्ट्रिय सहयोग समन्वय महाशाखा	४२११६६७	४२११९३५
कृषि नीति अनुसन्धान तथा विश्लेषण शाखा		
कृषि विकास रणनीति तथा समन्वय शाखा		
द्विपक्षिय लगानी, वैदेशिक तथा सहायता समन्वय शाखा		
बहुपक्षीय वैदेशिक सहायता लगानी समन्वय शाखा		

कृषि विकास मन्त्रालय अन्तर्गतका केन्द्रीय निकायहरू

कृषि सूचना तथा सञ्चार केन्द्र (AICC), हरिहरभवन	५५२५६१७		५५२२२५६
	५५२२२४६		
	agroinfo@wlink.com.np		

	www.aicc.gov.np		
बीउ विजन गुणस्तर नियन्त्रण केन्द्र (SQCC), हरिहरभवन	५५२१३५९		५५२६२७६
	५५३४२५८		
	sqcc@vianet.com.np/ www.sqcc.gov.np		
राष्ट्रिय कृषि अनुसन्धान तथा विकास कोष (NARDF), सिंहदरबार प्लाजा	४२६५०८१		४२९६८०४
	enquiries@nardf.org.np		
	www.nardf.org.np		

मन्त्रालय अन्तर्गतका आयोजनाहरू

व्यावसायिक कृषि तथा व्यापार आयोजना (PACT)	०१-४०९७७६५, ४०९७७६७ mail@pact.gov.np, www.pact.gov.np	०१-४३३३२३६(Fax)
कार्यक्रम लागू भएका जिल्लाहरू: नेपालका ७५ वटै जिल्लामा संचालन		
	फोन	फ्याक्स
प्रिस्ट (PRIST), विराटनगर	०२१-४७९०७	०२१-४७०४९०
	pristbiratnagar@gmail.com	
प्रिस्ट (PRIST), एकान्तकुना, ललितपुर	०१-५५२०७४६, ५५२०४४९	०१-५५२०४४९
	pristkathmandu@gmail.com	
प्रिस्ट (PRIST), पोखरा	०६९-५२३९४०	०६९-५३९६७९
	pristpokhara@gmail.com	
प्रिस्ट (PRIST), सुर्खेत	०८३-५२३४४२	०८३-५२३२२४
	pactpristmwdr@gmail.com	
प्रिस्ट (PRIST), डोटी	०९४-४४०४२२	०९४-४४०४२२
	pactprist.fwdr@yahoo.com	
उच्चमूल्य कृषिवस्तु विकास आयोजना (HVAP): आयोजना व्यवस्थापन कार्यालय सुर्खेत	फोन ०८३-५२००३८, ५२५५८४ फ्याक्स: ०८३-५२५४०३, Toll free १६६०८३५२४४४ info@hvap.gov.np, hvapnepal@gmail.com www.hvap.gov.np	
किसानका लागि उन्नत बीउ विजन कार्यक्रम (KUBK): कार्यक्रम व्यवस्थापन कार्यालय, शंकरनगर, रुपन्देही सम्पर्क कार्यालय: कुमारीपाटी, ललितपुर	फोन ०७९-४२०२४४ फ्याक्स: ०७९-४२०२४५ फोन ०१-५५२२०६७	
कार्यक्रम लागू भएका जिल्लाहरू पश्चिमाञ्चल: गुल्मी र अर्घाखाँची मध्य-पश्चिमाञ्चल: रुकुम, रोल्पा, सल्यान र प्यूठान		
कृषि तथा खाद्य सुरक्षा आयोजना, गैँझाघारा	फोन ०१-४००४०७५, फ्याक्स ०१-४००४०७५ nafspmoad@gmail.com, www.asfp.gov.np	
कार्यक्रम लागू भएका जिल्लाहरू: सुदूर र मध्यपश्चिमान्च विकास क्षेत्रका तराइका पाँच जिल्ला बाहेक १९ मध्यपहाडी र उच्च पहाडी जिल्लाहरू		
जलवायु प्रकोप समुत्थान निर्माण आयोजना कार्यक्रम लागू भएका जिल्लाहरू: २५ जिल्ला	फोन ०१-४२९९८३२, फ्याक्स ०१-४२९९९३५ ppcr-amis@gmail.com, www.amis.gov.np	

३.४. कृषि विभाग

	टेलिफोन	फ्याक्स
महा-निर्देशक	५५२९३२३	५५२४०९३
	info@doanepal.gov.np, www.doanepal.gov.np	
उपमहा-निर्देशक (अ/मू/व्य)	५०९०९२४	

उपमहा-निर्देशक (योजना तथा जनशक्ति)	५५२११२७	
उपमहा-निर्देशक (प्र.वि. तथा समन्वय)	५५२१३५६	
प्रविधि विस्तार शाखा	५५२१३५६	
प्रविधि समन्वय शाखा		
दैवी प्रकोप तथा राहत व्यवस्थापन शाखा		
कृषि वन समन्वय शाखा		
जैविक विविधता तथा कृषि सामाग्री व्यवस्थापन शाखा		
योजना शाखा	५५२४२२९ (P/F) doaplaning@yahoo.com	
छात्रवृत्ति शाखा	५५२२४४९	
अनुगमन तथा मूल्यांकन शाखा	५५२४२२६ (P/F) anugaman@yahoo.com	
वैदेशिक सहयोग समन्वय शाखा		
तथ्याङ्क व्यवस्थापन शाखा		
आर्थिक प्रशासन शाखा	५५२१०९१	
प्रशासन शाखा	५५२१६४८,	

कार्यक्रम निर्देशनालय तथा अन्तर्गतका कार्यालयहरू

क्र.सं	कार्यालय	फोन	फ्याक्स
१	कृषि प्रसार निर्देशनालय, हरिहरभवन	५५२४९१४ ५५२३६०२ info@agriextention.gov.np www.agriextension.gov.np	५०१००२७
२	बाली विकास निर्देशनालय, हरिहरभवन	५५२६१२९ cddnepal2013@gmail.com www.cddnepal.gov.np	५०१०१४१
	राष्ट्रिय औद्योगिक बाली विकास कार्यक्रम, हरिहरभवन	५०१०२०६, ५५३०९५० nicdep@ntc.net.np	५०३०९५०
३	माटो व्यवस्थापन निर्देशनालय, हरिहरभवन प्रमुख माटो विज्ञ	५५२०३१४ smdhariharbhawan2013@gmail.com www.doasoil.gov.np	५५५३७९१
४	फलफूल विकास निर्देशनालय, कीर्तिपुर	४३३१६१९ fdd.gov@gmail.com www.fdd.gov.np	४३३०७७१
	राष्ट्रिय सुन्तला जात बाली विकास कार्यक्रम, कीर्तिपुर	४३३६६०९ ncdp.gov.np@gmail.com www.ncdp.gov.np	४३३०६७०
	कफी तथा चिया विकास शाखा, कीर्तिपुर	४३३१३६२	४३३०७७१
५	तरकारी विकास निर्देशनालय, खुमलटार कार्यक्रम निर्देशक	५५२३७०१ vdd.gov.np@gmail.com, www.vdd.gov.np	५५४०९९३
	राष्ट्रिय आलु बाली विकास कार्यक्रम, खुमलटार	५५२६२४९ www.npdp.gov.np; info@npdp.gov.np	५५२५५१३
	राष्ट्रिय मसला बाली विकास कार्यक्रम, खुमलटार	५५२०३४६ nscdpkhumal@gmail.com	५५२१६१९
६	मत्स्य विकास निर्देशनालय, बालाजु	४३५०६३३, ४३६५६४६ dofnep@gmail.com www.dofd.gov.np	४३५०६३३
	राष्ट्रिय प्राकृतिक तथा कृत्रिम जलाशय मत्स्य विकास कार्यक्रम, बालाजु	४३५०६६२, ४३६०५६१ nifadp15@hotmail.com	४३५०६३३
	केन्द्रीय मत्स्य प्रयोगशाला, बालाजु	४३५०६०९, ४३६५६४४ cfl@mail.com.np	४३५०६३३

७	कृषि व्यवसाय प्रवर्द्धन तथा बजार विकास निर्देशनालय, हरिहरभवन	५५२२४३९ ५५२४२२६, ५५२१५४७ abpmdd@yahoo.com, www.agribiz.gov.np	५५२४२२७
	कृषि व्यवसाय प्रवर्द्धन कार्यक्रम, हरिहरभवन	५०१०२९३, ५०१००२६ agribizpromotionnepal@gmail.com	५०१००२६
	बजार अनुसन्धान तथा तथ्याङ्क व्यवस्थापन कार्यक्रम, हरिहरभवन	५५२४२३० mrsp@agribiz.gov.np; www.agribiz.gov.np	
	कृषि वस्तु निर्यात प्रवर्द्धन कार्यक्रम, हरिहरभवन	५५५२९७१, ५०१०१०६ aceppnepal@gmail.com www.acepp.gov.np	५०१०१०६
८	कृषि तालिम निर्देशनालय, हरिहरभवन	५५२२०३२०४२ ५५२५१९१ dat.govnp@gmail.com www.dat.gov.np	५५२५१९०
९	बाली संरक्षण निर्देशनालय, हरिहरभवन	५५२१५९७, ५५५३५६४४ ppdplanning@gmail.com www.ppdnepal.gov.np	५०१०११२ ५५३५६४५
	राष्ट्रिय प्लान्ट क्वारेन्टीन कार्यक्रम, हरिहरभवन	५५२४३५२, ५५५३७९६ info@npqnepal.gov.np, chief@npqnepal.gov.np www.npqnepal.gov.np	५५५३७९६
	विषादी पञ्जिकरण तथा व्यवस्थापन शाखा, हरिहरभवन	५५४१६०१ ५०१०१११ www.prm.gov.np	५५४१६०१
	पोष्टहार्भेष्ट व्यवस्थापन निर्देशनालय, श्रीमहल	०१५५२११५१, ०१५५५०२२६ postharvestnepal@gmail.com www.phmd.gov.np	०१५५५०२२
११	व्यवसायिक कीट विकास निर्देशनालय, हरिहरभवन	५५२४२२५ (P/F) ५०१००९० info@doiednepal.gov.np, www.doiednepal.gov.np www.doiednepal.gov.np	५५४६८७०
	रेशम खेती विकास शाखा, खोपासी, काभ्रे	०११-४४०३१४, khopasisericulture2032@gmail.com	
	मौरी विकास शाखा, गोदावरी	५५६०७३६, ५५६०५५२ bgowari@gmail.com, www.bkds.gov.np	५५६०७३६
	मौरीपालन विकास कार्यालय, भण्डारा, चितवन	०५६-५५०६५३ ०५६-५५०६५३	०५६-५५०६५३
१२	कृषि इन्जिनियरिङ्ग निर्देशनालय, हरिहरभवन,	५०१००६६ info@doaengg.gov.np www.doaengg.gov.np	५५२२०६२

कृषि विभाग अन्तर्गतका आयोजनाहरू

कृषि विकास योजना (JADP), नक्टाभिज, जनकपुर	फोन ०४१-६२०६३४		
सेवा पुऱ्याएका जिल्लाहरू: धनुषा, महोत्तरी, सर्लाही, सिरहा, सप्तरी, सुनसरी			

सिंचाइ तथा जलस्रोत व्यवस्थापन आयोजना (IWRMP)	फोन ०१-५५५३५३३, ५५५३५३३	फ्याक्स ०१-५५४९२६५	iwrmp@wlink.com.np www.iwrmp.gov.np
कार्यक्रम लागू भएका जिल्लाहरू पूर्वाञ्चल: भूपा, सुनसरी मध्यमाञ्चल: बारा, पर्सा पश्चिमाञ्चल, मध्यपश्चिमाञ्चल तथा सुदूरपश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्रका सबै जिल्लाहरू			
साना तथा मझौला कृषक आयस्तर वृद्धि आयोजना (RISMFP) हरिहरभवन नेपालगंज	फोन ०१-५०१०२२१, ०१-५५४९५४५ फोन ०६१-५२२२१९	फ्याक्स ०१-५०१०२२१, फ्याक्स ०६१५२६३०६	rismfpliaso@gmail.com info@rismfp.gov.np www.rismfp.gov.np
आयोजना लागू भएका जिल्लाहरू मध्य-पश्चिमाञ्चल: बाँके, बर्दिया, दाङ, सुर्खेत र दैलेख । सुदूर-पश्चिम: कैलाली, डोटी, डडेलधुरा, बैतडी र दार्चुला ।			
समुदाय व्यवस्थित सिंचित कृषि क्षेत्र आयोजना (CMIASP) आयोजना लागू भएका जिल्लाहरू: पूर्वाञ्चल र मध्यमाञ्चलका सबै जिल्लाहरू		फोन ५५२४९१४ ५५२३६०२	cmiasp.piu@gmail.com

क्षेत्रीय कृषि निर्देशनालयहरू

क्र.सं.	कार्यलय	फोन	फ्याक्स	ईमेल / वेबसाइट
१	पूर्वाञ्चल, विराटनगर	०२१-४७०२५६, ४७०१५६	०२१-४७०१५६	radagribrt@gmail.com
२	मध्यमाञ्चल, हरिहरभवन	०१-५५२११४५	०१-५५२६७४९	info@crad.gov.np, www.crad.gov.np
३	पश्चिमाञ्चल, पोखरा	०६१-५२०२७३, ५४०६९५	०६१-५२०२६३	radpokhara@yahoo.com www.radpokhara.gov.np
४	मध्यपश्चिमाञ्चल, सुर्खेत	०६३-५२००६२, ५२०२७२७३	०६३-५२०२७३	rad_skt@yahoo.com
५	सुदूरपश्चिमाञ्चल, दिपायल	०९४-४४०१६७/४४००१०	०९४-४४०४१४	raddipayal@yahoo.com www.raddipayal.gov.np

क्षेत्रीय कृषि तालिम केन्द्रहरू

क्र.सं.	क्षेत्र	फोन	फ्याक्स	ईमेल / वेबसाइट
१.	भुमका, सुनसरी	०२५-५६२००४	०२५-५६२०२२	ratc.jhumka@gmail.com www.ratc.jhumka.gov.np
२.	नक्ताभिज, धनुषा	०४१-६२०६९०		ratc.naktajhij@yahoo.com www.ratc.naktajhij.gov.np
३.	पोखरा, कास्की	०६१-५२५४४६	०६१-५२५४४६	ratc.pokhara@yahoo.com www.ratc.pokhara.gov.np
४.	खजुरा, बाँके	०६१-६२१२२६	०६१-५६०२४३	ratc_khujara@yahoo.com www.ratc_khujara.gov.np
५.	सुन्दर, कञ्चनपुर	०९९-६९०२४३		ratc.sundarpur@gmail.com www.ratc.sundarpur.gov.np

क्षेत्रीय बीउ विजन प्रयोगशालाहरू

क्र.सं.	क्षेत्र	फोन	फ्याक्स	ईमेल
१.	भुमका, सुनसरी	०२५-५६२१२४	०२५-५६२१२४	rstljhumkamail@gmail.com
२.	हेटौडा, मकवानपुर	०५७-४१२५५१	०५७-४१२५५१	seedlabhetauda@yahoo.com
३.	भैरहवा, रुपन्देही	०७१-५२१७६९	०७१-५२१७६९	bhairahawaseedlab@gmail.com
४.	खजुरा, बाँके	०६१-६२१२३४		khajuraseedlab@yahoo.com
५.	सुन्दरपुर, कञ्चनपुर	०९९-६९१६१५	०९९-५२०५६४	rstlseed@yahoo.com.

क्षेत्रीय माटो परीक्षण प्रयोगशालाहरू

क्र.सं.	क्षेत्र	फोन	फ्याक्स	इमेल
१.	भुम्का, सुनसरी	०२५-५६२०९९	०२५-५६२०९९	
२.	हेटौडा, मकवानपुर	०५७-४९२५३५	०५७-४९२५३५	rstl_hetauda@yahoo.com
३.	पोखरा, कास्की	०६९-४६०९६७	०६९-४६०९६७	soillab.pokhara@yahoo.com
४.	खजुरा, बाँके	०६९-६२९२३६	०६९-५६०२४३	banka_soil@yahoo.com
५.	सुन्दरपुर, कञ्चनपुर	०९९-६९०६६९		
६.	भापा, सुरुङ्गा	०२३-५५००६४		

क्षेत्रीय बाली संरक्षण प्रयोगशालाहरू

क्र.सं.	क्षेत्र	फोन	फ्याक्स	इमेल
१.	विराटनगर, मोरङ	०२९-४७०७३२	०२९-४७०७३२	rpplbiratnagar@gmail.com
२.	हरिहरभवन, ललितपुर	०९-५५३६४६२	०९-५५३६४६२	
३.	पोखरा पाद्री, कास्की	०६९-४६९५४५	०६९-४६९५४५	rppl.pokhara@gmail.com
४.	खजुरा, बाँके	०६९-६२९२९६	०६९-५२९७६५	rpplkhajura@gmail.com
५.	सुन्दरपुर, कञ्चनपुर	०९९-६९०९२५		

फलफूल विकास केन्द्रहरू

क्र.सं.	केन्द्र	फोन/इमेल
१	केन्द्रीय बागवानी केन्द्र, कीर्तिपुर, काठमाडौं	०९-४३३०४०४, ४३३०७७१ (F)
२	सुन्तलाजात फलफूल विकास केन्द्र, पाल्पा	०७५-५२०९४७ cdcpalpa@yahoo.com
३	उष्ण प्रदेशीय बागवानी केन्द्र, नवलपुर, सर्लाही	०४६-५०९९०९ (P/F) tropicalhorticulture@yahoo.com
४	बागवानी केन्द्र, सोलुखुम्बु	०३६-५२०९९६ bagbaniphaplu@gmail.com
५	शितोष्ण फलफूल रुटस्टक विकास केन्द्र, बोच, दोलखा	०४९-४२९२३४ boanch.gov@gmail.com
६	सुक्खा फलफूल विकास केन्द्र, सतवाँझ, बैतडी	०९५-६९०५७९ dfdcbaitadi@yahoo.com
७	शितोष्ण बागवानी विकास केन्द्र, मुस्ताङ	०६९-४०००३४ thdc.marpha@gmail.com
८	पुष्प विकास केन्द्र, गोदावरी, ललितपुर	०९-५५६०५६०
९	उपोष्ण प्रदेशीय बागवानी विकास केन्द्र, त्रिशुली	०९०-५६००६६०६९
१०	शितोष्ण बागवानी नर्सरी केन्द्र, दामन, मकवानपुर	०५७-६२०४४९
११	कफी विकास केन्द्र, आपचौर, गुल्मी	०७९-६९९९९६ coffeegulmi@gmail.com
१२	उष्ण प्रदेशीय बागवानी केन्द्र, जनकपुर	०४९-५२०२४७

तरकारी विकास केन्द्रहरू

क्र.सं.	केन्द्र	फोन	फोन/फ्याक्स	इमेल
१	केन्द्रीय तरकारी वीउ उत्पादन केन्द्र, खुमलटार	०९-५५२३९४९		
२	समशितोष्ण तरकारी वीउ उत्पादन केन्द्र, चाँपा, रुकुम	०६६-४९०९०७		
३	तरकारी वीउ उत्पादन केन्द्र, डडेल्धुरा	०९६-४२०९७५		

४	न्युक्लियस बीउ आलु केन्द्र, निगाले, सिन्धुपाल्चोक	०११-६६३११३		
५	शितोष्ण तरकारी बीउ उत्पादन केन्द्र, जुफाल, डोल्पा	०६७-६९०४३५		
६	कन्दमुल तरकारी विकास केन्द्र, सिन्धुली	०४७-५२०१२२		
७	मसला वाली विकास केन्द्र, पाँचखाल, काभ्रे	०११-६६३०३४		
८	अलैची विकास केन्द्र, फिक्कल, ईलाम	०२७-५४०१३२	०२७५४०४००	alaichibikash033@gmail.com
९	आलु वाली विकास केन्द्र दार्जी, हुम्ला			
१०	बागवानी विकास केन्द्र, जौवारी, इलाम	०२७-६९१४०५		

मत्स्य विकास केन्द्रहरू

क्र.सं.	केन्द्र	फोन/फ्याक्स	इमेल	फ्याक्स
१	फत्तेपुर, सप्तरी	०३१-५५००९२	fdcfattepur2029@gmail.com	५५०२१८
२	लाहान, सिराहा	०३३-५६०५१४		
३	इन्द्रसरोवर, कुलेखानी	०५७-६२०२३७	rfdckulekhani@hotmail.com	
४	हेटौडा, मकवानपुर	०५७-५२०५६७		
५	भण्डारा, चितवन	०५६-५५००६५		
६	भैरहवा, रुपन्देही	०७१-४२९१४६, ०७१-४२९३१६ ४२९३१६(F)	fdcbhairahawa@yahoo.com	
७	महादेवपुरी, बाँके	०६१-४०००२७		
८	धनगढी गेटा, कैलाली	०९१-५७५१२०, ५७५०३७, ५७५११९(F)	fdckailali@gmail.com	
९	चिसापानी मत्स्य विकास केन्द्र, मिर्मी, स्याङ्गजा	०६३-४०३००६		
१०	मत्स्य विकास तथा तालिम केन्द्र, जनकपुर	०४१-५२०१५६, ५२०३९६ (F)	fdtc@gmail.com	

क्षेत्रीय प्लान्ट क्वारेन्टिन कार्यालय तथा चेकपोष्टहरू

क्र.सं.	कार्यालय/चेकपोष्टहरू	फोन/इमेल	फ्याक्स
१	क्षेत्रीय प्लान्ट क्वारेन्टिन कार्यालय काँकडभिट्टा, भापा	०२३-५६५०५७ kakarvitta@npqnepal.gov.np	०२३-५६५०५७
२	क्षेत्रीय प्लान्ट क्वारेन्टिन कार्यालय, वीरगञ्ज	०५१-५२२९९६ birgunj@npqnepal.gov.np	०५१-५२२९९६
३	क्षेत्रीय प्लान्ट क्वारेन्टिन कार्यालय, भैरहवा	०७१-४१८०१२ bhairahawa@npqnepal.gov.np	०७१-४१८०१२
४	क्षेत्रीय प्लान्ट क्वारेन्टिन कार्यालय, नेपालगन्ज	०८१-४१२००७ nepalgunj@npqnepal.gov.np	०८१-४१२००७

५	क्षेत्रीय प्लान्ट क्वारेन्टिन कार्यालय, गड्डाचौकी, कञ्चनपुर	०९९-४०२०७५ gaddachauki@npqnepal.gov.np	०९९-४०२०७५
६	प्लान्ट क्वारेन्टिन चेकपोस्ट, विराटनगर, मोरङ	०२१-४३५३०९ biratnagar@npqnepal.gov.np	०२१-४३५३०९
७	प्लान्ट क्वारेन्टिन चेकपोस्ट, भण्टावारी, सुनसरी	०२५-४६००४३ bhantabari@npqnepal.gov.np	
८	प्लान्ट क्वारेन्टिन चेकपोस्ट, जलेश्वर, महोत्तरी	०४४-५२०२२३, ९८०७०६६१७१ मोबाइल jaleshwor@npqnepal.gov.np	०४४-५२०२२३
९	प्लान्ट क्वारेन्टिन चेकपोस्ट, मलङ्गवा, सर्लाही	०४६-५२१५१२ malangawa@npqnepal.gov.np	०४६-५२१५१२
१०	प्लान्ट क्वारेन्टिन चेकपोस्ट, एअरपोर्ट, काठमाडौं	०१-४११२३८१ airportktm@npqnepal.gov.np	०१-४११२३८१
११	प्लान्ट क्वारेन्टिन चेकपोस्ट, तातोपानी, सिन्धुपाल्चोक	०११-४८०१५१ tatopani@npqnepal.gov.np	०११-४८०१५१
१२	प्लान्ट क्वारेन्टिन चेकपोस्ट, टिमुरे, रसुवा	०१०-६९२४९४ timurerasuwa@npqnepal.gov.np	०१०- ६९२४९४
१३	प्लान्ट क्वारेन्टिन चेकपोस्ट, कृष्णनगर, कपिलवस्तु	०७६-५२०८४५ krishnanagar@npqnepal.gov.np	
१४	प्लान्ट क्वारेन्टिन चेकपोस्ट, लोमान्थाङ्ग, मुस्ताङ	९७५६७०३०६१ lomangthang@npqnepal.gov.np	
१५	प्लान्ट क्वारेन्टिन चेकपोस्ट, भुलाघाट, बैतडी	०९९-५२५३९८ jhulalghat@npqnepal.gov.np	०९९-५२५३९८

रेशम खेती विकास कार्यालयहरू

क्र.सं.	कार्यालयहरू	फोन नं.	फ्याक्स नं.	ईमेल
१	रेशम प्रशोधन केन्द्र, इटहरी, सुनसरी	०२५-५८०८४३	०२५-५८१३०९	
२	रेशम विकास कार्यक्रम, धनकुटा	०२६-५२०२९४		
३	किम्बु नर्सरी व्यवस्थापन केन्द्र, भण्डारा, चितवन	०५६-५५००९१		
४	प्रजनन पिँढी बीजकोया श्रोत केन्द्र, धुनीबेसी, धादिङ्ग	०१०-४०११११, ०१०४०१११०, ९८५११९७९११	०१०- ४०११११,	pscc.dhunibesi@gmail.com www.seridhading.gov.np
५	प्रजनन पिँढी बीजकोया श्रोत केन्द्र, बन्दीपुर, तनहुँ	०६५-५२०१०४		
६	रेशम विकास कार्यक्रम, पोखरा	०६१-५२२०२९	०६१-५२२०२९	
७	रेशम विकास कार्यक्रम, स्याङ्गजा	०६३-४४०१०३	०६३-४४०१०३	
८	व्यवसायिक ग्रेनेज केन्द्र, चितापोल, भक्तपुर	०१-६५४०८२४		

९	रेशम खेति विकास शाखा, खोपासी, काभ्रे	०११-४१००२५	०११-४१००२५०	khopasisericulture2032@gmail.com
---	--------------------------------------	------------	-------------	----------------------------------

३.५. पशु विकास मन्त्रालय

पशु विकास मन्त्रालय अन्तर्गतका महाशाखा

	टेलिफोन	फ्याक्स
मन्त्री	९८५१२००११५	
राज्य मन्त्री	९८५७६४०११८	
सचिव	४२११७०६, ४२११४८१	४२११४८०
महाशाखाहरु		
योजना / अनुगमन/मूल्यांकन महाशाखा	४२११४७७	
नीत/पशुस्वास्थ्य/नियमन महाशाखा		
पशु उत्पादन तथा व्यवसाय प्रवर्द्धन महाशाखा	४२११४७८	
प्रशासन / आन्तरिक व्यवस्थापन/महाशाखा	४२११४७६	

३.६. पशु सेवा विभाग

कार्यलय	फोन	फ्याक्स	इमेल/वेबसाइट
पशु सेवा विभाग, हरिहरभवन महा-निर्देशक	५५२२०५६ ५५४९५६७	५५४२९१५	info@dls.gov.np www.dlso.gov.np
उपमहा-निर्देशक, योजना	५५२१६१०, ५५३९६१	५५४२९१५	rkkhatiwada@dls.gov.np ; planning@dls.gov.np
उपमहा-निर्देशक, प्रशासन	५५५३९६, ५५२१६०	५५४२९१५	ucthakur@dls.gov.np
बजेट तथा कार्यक्रम शाखा	५५२५४७८	५५४२९१५	budget@dls.gov.np
अनुगमन तथा मूल्यांकन शाखा	५५३०९४४	५५४२९१५	monitering@dls.gov.np
वैदेशिक समन्वय शाखा	५५२५४७८	५५४२९१५	foreign@dls.gov.np
तथ्याङ्क शाखा	५५२५४७८	५५४२९१५	stat@dls.gov.np
आर्थिक प्रशासन शाखा	५५२५७३३		finance@dls.gov.np
प्रशासन शाखा	५५२५४७९, ५५४४७२६		admin@dls.gov.np
ऐन नियम शाखा	५५४५७६४		acts@dls.gov.np

कार्यक्रम निर्देशनालय

क्र.सं.	निर्देशनालय	फोन	फ्याक्स	ईमेल
१.	पशु स्वास्थ्य निर्देशनालय, त्रिपुरेश्वर	४२६११६५, ४२६१५६९ टोल फ्री: १६६००१ ४२६६९०४	४२६१५२१	ahd@healthnet.org.np ahd@wlink.com.np www.adh.gov.np
२	पशु उत्पादन निर्देशनालय, हरिहरभवन	५५२२०३१, ५५४२९१४,	५५४२०१६	info@dolp.gov.np
३	पशुसेवा तालिम तथा प्रसार निर्देशनालय, हरिहरभवन	५५२२०५९, ५५४६६४९	५५४६६४९	info@dlstraining.gov.np
४	पशुपंक्षी बजार प्रवर्द्धन निर्देशनालय, हरिहरभवन	५५५४११०/११२	५५४२८०७	www.dlmp.gov.np

राष्ट्रिय/केन्द्रीय प्रयोगशालाहरू

क्र.सं.	प्रयोगशालाहरू	फोन	फ्याक्स	ईमेल/वेबसाइट
१	केन्द्रीय जैविक उत्पादन प्रयोगशाला, त्रिपुरेश्वर	४२५२३४८	०१-४२१५७०३	info@cbpl.gov.np
२	राष्ट्रिय पक्षी रोग अन्वेषण प्रयोगशाला, चितवन	०५६-५२७५४१	०५६-५२७५४१	nalchitwan@gmail.com www.facebook.com/nalchitwan
३	राष्ट्रिय खोरेत तथा महामारी रोग प्रयोगशाला, बूढानिलकण्ठ	४३७०६५७	४३७२५७८	nfmdnepal@gmail.com www.nfmd.gov.np
४	केन्द्रीय पशु रोग अन्वेषण प्रयोगशाला, त्रिपुरेश्वर	०१-४२१२१४३	४२६१८६७	cvl@cvl.gov.np/ www.cvl.gov.np
५	रेविज भ्याक्सिन उत्पादन प्रयोगशाला, त्रिपुरेश्वर	४२६९१४८, ४२५११२३		www.rvpl.gov.np
६	लाइभस्टक गुण व्यवस्थापन प्रयोगशाला, हरिहरभवन	५०१००५९	५५४२०१६	lqmlab_hariharbhawan@dls.gov.np

राष्ट्रिय/केन्द्रीय कार्यालयहरू

क्र.सं.	कार्यालय	फोन	फ्याक्स	ईमेल
१.	राष्ट्रिय चरन तथा पशु आहारा विकास केन्द्र, हरिहरभवन	५०१००५६	५०१००६३	info@npafc.gov.np www.npafc.gov.np
२	केन्द्रीय पशु चिकित्सालय, त्रिपुरेश्वर	४२६१३८२,		
३.	भेटीरीनरी गुणस्तर तथा औषधी व्यवस्थापन कार्यालय, त्रिपुरेश्वर	४४६८२४३,	४२१२१७७	www.vsd.gov.np
४.	केन्द्रीय पशु क्वारेन्टाईन, कार्यालय, हरिहरभवन	५५२७७३८, ५५३८६२२	५५३८६२२	caqoktm@gmail.com www.caqo.gov.np
५.	भेटीरीनरी इन्फेडिमियोलोजी केन्द्र, त्रिपुरेश्वर	४२५३४१९	४२५०७१७	vetepi@ntc.net.np
६.	भेटीरीनरी जनस्वास्थ्य कार्यालय, त्रिपुरेश्वर	४२१२३७६		vpho@vpho.gov.np
७.	केन्द्रीय गाईभैसी प्रवर्द्धन कार्यालय, हरिहरभवन	५५३८९०२,	५५३८९०२	ccbpo@dls.gov.np
८.	केन्द्रीय भेडा-वाखा प्रवर्द्धन कार्यालय, हरिहरभवन	५५५४९०६	५५५४९०६	info@sheepgoat.gov.np
९.	केन्द्रीय बंगुर, कुखुरा प्रवर्द्धन कार्यालय, हरिहरभवन	५५४३०९०	५५४३०९०	pigpoultry@dls.gov.np
१०.	राष्ट्रिय पशु प्रजनन केन्द्र, पोखरा	०६१-६२२२८४	०६१-४३२६३३	info@nlbc.gov.np

आयोजनाहरू

सामुदायिक पशु विकास आयोजना (CLDP), हरिहरभवन	५५२६२३४, ५५३९००७, ५५३९००६	cldp@dls.gov.np	
कार्यक्रम लागू भएका जिल्लाहरू: सघन पशु उत्पादन: तनहुँ, लमजुङ्ग, बाग्लुङ्ग, गुल्मी, अर्घाखाँची, पाल्पा, नवलपरासी, रुकुम, रोल्पा, सल्यान, प्यूठान, दैलेख, जाजरकोट, सुर्खेत, बाँके, बर्दिया, डोटी, अछाम र बैतडी प्रशोधन, बजारीकरण र व्यापारीकरण: भ्वापा, मोरङ्ग, सुनसरी, सप्तरी, सिराहा, धनुषा, महोत्तरी, सर्लाही, काभ्रे, काठमाडौं, कास्की, ललितपुर, चितवन, मकवानपुर, पर्सा, बारा, रौतहट रुपन्देही, कपिलवस्तु र दाङ उच्च पहाडी जीविकोपार्जन सुधार नमूना कार्यक्रम : जुम्ला, मुगु, हुम्ला, बझाङ र दार्चुला			
बर्ड फ्लू (Avian Influenza) आयोजना, बुढानिलकण्ठ आयोजना प्रमुख	४६५०९२७	४६५०९२८	aicp@dls.gov.np
उच्च पहाड कृषि व्यवसाय तथा जीविकोपार्जन सुधार आयोजना हिमाली आयोजना (HIMALI), हरिहरभवन कार्यक्रम लागू भएका जिल्लाहरू: सोलुखुम्बु, संखुवासभा, रसुवा, दोलखा, मनाङ्ग, जुम्ला, मुगु, डोल्पा, हुम्ला	५५२५८३९, ५५२८६६०, ५५३९००६, ५५३९००७, ९६६०-०९१५५००	५५२८६७०	inof@himali.gov.np www.himali.gov.np
जुनोसिस नियन्त्रण आयोजना	४६५०९२७, ४३७०९५९, ४६५०४९९, ४६५०४९२	४६५०९२८	aicpnep@gmail.com

क्षेत्रीय पशु सेवा निर्देशनालय

क्र.सं.	कार्यालय	फोन	फ्याक्स	इमेल / वेबसाइट
१	पूर्वाञ्चल, विराटनगर	०२१-४७०९२४	०२१-४७१००१	erdls@dls.gov.np
२	मध्यमाञ्चल, हरिहरभवन	०१-५५२२०५७, ५०१००८२	५५४५३९८	crdls@dls.gov.np
३	पश्चिमाञ्चल, पोखरा	०६१-५२०४५४	५२७५८५	wrdls@dls.gov.np
४	मध्यपश्चिमाञ्चल, सुर्खेत	०८३-५२०९३७,		mwrldls@dls.gov.np
५	सुदूरपश्चिमाञ्चल, दिपायल	०९४-४४०९४६, ४४०९३२	४४००६३	rdlsdipayal@yahoo.com

क्षेत्रीय पशु रोग अन्वेषण प्रयोगशालाहरू

क्र.सं.	कार्यालय	फोन	फ्याक्स	ईमेल
१	विराटनगर, मोरङ्ग	०२१-४७००२७	०२१-४७०२०८	sanjayayadav160@hotmail.com
२	जनकपुर	०४१-५२९७२४	०४१-५२९७२४	bhaktirvl@gmail.com
३	पोखरा	०६१-५२०४९९	०६१-५२५८६३	rvlpokhara@gmail.com
४	सुर्खेत	०८३-५२०२५०	०८३-५२३७६२	npskt@gmail.com
५	धनगढी, कैलाली	०९१-५२६०९५	०९१-५२२९८२	rvldhn@yahoo.com

क्षेत्रीय पशु सेवा तालिम केन्द्रहरू

क्र.सं.	कार्यालय	फोन	फ्याक्स	email
१	दुहवी, सुनसरी	०२५-५४०७०८	०२५-५४०७०८	edrtc@dls.gov.np
२	जनकपुर, धनुषा	०४१-५२०३४२	०४१-५२०३४२	cdrtc@dls.gov.np
३	पोखरा, कास्की	०६१-५२४९९५	०६१-५२४९९५	wdrtc@dls.gov.np
४	नेपालगञ्ज, बाँके	०८१-५२०३०४	०८१-५२०३०४	mwdrtc@dls.gov.np
५	धनगढी, कैलाली	०९१-५२९९३९	०९१-५२९९३९	fwdrtc@dls.gov.np

पशु प्रजनन कार्यालयहरू

क्र.सं.	कार्यालय	फोन	फ्याक्स	email
१	नेपालगञ्ज, बाँके	०८१-५२९०२०	०८१-५२९०२०	breed_banke@dls.gov.np
२	लाहान, सिराहा	०३३-५६०२७३	०३३-५६०२७३	breed_siraha@dls.gov.np

पशु क्वारेण्टिन कार्यालय तथा चेकपोष्टहरू

क्र.सं.	कार्यालय	फोन	फ्याक्स	
१. क) ख)	पशु क्वारेण्टिन कार्यालय, , भापा कार्यालय काकडभिट्टा, भापा चेकपोष्ट, पशुपतिनगर चेकपोष्ट गौरीगंज	०२३-५६२९४८	०२३-५६२९४८	Quatantine_jhapa@dls.gov.np pasupatinagar@dls.gov.np gauringunj@dls.gov.np
२. क) ख) ग)	पशु क्वारेण्टिन कार्यालय, विराटनगर, चेकपोष्ट, रानी चेकपोष्ट, भन्टावारी, चेकपोष्ट माडर	०२९-४३५५०९ ०३३-५२०३६५	०२९-४३५५०९	Quatantine_morang@dis.gov.np rani@dls.gov.np sunsari@dls.gov.np _madar@dls.gov.np
३. क) ख) ग)	पशु क्वारेण्टिन कार्यालय, जनकपुर चेकपोष्ट, जठही चेकपोष्ट, भिष्मामोड, महोत्तरी चेकपोष्ट, मलंगवा	०४९-५२६९२६ ०४४-५२०२२८ ०४६-५२०४३६		Quatantine_dhanusa@dls.gov.np jathhi@dls.gov.np bhitthamode@dls.gov.np malangawa@dls.gov.np
४. क) ख) ग) घ)	पशु क्वारेण्टिन कार्यालय, वीरगञ्ज, पसा चेकपोष्ट, औरया चेकपोष्ट, रौतहट चेकपोष्ट, पथलैया चेकपोष्ट, जीतपुर	०५९-५२८५२० ०५९-५२८९७० ०५३-५२०४०४ ०५३-५२०९८३		Quatantine_parsa@dls.gov.np ourahiya@dls.gov.np rautahat@dls.gov.np bara@dls.gov.np jitpur@dls.gov.np
५. क) ख) ग) घ)	पशु क्वारेण्टिन कार्यालय, भैरहवा, रुपन्देही चेकपोष्ट, बेलहिया चेकपोष्ट, कृष्णनगर चेकपोष्ट, त्रिवेणी	०७९-५२०३०६ ०७९-५२३०९३ ०७६-५२०५७६	०७९-५२०३०६	Quatantine_rupandehi@dls.gov.np belhiya@dls.gov.np krishnanagar@dls.gov.np triveni@dls.gov.np
६. क) ख)	पशु क्वारेण्टिन कार्यालय, नेपालगंज चेकपोष्ट, नेपालगंज चेकपोष्ट, गुलरिया	०८९-५२६९५४ ०८९-५२२९२४ ०८४-५२०४९९		aqpnepalganj@dls.gov.np nepalganj@dls.gov.np triveni_gulriya@dls.gov.np
७. क) ख) ग)	पशु क्वारेण्टिन कार्यालय, गड्डाचौकी गड्डाचौकी, कन्चनपुर चेकपोष्ट, धनगढी चेकपोष्ट, दार्चुला	०९९-४०२९३३ ०९९-४०२०७३ ०९९-५२००९४ ०९३-४२०२०६	०९९-४०२९३३	Quatantine_kanchanpur@dls.gov.np dhangadi@dls.gov.np darchula@dls.gov.np
८. क) ख) ग)	पशु क्वारेण्टिन कार्यालय, काठमाडौं चेकपोष्ट, तातोपानी चेकपोष्ट, अ.वि. काठमाडौं चेकपोष्ट, रामनगर	०९-४४८७३५६ ०९९-४८०२९८ ०९-४४८६९५६	०९-४४८७३५६	Ktm quarantine@yahoo.com tatopani@dls.gov.np kathmandu@dls.gov.np ramnagar@dls.gov.np

पशु विकास फार्महरू

क्र.सं.	क्षेत्र	फोन	फ्याक्स	
१	बाखा विकास फार्म, बुढीतोला, कैलाली	०९९-५२९३४२	०९९-५२९३४२	gdfbuditola@gmail.com
२	बाखा विकास फार्म, चितलांग, मकवानपुर	०५७-५४०४९४		chitlanggoat@gmail.com
३	पशु विकास फार्म, जिरी	०४९-४०००६६	०४९-४०००६६	dlsjiri@gmail.com
४	भेडा विकास फार्म, पानसयखोला, नुवकोट	०९०-५६०४६२	०९०-५६०४६२	
५	याक विकास फार्म, स्यांगबोचे, सोलुखुम्बु	०३८-५४०९२३	०३८-५४०९२३	ydfsolukhumbu@dls.gov.np
६	चरन तथा घाँसेवाली बीउ बृद्धि फार्म, जनकपुर, धनुषा	०४९-५२०९९०	०४९-५२०९९०	info@charandhanusa.gov.np
७	चरन तथा घाँसेवाली बीउ बृद्धि फार्म, रंजितपुर, सर्लाही	०४६-	०४६-	charansarlahi@dls.gov.np

		५०११०८,५०११७६	५०११०८	
८	पशु विकास फार्म, लामापाटन, पोखरा, कास्की	०६१-४३०४८९	०६१-४३०४८९	adfkaski@dls.gov.np
९	चरन तथा घाँसेवाली बीउ वृद्धि फार्म, गौघाट, बाँके	०८१-५२०२८७	०८१-५२०२८७	
१०	कुखुरा विकास फार्म, खजुरा, बाँके	०८१-६२१२१८, ६२४२४५	०८१-६२१२४५	hdfbanke@dls.gov.np
११	राइजोवियम तथा बीउ विजन प्रयोगशाला, जनकपुर, धनुषा	०४१-५२१६८३	०४१-५२१६८३	seeddhanusa@dls.gov.np
१२	नारायणहिटी पशु विकास फार्म, काठमाण्डौ	०१-४४४३८५१	०१-५५४२०१६	adfkathmandu@dls.gov.np

३.७. खाद्य प्रविधि तथा गुण नियन्त्रण विभाग

	फोन	फ्याक्स	ईमेल / वेबसाइट
खाद्य प्रविधि तथा गुण नियन्त्रण विभाग महानिदेशक	४२६२७४१ ४२६२७३९	४२६२३३७	dgdftqc@mail.com.np www.dftqc.gov.np
उप-महानिदेशक (खाद्य गुण नियन्त्रण महाशाखा)	४२६२४३०		dftqc@mail.com.np
उप-महानिदेशक (खा.प्र.वि.तथा ता. महाशाखा)	४२६२७३९		dftqc@mail.com.np
उप-महानिदेशक (केन्द्रीय खाद्य प्रयोगशाला)	४२५८७५३		dftqc@mail.com.np
एस.पि.एस. इनक्वाइरी प्वाइन्ट	४२५६९४७		spsnepal@ntc.net.np www.spsenquiry.gov.np

क्षेत्रीय खाद्य प्रविधि तथा गुण नियन्त्रण कार्यालयहरू

क्र.सं.	क्षेत्रीय खाद्य प्रविधि तथा गुण नियन्त्रण कार्यालय	फोन	फ्याक्स	ईमेल / वेबसाइट
१	विराटनगर, मोरङ	०२१-५२१२२१		
२	हेटौडा, मकवानपुर	०५७-५२९३१९	५२६५४०	rftqcohtd@gmail.com
३	भैरहवा, रुपन्देही	०७१-५२०१५७		
४	नेपालगन्ज, बाँके	०८१-५२१५३७		
५	धनगढी, कैलाली	०९१-५२२९७२		rftpqc@ntc.net.np

खाद्य क्वारेन्टाइन प्रयोगशालाहरू

क्र.सं.	खाद्य क्वारेन्टाइन प्रयोगशाला	फोन	फ्याक्स	ईमेल / वेबसाइट
१.	काँकडभिट्टा, भद्रा	०२३-५६२९६५		
२.	वीरगन्ज, पर्सा	०५१-५३४१६९		
३.	तातोपानी, सिन्धुपाल्चोक			
४.	महेन्द्रनगर, कञ्चनपुर	०९९-५२२३७९		

स्याउ प्रशोधन केन्द्र

क्र.सं.	कार्यालय	फोन	फ्याक्स	ईमेल / वेबसाइट
१	जुम्ला	०८७५२००४३		

३.८ नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद्

	फोन	फ्याक्स	ईमेल / वेबसाइट
--	-----	---------	----------------

नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद्, सिंहदरबार प्लाजा कार्यकारी निर्देशक	४२५६८३७ ४२६२६५०	४२६२५००	www.narc.gov.np ednarc@ntc.net.np
निर्देशक, योजना तथा समन्वय	४२६२५६७		pcdnarc@ntc.net.np
निर्देशक, बाली तथा बागवानी अनुसन्धान	४२६२४४०		chdnarc@ntc.net.np
निर्देशक, पशु तथा मत्स्य अनुसन्धान	४२६२५७०		livefish@ntc.net.np
निर्देशक, कर्मचारी प्रशासन	४२६२५०४		
निर्देशक, आर्थिक प्रशासन	४२६२५८५		fadnarc@ntc.net.np
प्रमुख, योजना महाशाखा	४२६२७९९		hirakaji@gmail.com
संचार, प्रकाशन तथा अभिलेख महाशाखा	५५२३०४१	५५२११९७	cpdd@narc.org.np www.narc.org.np
सामाजिक-आर्थिक तथा कृषि अनुसन्धान नीति महाशाखा	५५४०८१८		sarpod@narc.gov.np
वाह्य अनुसन्धान महाशाखा	५५४०८१७	५५२७६९५	ord@narc.gov.np
कृषि वातावरण महाशाखा	५५३५९८१		env@narc.gov.np
कृषि ईन्जिनियरिङ्ग महाशाखा, खुमलटार, ललितपुर ।	५५२१३०७	५५२७३५१	aed.narc@mail.com
राष्ट्रिय कृषि आनुवांशिक स्रोत केन्द्र, खुमलटार, ललितपुर ।	५००३१२५	५००३३३१	nagrc2010@yahoo.com

बाली तथा बागवानी अनुसन्धान कार्यक्रम

क्र.सं	कार्यक्रम	फोन / फ्याक्स	ईमेल
१	धान वाली अनुसन्धान कार्यक्रम, बनिनिया, धनुषा	०४१-६२०८९५, ६२०९८४	nrrpjk@yahoo.com
२	मकैवाली अनुसन्धान कार्यक्रम, रामपुर, चितवन	०५६-५९१००१	nmrprampur2005@yahoo.com
३	राष्ट्रिय गहुँ वाली अनुसन्धान कार्यक्रम, भैरहवा, रुपन्देही	०७१-५२०२२६, ५२२१९६, ५२०४३१, ०७१-५२१९०५(Fax)	nwrp.bhairahawa@gmail.com
४	कौशेवाली अनुसन्धान कार्यक्रम, रामपुर, चितवन	०५६-५९१००९	nglrp_rampur@hotmail.com
५	तेलवाली अनुसन्धान कार्यक्रम, नवलपुर, सर्लाही	०४६-५७०००२	norp_nawarlpur@yahoo.com
६	पहाडीवाली अनुसन्धान कार्यक्रम, कात्रे, दोलखा	०४९-६९००३७	hcrpkabre@ntc.net.np
७	राष्ट्रिय उखुवाली अनुसन्धान कार्यक्रम, जीतपुर, बारा	०५१-६९०४८९	srpnarc@gmail.com
८	आलुवाली अनुसन्धान कार्यक्रम, खुमलटार	०१-५५२२११४	prp@narc.gov.np
९	अदुवावाली अनुसन्धान कार्यक्रम, सल्यान	०८८-४१०००३ ०८८-४१०००४	ngrp.narc@gmail.com
१०	सुन्तला जात अनुसन्धान कार्यक्रम, धनकुटा	०२६-५२००५५	citrus@ntc.net.np
११	जुटवाली अनुसन्धान कार्यक्रम, इटहरी, सुनसरी	०२५-५८१०१८ ०२५-५८६७९५(Fax)	juteitahari@yahoo.com bpchdhry@yahoo.com
१२	राष्ट्रिय व्यवसायिक कृषि अनुसन्धान कार्यक्रम, पाखीबास, धनकुटा	०२६-५४०३८१	

पशु तथा मत्स्य अनुसन्धान कार्यक्रम

गाईमैसी अनुसन्धान कार्यक्रम, खुमलटार	५५२१४२३ brp@narc.gov.np
बंगुर तथा कुखुरा अनुसन्धान कार्यक्रम, खुमलटार	५५२१६५० sarp@narc.gov.np
भेडावाखा अनुसन्धान कार्यक्रम, जुम्ला	०८७-५२०१४०

राष्ट्रिय कृषि अनुसन्धान प्रतिष्ठान, खुमलटार

निर्देशक	५५२५७०३, ५५४०८१३ (Fax)
बाली विज्ञान महाशाखा	५५२११६९, ५५२७७४८ agronomy@narc.gov.np
बाली रोग विज्ञान महाशाखा	५५२३१४३, ५५३२६७२ ppd@narc.gov.np
कीट विज्ञान महाशाखा	५५२११४१, ५५३६२२४ ento@narc.gov.np
माटो विज्ञान महाशाखा	५५२११४९, ५५२३१६१, ५५२११९७(Fax) ssd@narc.gov.np, matobigyan@gmail.com
कृषि ईन्जिनियरिङ्ग महाशाखा	५५२४३५१, ५५२१३०७ aednarc@wlink.com.np
कृषि वनस्पति महाशाखा	५५२१६१४, ५५२१६१५, ५५४५४८५ (Fax) abdnarc@gmail.com
बागवानी अनुसन्धान महाशाखा	५५४१९४४ hrdn@narc.gov.np
खाद्य अनुसन्धान महाशाखा	५५४४४५९ fru@narc.gov.np, frd.narc@gmail.com
जैविक प्रविधि महाशाखा	५५३९६५८, Fax: ५५३३०३१ biotech@narc.gov.np

व्यवसायिक वाली महाशाखा	५५४५९२९ ccd narc@gmail.com
कृषि वातावरण अनुसन्धान महाशाखा	५५५०८९९(Fax) env.narc@gmail.com , env@narc.gov.np www.narc-env.gov.np
बीज विज्ञान प्रविधि महाशाखा	५५२३०४०, ५५२६९३९(Fax) seedtech@wlink.com.np, sstd@ntc.net.np

राष्ट्रिय पशु विज्ञान अनुसन्धान प्रतिष्ठान

निर्देशक	५५२४०४०, ५५४९३००, ५५२९९९७ (Fax) nasri@narc.gov.np
पशु स्वास्थ्य अनुसन्धान महाशाखा, खुमलटार प्रमुख	५५५९८५५, ५५५९२९२
पशु आहारा महाशाखा, खुमलटार प्रमुख	५५२३०३९, ५५५०७९५, ४२६२५००(F), ५५२९९९७(F) aand@narc.gov.np
पशु प्रजनन महाशाखा, खुमलटार प्रमुख	५५२३९६०, ५५४०५९९, ५५३२९२२ (Fax) biodiversitynarcand@wlink.com.np
चरन तथा घाँसेवाली अनुसन्धान महाशाखा	५५४२९०३, ५५२३०३८ pfrdl@wlink.com.np
मत्स्य अनुसन्धान महाशाखा, गोदावरी	५५६०९५५, ५५६०५६३, ५५६०९४६ (Fax) frd@wlink.com.np

क्षेत्रीय कृषि अनुसन्धान केन्द्र र अन्तर्गतका कार्यालयहरू

१. क्षेत्रीय कृषि अनुसन्धान केन्द्र, खजुरा, बाँके

क्षेत्रीय निर्देशक	०८९-५६०२६७, ०८९-५६०२६७ (Fax)	rarskhajura@gmail.com
कृषि अनुसन्धान केन्द्र, सुर्खेत	०८३-६२०९२३	
कृषि अनुसन्धान केन्द्र, विजयनगर, जुम्ला	०८७-५२००२३, ६९०९५९	
वागवानी अनुसन्धान केन्द्र, किमुगाउँ, दैलेख		
वागवानी अनुसन्धान केन्द्र, राजीकोट, जुम्ला	०८७-६९००२८	hrsrajikot@gmail.com

२. क्षेत्रीय कृषि अनुसन्धान केन्द्र, लुम्ले

क्षेत्रीय निर्देशक	०६९-६२२९७४, ६२२३९९, ५२२६५३ (Fax)	rarslumle@yahoo.com
कृषि अनुसन्धान केन्द्र, वैदाम, पोखरा (मत्स्य)	०६९-५२२००४, ५२२६५३ (Fax)	fishres@fewamail.com.np
मत्स्य अनुसन्धान केन्द्र, वेगनास पोखरा कास्की	०६९-५६००८९	fishres@fewanet.com.np
वागवानी अनुसन्धान केन्द्र, मालेपटन, पोखरा	०६९-५२०२२०, ५२०३८५	arsmalepatan@gmail.com
वाखा अनुसन्धान केन्द्र, बन्दिपुर, तनहुँ	०६५-६२०९६२	
कफी अनुसन्धान कार्यक्रम बलेटक्सार गुल्मी	०७९-६९२५९४	crp.gulmi@gmail.com

३. क्षेत्रीय कृषि अनुसन्धान केन्द्र, परवानीपुर

क्षेत्रीय निर्देशक	०५९-६२०३७६, ६२०३७९	raspar@yahoo.com
चरन तथा घाँसेवाली अनुसन्धान केन्द्र, धन्वे, रसुवा	०९०-५४०९३७, ५४०९३८	
कृषि औजार अनुसन्धान, केन्द्र, रानीघाट, वीरगंज, पर्सा	०५९-५२२२३०	
मत्स्य अनुसन्धान केन्द्र, त्रिशुली, नुवाकोट	०९०-५६०२२६	asala@mos.com.np

कृषि अनुसन्धान केन्द्र, बेलाचापी (धनुषा)	०४१-५४००२३	
राष्ट्रिय उखु वाली अनुसन्धान कार्यक्रम, जितपुर बारा ।	०५१-६९०४८९	srpnarc@gmail.com
मत्स्य अनुसन्धान केन्द्र, धुन्चे रसुवा		

४. क्षेत्रीय कृषि अनुसन्धान केन्द्र, तरहरा, सुनसरी

क्षेत्रीय निर्देशक	०२५-४०५०९८, ४०५१०३, ४०५०९८ (Fax)	rarst@sailung.com.np
कृषि अनुसन्धान केन्द्र, पाखिवास, धनकुटा	०२६-६२०५०३, ६२०५०४, ५४०३८१ (Fax)	arspakh@gmail.com
कृषि अनुसन्धान केन्द्र, तरहरा (मत्स्य)	०२५-५८०५१०	
राष्ट्रिय भैसी अनुसन्धान कार्यक्रम, तरहरा सुनसरी	०२५-६९२५१४	
कृषि अनुसन्धान केन्द्र, जौवारी, इलाम		

५. क्षेत्रीय कृषि अनुसन्धान केन्द्र, भागेतडा डोटी

१. क्षेत्रीय कृषि अनुसन्धान केन्द्र, भागेतडा डोटी	०९४-४४०९६२ ०९४-४९२९६२(Fax)	arsddoti@gmail.com
---	-------------------------------	--------------------

३.९. कृषिसँग सम्बन्धित बोर्ड/संस्थान/कम्पनी/समिति बोर्ड

क.सं	बोर्ड/संस्थान/कम्पनी/समिति बोर्ड को नाम	फोन	फ्याक्स	इमेल/वेबसाइट
१	राष्ट्रिय दुग्ध विकास बोर्ड, हरिहरभवन कार्यकारी निर्देशक	५५४४७४७ ५५४२७४१ ५५२५४००	५५३२०९६	nddb.gov.np
२	राष्ट्रिय चिया तथा कफी विकास बोर्ड, नयाँ बानेश्वर कार्यकारी निर्देशक	४४९९७६६ ४४९०३७१ ४४९५७९२	४४९७९४१	ntcdboard@wlink.com.np www.teacoffee.gov.np
	क्षेत्रीय कार्यालय, विर्तामोड, भ्रपा	०२३-५४०५९२ (P/F)		
	क्षेत्रीय कार्यालय, पोखरा, कास्की	०६१-५५०४२२		
	चिया विस्तार योजना, फिक्कल, ईलाम	०२७-५४०९५६		
	चिया विस्तार योजना, जसविरे, ईलाम	०२७-६९०९४६		
	चिया विस्तार योजना, हिले, धनकुटा	०२७-५४०९१२		
	चिया विस्तार योजना, रानीपौवा, नुवाकोट	०१०-६२११३२३		
	चिया विस्तार योजना, सोल्मा, तेह्रथुम	०२६-६६००६६		
	चिया विस्तार योजना, लाली खर्क पाँचथर	०२४-६९०३०६		

दुग्ध विकास संस्थान

कार्यालय	फोन	फ्याक्स	ईमेल / वेबसाइट
----------	-----	---------	----------------

केन्द्रीय कार्यालय	४४११७१०, ४४१४८ ४१, ४४१०४८९, ४४१ २६९६, ४४१३६९६, ४४ २८६६५, ४०२४०२९	०१-४४१७२१५	info@dairydev.com.np www.dairydev.com.np
संस्थान अन्तर्गत आयोजनाहरू			
काठमाडौं दुग्ध वितरण आयोजना, वालाजु	४३५००३९, ०९२, १८१ , ४३५५०२४, ०२५	०१-४३५००३९	kmss@dairydev.com.np
दुग्ध पदार्थ विक्री वितरण आयोजना, लैनचौर	४४३२६२४, ४४११३९ ७		mpss@dairydev.com.np
विराटनगर दुग्ध वितरण आयोजना, कंचनबारी, विराटनगर	०२१- ४२०१०५, ०४०, २२६	०२१-४२१०५९	bmss@dairydev.com.np
जनकपुर दुग्ध वितरण आयोजना, ठल्केवर, धनुषा	०४१- ५६००२०, १९५, १९६	०४१-५६००२०	jmss@dairydev.com.np
हेटौडा दुग्ध वितरण आयोजना, हेटौडा, मकवानपुर	०५७- ४१२८१२, ४७९, ०९४, ०८०	०५७-४१२८१२	hmss@dairydev.com.np
लुम्बिनी दुग्ध वितरण आयोजना, बुटवल, रुपन्देही	०७१- ५४०५४३, ५४१५४३	०७१-५४०५४३	lmss@dairydev.com.np
नेपालगंज दुग्ध वितरण आयोजना, कोहलपुर, बाँके	०८१-५४००८३	०८१-५४००८३	nmss@dairydev.com.np
धनगढी दुग्ध वितरण आयोजना, अत्तरिया, कैलाली	०९१-५५१२९३	०९१-५५११८६	dmss@dairydev.com.np
चिज उत्पादन केन्द्रहरू			
नगरकोट चिज कारखाना	६६६००७४		
पशुपतिनगर चिज उत्पादन केन्द्र	०२७-५५००४२		
गोसाईकुण्ड चिज उत्पादन केन्द्र	१०४०२११		
राँके चिज उत्पादन केन्द्र	०२४-५२९१०२		
जिरी चिज उत्पादन केन्द्र	०४९-५२०१९०		

कृषि सामग्री कम्पनी लिमिटेड

कृषि सामग्री कम्पनी लि. केन्द्रीय कार्यालय, टेकु, कुलेश्वर, काठमाडौं

	फोन नं.	फ्याक्स
प्रबन्ध संचालक, संचालक समिति	४२७९७१५	४२७८७९०
प्रबन्धक, खरिद व्यवस्था महाशाखा	४२७४८१९	४२७४८१९
प्रबन्धक, वितरण व्यवस्था महाशाखा	४२७९३६२	४२७९३६२
का.मु.प्रबन्धक, जनशक्ति व्य. तथा सा. सेवा	४२७९३६१	४२७९३६१
का.मु. प्रबन्धक, आर्थिक महाशाखा	४२७९७१९	४२७९७१९
का.मु.प्रबन्धक, योजना तथा अनुगमन	४२७९३६१	
उप प्रबन्धक आ.ले.प. शाखा	४३०२१०३	

क्षेत्रीय कार्यालयहरू

सि.नं.	कार्यालय	टेलिफोन नं.
क)	पूर्वाञ्चल क्षेत्रीय कार्यालय, विराटनगर	०२१-५२५४२८

१	शाखा कार्यालय, धनकुटा	०२६-५२०२४९
२	शाखा कार्यालय, विर्तामोड	०२३-५४०००५
३	उपशाखा कार्यालय, इलाम	०२७-५२००१७
४	उपशाखा कार्यालय, इटहरी	०२५-५८३२३१
५	शाखा कार्यालय, लहान	०३३-५६०२८४
६	उपशाखा कार्यालय, राजविराज	०३१-५२०२९७
७	उपशाखा कार्यालय, गाईघाट	०३५-४२०१०३
ख)	मध्यमाञ्चल क्षेत्रीय कार्यालय, वीरगञ्ज	०५१-५२२०३०
१	मुख्य शाखा, काठमाडौं	०१-४२७९७२१
२	शाखा कार्यालय, जनकपुर	०४१-५२०४०७
३	शाखा कार्यालय, धुलिखेल	०११-४९०३०६
४	उपशाखा कार्यालय, ढल्केबर	०४१-५६०००८
५	उपशाखा कार्यालय, हटौडा	०५७-५२०३८६
६	शाखा कार्यालय, भरतपुर	०५६-५२०११३
७	शाखा कार्यालय, त्रिशुली	०१०-५६०११४
८	उपशाखा कार्यालय, मलंगवा, सर्लाही	०४६-५२०११०
९	उपशाखा कार्यालय, चन्द्रनिगाहपुर	०५५-५४०२२५
१०	उपशाखा कार्यालय, गजुरी	०१०-६९०५८४
११	उपशाखा कार्यालय, सिन्धुली	०४७-५२०११७
१२	उपशाखा कार्यालय, कलैया	०५३-५५००२२
ग)	पश्चिमाञ्चल क्षेत्रीय कार्यालय, भैरहवा	०७१-५२०१४०
१	शाखा कार्यालय, पोखरा	०६१-५२०४१६
२	उपशाखा कार्यालय, दमौली	०६५-५६०१९३
३	उपशाखा कार्यालय, परासी	०७८-५२०१२०
४	उपशाखा कार्यालय, पर्वत	०७६-४२०१४३
५	उपशाखा कार्यालय, बहादुरगञ्ज	०७६-५२००४९

६	उपशाखा कार्यालय, पाल्पा	०७५-५२०१३८
७	उपशाखा कार्यालय, स्याङ्गजा	०६३-४२०१३६
८	उपशाखा कार्यालय, तौलिहवा	०७६-५६००२२
९	उपशाखा, कावासोती	०७८-५४०९२२
घ)	मध्य-पश्चिमाञ्चल क्षेत्रीय कार्यालय, नेपालगञ्ज	०८१-५२०३४२
१	उपशाखा कार्यालय, सुर्खेत	०८३-५२०२८२
२	उपशाखा कार्यालय, दाङ/घोराही	०८२-५६००४०
३	उपशाखा कार्यालय, गुलरिया	०८४-४२०१०८
४	उपशाखा कार्यालय, लमही, दाङ	०८२-५४०१२०
५	उपशाखा, तुल्सीपुर, दाङ	०८२-५२००१०
ङ)	सुदूर-पश्चिमाञ्चल क्षेत्रीय कार्यालय, धनगढी	०९१-५२१३१०
१	उपशाखा कार्यालय, महेन्द्रनगर	०९९-५२१३४३
२	उपशाखा कार्यालय, डोटी, दिपायल	०९४-४४०२८०

राष्ट्रिय बीउ विजन कम्पनी लि.

E-mail: nscltd@ntc.net.np, फ्याक्स: ४२७९५८७

	फोन	फ्याक्स	इमेल
प्रबन्ध संचालक	४२७९५८७	०१-४२८१६८४	www.nscl.org.np nscltd@ntc.net.np
नायब प्रबन्धक संचालक	४२७९५८७		
प्रमुख, आर्थिक महाशाखा	४२७९२०७		
प्रमुख, योजना तथा प्रशासन महाशाखा	४२७८४५३		
प्रमुख, अनुगमन इकाई तथा आ.ले.प.शाखा	४२७९२०७		
प्रमुख, बजार व्यवस्थापन महाशाखा	४२७९२०७		
प्रमुख, उत्पादन व्यवस्थापन महाशाखा	४२७९२०७		

जिल्ला स्थित मुख्यशाखा तथा शाखा कार्यालयहरू

कार्यालय	फोन	फ्याक्स	इमेल
केन्द्रीय कार्यालय, काठमाण्डौ	४२७९५८७, ४२७९२०७	४२७९५८७	www.nscl.org.np nscltd@ntc.net.np
मुख्यशाखा कार्यालय, ईटहरी	०२५- ५६१०२२	५६१०२२	nsclitahari@gmail.com
मुख्यशाखा कार्यालय, हेटौडा	०५७- ४१२४५७	४१२४५७	bhr.nscltd@gmail.com
मुख्यशाखा कार्यालय, भैरहवा	०७१-५२०६२३	५२०६२३	
शाखा कार्यालय, जनकपुर	०४१-	५२०१४७	

	५२०१४७		
शखा कार्यालय, नेपालगञ्ज	०६१-५२०२२२	५२०२२२	
शखा कार्यालय, धनगढी	०९१-५२१४१०	५२१४१०	
बीउ विजन उत्पादन फार्म, भुम्का, सुनसरी	०२५-५६२१५२	५६२१५२	

समिति

क्र.सं.		फोन	फ्याक्स	इमेल / वेबसाइट
१	कालीमाटी फलफूल तथा तरकारी थोक बजार विकास समिति	५१२३०६६, ५१२३१९१,०३१,१ ०६,१२६,०९१	०१-५१२३०९०	info@kalimatimarket.com .np www.kalimatimarket.com. np
२	कपास विकास समिति			
३	चन्द्र डांगी बीउ विजन तथा दुग्ध विकास समिति, चन्द्र डांगी भापा	०२३-५२९५४४		
४	नेपाल उखु तथा चिनी विकास समिति, बारा	९६५५०२६४९७		Ukhuchini@yahoo.com

कृषि उपज बजार संचालक समितिहरू

क्र.सं.	स्थान	फोन नं.
१	विर्तामोड, भापा	०२३-५४०००२
२	धरान, सुनसरी	०२५-५२२९३४
३	पोखरा, कास्की	०७९-५३०७५५
४	लालबन्दी, सर्लाही	०४६-५०१०४७
५	नवलपुर, सर्लाही	०४६-५७०२२८
६	ढल्केवर, धनुषा	०४१-५६००५८
७	सिन्धुलीमाडी, सिन्धुली	०४७-५२०४५४
८	बर्दिबास, महोत्तरी	०४४-५३०१७९

अध्ययन संस्थान

कार्यालय	फोन	फ्याक्स	इमेल/वेबसाइट
कृषि तथा पशु विज्ञान अध्ययन संस्थान, रामपुर, चितवन	०५६-५६१००२/००३, ५६११४१, ५९११४१	०५६-५९१०२१	www.iaas.edu.np admin@iaas.edu.np
हिमालयन कलेज अफ एग्रीकल्चर साइन्सेस एण्ड टेक्नोलोजी कार्यकारी निर्देशक	४२७३३४१		hicast@wlink.com.np www.hicast.edu.np
प्राविधिक शिक्षा तथा व्यवसायिक तालिम परिषद, सानोठिमी, भक्तपुर	६६३१४५८०९, ६६३०४०८, ६६३००६९,	६६३०२९४	ctevt@admin-wlink.com.np www.ctevt.org.np

३.१०. नेपाल सरकारका विभागहरूको टेलिफोन नम्बरहरू

विभाग	टेलिफोन	फ्याक्स	इमेल वेबसाइट
अध्यागमन विभाग, कालिकास्थान	४४३३९३४	४४२९६६०	www.immi.gov.np
उद्योग विभाग, त्रिपुरेश्वर	४२६१२०३ ४२६१३०२	४२६१११२	info@doin.gov.np , www.doin.gov.np
शहरी विकास तथा भवन निर्माण विभाग, बबरमहल	४२६२९६९		info@dubdc.gov.np www.dubdc.gov.np

	४२६२५३५		
औषधी व्यवस्था विभाग, विजुलीबजार	४७६०२२७	४७६०५७२	director@dda.gov.np www.dda.gov.np
आन्तरिक राजस्व विभाग, लाजिम्पाट	४४१०३४० ४४१५६०२	४४११७६६	hq@ird.gov.np www.ird.gov.np
भन्सार विभाग	४२५९७९३	४२५९६०६	csc1@custom.gov.np www.customs.gov.np
राजस्व अनुसन्धान विभाग, हरिहरभवन	५५५१६०२ ५०१००५७	५५४२०२३	info@dri.gov.np www.dri.gov.np
राजस्व प्रशासन तालिम केन्द्र, हरिहरभवन	५५२३१७० ५५२३१७१		mail@ratc.gov.np www.ratc.gov.np
कारागार व्यवस्था विभाग, डिल्लीबजार	४४४४५५२	४४४४५५३	info@dopm.gov.np www.dopm.gov.np
केन्द्रीय तथ्यांक विभाग, थापाथली	४२२९४०६ ४२४५९४७	४२२७७२०	info@cbs.gov.np www.cbs.gov.np
खानेपानी तथा ढुल निकास विभाग, पानीपोखरी	४४१३७४४ ४४१६२५३	४४१९६०२	info@dwss.gov.np www.dwss.gov.np
खानी तथा भूगर्भ विभाग, लाजिम्पाट	४४१४७४०		info@dmgnepal.gov.np www.dmgnepal.gov.np
घरेलु तथा साना उद्योग विभाग, त्रिपुरेश्वर	४२५९६४६ ४५९६४२२	४२५९७४७	dcsi@dcsi.gov.np www.dcsi.gov.np
जल तथा मौसम विज्ञान विभाग, बबरमहल	४२५५९२० ४२६२३७४	४२५४६९०	dg@dhm.gov.np www.dhm.gov.np
जल उत्पन्न प्रकोप नियन्त्रण विभाग	५५३५५०२ ५५३५४०७	५५२३५२६	dwidp@ntc.net.np www.dwidp.gov.np
नापी विभाग, मिनभवन	४४६२७१३		www.topography.gov.np
भूमिसुधार व्यवस्थापन विभाग, बबरमहल	४२२००२६२ ४२२३०४९	४२३०५६५	info@dolrm.gov.np www.dolrm.gov.np
निजामती किताबखाना, हरिहरभवन	५०१०२९६ ५०१०१३६	५०१०१४९	info@pis.gov.np www.pis.gov.np
शिक्षा विभाग, सानोठिमी	६६३१९७२		www.doe.gov.np
पाठ्यक्रम विकास केन्द्र, सानोठिमी	६६३००६६	६६३०७९७	www.moescdc.gov.np
शैक्षिक जनशक्ति विकास केन्द्र, सानोठिमी	६६३१३७२ ६६३६१५२	६६३०१९३	info@nced.gov.np www.nced.gov.np
पुरातत्व विभाग	४२५०६६३	४२६२६५६	www.doa.gov.np/info@doa.gov.np
वन विभाग, बबरमहल	४२२०३०३ ४२२१२३१	४२२७३७४	info@dof.gov.np www.dof.gov.np
राष्ट्रिय निकुन्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभाग, बबरमहल	४२२७९२६ ४२२०६५०	४२२७६७५	info@dnppwc.gov.np www.dnppwc.gov.np

भू तथा जलाधार संरक्षण विभाग, बबरमहल	४२२०६२६ ४२२०६५७	४२२१०६७	dscwm2031@yahoo.com www.dscwm.gov.np
वन अनुसन्धान तथा सर्वेक्षण विभाग, बबरमहल	४२५६४६९ ४२२०४६२	४२२०१५९	info@dfrs.gov.np www.dfrs.gov.np
वनस्पति विभाग, थापाथली	४२५११६१ ४२५११५९	४२५११४१	info@dpr.gov.np www.dpr.gov.np
वातावरण विभाग, कुपण्डोल	५५५११४९ ५५५११४०	५५५११४९	info@doenv.gov.np www.doenv.gov.np
राष्ट्रिय सतर्कता केन्द्र, सिंहदरबार	४२००३३९	४२००४०	www.nvc.gov.np
सम्पत्ति शुद्धिकरण विभाग, केशरमहल	४४३६२१६ ४४३९५५६	४४३०९४६	dmli@dmli.gov.np
महालेखा नियन्त्रकको कार्यालय, अनामनगर	४४३६५४५ ४४३६५४६	४४१४६५१	www.nvc.gov.np
मुद्रण विभाग, सिंहदरबार	४२११६२२ ४२११६२०	४२११७६४	info@dop.gov.np www.dop.gov.np
सडक विभाग, बबरमहल	४२६२६९३	४२५७४०९	info@dor.gov.np
सिंचाई विभाग, जावलाखेल	५५३५३६२	५५३७१६९	irrigation@wlink.np www.doi.gov.np
हुलाक सेवा विभाग, डिल्लीबजार	४४११३५३	४४१४६६६	info@nepalpost.gov.np www.nepalpost.gov.np
सूचना विभाग, तिलगंगा	४११२५५१ ४११२७५३		info@doinepal.gov.np www.doinepal.gov.np
स्वास्थ्य सेवा विभाग, टेकु	४२६१७१२	४२६२०३६	info@dohs.gov.np www.dohs.gov.np
श्रम विभाग, मिनभवन	४१०७१२४ ४१०७२६६	४१०७२६६	info@dol.gov.np www.dol.gov.np
वैदेशिक रोजगार भाग, तिनकुने	४४६१२९९	४११२४७३	info@dofe.gov.np www.dofe.gov.np
राहदानी विभाग, नारायणहिटी	४४१६०११ ४४१६०१२	४४११०२६	communication@dopmofa.gov.np www.dopmofa.gov.np
सहकारी विभाग, बानेश्वर	४४६५३६२, ४४६११७७		sahakaribivag@gmail.com www.sahakaribivag.gov.np
महिला तथा बालबालिका विभाग, लैनचौर	४४६१२९९	४११२४७३	dwd1@wlink.com.np www.ded.gov.np
स्थानीय पूर्वाधार विकास तथा कृषि सडक विभाग, पुल्लोक	५५५५००१ ५५५५३६२		dg@dolidar.gov.np www.dolidar.gov.np
नेपाल गुणस्तर तथा नापतौल विभाग, बालाजु	४३५०६१६ ४३५०४४५	४३५०६६९	nbsm@nbsm.gov.np www.nbsm.gov.np
वाणिज्य तथा आपूर्ति व्यवस्थापन विभाग, बबरमहल	४२४७९१२		
यातायात व्यवस्था विभाग, मिनभवन	४६०२१२६		info@dotm.gov.np

	४६०१७४३		www.dotm.gov.np
आयुर्वेद विभाग			

३.११. नेपाल सरकारका क्षेत्रीय प्रशासन कार्यालयहरूको टेलिफोन

कार्यालय	टेलिफोन	फ्याक्स
क्षेत्रीय प्रशासन कार्यालय, धनकुटा	०२६-५२०७८५ ५२०५८४	
क्षेत्रीय प्रशासन कार्यालय, हेटौडा	०५७-५२३७९९	५२३४५९
क्षेत्रीय प्रशासन कार्यालय, पोखरा	०६१-५३३०६८	
क्षेत्रीय प्रशासन कार्यालय, सुर्खेत	०८३-५२९३४२ ४२९८८५	
क्षेत्रीय प्रशासन कार्यालय, डोटी	०९४-४४०९०२	

३.१२ .प्रमुख टेलिभिजन प्रसारण संस्थाहरू

क्र.स.	नम	फोन नं.	फ्याक्स नं.	ईमेल	वेबसाइट
१	नेपाल टि.भी.	४२००३४८	४२००३४८	info@ntv.org.np	ntv.org.np
२	कान्तिपुर टि.भी.	५९३५०५०	५९३५०५४	news@kantipur.tv	kantipur.tv
३	ईमेज च्यानल	४४३३९४९	४४३६८७३	imchannel@wlink.com.np	
४	एभिन्युज टि.भी.	४२२७२२२	४२५९०५५	evenews007@gmail.com	evenews.tv
५	सगरमाथा टि.भी.	४२३३०७९□७२	४२३३०७३	info@sagarmatha.tv	sagarmatha.tv
६	तराई टि.भि.	४९०६९९९	४९०६२९३		
७	ए.बि.सी. टि.भी.	४४३९२३२	४४४५२३९	abctvnews@gmail.com	abctvnepal.com
८	माउन्टेन टि.भी.	५०९०७९६	५०९०७९७	info@mounttv.com mtvmauntain@gmail.com	
९	हिमालय टि.भी.	४४७६६८४	४४९७७९९	info@himalay.tv	himalay.tv
१०	न्यूज २४	४४४६९९९	४००२६५५	nbc@nws24nepal.tv	news24nepal.com

३.१३. राष्ट्रिय दैनिक पत्रिकाहरूको विवरण

क्र.स.	नम	फोन नं.	फ्याक्स नं.	ईमेल	वेबसाइट
१	गोरखापत्र	४२२७४९३	४२२६५२९	gopa@mos.com.np	gorkhapatraonline.com
२	कान्तिपुर	५९३५०००	५९३५००९		ekantipur.com
३	अन्नपूर्ण	४४८२३०५	४४८२९९९	annapurna@annapost.com	annapost.com
४	कारोबार	४७८५०००	४७८५६६५	mail@karobardaily.com	karobardaily.com
५	नयाँ पत्रिका	८८८५९४४	४४८५५३६	letter@nayapatrika.com	nayapatrika.com
६	नागरिक दैनिक	४२६९९००	४२५२२६२	nagarik@nagariknews.com	nagariknews.com
७	अभियान	४२७७७	४२६८७२६	editorial@abhiyan.com.np	abhiyan.com.np
८	राजधानी	५५४६३००	५०९९५९४	rajdhaninews@gmail.com	rajdhani.com.np
९	कमाण्डर	४४४०३५०	४४२००२८	copstnepal@gmail.com	commanderpost.com
१०	नेपाल समाचारपत्र	४२६९९७९	४२९८९९०	news@newsfnepal.com	newsfnepal.com
११	द हिमालयन	४७७.३५८	४७७०७०९	editorial@thehimalayantimes.com	thehimalayantimes.com

३.१४. कृषि सम्बन्धी पत्रिका/म्यागाजिनहरूको विवरण

क्र.सं.	पत्रिका/म्यागाजिनको नाम	फोन नं.	ईमेल	वेबसाइट
---------	-------------------------	---------	------	---------

१	कृषि टाइम्स मासिक	४२२४५७२	evtmedia@gmail.com	
२	आरसी टाइम्स साप्ताहिक, पोखरा	०६१-५४०६२२	arsi.times@gmail.com	
३	कृषि साप्ताहिक	९८५१०५९४५५	sajnepal@gmail.com	www.krishionline.com.np
४	कृषक मासिक	४४६०२६६	krishakmasik@gmail.com	
५	कृषक र प्रविधि मासिक	४७८५८४२	togetherforagriculture@gmail.com info@agrinepal.com.np	www.rndinnovative.com.np www.agrinepal.com.np
६	हिपात कृषक मासिक	९८५१०८१२८१	hipatmasik@gmail.com	
७	एग्रो टाइम्स मासिक	४२४९०६६	info@agro.com.np	
८	कृषि जर्नल मासिक	४२८८७४३ ९८४१४४५७५३	krishijournal@yahoo.com	www.krishijournal.com.np
९	हाम्रो सम्पदा मासिक	४७७०२०६ ४७७९९७४	info@hamrosampada.com.np shyam1sampada@gmail.com	www.hamrosampada.com.np
१०	भेट टाइम्स	९८५१०५४८६८	vettimes@yahoo.com	
११	भेट न्यूज	९८५११२०१५ ९८५१०६४९२१	vetnewsforyou@gmail.com	
११	कृषि सूचना राष्ट्रिय मासिक	९८४९२३७९२६	agri_infomonthly@yahoo.com	www.apac.org.np
१२	हलो खबर पत्रिका	९८५१०३०३००	meromanjel@gmail.com	www.halokhabar.com
१३	तरकारी फलफूल सन्देश	०१-४२८७०६५		

३.१५. कृषि रेडियो

क्र. सं.	रेडियोको नाम	फोन	इमेल / वेबसाइट
१	कृषि रेडियो, धादिङ्ग	९८५१०८३६५७	news.krishiradio@gmail.com

३.१६. कृषि पत्रकार/प्रकाशन तथा प्रसारण गृहहरूको संस्थाहरू

क्र. सं.	संस्था	फोन	इमेल / वेबसाइट
१	नेपाल कृषि पत्रकार प्रतिष्ठान	९८५१०१९१०८, ९८४९२४५३५५, ९८४९०१७४०१	najonkrm@gmail.com www.newsagro.com
२	नेपाल कृषि पत्रकार समाज	९८५१०५९४४५	sajnepal@gmail.com www.krishionline.com
३	कृषि संचार समाज	९८४५१४८८८२	

३.१७. सूचना प्रविधि मार्फत कृषि प्रविधिमा कार्यरत संस्थाहरु

क्र. सं.	संस्था	फोन	फ्याक्स	इमेल / वेबसाइट
१	Agriculture Information Study and Consultancy Center(AISCC)	०६१-५३३२२५, ५३३२२६	०६१- ५३३१३३	aiscc2061@yahoo.com www.aiscc.com.np notice board no.1618-061533225
२	ICT in Agriculture in Nepal	९८४००५१७६३		ictinagriculturenepal@gmail.com www.krishighar.com

3.18. NATIONAL/INTERNATIONAL NON-GOVERNMENTAL ORGANIZATIONS

Name of Organization	Phone	Fax	Email/Website
Action Aid International Nepal	4436377	4419718	www.actionaid.org/nepal mail.nepal@actionaid.org
Agriculture Enterprise Center	4262245/260		
Agriculture Technology Center	5525956		
APERION (Italy)	4443520		aperion@subisu.net
Asian Development Bank	4227784/779		
BATTI	061-5211254		krishnabaral@fewamail.com.np
Care International Nepal	5522153	5521202	SBT@carenep.mos.com.np
CARE-Nepal	5522143/153		care@carenep.mos.com.np
CEAPRED	5546542, 5520272		info@ceapred.wlink.com.np
CEDA	4331721		ceda@wlink.com.np
CIMMYT	4269564	5548826	
FAO	5523990, 5523239		www.fao.org
FORWARD Nepal	056 527623	056 521523	ctwforward@wlink.com
GTZ	5523228	5521982	gtz-nepal@gtz.de
Heifer International Project	5250554, 5250841	5250873	heifer.nepal@heifer.org , www.heifernepal.org
Himalayan Trust	4412168		angrita@mos.com.np
Helvetas	5531109, 5522013		www.hevetasnepal.org.np
ICIMOD	5525313	5524509	icimod@icimod.org.np www.icimod.org
IDE/Nepal	5524461, 5548826		ide@ide.wlink.com.np
JICA	5552269, 5552199	5552229	
LI-Bird	061-526834		libird@mos.com.np
Luthern World	4721271	4720225	www.lwfnepal.org

Federation			
National Micro Entrepreneurs Group Association	6215404		
Natural Resources and Agriculture Management Center (NaRAM Center)	01-4880324		naramcenter@yahoo.com
Nepal Agricultural Technicians Association (NATA)	5544174		nata2064@gmail.com
Nepal Permaculture Group	01-4252597		ngp@earthcare.wlink.com.np www.npg.org.np
OXFAM	5530574, 5542881, 5544308		oxnepal@oxfam.org.uk nshakya@oxfam.org.uk www.oxfam.org.uk
Plan International	5535560, 5536431		
Practical Action	4446015		practicalaction@practicalaction.org.np www.practicalaction.org
Royal Everest Coffee	4413959	4410925	
NAST	5543406, 5543416		
RRN	4415418	4418296	rrn@mos.com.np
SAARC	4221785	4226350	
SEAN	4252314	4313805	
SIMI Nepal	5535565, 5521170		simi@wlink.com.np
SNV	5523444,5522915		
SSMP	5543591	5526890	psussmp@wlink.com.np
UNDP	5523200/986		www.undp.org
UNFPA	5523637, 5537749		
USAID	4270144, 4272271		
WHO	5523993, 5523637		registry@who.int
Women Awareness Centre	069-420456		
Winrock International	4467087	4476109	winrocknepal@winrock.org.np
World Bank	4226792	4225112	
World Food Programme	5543420		wfp.kathmandu@wfp.org
Nepal Development Research Institute	01- 5537362,5554975		info@ndri.org.np
Rural Development Tuki Association	049- 421112,421009		info@rtdadolakha.org www.rtdadolakha.org

३.१९. जिल्ला कृषि विकास कार्यालयहरू

जिल्ला	जिल्लाको कोड नं.	फोन	टोल फ्रि. नं.	फ्याक्स	ईमेल / वेबसाइट
ताप्लेजुङ्ग	०२४	४६०१३०,		०२४४६०६ ९९	dadotpj@gmail.com www.dadotaplejung.gov.np
पाँचथर	०२४	५२०१३०, ५२०४६८	१६६०२४५२०००	०२४५२०१ ३०	dado5thar@gmail.com www.dadopanchthar.gov.np
ईलाम	०२७	५२००४७	१६६०२७५२०००	५२००४६	dadoilam@gmail.com www.dadoilam.gov.np
झापा	०२३	४५५०५६, ४५५५४६	१६६०२३४५५५५	०२३४५५५ ४६	dadojhapa@hotmail.com
संखुवासभा	०२९	५६०१३०, ४८७	१६६०२९५६५५५	०२९५६०४ ८७	dado7412@gmail.com
तेह्रथुम	०२६	४६०१३०, ४६०५१३	१६६०२६४६०००	४६०१३०	dadotthum@gmail.com
धनकुटा	०२६	५२०४७८, २२६		०२६५५२० २२६	dado_dhankuta@yahoo.com
भोजपुर	०२९	४२०१३०, ४२०६३०	१६६०२९४२१११	४२०१३०	dadobhojpur@gmail.com
मोरङ	०२१	५२१३५८, ५२६५६८		५२६५६८	dadomorang@yahoo.com www.dadomorang.gov.np
सुनसरी	०२५	५६०१२४, १०६	१६६०२५५६०००	५६०१०६	dadosunsari3@gmail.com
सोलुखुम्बु	०३८	५२०१३०, ५२००१५	१६६०३८५२०००		dadosolu@yahoo.com dadosolu@gmail.com
ओखलढुङ्गा	०३७	५२०१३०, ५२०६०६	१६६०३७५२०००	५२०६०६	dadookhal@yahoo.com www.dadookhaldhunga.gov.np
खोटाङ	०३६	४२०१३०, ४२०६२९	१६६०३६४२५५५	४२०१३०	dadokhotang@gmail.com
उदयपुर	०३५	४२०१३०,	१६६००३५४२१३०	४२०२६३	dadoudayapur@gmail.com www.dadoudayapur.gov.np

		४२०२६३			
सप्तरी	०३१	५२००५०		५२००५०	dadosaptari@gmail.com
सिराहा	०३३	५२००५०, ४९		५२००४९	dadosiraha@yahoo.com
दोलखा	०४९	४२११३०	१६६०४९४२१११	४२११३०	krishidolakha@gmail.com
रामेछाप	०४८	५४००६३	१६६०१०५२४१९	५४०३०८	ramechappedado@gmail.com
सिन्धुली	०४७	५२०१६६	१६६०४७५२०००	५२०१६६	dadosindhuli@gmail.com
धनुषा	०४१	५२३७३९	१६६०४१५२२२२	५२२८३९	dadodhanusha@gmail.com
महोत्तरी	०४४	५२०१०३		५२०९६४	
सर्लाही	०४६	५२०१३०	१६६०४६५२०००	५२००३०	dadosarlai@yahoo.com
रसुवा	०१०	५४०१६३	१६६०१०५४०००	५४०१२८	dadorasuwa@gmail.com
धादिङ्ग	०१०	५२०१२८	१६६०१०५२४१९	५२०४११९	dadodhading@gmail.com
नुवाकोट	०१०	५६०१२८	१६६०१०५६६६६	०१०५६०२ १६	dadonuwakot@gmail.com
सिन्धुपाल्चोक	०११	६२०१२५	१६६०११६२०००	६२०३७०	dadosindhu@gmail.com www.dadosindhupalchowk.gov .np
काम्बेपलान्चोक	०११	४९०२०१	१६६०४८५४३३३	४९०२०१	dadokavre@gmail.com
काठमाण्डौ	०१	४८२३६९ ७	१६६००१८४३८१		agrikath@gmail.com
भक्तपुर	०१	५०९२०५ ४	१६६००१९२२१७	५०९२२१७	bktddado@gmail.com
ललितपुर	०१	५५३४५७३ ,५५३४६१ ६	१६६००१३४६१६	५५३४६१६	dadolalitpur@gmail.com
चितवन	०५६	५२०११५, ५२६२२६	१६६०५६५२११५	५२२५३४	dadochitwan@gmail.com
मकवानपुर	०५७	५२११०४,	१६६००५७५२२२२	०५७५२०४ ६६	dadomakawanpur@gmail.com
पर्सा	०५१	५२२३०४	१६६०५१५२०००	५२१८७९	dadoparsa@yahoo.com
बारा	०५३	५५००१७	१६६०५३५५०००	५५१२१७,५ ५०७५९	dado.bara@yahoo.com
रौतहट	०५५	५२०००१,	१६६०५५५२१११	५२०३७०,५ २०९९	dadorautahat@gmail.com
गोरखा	०६४	४२०११३	१६६०-६४-४२११३	४२१५९४	gorkhadado@yahoo.com

तनहुँ	०६५	५६०१३०	१६६०-६५- ५६०१३०	५६०१३०	dadotanahun@yahoo.com
मनाङ्ग	०६६	४४०२१३	१६६०-६६- ४४१११	४४०२१३	dadomanang@yahoo.com
लमजुङ्ग	०६६	५२०१३०, ५२०१००	१६६०-६६-५२०१३	५२०३१५	dadolamjung@gmail.com
कास्की	०६१	४६१०७४, ४६१२५०	१६६०-६१-५२०००	४६१०७४	dadokaski@yahoo.com
स्याङ्गजा	०६३	४२०१३०	१६६०६३४२०००	४२०१३०	dadosyangja@yahoo.com
पर्वत	०६७	४२०१३०, ४२०५२३	१६६०-६७- ४२०१३०	४२०५२३	dadoparbat@gmail.com
म्याग्दी	०६९	५२०१३०, ५२०६३०	१६६०-६९- ५२०००	५२०६३०	dadomyagdi@gmail.com
मुस्ताङ्ग	०६९	४४०१३०	१६६०-६९- ४४०००	४४०१३०	dadomustang@gmail.com
बाग्लुङ्ग	०६८	५२०१३०, ५२०२९०	१६६०-६८- ५२०००	५२०११९	dadobaglung@gmail.com
गुल्मी	०७९	५२०१२६	१६६०७९५२००	५२०४३३	dadogulmi@gmail.com
अर्घाखाँची	०७७	४४०५३३	१६६०-७७- ४२०००	४२०१२६	dadoarghakhanchi@gmail.com
पाल्पा	०७५	५२०१४४	१६६०७५५२००	५२०२९४	dadoplpa@gmail.com
नवलपरासी	०७८	५२०१२६, ५२०१०६	१६६०-७८-५२१०६	५२०१०६	dadonawalparasi@gmail.com
रुपन्देही	०७१	५२०२०१, ५२०९१७	१६६०-७१- ५२०००	५२०९१७	dadorup@gmail.com
कपिलवस्तु	०७६	५६००२३,	१६६०-७६-	५६००६३	dadokapilvastu@yahoo.com

		५६००६३	५६०००		
रुकुम	०८८	५३००१९		५३००१९	dadorukum@gmail.com www.dadorukum.gov.np
रोल्पा	०८६	४४०११८		४४०११८	dadorolpa@yahoo.com
सल्यान	०८८	५२०२०५	१६६०८८५२०००	५२०१३०	dadosalyan@gmail.com www.dadosalyan.gov.np
प्यूठान	०८६	४२०१०९	१६६०८६४२०००	४२००५२	dadopyuthan@yahoo.com
दाङ्ग	०८२	५६००२५	१६६०८२५६३३३	५६०१३०	dadodang@gmail.com www.dadodang.gov.np
दैलेख	०८९	४२०१४५	१६६०८९४२०००	४२०१८६	dado.dailekh@gmail.com www.dado.dailekh.gov.np
जाजरकोट	०८९	४३०१२५		४३०३०५	dadojajarkot121@gmail.com
सुर्खेत	०८३	५२०३०५/ ५२०२८१	१६६०८३५२०००	५२५७३०	dado_skt@yahoo.com www.dadosurkhet.gov.np
बाँके	०८१	५२००२७	१६६०८१५२०००	५२०२२५	dadobanke@gmail.com www.dadobanke.gov.np
बर्दिया	०८४	४२०१०७	१६६०८४४२०००	४२०९४६	dado_bardiya@yahoo.com www.dadobardiya.gov.np
जुम्ला	०८७	५२००२७	१६६०८९५२०००	५२००२७	dadojumla2013@gmail.com
डोल्पा	०८७	५५००९९		५५००९९	dadodolpa55@gmail.com
कालीकोट	०८७	४४०११८	१६६०८७४४४४ ४	४४०११८	dadokalikot@gmail.com www.dadokalikot.gov.np
मुगु	०८७	४६००८६	१६६०८७४६१११	४६००८६	dadomugu.govnp@gmail.com
हुम्ला	०८७	६८००११	१६६०८७६८०००	६८००११	dadohumla@gmail.com
बझाङ्ग	०९२	४२१०४५		४२१०४५	dado.bajhang@yahoo.com
बाजुरा	०९७	५४१०१४ ५४२२१४		५४१०१४	bajuradado@yahoo.com
डोटी	०९४	४२०१२६		४२०१२६	dadodoti80@gmail.com
अछाम	०९७	६२०१४१ □६२०१८ ७		६२०१४१	dadoacham@rocketmail.com
कैलाली	०९१	५२११२४	१६६०९१५२११२	५२१२२७	dadokailali@gmail.com
दार्चुला	०९३	४२०४४७	१६६०९३४२०००	४२०१४१	dadodarchula@yahoo.com

डडेल्धुरा	०९६	४२०६८१		४२०४८१	dadodadeldhura@yahoo.com www.dadodadeldhura.gov.np
वैतडी	०९५	५२०१५४		४२००५४	dadobaitadi2027@gmail.com
कन्चनपुर	०९९	५२२१८३ ५२१२५२	१६६०९९५२०००	५२२१८३	dadokanchanpur@gmail.com www.dadokanchanpur.gov.np

३.२०.जिल्ला पशु सेवा कार्यालयहरू

जिल्ला	जिल्लाको कोड नं.	फोन	फ्याक्स	ईमेल
ताप्लेजुङ्ग		४६०१७६		dlso_taplejung@dls.gov.np
पाँचथर	०२४	५२०१२७,४६९		dlso_panchthar@dls.gov.np
ईलाम	०२७	५२००४३		dlso_ilam@dls.gov.np
झापा	०२३	५२००८७		dlso_jhapa@dls.gov.np
संखुवासभा	०२९	५६०१५९		dlso_sankuwasabha@dls.gov.np
तेह्रथुम	०२६	४६०१२७		dlso_terhathum@dls.gov.np
धनकुटा	०२६	५२०२८३,२८०		dlso_dhankuta@dls.gov.np
भोजपुर	०२९	४२०१२९		dlso_bhojpur@dls.gov.np
मोरङ	०२१	४७९५५८		dlso_morang@dls.gov.np
सुनसरी	०२५	५६०१६२		dlso_sunsari@dls.gov.np
सोलुखुम्बु	०३८	५२०१०३		dlso_solukhumbu@dls.gov.np
ओखलढुङ्गा	०३७	५२०२१०		dlso_okhaldhunga@dls.gov.np
खोटाङ	०३६	४२०१०७		dlso_khotang@dls.gov.np
उदयपुर	०३५	४२०१२९		dlso_udayapur@dls.gov.np
सप्तरी	०३१	५२०३०८,१४२		dlso_saptari@dls.gov.np
सिराहा	०३३	५२०००८,०५८		dlso_siraha@dls.gov.np
दोलखा	०४९	४२१११५	४२१७४०	dlsodolakha@gmail.com
रामेछाप	०४८	५४००३२	५४०४४८३	thapagb2011@hotmail.com
सिन्धुली	०४७	५२०१८५	५२०४२२	dlso_sdl070@yahoo.com
धनुषा	०४१	५२०१७९	५२०१७९	dr.shbhusah@yahoo.com
महोत्तरी	०४४	५२००७३	५२००७३	rabindravet@hotmail.com
सर्लाही	०४६	५२०१४५	५२०१४५	dlsosarlahi@yahoo.com
रसुवा	०१०	५४०१२९	५४०१२९	dsedai@yahoo.com

घादिङ्ग	०१०	५२०१०७	५२०९६३	vegatdebendra@yahoo.com
नुवाकोट	०१०	५६००१२	५६१३६७	dnzsus00@gmail.com
सिन्धुपाल्चोक	०११	६२०११५	६२०३४७	dlsoindhupalchowk@yahoo.com
काभ्रे	०११	४९०२६६	४९०२६६	adhikariratna66@yahoo.com
काठमाण्डौ	०१	४३७५२५१	४३७५२४७	maharjanr99@gmail.com
भक्तपुर	०१	६६१५०९४	६६१००२२	dlsobhaktapur26@gmail.com
ललितपुर	०१	५००४०६	५५४७३७७	karunavet@hotmail.com
चितवन	०५६	५२५०९७	५२०१७६	dlsochitawan@gmail.com
मकवानपुर	०५७	५२०७२८	४१२५७१	prakashvet@yahoo.com
पर्सा	०५१	५२२५५१	५२५५४१	dlsoparsa@yahoo.com
बारा	०५३	५५००४१	५५०१७३	dlsobara777@gmail.com
रौतहट	०५५	५२०१२५	५२०१२५	dlsoautahat@gmail.com
गोरखा	०६४	४२०२७३		dlso_gorkha@dls.gov.np
तनहुँ	०६५	५६०२०५, ५६०१३० (F)		dlso_tanahu@dls.gov.np
मनाङ्ग	०६६	४४०११३		dlso_manang@dls.gov.np
लमजुङ्ग	०६६	५२०१३१ / ५२१२३१ /		dlso_lamjung@dls.gov.np
कास्की	०६१	५२००८२		dlso_kaski@dls.gov.np
स्याङ्गजा	०६३	४२०१०८		dlso_syangja@dls.gov.np
पर्वत	०६७	४२०१२३		dlso_parwat@dls.gov.np
म्याग्दी	०६९	५२०१२१ (P/F)		dlso_myagdi@dls.gov.np
मुस्ताङ्ग	०६९	४४०१२१		dlso_mustang@dls.gov.np
बाग्लुङ्ग	०६८	५२०१२१ (P/F)		dlso_baglung@dls.gov.np
गुल्मी	०७९	५२०२२७ (P/F)		dlso_gulmi@dls.gov.np
अर्घाखाँची	०७७	४२००६२, ४२००७२ (F)		dlso_arghakhanchi@dls.gov.np
पाल्पा	०७५	५२०१४५ (P/F)		dlso_palpa@dls.gov.np
नवलपरासी	०७८	५२०१४९, ५२०८८७ (F)		dlso_nawalparasi@dls.gov.np
रुपन्देही	०७१	५२०२०६		dlso_rupandehi@dls.gov.np
कपिलवस्तु	०७६	५६००२१		dlso_kapilvastu@dls.gov.np
रुकुम	०८८	५३००१०	५३००१०	dlso_rukum@dls.gov.np dlsorukum@yahoo.com

रोल्पा	०८६	४४००५६	४४००५६	dlso_rolpa@dls.gov.np dlisorolpa@yahoo.com
सल्यान	०८८	५२००६२	५२००६२	dlso_salyan@dls.gov.np dlsosalyan@yahoo.com
प्युठान	०८६	४२००१४	४२००७३	dlso_pyuthan@dls.gov.np pyuthandlso@yahoo.com
दाङ्ग	०८२	५६००२१	५६३३०४	dlso_dang@dls.gov.np dlsoadang@yahoo.com
दैलेख	०८९	४२०१४८	४२०५८५	dlso_dailekh@dls.gov.np dlsoadailekh148@gmail.com
जाजरकोट	०८९	४३००३०	४३००३०	dlso_jajarkot@dls.gov.np dlsojajarkot@gmail.com
सुर्खेत	०८३	५२०२८८	५२३६४७	dlso_surkhet@dls.gov.np dlsoosurkhet@yahoo.com
बाँके	०८१	५२०२५४	५२०२५४	dlso_banke@dls.gov.np dlsoabanke@gmail.com
बर्दिया	०८४	४२१०८२	४२०२२९	dlso_bardiya@dls.gov.np dlso_bardiya@yahoo.com
जुम्ला	०८७	५२००२८	५२००२८	dlso_jumla@dls.gov.np dlsojumla@yahoo.com
डोल्पा	०८७	५५००५२	५५००५२	dlso_dolpa@dls.gov.np dolpadlso@gmail.com
कालीकोट	०८७	४४००२३	४४००२७	dlso_kalikot@dls.gov.np dlsokalikot@yahoo.com
मुगु	०८७	४६००७६	४६००७६	dlso_mugu@dls.gov.np dlsoomugu@yahoo.com
हुम्ला	०८७	६८००१०	६८००१०	dlso_humla@dls.gov.np dlsohumla@yahoo.com
बझाङ्ग	०९२	४२१०५०	४२१०५०	bajhangdlso@yahoo.com
बाजुरा	०९७	५४१०६४	५४१००१	dlsoabajura@gmail.com
डोटी	०९४	४२०११४	४२०११४	dlsoodoti@gmail.com
अछाम	०९७	६२०१०२	६२०१०२	dlsoamangalsen@gmail.com
कैलाली	०९१	५२०११४	५२४८६७	dlso_kailali@dls.gov.np
दार्चुला	०९३	४२०१०४	४२०००४	darchuladlso@yahoo.com
डडेल्धुरा	०९६	४१०११४	४१०१०२	dlsoadeldhura@yahoo.com
बैतडी	०९५	४००००६	४००००६	dlsopatan.baitadi@yahoo.com
कञ्चनपुर	०९९	५२११७६	५२५६५७	dlso_kanchanpur@gmail.com

४. कृषिसँग सम्बन्धित नीति तथा ऐन नियमहरू

कृषि विकासको गतिलाई सहज बनाउन कृषि सम्बन्धी नीति, नियमहरूको महत्वपूर्ण स्थान रहेको हुन्छ। सरकारको प्राथमिकता, प्रतिबद्धता र नियमन गर्ने कार्यलाई व्यवस्थित गर्न कृषिका विभिन्न नीति ऐन र नियमहरूले समेटेका हुन्छन्। हालसम्म तर्जुमा भएका यस्ता नीति ऐन र नियमहरू निम्न छन्। यी समाग्रीहरू कृषि विकास मन्त्रालय र अन्तर्गतका सम्बन्धित निकायहरूको प्रकाशन वेबसाइटहरूमा उपलब्ध छन्।

नीतिहरू

१. राष्ट्रिय कृषि नीति, २०६१
२. कृषि व्यवसाय प्रवर्द्धन नीति, २०६३
३. कृषि जैविक विविधता नीति, २०६३
४. राष्ट्रिय चिया नीति, २०५७
५. राष्ट्रिय कफी नीति, २०५७
६. दुग्ध विकास नीति, २०६४
७. राष्ट्रिय बीउ विजन नीति, २०५६
८. राष्ट्रिय मल नीति, २०५८
९. सिँचाई नीति, २०६०
१०. पन्छीपालन नीति, २०६८
११. खर्क नीति, २०६८
१२. पुष्प प्रवर्द्धन नीति, २०६९
१३. राष्ट्रिय भू-उपयोग नीति, २०६९
१४. राष्ट्रिय सहकारी नीति, २०६९
१५. वाणिज्य नीति, २०६५
१६. जलवायु परिवर्तन नीति, २०६७
१७. औद्योगिक नीति, २०६७
१८. आपूर्ति नीति, २०६९
१९. विज्ञान तथा प्रविधि नीति, २०६१
२०. जैविक प्रविधि नीति, २०६३
२०. कृषि यान्त्रिकरण प्रवर्द्धन नीति, २०७१

ऐनहरू

१. खाद्य ऐन, २०२३
२. आमको दूधलाई प्रतिस्थापन गर्ने वस्तु (विक्री वितरण नियन्त्रण) ऐन, २०४९
३. आयोडिनयुक्त नून (उत्पादन तथा विक्री वितरण) ऐन, २०५५
४. दाना पदार्थ ऐन, २०३३
५. पेटेन्ट डिजाइन र ट्रेडमार्क ऐन, २०२२
६. जलचर संरक्षण ऐन, २०१७
७. करार ऐन, २०५६
८. बीउ विजन ऐन, २०४५
९. जीवनाशक विपादी ऐन, २०४८
१०. विरुवा संरक्षण ऐन, २०६४
११. पशु स्वास्थ्य तथा पशु सेवा ऐन, २०५५
१२. पशु वधशाला र मासु जाँच ऐन, २०५५
१३. सहकारी ऐन, २०४८
१४. नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद ऐन, २०४८
१५. नेपाल पशु चिकित्सा परिषद ऐन, २०५५
१६. राष्ट्रिय चिया तथा कफी विकास बोर्ड ऐन, २०४९
१७. राष्ट्रिय दुग्ध विकास बोर्ड ऐन, २०४८
१८. राष्ट्रिय सहकारी विकास बोर्ड ऐन, २०४९

नियमावलीहरू

१. खाद्य नियमावली, २०२७
२. दाना पदार्थ नियमावली, २०४१
३. बीउ विजन नियमावली, २०५४
४. जीवनाशक विपादी नियमावली, २०५०
५. सिँचाई नियमावली, २०५६
६. पशु स्वास्थ्य तथा पशु सेवा नियमावली, २०५६

७. पशु वधशाला र मासु जाँच नियमावली, २०५६
८. सहकारी नियमावली, २०४९
९. नेपाल पशु चिकित्सा परिषद् नियमावली, २०५७

आदेशहरू

१. रासायनिक मल नियन्त्रण आदेश, २०५५
२. चन्द्रडाँगी वीउ विजन तथा दुग्ध विकास समिति (गठन) आदेश, २०५२
३. कालीमाटी फलफुल तथा तरकारी बजार विकास समिति (गठन) (तेस्रो संशोधन) आदेश, २०६३
४. कपास विकास समिति (गठन) आदेश, २०३७
५. पशु आहारा उत्पादन विकास समिति (गठन) आदेश, २०४१
६. बर्डफ्लु रोग नियन्त्रण आदेश, २०६४

५. तेहौँ योजनाको आधारपत्रमा उल्लेखित कृषि क्षेत्रका नीतिहरू

कृषि क्षेत्रमा भएका विगतका प्रयासहरूबाट केही हदसम्म उपलब्धि हासिल गरिएको छ। खाद्यान्न बालीको वार्षिक उत्पादन आ.व.२०६८/६९ मा ९४५८ हजार मे. टन उत्पादन भएको र आ.व. २०६९/७० मा ८७३८ हजार मे.टन मात्र उत्पादन भएको छ। फलफूल उत्पादनतर्फ आ.व.२०६८/६९ मा ८८६ हजार मे. टन उत्पादन भएको छ र आ.व. ६९/७० मा १०८७ हजार मे.टन उत्पादन भएको छ। दूध तथा मासु उत्पादनतर्फ आ.व. २०६९/७० मा क्रमशः १६८१ हजार मे.टन र २९५ हजार मे.टन वार्षिक उत्पादन भएको छ। कृषि क्षेत्रको समग्र विकासका लागि २० वर्षको लक्ष्य राखी कृषि विकास रणनीति तयार गर्ने कार्य अन्तिम अवस्थामा पुगेको छ। अन्तर्राष्ट्रियस्तरमा खाद्यान्न तथा खाद्य पदार्थमा भएको मूल्यवृद्धि तथा अपर्याप्त आपूर्ति, युवावर्ग तथा आर्थिकरूपले सक्रिय जनशक्ति दिनानुदिन विदेशिने क्रम बढ्दै जाँदा कृषि क्षेत्रमा बढ्दै गएको श्रम शक्तिको अभाव, उर्वर कृषि भूमिको गैरकृषि प्रयोजनमा बढ्दो उपयोग, जलवायु परिवर्तनको नकारात्मक प्रभावले कृषि क्षेत्रमा आशातित उपलब्धि हासिल गर्न चुनौतीपूर्ण रहेको छ। त्यसैगरी उत्पादनका सामग्रीहरूको पर्याप्त आपूर्ति नहुनु, ग्रामीण तथा भौतिक पूर्वाधारहरूको अपर्याप्तता, साना, खण्डित र अव्यवस्थित भू उपयोगको अवस्था, आवश्यक ज्ञान, प्रविधि तथा श्रमशक्ति सर्वसुलभ नहुनु, उत्पादनको उपयुक्त बजार तथा मूल्य पाउन नसक्नु, उत्पादनमा विविधिकरण, प्रतिस्पर्धी र बजारमुखी हुन नसक्नु, जीवनाशक विषादी र भेटेरिनरी औषधीको सुरक्षित प्रयोगबारे पर्याप्त जानकारी नहुनु, अनुसन्धान, शिक्षा र प्रसारकीचको त्रिपक्षीय सम्बन्धलाई मजबुत तुल्याई अनुसन्धानबाट विकास भएका प्रविधिहरू पर्याप्त मात्रामा विस्तार हुन नसक्नु जस्ता समस्याहरू विद्यमान छन्।

उद्देश्य

१. कृषि तथा पशुपंक्षीजन्य वस्तुको उत्पादन तथा उत्पादकत्व वृद्धि गर्ने।
२. कृषि तथा पशुपंक्षीजन्य उत्पादनलाई प्रतिस्पर्धी र व्यावसायिक बनाउने।
३. जलवायु परिवर्तनका नकारात्मक असर न्यूनीकरण गर्ने वातावरणमैत्री कृषि प्रविधिहरूको विकास र विस्तार गर्ने।
४. कृषि जैविक विविधताको संरक्षण, सम्बर्धन एवम् सदुपयोग गर्ने।

रणनीति

१. कृषिको व्यवसायीकरण, विविधीकरण, गुणस्तर प्रवर्द्धन र ग्रामीण पूर्वाधारहरूको विकास र यान्त्रीकरणको माध्यमबाट कृषि र पशुजन्य वस्तुहरूको उत्पादन गरी खाद्य सुरक्षा सुनिश्चित गर्ने।
२. कृषि तथा पशुपंक्षीजन्य उत्पादनको लागत कमगरी प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता बढाउने।
३. कृषि तथा पशुपंक्षीजन्य उत्पादनलाई अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा प्रतिस्पर्धी बनाउन गुणस्तर निर्धारण गर्ने।
४. संभाव्य र उपयुक्त क्षेत्रहरूमा कृषकहरूलाई कम आयतन तर उच्च मूल्यका बाली वस्तु उत्पादन गर्न प्रोत्साहन गरी मूल्य अभिवृद्धि हुने प्रशोधनमा आधारित कृषि तथा पशुजन्य उद्योगको विकासमा जोड दिने।
५. गुणस्तर परीक्षण, प्रशोधन, अनुगमन र नियमनलाई स्थानीय स्तरका जनताको पहुँच हुने गरी प्रभावकारी बनाउदै बजारीकरणलाई प्रवर्द्धन गर्ने।
६. कृषिजन्य जैविक विविधताको संरक्षण सम्बर्द्धन तथा सदुपयोग गर्दै जलवायु परिवर्तनका नकारात्मक असर न्यूनीकरण गर्न अनुसन्धानमा आधारित वातावरणमैत्री कृषि प्रविधिहरूको विकास एवम् विस्तार गर्ने।
७. कृषिलाई सम्मानजनक र आकर्षक पेशाको रूपमा विकास गरी युवाजनशक्तिलाई व्यावसायिक कृषितर्फ आकर्षण गर्ने।
८. अनुसन्धानबाट विकास भएका प्रविधिहरूको विस्तारमा कृषि क्षेत्रमा कार्यरत सम्पूर्ण सरकारी, गैरसरकारी तथा शैक्षिक संस्थाहरूबीच अन्तरािकाय समन्वय र सहकार्य कायम गर्दै कार्यान्वयनपक्षलाई नतिजाउन्मुख बनाउने।

कार्यनीति

१. कृषि क्षेत्रको व्यावसायीकरण, गुणस्तर परीक्षण, अनुगमनका क्षेत्रमा उपयुक्त प्रविधिको उपयोग गर्न सक्ने कृषक, युवा, उद्यमी तथा विज्ञहरूको क्षमता विकास गर्दै लगिनेछ। (१)*
२. सम्भाव्य क्षेत्रहरूमा कम आयतन भएका उच्च मूल्यका उपजहरूको छनौट गरी उत्पादन वृद्धि गर्न प्रोत्साहित गरिनेछ। (१)
३. युवामैत्री आधुनिक प्रविधिको प्रयोगद्वारा व्यावसायिक उत्पादनमा जोड दिइनेछ। (१)
४. कृषि क्षेत्रमा रहेको श्रम शक्तिको अभावलाई सम्बोधन गर्न यान्त्रीकरणसम्बन्धी नीति निर्माण गरी कार्यान्वयनमा ल्याइनेछ। (१)
५. युवा तथा कृषक उद्यमीहरूलाई आवश्यक पने ज्ञान, सीप र लगानीको वातावरण सिर्जना गरी ग्रामीण कृषि पर्यटनको विकासमा युवा तथा कृषक उद्यमीहरूलाई आकर्षित गरी लगानीको वातावरण मिलाइनेछ। (१)
६. सतह तथा भूमिगत सिँचाई र वर्षाको पानी सङ्कलन तथा सिँचाइका उपयुक्त प्रविधिहरूको प्रयोग गरी वर्षैभरि सिँचाई सुविधा उपलब्ध गराउने प्रक्रिया अगाडि बढाइनेछ। (१)
७. ग्रामीण क्षेत्रमा कृषि तथा पशुजन्य वस्तु उत्पादन अभिवृद्धि गर्न थोक बजार, कृषि सडक, विद्युत, सञ्चार, गोदाम घर, शीतघर, सङ्कलन केन्द्र, पशु हाट बजारजस्ता आवश्यक पूर्वाधारहरूको विकास गरिनेछ। (१)
८. खाद्यान्न उत्पादन न्यून हुने तथा खाद्य पोषण असुरक्षित क्षेत्रमा स्थानीय स्तरमै स्थानीय, स्रोत, साधन, श्रम र प्रविधिको प्रयोग भई उत्पादन गर्न सकिने कृषि र पशुपंक्षीजन्य उत्पादन प्रवर्द्धन तथा उपयोगमा जोड दिई सुरक्षित खानपिन र पौष्टिक तत्वको उपयोग बढाउन विशेष चेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ। (१)
९. कृषि तथा पशुपंक्षीजन्य विकासका कार्यक्रमहरू तर्जुमा गर्दा भू-उपयोग नीतिको आधारमा उपलब्ध जमिनको अधिकतम उपयोग हुने गरी उत्पादन वृद्धिका कार्यक्रमहरू तर्जुमा गरिनेछ। (१)
१०. तर्जुमाको क्रममा रहेको २० वर्षे कृषि विकास रणनीति क्रमिकरूपमा कार्यान्वयन गर्दै लगिनेछ।
११. कृषि गभर्भान तथा घाँसेवाली अभियानजस्ता कार्यक्रमलाई व्यापक बनाइनेछ। (२)

१२. स्रोत तथा प्रमाणित बीउ र उन्नत नशलका पशुपंक्षी उत्पादन गर्ने सरकारी तथा निजी फार्म केन्द्रहरूको सुदृढीकरण गरी स्तरीय बीउ र नशल उत्पादनलाई प्राथमिकता दिइनेछ । (२)
१३. उत्पादन सामग्रीहरूको सहज आपूर्तिको व्यवस्था गरी कृषि तथा पशु बीमा, सहूलियतपूर्ण कृषि ऋण, कृषि तथा पशुजन्य उद्योगको उपकरणमा अनुदानको व्यवस्थागरी व्यापारमा कर सुविधा उपलब्ध गराई प्रतिस्पर्धी बनाइनेछ । (२)
१४. सङ्कामक पशुपंक्षी रोगबाट हुने नोक्सानीलाई न्यूनीकरण गरी पशुजन्य उत्पादनको लागत घटाउन आवश्यक खोप स्वदेशमार्फत उत्पादन गरी अभियानमुखी खोप कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ । (२)
१५. कृषि बजार ऐन तर्जुमा गरी लागू गरिनेछ । (२)
१६. साना तथा सीमान्तकृत कृषकलगायत वन उद्यमी तथा व्यवसायीका लागि सरल ढङ्गबाट ऋण सुविधा उपलब्ध गराईनेछ । (२)
१७. कृषि तथा पशुजन्य उत्पादनहरूको माग र आपूर्तिबीच सामञ्जस्यता ल्याउन मूल्य अभिवृद्धि शुल्कलाको अवधारणा अङ्गीकारगरी उपभोक्ता, कृषक र सरोकारवाला मध्यस्थकर्ताहरूको सामूहिक हित प्रवर्द्धन गर्ने कार्यमा जोड दिइनेछ । (२)
१८. विगतका कृषि तथा पशुपालनसम्बन्धी अनुभवका आधारमा स्पष्ट मापदण्ड तयार गरी कृषि र पशुपंक्षीजन्य उत्पादनको गुणस्तर निर्धारण गरिनेछ । (३)
१९. राष्ट्रिय व्यापार एकीकरण रणनीति, २०१० ले निर्धारण गरेका निर्यातयोग्य बाली/वस्तुहरूको प्रवर्द्धन गरिनेछ । (३)
२०. तुलनात्मक लाभका आधारमा उच्च उत्पादन सम्भाव्य कृषि उपजहरूको छनौट एवम् उत्पादन वृद्धिमा जोड दिइ त्यस्ता वस्तुहरूको 'पेटेन्ट राइट' सुरक्षित गरी प्रतिस्पर्धी बनाइनेछ । (४)
२१. अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा खपत हुने उच्च मूल्यका वस्तु र बालीहरूको प्राङ्गारिक खेतीलाई प्रोत्साहित गर्न उत्पादनको ब्रान्ड प्रवर्द्धन तथा प्रमाणीकरणको व्यवस्था मिलाइनेछ । (४)
२२. स्वदेशमा पाइने जडीबुटीहरूको उपयोग गरी बोटबिरुवा तथा पशुपंक्षीहरूको उपचार गर्ने प्रविधि विकास गरिनेछ । (४)
२३. निजी उद्यमी र सहकारी क्षेत्रको संलग्नता बढाउँदै करार खेती तथा सहकारी खेतीलाई प्राथमिकता दिइनेछ । (४)
२४. खाद्य प्रशोधन उद्योगलाई लक्षित गरी गुणस्तरलगायत प्राविधिक समस्या समाधानका लागि अध्ययन अनुसन्धान कार्यक्रम सञ्चालन गर्न जोड दिइनेछ । (४)
२५. मत्स्य पालन कार्यक्रमलाई मध्य पहाडमा विस्तार गरिनुका साथै तराईमा उपलब्ध जलाशय, डोल क्षेत्र, पोखरीमा साना भूमिहीन तथा सीमान्तकृत कृषकहरूलाई लक्षित गरी सहकारीतामा आधारित मत्स्यपालनका कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ । (४)
२६. कृषि सडक, बिजुली, सञ्चार, गोदामघर, शीतभण्डार, सङ्कलन केन्द्र, थोक बजार र बाह्य क्षेत्रमा बजार सञ्जाल विकास र विस्तार गरिनेछ । (५)
२७. आधुनिक सूचना प्रविधिको सञ्जाल विकास गरी स्थानीय स्तरसम्म कृषि तथा पशुपंक्षी बजारमा सूचनाको पहुँच बढाइनेछ । (५)
२८. बाली तथा वस्तुको व्यावसायिक उत्पादन हुने क्षेत्रलाई एकीकृत पकेट क्षेत्र घोषणा गरी कृषकलाई एकीकृत सेवा सर्वसुलभरूपमा प्रदान गरिनेछ । (५)
२९. राष्ट्रिय/केन्द्रियस्तरका खाद्य, पशुरोग, विडविजन, माटो परीक्षण र बाली संरक्षणजस्ता प्रयोगशालाको सुदृढीकरण गरिनेछ । (५)
३०. अन्तर्राष्ट्रिय ऐन, नियम, महासन्धि, सन्धिसँग सामञ्जस्यता कायम गरेर कृषि तथा पशुजन्य वस्तु एवम् सेवा सुविधा नियमनमा समसामयिक परिमार्जन गरी मापदण्ड तथा गुणस्तरमा सुधार ल्याइनेछ । (५)
३१. जीवनाशक विषादि, भेटेरिनी औषधी, एन्टिबायोटिक, रासायनिक हर्मोनको सही उपयोग गरिनेछ । (५)
३२. विषादीबाट मानव स्वास्थ्यमा हुने दुरगामी दुष्प्रभावलाई न्यून गर्न एकीकृत शत्रु जीव व्यवस्थापन प्रविधि अपनाई रासायनिक विषादीको प्रयोग कम गदै लगिनेछ । (५)
३३. उपलब्ध प्रविधिको प्रयोग गदै जलवायु परिवर्तनबाट पर्ने नकारात्मक असर न्यूनीकरण र अनुकूलनका प्रविधि तथा अभ्यासहरूलाई प्रवर्द्धन गरिनेछ । (६)
३४. कृषि जैविक विविधताको संरक्षण तथा सम्बर्द्धन तथा उपयोग गरिनेछ । (६)
३५. स्वदेशी ज्ञान र आनुवंशिक/प्राकृतिक स्रोतको संरक्षण र सदुपयोग गर्न उपयुक्त प्रविधि तथा पूर्वाधारको विकास गरिनेछ । (६)
३६. युवा जनशक्तिलाई प्रविधि, सीप र पूँजी उपलब्ध गराई कृषि क्षेत्रमा आकर्षित गदै कृषि पेशालाई सम्मानित बनाइनेछ । (७)
३७. कृषि व्यवसाय सञ्चालन गर्न पूँजीगत अनुदान तथा सहूलियतपूर्ण ऋण उपलब्ध गराई कृषि उद्यम सञ्चालनको लागि आवश्यक उद्यम विकास र सीपमूलक तालिम दिने व्यवस्था मिलाइनेछ । (७)
३८. प्राविधिकहरू र कृषक/कृषि उद्यमी तथा सरोकारवालाहरूको क्षमता अभिवृद्धि गर्न जोड दिइनेछ । (७)
३९. बाँझो रहेको जमिन कृषि कार्यमा उपयोग गर्न तथा टुक्रिएका जमिनहरूको चक्रवावन्दी गरी व्यावसायिक कृषिकार्यमा प्रयोग गर्नका लागि कब्जालयती भूमि बैङ्क शीबलमि भवकप्लन चबलप० स्थापना गरिनेछ । (७)
४०. कृषि क्षेत्रको आवश्यकता अनुसार आधारभूत, व्यावहारिक र अनुशरणीय अध्ययन, अनुसन्धानकार्यलाई प्राथमिकताका साथ अघि बढाइनेछ । (८)
४१. स्वदेशमै वर्णशङ्कर बीउ (हाइब्रिड) अनुसन्धान तथा उत्पादन कार्यक्रमलाई प्राथमिकता दिइनेछ । (८)
४२. कृषि अनुसन्धान कार्यक्रमहरूलाई विश्व व्यापार सङ्गठन एवम् क्षेत्रीय स्तरका व्यापार सम्झौताहरूबाट प्राप्त अवसरको अधिकतम लाभ लिनेतर्फ उन्मुख गरिनेछ । (८)
४३. कृषि अनुसन्धान परिषद् र मातहतका अनुसन्धान केन्द्रहरूबाट सिफारिस भएका नतिजाका आधारमा स्थानीय स्तरमा कृषि प्रसारका कार्यक्रमहरू समन्वयात्मक रूपमा सञ्चालन गरिनेछ । (८)
४४. स्थानीय निकाय मातहत रहने गरी प्रत्येक गाउँ विकास समितिमा कृषि तथा पशुसेवा प्रसार केन्द्र स्थापना गरिनेछ । यस्ता केन्द्रमा कृषि तथा पशुसेवा प्राविधिकको व्यवस्था गरिनेछ । (८)
४५. कृषि तथा पशु सेवासम्बन्धी कार्यक्रममा संलग्न राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी सङ्घसंस्था, विश्वविद्यालय तथा स्थानीय निकायहरूको आपसी समन्वय एवम् सहकार्यलाई प्रभावकारी बनाइनेछ । (८)
४६. खाद्य सम्प्रभुता ऐन जारी गरी कार्यान्वयन गरिनेछ ।

अपेक्षित उपलब्धी

कृषि अनुसन्धान, प्रसार प्रविधि र सामग्रीको समन्वयात्मक प्रयास तथा व्यापक उपयोगबाट आवधिक योजनाको अन्तिम वर्षसम्म प्रतिव्यक्ति प्रति वर्ष उत्पादन खाद्यान्न बाली ३८९ के.जी., दलहन १६५ के.जी., फलफूल ३४ के.जी., तरकारी १२३ के.जी., आलु ८६.६ के.जी., माछा २.७ के.जी., दुध ७२.९ के.जी. र मासु ११.८ के.जी. पुगेको हुनेछ ।

६. कृषि विकास मन्त्रालयका प्रतिबद्धताहरू - २०७२

नेपाल अहिले इतिहासकै विषम परिस्थितिमा छ। एकातिर २०७२/१/१२ मा गएको शक्तिशाली भूकम्प तथा त्यसका पराकम्पनहरूबाट देशको भौतिक, आर्थिक तथा सामाजिक अवस्था जर्जर भएको र अर्कोतर्फ विद्यमान अधोपित नाकाबन्दीले देशको अर्थतन्त्र थप सिथिल हुदै गइरहेको सन्दर्भमा सरकारले तर्जुमा गरेका कार्यक्रमहरूबाट जनताको आर्थिक अवस्थामा सुधार ल्याउने लक्ष्य हासिल गर्ने कार्य चुनौतीपूर्ण बन्दै गइरहेको छ। साथै कृषि उत्पादनको प्रमुख र उर्वर भूमि रहेको तराई क्षेत्रमा चलि रहेको विद्यमान बन्द हडतालले कृषि उत्पादनका आधारभूत उत्पादन सामग्रीहरू विउ तथा मलको सहज वितरण हुन नसक्दा कृषि उत्पादन तथा उत्पादकत्वमा ह्रास आउने निश्चित प्रायः छ। यसले गर्दा समग्र कृषि क्षेत्रको वृद्धिदर चालु वर्षमा १ प्रतिशतमा सिमित हुने आकलन गरिएको छ। यस सन्दर्भमा व्यवसायिक र दिगो कृषि मार्फत उच्च र फराकिलो आर्थिक वृद्धिदर हासिल गर्ने तथा सिमान्तकृत किसानहरूको जिविकोपार्जन सुरक्षित गरी खाद्य तथा पोषण सुरक्षा सुदृढ गर्न जरुरी हुन्छ।

उत्पादनका साधनको रूपमा रहेको प्रचुर जमिन र दुई तिहाई उत्पादक शक्तिको रूपमा रहेको किसानलाई जोडेर उत्पादन बृद्धि गरी राष्ट्रिय पुँजीको सिर्जना गर्न सकिन्छ। यसका लागि कृषिको व्यवसायीकरण, आधुनिकीकरण तथा औद्योगिकरण गदै कृषिजन्य वस्तुमा आत्मनिर्भर बनाउँदै आयात प्रतिस्थापन र निर्यात प्रवर्द्धन गरी समाजको अग्रगामी रुपान्तरणको दिशामा अधि बढ्नु आजको टड्कारो आवश्यकता बनेको छ। यसो गर्दा सिमान्तकृत साना उत्पादक किसानहरू लाभान्वित हुन अनिवार्य छ। विद्यमान संरचना, कार्यपद्धति, परम्परा, संस्कार, आदत र मान्यताहरू पुरानै रहिरहेमा नयाँ संविधानले परिकल्पना गरेको कृषि विकासको आवश्यकता पुरा गर्न सम्भव हुँदैन। यसका लागि सम्बद्ध सबै पक्षहरूले नयाँ सन्दर्भ अनुरूप कार्यशैली र आचरण बदल्न नितान्त आवश्यक छ। सरकारत्मक परिवर्तन आफैबाट सुरुवात गर्ने प्रतिबद्धता सहित तत्कालिन, अल्पकालिन दीर्घकालिन विषयहरूलाई केन्द्रमा राखेर नेपाल सरकार कृषि विकास मन्त्रालयले निम्न नीति तथा कार्यक्रम सार्वजनिक गरेको छ।

१. २०७२ साल मंसिर ४ गने कृषि विकास मन्त्रालयले शुभारम्भ गरेको र मुलुकको कृषि विकासको मार्गदर्शन र साफ्टा दस्तावेजको रूपमा रहेको कृषि विकास रणनीति (ADS) नेपालको नयाँ संविधानको भावना अनुरूप कार्यान्वयन गरिनेछ।

२. भूकम्प प्रभावित किसानको खाद्य तथा पोषण सुरक्षा सुदृढ गर्न तथा उनीहरूको कृषि पद्धत जिविकोपार्जन पुनस्थापना गर्न अनुदानमा गाई, कृषि औजार तथा उपकरण, रासायनिक तथा प्राङ्गारिक मल, उन्नत विउविजन तथा बेना वितरण गरिनेछ। उक्त स्थानहरूमा सामुदायिक विउ भण्डारण घर, पशुपालनका लागि पूर्वाधार र गोठहरूको स्थापना तत्काल गरिनेछ। भूकम्प प्रभावित क्षेत्रमा सहूलियत ऋण प्रदान गर्नुका साथै तालिम र अनुदान सहितको युवा लक्षित कार्यक्रम संचालन एवम् क्षतिग्रस्त भएका कृषि विकास तथा अनुसन्धानका पूर्वाधारहरूको तत्काल पुनर्निर्माण गरिनेछ।

३. कृषि विकासका नीति तथा कार्यक्रमहरू तर्जुमा, कार्यान्वयन तथा अनुगमन मूल्याङ्कनमा केन्द्रीय तहदेखि स्थानीय तहसम्म किसानहरूको सहभागिता सुनिश्चित गरी कृषि विकासलाई दिगो बनाउँदै किसानका हर्कहित अधिकारलाई सुनिश्चित गर्न राष्ट्रिय किसान आयोग गठन गरिनेछ।

४. कृषि विकासका कार्यक्रमहरू छरिएर प्रतिफलमुखी नभएको भन्ने गुनासाहरू आईरहेको सन्दर्भमा कृषि विकासका युवा लक्षित कार्यक्रम, मिसन कार्यक्रम लगायतका सबै कार्यक्रमहरूलाई एकीकृत गरी संचालन गर्नुका साथै यसको प्रभावकारी अनुगमन र मूल्याङ्कन गरिनेछ। विगत ३ महिनाभन्दा बढि समयदेखि तराई मधेशमा भइरहेको बन्द हडतालका कारण प्रभावित धान, मकै, माछा, तेलहन, दलहन, तरकारी लगायतका मिशन कार्यक्रम एवं युवा लक्षित अनुदानका कार्यक्रमलाई मन्त्रालय र विभागका कर्मचारी समेत खटाई प्रभावकारीरूपमा कार्यान्वयन गर्न तत्काल पहल गरिनेछ।

५. प्रत्येक जिल्लामा १ देखि ३ वटासम्म अधिकृतस्तरका कर्मचारीबाट संचालन हुने सेवा केन्द्र तत्कालै संचालनमा ल्याइनेछ। अधिकृतस्तरका सेवा केन्द्रबाट प्रवाह गरिने सेवालाई प्रभावकारी र गुणस्तरीय बनाउन ती सेवा केन्द्रलाई क्रमशः श्रोत साधन सम्पन्न बनाउँदै लगिनेछ। सेवा केन्द्रमा खटाइएका प्राविधिक कर्मचारीहबाट उत्पादन क्षेत्रमा कृषकहरूलाई अधिकतम सेवा प्रवाह हुने वातावरण निर्माण गरिनेछ। उनीहरूको कार्यसम्पादनको मूल्यांकन कार्य क्षेत्रमा भएको उत्पादन एवम् उत्पादकत्व वृद्धिको आधारमा गरी यथोचित प्रोत्साहनको व्यवस्था मिलाइनेछ। आगामी आर्थिक वर्षदेखि सेवा केन्द्रलाई बजेट कार्यक्रम संचालनको उल्लिख्य दिने व्यवस्था गर्न पहल गरिनेछ। क्षेत्रिय निर्देशनालयलाई सेवा केन्द्र मार्फत संचालित कार्यक्रमको अनुगमन मूल्यांकन गर्न लगाइनेछ।

६. कृषि विकास रणनीतिमा उल्लेखित व्यवस्था अनुसार कृषि प्रसार सेवालाई सहज र सरलरूपमा कृषकको घर आँगनमा पुर्‍याउन सामुदायिक कृषि प्रसार सेवा केन्द्र स्थापना गरिनेछ। तत्कालका लागि ३००० गाउँपालिकामा कम्तिमा १ जना कृषि / पशु प्राविधिकको व्यवस्था मिलाइनेछ।

७. सबै किसानहरूलाई एकै प्रकारको सेवा, सुविधा र अनुदान दिने विद्यमान व्यवस्थाले साना तथा सिमान्तकृत किसानहरूले नसमेटिएकाले किसानहरूलाई व्यावसायिक, निर्वाहमुखी, सिमान्तकृत/भूमिहीन र कृषि मजदुर गरी ४ समूहमा वर्गिकरण गरी किसान परिचयपत्र वितरण गरिनेछ। नेपाल सरकारबाट प्रदान गरिने अनुदान, सेवा र सहूलियत किसानको वर्गिकरणका आधारमा प्रदान गरिनेछ।

८. कृषिमा दक्ष जनशक्ति तयार गर्न तालिमको परम्परागत ढाँचामा परिवर्तन गरी यसलाई परिणाममुखी बनाउन कृषि उत्पादनमा संलग्न किसानहरूलाई मात्र सम्बन्धित विषयको विशेष तालिम विभिन्न स्तरमा अभियानको रूपमा संचालन गरिनेछ। कम्तिमा एक वर्ष कृषि पेशामा संलग्न हुने शर्तमा मात्र नयाँ व्यक्ति मुख्यतः युवाहरूलाई तालिममा सहभागी गराइनेछ। यो शर्त पालन नगरेमा तालिम खर्च असुलउपर गरिनेछ। कृषि वा पशु प्राविधिकहरूलाई समेत देश वा विदेशमा विशेष पुनर्ताजगी तालिम प्रदान गरिनेछ।

९. जलवायु परिवर्तन, प्राकृतिक प्रकोप, रोगव्याध वा दुर्घटनाबाट कृषि व्यवसायमा हुन जाने क्षतिलाई परिपुर्ति गर्न कृषि विमालाई सरल, सहज र किसानमुखी बनाई अभियानका रूपमा अधि बढाइनेछ। साथै कृषि विमा कृषि व्यवसायबाट प्राप्त हुन सक्ने न्यूनतम प्रतिफलका आधारमा गरिने व्यवस्था मिलाइनेछ। विमामा ७५ प्रतिशत सरकारको अनुदान हुने भएकाले गाउँमा रहेका किसानसम्म यो सेवा पुर्‍याउन विशेष अभियान संचालन गरिनेछ। कृषि ऋण र अनुदान प्राप्त गर्नका लागि विमा अनिवार्य गराइने व्यवस्था मिलाइनेछ।

१०. व्यावसायिक कृषि उद्यममा लगानीको सुनिश्चितता गर्न चालु परियोजना धितो राखी ऋण प्रवाह गर्ने व्यवस्था मिलाउन पहल गरिनेछ। साथै कृषि ऋणमा प्रदान गरिने ब्याज अनुदान दिने कार्यक्रमलाई प्रभावकारी रूपमा सहजिकरण गरिनेछ। नेपाल राष्ट्र बैंकको नियमानुसार वाणिज्य बैंकहरू तथा वित्तिय संस्थाबाट कृषि क्षेत्रमा लगानी हुनु पर्ने (तोकिएको प्रतिशत) रकम कृषि क्षेत्रमा कडाईका साथ लगानी हुने व्यवस्थाका लागि पहल गरिनेछ। साथै किसानहरूलाई कृषि व्यवसाय गर्ने आवश्यक पर्ने कृषि ऋणको सहज व्यवस्था गर्न किसानहरूकै सहभागिता र स्वामित्व रहने गरी किसान बैंक स्थापना गर्न पहल गरिनेछ।

११. कृषि प्रविधि र ज्ञानको प्रसारलाई प्रभावकारी रूपमा कृषक समक्ष पुर्‍याउन इलेक्ट्रोनिक सहित सबै मिडिया उपयोग गरिनेछ। साथै किसानहरूको तर्फबाट आउने समस्या समाधानका लागि किसान कल सेन्टर मार्फत 'हेलो कृषि' कार्यक्रम संचालन गरिनेछ। साथै कृषि विश्व विद्यालयहरू तथा क्याम्पसहरूबाट कृषि अनुसन्धान, प्रसार सेवा तथा प्रयोगशाला सेवा प्रवाह गर्न साभेदारीमा कार्यक्रम संचालन गरिनेछ।

१२. कृषि उपजहरूको बजारीकरणलाई किसान मैत्री तथा प्रभावकारी बनाउन मुख्य मुख्य कृषि उपजहरू जस्तै धान, मकै, गहुँ र उखु आदि जस्ता कृषि उपजहरूको न्यूनतम समर्थन मूल्य तोक्ने व्यवस्था मिलाइनेछ । बजार मूल्य न्यूनतम समर्थन मूल्य भन्दा कम भएमा सरकारले उपज खरिद गर्ने र प्रशोधन गरी वितरण गर्ने कार्यका लागि पहल गरिनेछ ।

१३. कृषि पेशालाई मर्यादित बनाउन तथा कृषकहरूको आर्थिक अवस्थालाई सबल बनाउन सहभागितामा आधारित किसान पेन्सन वा किसान सुरक्षा भत्ताको व्यवस्था मिलाउनुपर्छ । यस व्यवस्थाका लागि किसान सुरक्षा कोषको व्यवस्था गरिनेछ ।

१४. कृषि उत्पादन सामग्रीको आपूर्ति व्यवस्थालाई सहज र सुलभ बनाउन रासायनिक मल कारखाना स्थापना गर्ने अविलम्ब सम्भाव्यता अध्ययन गरिनेछ । प्रांगारिक मलको उत्पादन र वितरणलाई व्यापक बनाइनेछ ।

१५. कृषि उत्पादन तथा उत्पादकत्व वृद्धि गर्ने तराईमा स्थानीय तथा डिप टयूबवेल तथा मध्य पहाडका नदी तथा खोलाका खोच तथा किनाराहरूमा रहेका कृषि भूमिमा सिंचाई सुविधा प्रदान गर्ने अभियानका रूपमा साना लिफ्ट सिंचाई परियोजना संचालन गरिनेछ । साथै पहाडी भूभागमा आकाशे पानी संकलन गर्ने अभियानका रूपमा ठूला तथा साना परम्परागत वा प्लाष्टिक पोखरीहरू जनसहभागिता र अनुदानमा निर्माण गरिनेछ ।

१६. वैदेशिक सहायतामा संचालित आयोजनाहरूलाई राष्ट्रिय आवश्यकता तथा कृषकहरूको मागका आधारमा तर्जुमा गरी उक्त आयोजनाहरूबाट कृषकहरूलाई सेवा प्रदान गर्ने प्रकृतिलाई सरलीकृत गर्ने उपायहरूको अवलम्बन गरिनेछ । साथै कृषि क्षेत्रमा वैदेशिक सहायता तथा विकास साभेदार मार्फत संचालन हुने आयोजनाहरूलाई एकद्वार प्रणाली मार्फत व्यवस्थापन हुने व्यवस्था मिलाइनेछ ।

१७. नेपालको संविधानले परिलक्षित गरेको राज्यको पुनर्संरचना बमोजिम कृषि विकास, कृषि प्रसार तथा कृषि अनुसन्धानका संरचनाहरूलाई कार्यदल बनाई पुनर्संरचना गरिनेछ । कृषि, वन, सिंचाई, उर्जा गरिवी निवारण तथा सहकारी मन्त्रालयबीच समन्वय कायम गरिनेछ । कृषि तथा वन विश्वविद्यालयलाई कृषि मन्त्रालय अन्तर्गत राख्न पहल गरिनेछ । कृषि विकास रणनीतिले परिकल्पना गरे बमोजिम कृषि प्रसार सेवा, कृषि अनुसन्धान सेवा तथा कृषि शिक्षालाई विकेन्द्रीकरण गरिनेछ ।

१८. कृषि अनुसन्धानलाई नेपाली कृषकको माग र आवश्यकताका आधारमा किसानको सहभागीता संचालन गरिनेछ । अनुसन्धान र विकासलाई एकिकृत रूपमा अघि बढाइनेछ । वर्णशंकर विउ/नश्ल तथा टिस्युकल्चर प्रविधिबाट उन्नत जात उत्पादनमा जोड दिइनेछ । कृषि अनुसन्धानबाट हासिल भएका उपलब्धिहरूलाई किसान समक्ष सुलभ र सरलरूपमा प्रवाह गर्ने प्रभावकारी उपायहरूको अवलम्बन गरिनेछ ।

१९. खाद्य स्वच्छता सुनिश्चित गर्ने तथा आर्थिक दृष्टिकोणले महत्वपूर्ण मानिएका पशुपक्षीका सिमाविहन र जुनोटाक रोगहरूको सभेलेन्स, पहिचान तथा रोकथामलाई प्रभावकारी बनाउन प्रयोगशालाहरूको स्तरोन्नती तथा विस्तारका कार्यक्रमहरू संचालन गरिनेछ । साथै त्रिपुरेश्वरमा रहेको केन्द्रीय पशु चिकित्सालयलाई अत्याधुनिक तथा अन्तराष्ट्रियस्तरको चिकित्सालयको रूपमा विकास गरी २४ सै घण्टा संचालन गर्ने व्यवस्था मिलाइनेछ । पशु चिकित्सा सेवालालाई आकास्मिक सेवाका रूपमा विस्तार गर्ने आवश्यक पहल गरिनेछ ।

२०. किसानले उत्पादन गरेको दूध निर्यात संकलन गरी उपभोक्तालाई उपलब्ध गराउन दूध विकास संस्थान मार्फत उत्पादक किसानको परिचयपत्र र पशुको विवरण बनाई अन्तराष्ट्रिय मापदण्ड अनुरूप गुणस्तर कायम गरिनेछ । साथै दूधबाट पाउडर, शिशु आहार र अन्य परिकार निर्माण गर्ने उद्योग संचालनमा ल्याई मिल्क होलिडे हुने अवस्था अन्त्य गरिनेछ ।

२१. कृषि क्षेत्रको व्यवसायीकरण तथा औद्योगिकरण गर्नका लागि खाद्यान्न, तरकारी, फलफूल, पुष्प, पशुपक्षीजन्य उत्पादन लगायत कृषि उपज भण्डारण घर तथा प्रशोधन केन्द्रहरू, सामुदायिक विउ भण्डारण घर, मल गोदाम भण्डारण, चिस्यान केन्द्रहरू निजि क्षेत्र तथा कृषि सहकारीहरूसंगको साभेदारीको संचालन गरिनेछ । कृत्रिम गर्भाधानलाई व्यापक बनाई नश्ल सुधारलाई प्राथमिकतामा राखिनेछ । साथै मकै, कोदो, जौ, फापर, दलहन, कागुनो, चिनो लगायत कृषिजन्य पशुपक्षीजन्य तथा दुधजन्य उत्पादनलाई औद्योगिक उत्पादनसंग जोड्ने गरी निजि क्षेत्रसंग साभेदारीमा कृषि उद्योगहरू स्थापना तथा संचालन गरिनेछ । प्रयोगशाला सेवा तथा प्रमाणीकरण सेवालालाई सुदृढ गरी कृषि उपजहरूको निर्यात प्रबर्द्धन गरिनेछ ।

२२. नयाँ संविधान अनुरूप खाद्य संप्रभुता ऐन, कृषि बजार ऐन, अनुवंश शंरक्षण ऐन लगायतका कृषि विकासका लागि आवश्यक ऐन नियमहरू तर्जुमा गरिनेछ । साथै पशु बछशाला तथा मासु जाँच ऐन तथा नियमावली प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गरिनेछ ।

२३. संचालनमा रहेका कृषि बजारलाई व्यवस्थित गर्न र नयाँ कृषि बजार पूर्वाधार तयार गर्न पहल गरिनेछ । कृषि उपजको बजारीकरणलाई प्रभावकारी बनाउन कृषि बजार ऐन ल्याई यथाशक्य छिटो कार्यान्वयनमा ल्याउन पहल गरिनेछ ।

२४. खाद्य तथा पोषण सुरक्षाको प्रत्याभूत गर्न र खाद्य अभाव हुन नदिई चामल आयात गर्नुपर्ने विद्यमान व्यवस्थाको अन्त्य गर्न जनताको खानपिन र आहार प्रणालीलाई वैज्ञानिक बनाउन अभिप्रेरित गरिनेछ ।

२५. विषादिवह्रको असन्तुलित र अनियन्त्रित प्रयोग तथा त्यस्ता उत्पादित बस्तुहरूको उपभोगले जनस्वास्थ्य र पर्यावरणमा गम्भीर असर पर्ने हुनाले यसको नियन्त्रण गर्न ठोस योजना निर्माण गरी कार्यान्वयन ल्याइने छ । एकीकृत बाली संरक्षणको कार्यक्रमलाई प्रोत्साहन गरी दीगो कृषि तथा जैविक विविधतामा आधारित कृषि प्रणालीलाई प्रबर्द्धन गरिनेछ ।

२६. खाद्य अभाव तथा खाद्य संकट हुने अवस्था रहेको, उर्वर कृषि भूमिको प्रयोग हुन नसकेको तथा कृषि भूमि गैह्र कृषि क्षेत्रमा प्रयोग भइरहेको सन्दर्भमा भूउपयोग नीतिको प्रभावकारी कार्यान्वयन र जग्गा बाँफो राख्न नपाईने व्यवस्थालाई कडाईका साथ लागू गर्ने व्यवस्था मिलाइनेछ । साथै लामो समयमा बाँफो जग्गा राखेमा सरकारबाट करारमा लिई खेती गर्न प्रोत्साहन गर्ने व्यवस्था मिलाइनेछ ।

२७. कृषि उत्पादन तथा विकासको विशिष्ट कार्यक्रम :

आगामी दुई वर्षभित्रमा देशलाई कृषिमा आत्मनिर्भर मात्र होइन, निर्यात समेत गर्न सक्ने बनाउन, युवा जनशक्तिको विदेश पलायन रोकन र व्यवसायिक कृषि प्रबर्द्धन गर्नका लागि नेपालभरि १००० देखि १५०० सम्म विशिष्ट बालीको पकेट क्षेत्र अर्थात् एक इलाका एक उत्पादन केन्द्रको अवधारणा अनुरूप शुरूमा कम्तिमा ५०० वटा वृहत कृषि उत्पादन केन्द्र/ब्लक उत्पादन केन्द्र/तमुना फार्म निर्माण गरिनेछ । यसका लागि यसै आ.व. मा सबै तयारी पूरा गरी आगामी आ.व. २०७३/०७४ मा ठोस कार्यक्रम क्रमशः लागू गरिनेछ ।

- विशेष उत्पादन केन्द्र (पकेट क्षेत्र) मा सार्वजनिक, सहकारी र निजी उद्यमीको लगानी क्रमशः २०,४०,४० प्रतिशत लगानी हुने व्यवस्था मिलाइनेछ ।
- कृषि प्राविधिक तथा कृषि स्नातक तथा अवकाशप्राप्त कृषि विज्ञ उत्पादन केन्द्रमा सहभागी गराइने छ ।
- विशेष उत्पादन केन्द्र स्थापना गर्न भूउपयोग नीति अनुरूप जमिन वर्गीकरण गरी कृषिका लागि छुट्टयाइएको जमिन लिजमा लिन सकिने कानून निर्माणमा पहल गरिनेछ ।
- उत्पादन केन्द्रमा कृषि सडक, विद्युत सिंचाई, सूचना तथा संचार लगायतका पूर्वाधार तयार गरिनेछ ।
- हरेक विशिष्ट उत्पादन केन्द्र वरिपरिका हजारौं निजी उद्यमी र साना किसानहरूलाई उक्त कृषि केन्द्रसंग जोडेर उत्पादनमा सरिक गराई गाउँमा विद्यमान लुकेको बेरोजगारीको समस्या हल गर्न उनीहरूलाई पकेट क्षेत्रका फर्ममा कार्य घण्टाका आधारमा पारिश्रमिक दिई काम लगाउने व्यवस्था मिलाइने छ । पकेट क्षेत्र आसपासका साना किसानहरूको लागि उत्पादनमा प्रयोग हुने सबै प्राविधिक सेवा र कृषि सामग्रीहरू फर्म मार्फत उपलब्ध गराइने छ । निजी किसानहरूले उनीहरूको उत्पादन सम्बन्धित उत्पादन केन्द्रलाई विक्री गर्नेछन् ।
- उत्पादन केन्द्र आसपासका विशिष्ट उत्पादनमा संलग्न किसानहरूलाई अनुदान दिइनेछ । यसैगरी उत्पादन केन्द्र निर्माण गर्ने सहकारी, निजी कम्पनीलाई वरिपरिका किसानहरूलाई सेवा प्रदान गरे बापत एकमुष्ट अनुदान दिइनेछ ।
- उत्पादन केन्द्रमा १ जना नेपाल सरकार, एक जना सम्बन्धित संस्थाको प्रतिनिधि र एक जना दक्ष तथा अगुवा किसान समेत समिलित समिति बनाई विभिन्न पक्षबीच समन्वय गरेर उत्पादन प्रभावकारी र व्यवस्थित गरिनेछ । यसलाई अनुसन्धान केन्द्रको रूपमा पनि संचालन गर्न सकिनेछ ।
- उत्पादन केन्द्रमा कृषक र कृषि मजदुरलाई काममा लगाउँदा विशेष व्यवस्था गरी कृषि पेशालाई मर्यादित बनाइनेछ ।

नेपालका दुई तिहाई जनसंख्याको जिविकोपार्जनको श्रोत तथा नेपालको अर्थतन्त्रको मेरुदण्डका रूपमा रहेको कृषि क्षेत्रको विकासबाट दिगो र उच्च आर्थिक विकास हासिल गर्न यस क्षेत्रको लागि पर्याप्त लगानी आवश्यक छ । कृषि विकासका आधारभुत पुर्वाधारहरूको विकास हुन नसकेको सन्दर्भमा कृषिको व्यवसायीक तथा औद्योगिक रूपान्तरणका लागि र आम जनताको खाद्य तथा पोषण सुरक्षा सुनिश्चित गर्न मन्त्रालय अन्तर्गतका विभिन्न कार्यक्रमहरूको संयोजन र प्रभावकारी कार्यान्वयनद्वारा खाद्यान्न, तरकारी, फलफूल, तेलहन, दलहन, माछा, मासु, दुध, अण्डा, पुष्प र मह लगायतका कृषि उपजहरूमा आत्मनिर्भर हुँदै जस्तो सुकै विषम परिस्थितीमा पनि खाद्यान्न अभाव हुन र खाद्य संकटको अवस्था आउन नदिन ठोस कार्य योजना बनाईनेछ । उक्त कार्य योजनाको प्रभावकारी कार्यान्वयनबाट उत्पादन र रोजगारी सृजना गर्नुका साथै ग्रामिण क्षेत्रमा सेवामूलक सानासाना बजार र शहर निर्माण हुने अवस्थाको श्रृजना हुनेछ, जसले गर्दा शहर केन्द्रित वर्तमान आवादीको चापलाई केही कम गर्न मद्दत गर्नुका साथै किसानहरूको जिवनस्तरमा सुधार ल्याई गाउँ र शहर बीचको अन्तरलाई न्युनिकरण गरी हामी सबैले परिकल्पना गरेको नयाँ नेपाल निर्माण गर्न सहयोग पुग्ने अपेक्षा गरिएको छ ।

७.बाली तथा पशुपंक्षी बीमा

बीमा ऐन, २०४९ को दफा ८(घ२) ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी बीमा समितिले कृषि विकास मन्त्रालयको सहयोग र समन्वयमा बाली तथा पशुपंक्षी बीमा निर्देशन, २०६९ जारी गरेको छ । यो निर्देशन वि.सं.२०६९ साल माघ १ गतेदेखि लागू भएको छ । निर्देशन जारी भएसँगै समितिले धान बाली, तरकारी खेती, फलफूल खेती, आलु खेती, पशुधन, पंक्षी र माछा बीमालेखको ढाँचा तथा अन्य व्यवस्था तोकिसकेको छ । बीमा शुल्कको पचास प्रतिशत रकम नेपाल सरकारले व्यहोर्ने व्यवस्था समेत भई सकेको छ । ईच्छुक बीमा कम्पनी (बीमक) हरूले निर्देशनको अधिनमा रही बीमा समितिबाट स्वीकृति लिएर बाली तथा पशुपंक्षी सम्बन्धी बीमाको सेवा संचालन गर्न सक्नेछन् । बीमकले बाली तथा पशुपंक्षी बीमाको लागि प्रचलित कानून बमोजिमको पशुपंक्षी व्यक्ति, संगठित संस्था, समूह आदिलाई बीमा अभिकर्ताको रूपमा कार्य गराउन सक्नेछ । बाली तथा पशुपंक्षी बीमामा कार्य गर्ने कर्मचारी तथा आफुले नियुक्त गरेका बाली तथा बीमा सम्बन्धी कार्य गर्ने बीमा अभिकर्तालाई काममा लगाउनु पूर्व बीमा कम्पनी (बीमक) ले बाली पशुपंक्षी तथा बीमा संचालन, व्यवस्थापन, वितरण तथा दावी भुक्तानी प्रकृया सम्बन्धमा आधारभुत तालिम दिनु पर्नेछ । कृषक (बीमित) हरूले अभिकर्ताको सहयोगमा माथि उल्लेखित बाली, पशुपंक्षी तथा माछापालन बीमालेखमा तोकिएको सर्त बमोजिम निर्धारित प्रस्ताव फारम भरी आफ्नो व्यवसायको बीमा गराउन सक्नेछन् । बीमा अभिकर्ताले बीमा गराए वापत कमिशन पाउने व्यवस्था गरिएको छ । बीमा गर्दा प्रस्ताव फारमको साथ सम्बन्धित प्राविधिकको प्रमाणपत्र समेत पेश गर्नु पर्दछ । प्राविधिक व्यक्ति भन्नाले बाली बीमाको हकमा कृषि सेवा केन्द्र वा मान्यता प्राप्त शिक्षण संस्थाबाट कृषि विषयमा आधारभुत ज्ञान हासिल गरी सम्बन्धित निकायबाट सो सम्बन्धमा कार्य गर्ने इजाजत प्राप्त व्यक्ति र पशुपंक्षी बीमाको हकमा पशु सेवा केन्द्र, उपकेन्द्रका प्राविधिक वा भेटेरीनरी जे.टि., जे.टि.ए.वा ग्रामीण पशुपंक्षी स्वास्थ्य कार्यकर्ता वा मान्यता प्राप्त शिक्षण संस्थाबाट चि पशुपंक्षी किस्ता/पशुपंक्षी विज्ञान विषयमा ज्ञान हासिल गरी सम्बन्धित निकायबाट सो सम्बन्धमा कार्य गर्ने इजाजत प्राप्त व्यक्ति भनी परिभाषित गरिएको छ । बाली तथा पशुपंक्षी बीमा निर्देशन, २०६९ र विभिन्न बाली, पशुपंक्षी तथा माछा सम्बन्धी बीमालेखमा उल्लेख भएका केही मुख्य अंशहरू तपसिलमा दिईएको छ ।

बाली तथा पशुपंक्षी बीमाको बीमा शुल्क कमिशन सम्बन्धी व्यवस्था

क्र.सं.	बाली तथा पशुपंक्षी बीमाको किसिम	बीमा शुल्क	कमिशन
१.	बाली बीमा	बीमाङ्कको ५ प्रतिशत (प्रति बाली)	बीमाशुल्कको १५ प्रतिशत
२.	पशु बीमा	बीमाङ्कको ५ प्रतिशत (प्रति वर्ष)	बीमाशुल्कको १५ प्रतिशत
३.	पंक्षी बीमा	व्यवसायिक	बीमाशुल्कको १५ प्रतिशत
		घरपालुवा	
		बीमाङ्कको ५ प्रतिशतप्रति समूह (व्याच)	

सदस्य संस्था मार्फत बीमा भएमा कूल बीमा शुल्कमा १५ प्रतिशत छुटको व्यवस्था छ ।

माछाको बीमाशुल्क

- एक वर्ष वा सो भन्दा कम अवधिको लागि पालिने माछाको बीमाशुल्क बीमाङ्क रकमको दुई (२) प्रतिशत हुनेछ । तर विपेश सघन प्रविधि अनुसार माछा पालन गरिएको अवस्थामा बीमाशुल्कमा दश (१०) प्रतिशत छुट दिईनेछ ।
- माछाको बीमा अवधि न्यूनतम तीन(३) महिनाको हुनेछ । पोखरी/रेसवेमा भुरा राखेको पन्ध्र (१५) दिन भित्र बीमा गरी सक्नुपर्नेछ ।
- बीमितले माछा पालनको लागि तयार गरिएको पोखरी/रेसवेको बीमा गर्न चाहेमा त्यस्तो
- पोखरी/रेसवेको बीमाङ्क रकमको एक(१) प्रतिशत बीमाशुल्क भुक्तानी गरी सम्पुष्टि द्वारा थप सुरक्षण लिन सकिनेछ ।

सुरक्षण हुने बालीको क्षेत्रफल र लागत

बालीको लागत:- बालीको बीमा गर्दा बाली लगाउँदादेखि बाली पाक्दासम्म लाग्ने लागत मूल्य कृषि विकास मन्त्रालय मार्फत उपलब्ध गराएको आधारभुत लागत विवरण बमोजिम हुनेछ ।

न्यूनतम क्षेत्रफल:- प्रत्येक कृषकले सुरक्षण गर्न पाउने बालीको न्यूनतम क्षेत्रफल पहाडमा आठ आना (आधा रोपनी) र तराईमा एक कठ्ठा हुनु पर्नेछ । सो भन्दा कम क्षेत्रफलमा लगाईएको बालीका लागि बीमालेख जारी गरिने छैन ।

सुरक्षण हुने पशुपंक्षी धनको अधिकतम बीमाङ्कको सिमा र उमेर

अधिकतम बीमाङ्क:- बैँक वा वित्तीय संस्थाबाट ऋण लिई खरीद गरेको, आफ्नै गोठमा हुर्केको वा आफ्नै लगानीबाट खरीद गरेको पशुपंक्षीधनहरूको स्थानिय मूल्यको आधारमा बीमाङ्क रकम देहाय बमोजिम हुनेछ :

क) गाईभैँसी

गाई	उन्नत	स्थानीय
वाच्छी (१ वर्षसम्मको)	रु.३०,०००/-	रु.१०,०००/-

बाच्छी (१ वर्षदेखि माथिको)	रु.७५,०००/-	रु.२५,०००/-
दुधालु	रु.१,५०,०००/-	रु.५०,०००/-

वा सोको वास्तविक मूल्य जून कम हुन्छ सो सम्म ।

भैसी	उन्नत	स्थानीय
पाडी (१८ महिनासम्मको)	रु.३०,०००/-	रु.१५,०००/-
पाडी (१८ महिना माथिको)	रु.६०,०००/-	रु.३०,०००/-
दुधालु	रु.१,२५,०००/-	रु.७०,०००/-

वा सोको वास्तविक मूल्य जून कम हुन्छ सो सम्म ।

ख) प्रजननको लागि पालिएको प्रति राँगो तथा सडिको बढीमा रु.७०,०००/- (सत्तरी हजार) वा सोको

वास्तविक मूल्य जून कम हुन्छ सो सम्म ।

ग) दुबानी वा जोत्नको लागि प्रति गोरु वा राँगोको रु ४०,०००/- (चाँलिस हजार) वा सोको वास्तविक मूल्य जून कम हुन्छ सो सम्म ।

घ) नाक/चौरी

बाच्छी	रु.१२,०००/-
कोरेली	रु.२५,०००/-
दुधालु	रु.५०,०००/-
वयस्क याक	रु.८०,०००/-

वा सोको वास्तविक मूल्य जून कम हुन्छ सो सम्म ।

ङ) मासुको लागि पालिएका भेडा बाख्रा तथा बंगुरको आदिका पाठाहरुको उमेर अनुसार स्थानीय बजार

मूल्य वा बढीमा रु.८,०००/- (आठ हजार) हुनेछ ।

च) पाठा पाठी उत्पादनका लागि पालिने माउको मूल्य बढीमा देहाय बमोजिम हुनेछ :

- बाख्रा र भेडा रु.१०,०००/-
- बंगुर रु.१०,०००/-

छ) मासु, चल्ला तथा अण्डाको लागि पालिने हाँस वा कुखुराको मूल्य देहाय बमोजिम हुनेछ

:

ब्रोइलर (आठ हप्ताको) मासु उत्पादन गर्ने	रु.४००/-
लेयर्स (अण्डा पार्ने)	रु.७००/-
ह्याचरी (चल्ला पार्ने)	रु.१,२००/-
हाँस (अण्डा पार्ने)	रु.७००/-
हाँस (मासु उत्पादन गर्ने)	रु.६००/-

उमेर : पशुधनको वीमायोग्य उमेर (न्यूनतम र अधिकतम) देहाय बमोजिम हुनेछ :-

- स्थानीय तथा उन्नत जातको गाई २ वर्ष (अथवा पहिलो वेत भएको) देखि १० वर्षसम्म
- भैसी ३ वर्ष (अथवा पहिलो वेत भएको) देखि १२ वर्षसम्म
- स्थानीय तथा उन्नत नश्लको बाच्छी-कोरेली वा पाडीको ६ महिनादेखि २ वर्षसम्म
- प्रजननको लागि उन्नत नश्लको सडि वा राँगोको ३ वर्षदेखि ७ वर्षसम्म
- दुबानी वा जोत्नको लागि गोरु वा राँगा ३ वर्षदेखि १२ वर्षसम्म
- भेडा, बाख्रा र बंगुर ३ महिनादेखि बिक्रीका लागि तयार हुन्जेलसम्म ।

माछा पालनको लागि न्यूनतम २०० वर्ग मिटरको पोखरी र कम्तिमा तीन (३) फिट पानीको गहिराई भएको पोखरी हुनु पर्दछ तर ट्राउट माछाको हकमा प्राविधिकको सिफारिस अनुसारको संरचना भएको हुनु पर्नेछ ।

बाली तथा पशुपन्छीको बीमाइको हकमा प्रत्येक वर्ष तथ्याङ्क हेरी आवश्यक पुनरावलोकन गर्न सकिनेछ तथा निर्देशनमा समावेश नभएका बाली, पशुपन्छी तथा अन्यको बीमाइको हकमा सम्बन्धित मन्त्रालय मार्फत उपलब्ध भएको तथ्याङ्कलाई आधार मानी निर्धारण गर्न सकिनेछ ।

- पशुपन्छीको मूल्य, जात र पालिने क्षेत्र अनुसार फरक फरक हुन सक्नेछ ।
- पशुपन्छीको मूल्याङ्कन गर्दा प्रस्तावित पशुपन्छीको उमेर, स्वास्थ्य स्थिति र उत्पादकत्वको आधारमा गर्नु पर्नेछ ।
- तर यसरी निर्धारण गरिने मूल्य स्थानीय बजारमा चलेको मूल्य भन्दा बढी हुने छैन ।
- बीमा गरिएको बाली तथा पशुपन्छीको बीमा अवधिभित्र क्षति भएमा क्षतिको मूल्याङ्कन सम्बन्धित विशेषज्ञ/प्राविधिकबाट गराउनु पर्नेछ ।

बीमालेखले रक्षावरण गर्ने जोखिमहरू

देहायका कुनै कारणबाट धानबाली, तरकारी, फलफूल, आलु, पंक्षी र माछा बीमा अवधिभित्र हानी नोक्सानी भएमा बीमकले बीमाइ रकमको ९० प्रतिशत रकम बीमितलाई भुक्तानी गर्नेछ :

(धानबाली, तरकारी, फलफूल, आलु, पंक्षीको हकमा)

(क) आगलागी, चट्याङ,

(ख) भूकम्प,

(ग) बाढी/डुवान /खडेरी,

(घ) पहिरो/भूस्खलन,

(ङ) आँधिबेहरी, असिना, हिउँ वा तुसारो,

(च) आकस्मिक/दुर्घटनाजन्य बाह्य कारणहरु,

(छ) किरा तथा रोगबाट हुने हानि-नोक्सानी

(माछाको हकमा तलका थप बुँदा समेत)

(ज) अक्सिजनको कर्म, एमोनियाबाट हुने नोक्सानी,

(झ) बिषालु पदार्थबाट मरेमा ।

पशुधनको हकमा: बीमाको अवधिभित्र पशुधनको विवरण तालिकामा उल्लेख भए बमोजिमका पशुधनहरूको क्षति/हानिनोक्सानी भएमा देहाय बमोजिमको क्षतिपूर्ति रकम बीमकले सम्बन्धित पक्षलाई भुक्तानी गर्नेछ ।

क) मृत्यु भएमा बीमाङ्क रकमको ९० प्रतिशत

ख) पूर्ण स्थायी रूपमा अशक्त भएमा बीमाङ्क रकमको ५० प्रतिशत

दावी सम्बन्धी प्रकृया

बीमालेखले रक्षावरण गरेको जोखिमहरूका कारणबाट बीमित माछा र पंक्षीको हानी नोक्सानी भएमा सात (७) दिनभित्र र धान, तरकारी, फलफूल, आलु र पशुधनको हकमा १५ दिनभित्र वा सो अवधिभित्र संभव नभएमा सोको कारण सहित संभव हुनासाथ वैद्यक/सदस्य संस्था मार्फत देहायका कागजातहरू बीमक समक्ष पेश गर्नु पर्नेछ ।

क) सकल बीमालेख

ख) पूर्ण रूपले भरिएको दावी फाराम,

ग) सम्बन्धित प्राविधिकको प्रतिवेदन (पशु र पंक्षीको हकमा मृत्यु प्रमाण-पत्र)

घ) न.पा./गा.वि.स./वडाको सर्जमिन मुचुल्का वा माछा, पशुधन र पंक्षीको हकमा कम्तिमा सबभन्दा नजिकको दुई (२) जना छिमेकीको सर्जमिन मुचुल्का

८. बीउ बिजन

८.१ विभिन्न बालीका सिफारिश जातहरु

१. अन्न बाली क) चैते धान

ख) वर्षे धान

क्र.सं.	बालीको जात	सिफारिस वर्ष	पाक्ने दिन	उत्पादन क्षमता (मे. टन/हे)	सिफारिस क्षेत्र
१	ताईचुङ्ग १७६	२०२४ (१९६६)	१४४	७.९	मध्यपहाड र उपत्यका
२	चाईनुङ्ग २४२	२०२४ (१९६६)	१४४	७.३	पहाड
३	ताईनान १	२०२४ (१९६६)	१४४	६.६	पहाड
४	चाइनान २	२०२४ (१९६६)	१४३	७.८	पहाड
५	मसुली	२०३० (१९७३)	१५५	३.५	तराई र भित्रीमधेश
६	जानकी	२०३६ (१९७९)	१३५	४.५	तराई र भित्रीमधेश
७	सावित्री	२०३६ (१९७९)	१४०	४.०	तराई र भित्रीमधेश
८	हिमाली	२०३९ (१९८२)	१४९	६.४	पहाड
९	कन्चन	२०३९ (१९८२)	१४३	७.३	पहाड
१०	खुमल ३	२०४१ (१९८३)	१३०	६.५	मध्य पहाड
११	खुमल २	२०४४ (१९८७)	१४२	५.६	काठमाडौं उपत्यका तथा समान हावापानी भएको ३००० फीटदेखि ४५०० फीटसम्म उचाइको मध्य पहाड
१२	खुमल ४	२०४४ (१९८७)	१४४	६.३	काठमाडौं उपत्यका तथा समान हावापानी भएको ३००० फीटदेखि ४५०० फीटसम्म उचाइको मध्य पहाड
१३	मकवानपुर १	२०४४ (१९८७)	१५०	४.३	ढुङ्गे कीराको प्रकोप भएको तराई
१४	घैया २	२०४४ (१९८७)	११३	३.४	तराईको असिंचित पाखा
१५	पालुङ्ग २	२०४४ (१९८७)	१७२	६.१	शितोष्ण हावापानी भएका मकवानपुर जिल्लाको पालुङ्ग सरहका पहाडीक्षेत्र
१६	खुमल ५	२०४७ (१९९०)	१५४	६.७	१००० मिटरदेखि १४०० मिटरसम्म उचाइ भएका पश्चिमी मध्यपहाडी क्षेत्रहरु जस्तै पर्वत, वाग्लुङ्ग, म्याग्दी
१७	खुमल ७	२०४७ (१९९०)	१४६	७.०	१००० मिटरदेखि १४०० मिटरसम्म उचाइ भएका पश्चिमी मध्यपहाडी क्षेत्रहरु जस्तै पर्वत, वाग्लुङ्ग, म्याग्दी
१८	खुमल ९	२०४७ (१९९०)	१४८	६.७	१००० मिटरदेखि १४०० मिटरसम्म उचाइ भएका पश्चिमी मध्यपहाडी क्षेत्रहरु जस्तै पर्वत, वाग्लुङ्ग, म्याग्दी
१९	छोमरोङ्ग	२०४७ (१९९१)	१६४	४.२	नेपालको पूर्वी एवं पश्चिमी क्षेत्रको १४०० मिटरदेखि २००० मिटरसम्म उचाइ भएको उच्च पहाड र चिसो हावापानी भएको मध्यपहाड
२०	राधा ७	२०४८ (१९९२)	१४८	३.५	तराई, भित्रीमधेश र सोसरह हावापानी भएको अकाशे खेती

					गरिने क्षेत्र
२१	राधाकृष्ण ९	२०४८ (१९९२)	१५०	३.८	तराई, भित्रीमधेश र सो सरह हावापानी भएको सिञ्चित भूमि
२२	राधा ४	२०५२ (१९९५)	१२५	३.२	मध्यपश्चिम र सुदूरपश्चिम तराई (कपिलवस्तु, दाङ्ग, बर्दिया, बाँके, कैलाली र कञ्चनपुर)
२३	राधा ११	२०५२ (१९९५)	१४८	४.०	मध्यतराई (पर्सा, बारा, रौतहट, सर्लाही, महोत्तरी र धनुषा)
२४	राधा १२	२०५२ (१९९५)	१५५	४.६	पूर्वी तराई
२५	माछापुच्छ्रे ३	२०५३ (१९९६)	१७४	५.०	१४०० मिटरदेखि २००० मिटरसम्म उचाइको चिसो हावापानी भएको मध्यदेखि उच्च पहाडसम्म (लुम्बि, धान्दुक र छोमरोङ्ग क्षेत्र)
२६	खुमल ६	२०५३ (१९९९)	१५५	७.८	काठमाडौं उपत्यका एवं सो सरहको हावापानी हुने ठाउँ
२७	रामपुर मसुली	२०५६ (१९९९)	१३५	५.७	तराई, भित्रीमधेश, वैशी एवं मध्यपहाडको ९०० मिटर उचाईसम्म अथवा मसुली धान लगाउन सकिने सबै क्षेत्र
२८	चन्दननाथ १	२०५८ (२००२)	१९१	५.०५	जुम्ला वा सो सरहका हावापानी भएको क्षेत्र
२९	चन्दननाथ ३	२०५८ (२००२)	१९२	५.३	जुम्ला वा सो सरहको हावापानी भएको क्षेत्र
३०	मन्जुश्री २	२०५८ (२००२)	१४९	१०.०८	काठमाडौं उपत्यका
३१	खुमल ११	२०५८ (२००२)	१४४	८.५	काठमाडौं उपत्यका
३२	लोकतन्त्र	२०६३ (२००६)	१२५-१३०	३.६	तराई, भित्रीमधेश, तल्लो पहाड र मध्यपहाडका नदी किनारा
३३	मिथिला	२०६३ (२००६)	१४५-१५०	३.५-४.५	तराई, भित्रीमधेश र मध्यपहाडको बेसी
३४	राम	२०६३ (२००६)	१३०-१३७	४.०-७.२	तराई, भित्रीमधेश (शिवालिक उपत्यका, मकवानपुर, चितवन र नवलपरासी)
३५	वर्षे ३००४	२०६३ (२००६)	१५७	३.८	तराई र भित्रीमधेश
३६	पोखेली जेठोबुढो	२०६३ (२००६)	१८०-१८५	२.६	पोखरा उपत्यका र यस आसपासका क्षेत्रहरू (६०० देखि ९०० मिटर उचाई)
३७	खुमल ८	२०६३ (२००७)	१५८	७.७	मध्य पहाड र तल्लो पहाड
३८	सुनौलो सुगन्धा	२०६४ (२००८)	१५१	३.८	तराई, भित्रीमधेश
३९	घैया १	२०६६ (२०१०)	११५	२.५-३.५	असिञ्चित Upland तराई, टार तथा मध्यपहाडका उपत्यका
४०	लल्का वास्मति	२०६६ (२०१०)	१५०	२.५-३.५	मध्य तथा पूर्वी तराई
४१	हर्दीनाथ २	२०६६ (२०१०)	१२५	३.१-४.२	तराई तथा भित्रीमधेश
४२	तरहरा १	२०६६ (२०१०)	११३-१२५	४.२	मध्य तथा पूर्वी तराई
४३	डि. वाई. १८ (पञ्जीकरण मात्र) F1	२०६६ (२०१०)	११८	९.१७	तराई तथा भित्रीमधेश
४४	डि. वाई. २८ (पञ्जीकरण मात्र) F1	२०६६ (२०१०)	१२०	८.८६	तराई तथा भित्रीमधेश
४५	डि. वाई. ६९ (पञ्जीकरण मात्र) F1	२०६६ (२०१०)	१२५	९.५२	तराई तथा भित्रीमधेश
४६	खुमल-१०	२०६८ (२०११)	१३६ (१०७-१७०)	४.७८	काठमाडौं उपत्यका र सो सरहको हावापानी भएका पहाडी क्षेत्र ।
४७	खुमल-१३	२०६८ (२०११)	१४४ (११७-१८३)	४.१७	काठमाडौं उपत्यका र सो सरहको हावापानी भएका पहाडी क्षेत्र ।
४८	सुख्खा धान - १	२०६८ (२०११)	१२३-१२५	३.२-४.२	पुर्वि तथा पश्चिमी तराई, भित्री मधेश तथा मध्य पहाडको

					५०० मिटरसम्मका बेसी तथा टार ।
४९	सुख्खा धान - २	२०६८ (२०११)	१२२-१२४	२.३-३.५	पूर्वि तथा पश्चिमी तराई, भित्री मधेश तथा मध्य पहाडका ५०० मिटरसम्मका बेसी तथा टार
५०	सुख्खा धान - ३	२०६८ (२०११)	१२२-१२५	२.५-३.६	पूर्वि तथा पश्चिमी तराई, भित्री मधेश तथा मध्य पहाडका ५०० मिटरसम्मका बेसी तथा टार
५१	बर्षे - २०१४	२०६८ (२०११)	१३५-१४०	३.८	तराई
५२	स्वर्णा सब -१	२०६८ (२०११)	१५०-१५५	४-५	तराई, तथा भित्री मधेश र मध्य पहाडका ५०० मिटरसम्मका बेसीको सिंचित तथा घोल क्षेत्र ।
५३	बर्षे - १०२७ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६८ (२०११)	१२१	३.३	असिंचित तराई र मध्य पहाडका १००० मिटरसम्मका बेसी तथा टार अर्धसिंचित तथा असिंचित क्षेत्र ।
५४	साँवा मसुली सब -१	२०६८ (२०११)	१४५-१५०	३.५-४	तराई, तथा भित्री मधेश र मध्य पहाडका ५०० मिटरसम्मका बेसीको सिंचित तथा घोल क्षेत्र ।
५५	तारा, F1 (पञ्जीकरण मात्र)	२०६८ (२०११)	११६	५.१	तराई र भित्री मधेश
५६	सुरज , F1 (पञ्जीकरण मात्र)	२०६८ (२०११)	१२३	५.७७	तराई र भित्री मधेश
५७	पृथ्वी , F1 (पञ्जीकरण मात्र)	२०६८ (२०११)	१२४	६.०	तराई र भित्री मधेशको सिंचित क्षेत्र
५८	एराईज - ६४४४, F1 (पञ्जीकरण मात्र)	२०६८ (२०११)	१२२	४.४३	तराई र भित्री मधेशको सिंचित क्षेत्र
५९	पि. एच. बी. -७१, F1 (पञ्जीकरण मात्र)	२०६८ (२०११)	१२९	५.२६	तराई/सिंचित
६०	यु. एस. - ३१२, F1 (पञ्जीकरण मात्र)	२०६८ (२०११)	१३२	५.४६	सर्लाही देखि बाँके सम्मको तराई र भित्री मधेश
६१	च्याम्पीयन , F1 (पञ्जीकरण मात्र)	२०६८ (२०११)	१३६	५.१५	सर्लाही देखि बाँके सम्मको तराई र भित्री मधेश
६२	राजा , F1 (पञ्जीकरण मात्र)	२०६८ (२०११)	१२६	४.९४	सर्लाही देखि बाँके सम्मको तराई र भित्री मधेश
६३	आर.एच. -२५७, F1 (पञ्जीकरण मात्र)	२०६८ (२०११)	१२३	४.९९	तराई र भित्री मधेश
६४	गोरखनाथ -५०९, F1 (पञ्जीकरण मात्र)	२०६८ (२०११)	१२३	४.८२	तराई र भित्री मधेश
६५	लोकनाथ - ५०५, F1 (पञ्जीकरण मात्र)	२०६८ (२०११)	१२९	४.७९	तराई र भित्री मधेशको सिंचित क्षेत्र
६६	पि. ए. सि. - ८०१, F1 (पञ्जीकरण मात्र)	२०६८ (२०११)	१२३	७.७९	तराई र भित्री मधेशको सिंचित क्षेत्र
६७	रेशमा - ७८६, F1 (पञ्जीकरण मात्र)	२०६८ (२०११)	१२०	४.९१	पूर्वि तराईको सिन्धीत क्षेत्र
६८	बैशाली, F1 (पञ्जीकरण मात्र)	२०६८ (२०११)	१२१	६.३५	पूर्वि तराईको सिन्धीत क्षेत्र

(ग) मकै

क्र.सं.	बालीको जात	सिफारिस वर्ष	पाक्ने दिन	उत्पादन क्षमता (मे. टन/हे)	सिफारिस क्षेत्र
१	खुमल पहेलो	२०२२ (१९६५)	१२०-१३०	४.९	मध्यपहाड
२	रामपुर कम्पोजिट	२०३२ (१९७५)	११०-११५	४.४	तराई, भित्रीमधेश, बेसी र मध्यपहाड
३	अरुण २	२०३९ (१९८१)	८०-९०	२.२	तराई, मध्यपहाड
४	मनकामना १	२०४४ (१९८७)	१२०-१३०	४.०	मध्यपहाड (हिउँदमा तराई क्षेत्रमा पनि लगाउन सकिने)
५	गणेश २	२०४६ (१९८९)	१५०-१८०	३.५	उच्च पहाड (हिउँदमा तराई र भित्रीमधेशमा पनि लगाउन सकिने)
६	रामपुर २	२०४६ (१९८९)	१०५-११०	४.०	तराई, भित्रीमधेश, बेसी र टार
७	अरुण १	२०५२ (१९९५)	९.०-१००	४.०	पश्चिमताराई र मध्य पहाड
८	गणेश १	२०५४ (१९९७)	१७५	५.०	उच्च पहाड

९	मनकामना ३	२०५९ (२००२)	१४२	५.५	पूर्वाञ्चल, मध्यमाञ्चल र पश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्रका मध्य पहाडी क्षेत्र (१००० मिटरदेखि १७०० मिटरसम्मको उचाईको लागि)
१०	गौरव हाईब्रिड मकै	२०६१ (२००३)	११०-१५०	८.१	तराई र भित्रीमधेस (हिउँदे खेतीको लागि)
११	देउती	२०६३ (२००६)	१३०-१३५	५.७	मध्यपहाड
१२	सितला	२०६३ (२००६)	१३०-१३५	६.०८	पहाड
१३	मनकामना ४	२०६५ (२००८)	११७	५.३	नेपालको पूर्व देखि पश्चिम सम्म मध्य पहाडको १६०० मिटर भन्दा तल
१४	पोसिलो मकै १	२०६५ (२००८)	१४५-१५५	५.३	नेपालको पूर्व देखि पश्चिम सम्म मध्य पहाडको १६०० मिटर भन्दा तल
१५	मनकामना ५	२०६६ (२०१०)	१४०-१४५	५.२७	कर्णाली पूर्वका मध्यपहाड
१६	मनकामना ६	२०६६ (२०१०)	१४०-१४५	५.३४	पूर्वी- मध्यपश्चिम पहाड
१७	बायो ९६८१, F1 (पञ्जीकरण मात्र)	२०६७ (२०१०)	९०-११०	६.५-८	मध्यमाञ्चल क्षेत्रको मध्यपहाड- वर्षे मौसम पूर्वी तराई- हिउँदे मौसम
१८	राजकुमार, F1 (पञ्जीकरण मात्र)	२०६७ (२०१०)	१००-११०	८-९	मध्यमाञ्चल क्षेत्रको मध्य पहाड- वर्षे मौसम पूर्वी तथा मध्य तराई - हिउँदे मौसम
१९	तुतन (के. एच. १०१, F1(पञ्जीकरण मात्र)	२०६७ (२०१०)	९०-९२	६.५-८	मध्यमाञ्चल क्षेत्रको मध्य पहाड - वर्षे मौसम
२०	सुपर ९०० एम., F1 (पञ्जीकरण मात्र)	२०६७ (२०१०)	१२०-१६०	८-१२	मध्य तराई - हिउँदे तथा वर्षे मौसम
२१	डिकेसी ९०८१, F1 (पञ्जीकरण मात्र)	२०६७ (२०११)	१२०-१६०	१०-१२	मध्य तराई - हिउँदे मौसम (कार्तिक -माघ)
२२	अल राउण्डर, F1 (पञ्जीकरण मात्र)	२०६७ (२०११)	१२०-१६०	७-१०	तराई क्षेत्रमा - हिउँदे तथा वर्षे मौसम
२३	डिकेसी ७०७४, F1 (पञ्जीकरण मात्र)	२०६७ (२०११)	८५-९५	६-८	मध्यमाञ्चल क्षेत्रको मध्य पहाड - वर्षे मौसम मध्य तराईमा - बसन्ते मौसम
२४	३० पी ३०, F1 (पञ्जीकरण मात्र)	२०६७ (२०११)	१००-१५५	६-७	मध्यमाञ्चल क्षेत्रको मध्य पहाड - वर्षे मौसम तराई - हिउँदे मौसम
२५	३० बि ११, F1 (पञ्जीकरण मात्र)	२०६७ (२०११)	१०५-१२०	८-९	मध्यमाञ्चल क्षेत्रको मध्य पहाड- वर्षे मौसम तराई - हिउँदे मौसम
२६	बिस्को - ९४० F1 (पञ्जीकरण मात्र)	२०६८ (२०११)	१३५-१४०	७.१३	मध्य तराई र पहाड
२७	सि - १९२१, F1 (पञ्जीकरण मात्र)	२०६८ (२०११)	१४०-१६७ (Winter) १०५-११० (Rainy)	५.१४-७.५	पूर्वी तथा मध्य तराई र मध्य पहाडको बेसी तथा टार ।
२८	सि. पि. -८०८, F1 (पञ्जीकरण मात्र)	२०६८ (२०११)	१३०-१४० (Winter) ११०-१२० (Rainy)	९.९५	पूर्वी तथा मध्य तराई
२९	सि. पि. -६६६, F1 (पञ्जीकरण मात्र)	२०६८ (२०११)	११०-१२०	६.९७	पूर्वी तथा मध्य तराई
३०	गोदावरी -९८९, F1 (पञ्जीकरण मात्र)	२०६८ (२०११)	१०५	७.३६	पूर्वी तथा मध्य तराई, र मध्य पहाडको बेसी तथा टार ।
३१	अली - २, F1 (पञ्जीकरण मात्र)	२०६८ (२०११)	१०५	५.६९	पूर्वी तथा मध्य तराई, र मध्य पहाडको बेसी तथा टार ।
३२	टि. सि. एस.-९६९६, F1 (पञ्जीकरण मात्र)	२०६८ (२०११)	११०	८.३४	मध्य तराई

३३	रामपुर हाईब्रिड - २	२०६९ (२०१२)	१३०-१६० हिउदे १२५ बर्षे	७.० हिउदे ३.५५ बर्षे	नारायणी नदी पूर्वका भित्री मधेश तथा तराई
३४	आर. एम. एल.- ४ (Inbred line)	२०६९ (२०१२)			नारायणी नदी पूर्वका भित्री मधेश तथा तराई
३५	एन. एम. एल.- २ (Inbred line)	२०६९ (२०१२)			नारायणी नदी पूर्वका भित्री मधेश तथा तराई
३६	आदित्य-९२९, F1 (पञ्जीकरण मात्र)	२०६९ (२०१२)	१२१ (Days to silking)	७.२	नारायणी नदी पूर्वका भित्री मधेश तथा तराई
३७	प्रोग्रो- ४६४२, F1 (पञ्जीकरण मात्र)	२०६९ (२०१२)	११५ (Days to silking)	८.२९	नारायणी नदी पूर्वका भित्री मधेश तथा तराई
३८	विस्को- ९४० नयाँ, F1 (पञ्जीकरण मात्र)	२०६९ (२०१२)	११९ (Days to silking)	७.७४	नारायणी नदी पूर्वका भित्री मधेश तथा तराई
३९	सि. पी.- ८३८, F1 (पञ्जीकरण मात्र)	२०६९ (२०१२)	११९ (Days to silking)	७.११	नारायणी नदी पूर्वका भित्री मधेश तथा तराई
४०	१० भि १०, F1 (पञ्जीकरण मात्र)	२०६९ (२०१२)	११६ (Days to silking)	७.४६	नारायणी नदी पूर्वका भित्री मधेश तथा तराई
४१	डि. एम. एच.- ७३१४, F1 (पञ्जीकरण मात्र)	२०६९ (२०१२)	१२३ (Days to silking)	६.६६	नारायणी नदी पूर्वका भित्री मधेश तथा तराई
४२	डि. एम. एच.- ८४९, F1 (पञ्जीकरण मात्र)	२०६९ (२०१२)	११३ (Days to silking)	६.८५	नारायणी नदी पूर्वका भित्री मधेश तथा तराई
४३	एम. एम.- ११०७, F1 (पञ्जीकरण मात्र)	२०६९ (२०१२)	१२३ (Days to silking)	९.०	नारायणी नदी पूर्वका भित्री मधेश तथा तराई
४४	डेकाल्व डवल, F1 (पञ्जीकरण मात्र)	२०६९ (२०१२)	११८ (Days to silking)	६.७९	नारायणी नदी पूर्वका भित्री मधेश तथा तराई
४५	विग बोस, F1 (पञ्जीकरण मात्र)	२०६९ (२०१२)	११६ (Days to silking)	८.३९	नारायणी नदी पूर्वका भित्री मधेश तथा तराई
४६	एन. एम. एच.- ७३१, F1 (पञ्जीकरण मात्र)	२०६९ (२०१२)	११५ (Days to silking)	७.९२	नारायणी नदी पूर्वका भित्री मधेश तथा तराई
४७	पायोनियर-३५२२, F1 (पञ्जीकरण मात्र)	२०६९ (२०१२)	१२२ (Days to silking)	८.६५	नारायणी नदी पूर्वका भित्री मधेश तथा तराई
४८	पायोनियर-३७८५, F1 (पञ्जीकरण मात्र)	२०६९ (२०१२)	१२५ (Days to silking)	८.४५	नारायणी नदी पूर्वका भित्री मधेश तथा तराई
४९	९२२०, F1 (पञ्जीकरण मात्र)	२०६९ (२०१२)	११७ (Days to silking)	७.६७	नारायणी नदी पूर्वका भित्री मधेश तथा तराई
५०	टि. एक्स- ३६९, F1 (पञ्जीकरण मात्र)	२०६९ (२०१२)	१२४ (Days to silking)	९.०	नारायणी नदी पूर्वका भित्री मधेश तथा तराई
५१	सि.-१९४६, F1 (पञ्जीकरण मात्र)	२०६९ (२०१२)	११६ (Days to silking)	९.७	नारायणी नदी पूर्वका भित्री मधेश तथा तराई

(घ) गहुँ

क्र.सं.	बालीको जात	सिफारिस वर्ष	पाक्ने दिन	उत्पादन क्षमता (मे. टन/हे)	सिफारिस क्षेत्र
१	लेर्मा ५२	२०१७ (१९६०)	१७६	५.०	मध्यपहाड
२	आर.आर. २१	२०२७ (१९७१)	११६-१६०	४.०	तराई र पहाड
३	यु.पी. २६२	२०३५ (१९७८)	१२२	४.०	तराई
४	नेपाल २९७	२०४२ (१९८५)	११७	५.०	तराई
५	अन्नपूर्ण १	२०४५ (१९८८)	१६८	५.५	१००० मिटर उचाइ भन्दा माथिको पहाड

६	अन्नपूर्ण ३	२०४७ (१९९१)	१६५	५.५	लुम्बे र पाखीवास क्षेत्रको ११०० मिटरदेखि १७०० मिटर उचाइसम्मको भूमि
७	बी.एल. १०२२	२०४८ (१९९१)	१२०	५.०	नारायणी नदीदेखि पश्चिमको तराई, टार र १००० मिटरसम्म उचाई भएका उपत्यकाहरु
८	भकुटी	२०५१ (१९९४)	१२०	५.०	तराई, टार र १००० मिटरसम्म उचाई भएका उपत्यकाहरु
९	अन्नपूर्ण ४	२०५१ (१९९४)	१६१	५.०	मध्य र उच्च पहाड
१०	बी.एल. ११३५	२०५१ (१९९४)	११५	५.०	तराई, टार र १००० मिटरसम्म उचाई भएका उपत्यकाहरु
११	अच्युत	२०५४ (१९९७)	१२५	४.५	टार, १००० मिटरभन्दा कम उचाई भएका उपत्यकाको मध्यम तथा उच्च उर्वराभूमि
१२	रोहिणी	२०५४ (१९९७)	११९	४.१	तराई, टार र १००० मिटरभन्दा कम उचाई भएका उपत्यकाको सिञ्चित र मध्यम तथा उच्च उर्वराभूमि
१३	पासाङ्लहामु	२०५४ (१९९७)	१७८	६.७	मध्यपहाड जस्तै काठमाडौं र जुम्ला सरहको समान हावापानी भएको उच्च पहाड
१४	कान्ति	२०५४ (१९९७)	१७४	५.५	पहाडी क्षेत्रको मध्यम र उच्च उर्वरा भूमि
१५	बी.एल. १४७३	२०५६ (१९९९)	११५	४.०	तराई, टार र १००० मिटरभन्दा कम उचाई भएका उपत्यकाको सिञ्चित र मध्यम तथा उच्च उर्वराभूमि
१६	गौतम	२०६१ (२००४)	११९	३.४	तराई, टार तथा ५०० मिटर भन्दा कम उचाई भएको उपत्यका
१७	डब्लु के १२०४	२०६४ (२००७)	१७९	३.४	मध्य पहाड र उच्च पहाड
१८	आदित्य	२०६६ (२०१०)	११८	४.७९	तराई, टार र ५०० मी. सम्मको उपत्यका
१९	एन.एल. ९७१	२०६६ (२०१०)	१२२	४.५३	तराई, टार र ५०० मी. सम्मको उपत्यका
२०	विजय	२०६७ (२०११)	१११-१२३	४.४५	तराई, टार र ५०० मी. सम्मको उपत्यका
२१	गौरा (BL 3235)	२०६९ (२०१२)	१६०	४.२-५.०	मध्य तथा उच्च पहाड
२२	धौलागिरी (BL 3503)	२०६९ (२०१२)	१५६	३.६-४.९	मध्य तथा उच्च पहाड

(ड) कोदो

क्र.सं.	बालीको जात	सिफारिस वर्ष	पाक्ने दिन	उत्पादन क्षमता (मे. टन/हे)	सिफारिस क्षेत्र
१	ओखले १	२०३७ (१९८०)	१५४-१९४	३.३	मध्य र उच्च पहाड
२	डल्ले १	२०३७ (१९८०)	१२५-१५१	३.३	तराई, भित्रीमधेश र मध्यपहाड
३	काब्रे कोदो १	२०४७ (१९९०)	१६७-१८०	२.३	९०० मिटरदेखि १९०० मिटर उचाइसम्मको मध्यपहाडी क्षेत्रको पाखोवारी

(ब) जौ

क्र.सं.	बालीको जात	सिफारिस वर्ष	पाक्ने दिन	उत्पादन क्षमता (मे. टन/हे)	सिफारिस क्षेत्र
१	बोनस	२०३० (१९७४)	१६२	३.६	काठमाडौं उपत्यका र समान हावापानी भएको क्षेत्र
२	एच.बी.एल ५६	२०३० (१९७४)	१३५	३.०	तराई र भित्रीमधेश
३	गाल्ट	२०३० (१९७४)	१५७	२.३	तराई, भित्रीमधेश र पालुङ्ग उपत्यका
४	सि.आई. १०४४८	२०३० (१९७४)	१२५	२.६	तराई र भित्रीमधेश
५	केच	२०३१ (१९७५)	११२	२.५	तराई र भित्रीमधेश
६	सोलुउवा	२०४७ (१९९०)	१७७	१.९	मुस्ताङ्ग, मनाङ्ग र डोल्पाका २००० मिटर देखि ३००० मिटरसम्म उचाईका लेकाली क्षेत्र

२. दलहन**(क) भटमास**

क्र.सं.	बालीको जात	सिफारिस वर्ष	पाक्ने दिन	उत्पादन क्षमता (मे. टन/हे)	सिफारिस क्षेत्र
१	हाडी	२०३५ (१९७७)	१२४	२.४	तराई र भित्रीमधेश
२	रान्सम	२०४४ (१९८७)	१४५	१.०	मध्यपहाड र उपत्यका
३	सेती	२०४६ (१९९०)	१५०	१.२	मध्यपहाड र उपत्यका
४	कब	२०४६ (१९९०)	१२३	२.५	तराई र भित्रीमधेश
५	लुम्ले भटमास १	२०५३ (१९९६)	१३८-१४७	१.७	४०० मिटरदेखि १६०० मिटर उचाइसम्मको मध्यपहाड
६	तरकारी भटमास १	२०६० (२००४)	१२०	२.३	मध्यपहाडी क्षेत्र ८०० मिटरदेखि १५०० मिटरसम्म
७	पूजा	२०६३ (२००६)	१२५	१.६	तराई, भित्रीमधेश र मध्य पहाड

(ख) मुसुरो

क्र.सं.	बालीको जात	सिफारिस वर्ष	पाक्ने दिन	उत्पादन क्षमता (मे. टन/हे)	सिफारिस क्षेत्र
१	सिन्दुर	२०३६ (१९७९)	१४८	१.५	तराई, भित्रीमधेश र पहाड
२	सिमिक	२०३६ (१९७९)	१४३	१.५	तराई, भित्रीमधेश र पहाड
३	शिंशिर	२०३६ (१९७९)	१५०	२.०	तराई, भित्रीमधेश र पहाड
४	सिमल	२०४६ (१९९०)	१४३	४.१	तराई, भित्रीमधेश र मध्यपहाड
५	शिखर	२०४६ (१९९०)	१४३	३.५	तराई, भित्रीमधेश र मध्यपहाड
६	खजुरा १	२०५६ (१९९९)	१२८	१.५	मध्यपश्चिमाञ्चलदेखि सुदूर पश्चिमाञ्चलसम्मको धान र मकै लगाइने खेत
७	खजुरा मुसुरो २	२०५६ (१९९९)	१३४	२.१	मध्यपश्चिमाञ्चलदेखि सुदूर पश्चिमाञ्चलसम्मको धान र मकै लगाइने खेत
८	शितल	२०६१ (२००४)	१३४	१.१	सम्पूर्ण तराई र मध्यपहाड
९	महेश्वर भारती	२०६४ (२००७)	१११	१.४	काठमाण्डौ उपत्यका वा सो सरह, मध्य पहाडी क्षेत्रको टार तथा वेसी
१०	सगुन	२०६४ (२००७)	९८	१.३	काठमाण्डौ उपत्यका वा सो सरह, मध्य पहाडी क्षेत्रको टार तथा वेसी

(ग) चना

क्र.सं.	बालीको जात	सिफारिस वर्ष	पाक्ने दिन	उत्पादन क्षमता (मे. टन/हे)	सिफारिस क्षेत्र
१	घनुष	२०३६ (१९७९)	१४४	१.८	तराई र भित्रीमधेश
२	राधा	२०४४ (१९८७)	१४२	१.६	तराईका सुख्खा भाग र आकाशे पानीको भरमा खेती गर्न सकिने भूमि
३	सीता	२०४४ (१९८७)	१४०	१.५	तराईका सुख्खा भाग र आकाशे पानीको भरमा खेती गर्न सकिने भूमि
४	कोशेली	२०४७ (१९९०)	१५४	१.६	पश्चिम तराई र भित्रीमधेश

५	कालीका	२०४७ (१९९०)	१५२	१.४	मध्य र पश्चिम तराई तथा भित्रीमधेश
६	तारा	२०६४ (२००८)	१३५	१.४	तराई र मध्य पहाडको बेशी तथा टार
७	अवरोधी	२०६४ (२००८)	१३५	१.३	तराई र मध्य पहाडको बेशी तथा टार

(घ) बोडी

क्र.सं.	बालीको जात	सिफारिस वर्ष	पाक्ने दिन	उत्पादन क्षमता (मे. टन/हे)	सिफारिस क्षेत्र
१	आकाश	२०४६ (१९९०)	७३	१.०	तराई र भित्रीमधेश
२	प्रकाश	२०४६ (१९९०)	६०	०.८	तराई र भित्रीमधेश
३	सूर्य	२०६१ (२००४)	७७	१.३	मध्य र पश्चिम तराई, भित्रीमधेश
४	डबल हार्भेष्ट (पञ्जीकरण मात्र) OP	२०६६ (२०१०)	७०-१००	१६-१८	तराई र पहाड
५	मालेपाटन - १	२०६८ (२०११)	७५-९०	०.८-१.०	तराई, भित्रीमधेश तथा मध्य पहाडका टार तथा होचा क्षेत्रहरू (३०० देखि १००० मी)

(ङ) रहर

क्र.सं.	बालीको जात	सिफारिस वर्ष	पाक्ने दिन	उत्पादन क्षमता (मे. टन/हे)	सिफारिस क्षेत्र
१	रामपुर अरहर १	२०४८ (१९९२)	१९७	१.५	चितवन, मकवानपुर र सर्लाही जिल्लाहरूको तराई र भित्रीमधेश
२	बागेश्वरी	२०४८ (१९९२)	२६१	२.०	धनुषा, सर्लाही र बाँके जिल्लाहरू

(च) मास

क्र.सं.	बालीको जात	सिफारिस वर्ष	पाक्ने दिन	उत्पादन क्षमता (मे. टन/हे)	सिफारिस क्षेत्र
१	कालु	२०४६ (१९८९)	४९	१.२	मध्यपहाड र उपत्यका

(छ) मुङ्ग

क्र.सं.	बालीको जात	सिफारिस वर्ष	पाक्ने दिन	उत्पादन क्षमता (मे. टन/हे)	सिफारिस क्षेत्र
१	पुसा वैशाखी	२०३२ (१९७६)	६०	१.५	तराई
२	कल्याण	२०६३ (२००६)	६०	०.६९	तराई, चुरे पहाड र मध्यपहाड
३	प्रतिक्षा	२०६३ (२००६)	६३	०.६८६	तराई, चुरे पहाड र मध्यपहाड

३. तेलहन

(क) बराम

क्र.सं.	बालीको जात	सिफारिस वर्ष	पाक्ने दिन	उत्पादन क्षमता (मे. टन/हे)	सिफारिस क्षेत्र
१	बी. ४	२०३७ (१९८०)	१४०	१.५	तराई, भित्री मधेश र मध्यपहाड
२	जनक	२०४५ (१९८९)	१४५	२.५	तराई, भित्रीमधेश र मध्यपहाडी क्षेत्रको सिंचाईको सुविधा नभएको बलौटे दोमट माटो भएको क्षेत्र
३	ज्योती	२०५३ (१९९६)	१३७-१५३	२.०	तराई, भित्रीमधेश र मध्यपहाडी क्षेत्रको पानी नजम्ने तथा चिम्ट्याइलो माटो नभएको क्षेत्र
४	जयन्ती	२०५३ (१९९६)	११५	२.२	तराई, भित्रीमधेश र मध्यपहाडी क्षेत्रको पानी नजम्ने तथा चिम्ट्याइलो माटो नभएको क्षेत्र
५	राजर्षि	२०६२ (२००५)	१३६	२.८४	तराई र भित्री मधेश
६	वैदेही	२०६२ (२००५)	११०	३.३	तराई र भित्रीमधेश

(ब) तोरी

क्र.सं.	बालीको जात	सिफारिस वर्ष	पाक्ने दिन	उत्पादन क्षमता (मे. टन/हे)	सिफारिस क्षेत्र
१	विकास	२०४६ (१९८९)	८५-९०	०.८	मध्यमाञ्चलदेखि सुदूरपश्चिमाञ्चलसम्मको तराई र भित्री मधेश
२	लुम्ले १	२०५३ (१९९६)	८९-१५३	०.९	पश्चिम क्षेत्रको ७०० मिटर उचाईभन्दा माथिको मध्यदेखि उच्च पहाड
३	प्रगति	२०५३ (१९९६)	९९	१.०	पूर्वी मध्यपहाड, तराई र भित्रीमधेशको असिञ्चित भूमि
४	उन्नति	२०६२ (२००५)	८६	१.०४	तराई, भित्री मधेश र कम उचाई भएको उपत्यकाको असिञ्चित क्षेत्र
५	प्रीति	२०६२ (२००५)	८३	१.२६	तराई, भित्रीमधेश र कम उचाई भएको उपत्यकाको असिञ्चित क्षेत्र
६	मोरङ तोरी - २	२०७० (२०१३)	८३	०.७-०.९	तराई तथा मध्य तराई
७	जे वाई - १६, F1 (पञ्जीकरण मात्र)	२०७० (२०१३)	१६०	१.८	तराई तथा भित्री मधेशको सिंचित तथा अर्ध सिंचित क्षेत्र

(ग) रायो

क्र.सं.	बालीको जात	सिफारिस वर्ष	पाक्ने दिन	उत्पादन क्षमता (मे. टन/हे)	सिफारिस क्षेत्र
१	पुसा बोलुड	२०४५ (१९८९)	११०-११५	०.९	तराई र भित्रीमधेश
२	कृष्णा	२०४६ (१९८९)	११५	१.१	मध्यमाञ्चलदेखि सुदूर पश्चिमाञ्चलसम्मको तराई र भित्रीमधेश

(घ) तील

क्र.सं.	बालीको जात	सिफारिस वर्ष	पाक्ने दिन	उत्पादन क्षमता (मे. टन/हे)	सिफारिस क्षेत्र
१	नवलपुर खैरो तील १	२०५७ (२०००)	८५	१.२	सिरहादेखि नेपालगञ्जसम्मका तराई
२	नवलपुर भुसे तील १	२०५७ (२०००)	१.३	०.६५	तराई र भित्रीमधेश

४. औद्योगिक बाली**(क) सुर्ती**

क्र.सं.	बालीको जात	सिफारिस वर्ष	पाक्ने दिन	उत्पादन क्षमता (मे. टन/हे)	सिफारिस क्षेत्र
१	बेलाचापी १	२०४६ (१९८९)	६०-७०	०.९	तराई

(ख) कपास

क्र.सं.	बालीको जात	सिफारिस वर्ष	पाक्ने दिन	उत्पादन क्षमता (मे. टन/हे)	सिफारिस क्षेत्र
१	ट्याम्कट एस.पी. ३७	२०३४ (१९७७)	६०-७०	०.९	मध्यमाञ्चल र सुदूर पश्चिमाञ्चल

(ग) उखु

क्र.सं.	बालीको जात	सिफारिस वर्ष	पाक्ने दिन	उत्पादन क्षमता (मे. टन/हे)	सिफारिस क्षेत्र
१	जीतपुर १	२०५३ (१९९६)	३००-३६०	७१.०	पूर्वाञ्चल, मध्यमाञ्चल र पश्चिमाञ्चलको सिंचित तराई
२	जीतपुर २	२०५३ (१९९६)	३००-३६०	९२.०	पूर्वाञ्चल, मध्यमाञ्चल र पश्चिमाञ्चलको असिञ्चित तराई
३	जीतपुर ३	२०६० (२००४)	३००-३६०	७९.२	तराई

४	जीतपुर ४	२०६० (२००४)	३००-३६०	८६.०	तराई
---	----------	-------------	---------	------	------

(घ) जुट

क्र.सं.	बालीको जात	सिफारिस वर्ष	पाक्ने दिन	उत्पादन क्षमता (मे. टन/हे)	सिफारिस क्षेत्र
१	इटहरी १ (सेतोपात)	२०५६ (१९९९)	११८	३.४	पूर्वी तराई
२	इटहरी २ (सुनौलो पात)	२०५६ (१९९९)	११६	३.३	पूर्वी तराई

(ङ) अदुवा

क्र.सं.	बालीको जात	सिफारिस वर्ष	पाक्ने दिन	उत्पादन क्षमता (मे. टन/हे)	सिफारिस क्षेत्र
१	कपुरकोट अदुवा १	२०५८ (२००१)	२२५-२४०	२२-३८	१६०० मिटर उचाईसम्मको भित्रीमधेश, मध्यपहाड र बेंसी

५. तरकारी बाली

(क) आलु

क्र.सं.	बालीको जात	सिफारिस वर्ष	पाक्ने दिन	उत्पादन क्षमता (मे. टन/हे)	सिफारिस क्षेत्र
१	कुफ्री ज्योति	२०४९ (१९९२)	११०	२३	पहाडमा वर्षे बालीको लागि माघ, फाल्गुण र चैत्र, हिउँदेबालीको लागि असोज र कार्तिकमा तथा कम वर्षा हुने पश्चिमका उच्च पहाडका लागि असार र साउन
२	कुफ्री सिन्दुरी	२०४९ (१९९२)	११०-१२०	२३	तराईमा हिउँदे बालीको रूपमा, असोजदेखि मंसिरसम्म र तल्लोपहाडी भेगमा कार्तिकदेखि पुससम्म
३	डेजिरे	२०४९ (१९९२)	९०-१२०	१८	तराईमा हिउँदेबालीको रूपमा असोज र कार्तिक, मध्यपहाड र तल्लोपहाडमा भाद्र र असोज तथा मध्य पहाडदेखि उच्च पहाडमा वर्षेबालीको रूपमा माघ र फागुन
४	जनकदेव	२०५६ (१९९९)	११०	३९.४	मध्य तथा उच्च पहाडी क्षेत्रमा गृष्म ऋतु, उपत्यका तथा तराई क्षेत्रमा शरद ऋतु र कम पानी पर्ने उच्च पहाडी क्षेत्रमा वर्षा ऋतु
५	खुमल सेतो १	२०५६ (१९९९)	११०	३८.७	मध्य तथा उच्च पहाडी क्षेत्रमा गृष्म ऋतु, कम पानी पर्ने उच्च पहाडी क्षेत्रमा मध्यपहाडी क्षेत्रमा शरद ऋतु
६	खुमल रातो २	२०५६ (१९९९)	९५	३६.२	तराई, भित्रीमधेश तथा खोचहरूमा शरद ऋतु
७	खुमल लक्ष्मी	२०६५ (२००८)	१२०-१४०	२४-२८	मध्य तथा उच्च पहाडी भेग – वर्षे बाली सुख्खा उच्च पहाडी भेग – मनसून बाली तराई तथा भित्री मधेश – शरद तथा हिउँदे बाली
८	आई पी वाई ८	२०६५ (२००८)	११०-१२०	२५-२७	तराई तथा भित्री मधेश

(ख) काउली

क्र.सं.	बालीको जात	सिफारिस वर्ष	पाक्ने दिन	उत्पादन क्षमता (मे. टन/हे)	सिफारिस क्षेत्र
१	काठमाडौं स्थानीय	२०४६ (१९९०)	११०-१२०	२५.०	तराई, पहाड र उच्च पहाड
२	डोल्या स्नोवल	२०५१ (१९९४)	११०-१२०	१५	तराई, मध्यपहाड र उच्च पहाड
३	सर्लाही दिपाली	२०५१ (१९९४)	५५-६०	८.०	तराई र मध्यपहाड
४	एन एस ६० एन, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	५५-६०	२६-३०	तराई र पहाड
५	एन एस १०६, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	७०-७५	२८-३४	तराई, पहाड र उच्च पहाड
६	एन एस ९०, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	९०-९५	४०-६०	तराई, पहाड र उच्च पहाड
७	अन्ना ९०, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	९०	४५-५६	तराई, पहाड र उच्च पहाड

८	अन्ना कप, F_1 (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	६०	३०	तराई ,पहाड र उच्च पहाड
९	रेती , F_1 (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	८१	३६-४०	तराई ,पहाड र उच्च पहाड
१०	डमी, F_1 (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	७०	४०-४४	तराई ,पहाड र उच्च पहाड
११	युमिको , F_1 (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	७५	२६-३०	तराई ,पहाड र उच्च पहाड
१२	स्नो बेष्ट F_1 (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	७०-७५	३०-४०	तराई ,पहाड र उच्च पहाड
१३	हवाईट ईजल्याण्ड, F_1 (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	५०-५५	३३	तराई र मध्ये पहाड
१४	हवाईट फ्ल्यास F_1 (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	११०	४५	मध्ये पहाड
१५	मिल्कीवे F_1 (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	१२०	५२.५	पहाड र उच्च पहाड
१६	कासमिरे F_1 (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	११०	५२.५	तराई र मध्ये पहाड
१७	क्यान्डिड चाम F_1 (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	११०	५२.५	तराई र मध्ये पहाड
१८	युकोन F_1 (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	११०	५६	तराई र मध्ये पहाड
१९	नेपा हवाईट F_1 (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	१००	३८	तराई र मध्ये पहाड
२०	स्नो क्राउन F_1 (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	७०	२२-२५	तराई र पहाड
२१	स्नो मिस्टीक F_1 (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	८०	३५-४०	तराई र पहाड
२२	स्नो ग्रेस F_1 (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	७३	३५-४०	तराई र पहाड
२३	नेपा ६०, F_1 (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	५५	२६-२८	तराई र पहाड
२४	स्नो क्वीन F_1 (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	५०	२०-२२	तराई र पहाड
२५	स्नो डोम F_1 (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	८५	४०-४५	तराई र पहाड
२६	स्नो मार्च , F_1 (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	१८०	५०-५५	तराई र पहाड
२७	हवाईट कप , F_1 (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	५०-५५	१५-१६	तराई र पहाड
२८	हवाईट किड , F_1 (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	७०	१८-२०	तराई र पहाड
२९	हवाईट कलाउड, F_1 (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	७०-७५	२२-२३	तराई र पहाड
३०	हवाईट डायमण्ड , F_1 (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	८०-८५	३६	तराई र पहाड
३१	स्नो मून, F_1 (पञ्जीकरण मात्र)	२०६७ (२०१०)	९०-१००	४०-४४	तराई र मध्यपहाड
३२	सिल्वरकप ६०, F_1 (पञ्जीकरण मात्र)	२०६७ (२०१०)	५०-६०	२४-३०	मध्यपहाड र तराई
३३	सिल्वरमून ६० , F_1 (पञ्जीकरण मात्र)	२०६७ (२०१०)	५०-६०	२०-२६	मध्यपहाड र तराई
३४	रेमी , F_1 (पञ्जीकरण मात्र)	२०६७ (२०१०)	५०-६०	२४-३०	मध्यपहाड र तराई
३५	हवाईट टप, F_1 (पञ्जीकरण मात्र)	२०६७ (२०१०)	९०	४२	मध्यपहाड र तराई
३६	सुपर हवाईट टप, F_1 (पञ्जीकरण मात्र)	२०६७ (२०१०)	९५	५६	मध्यपहाड र तराई
३७	देवि १, F_1 (पञ्जीकरण मात्र)	२०६७ (२०१०)	९५	४९	मध्यपहाड र तराई
३८	देवि २, F_1 (पञ्जीकरण मात्र)	२०६७ (२०१०)	११५	४८	मध्यपहाड र तराई
३९	एन २२, F_1 (पञ्जीकरण मात्र)	२०६७ (२०१०)	१३०	६०	मध्यपहाड र तराई
४०	मनास्लु , F_1 (पञ्जीकरण मात्र)	२०६७ (२०१०)	८०	२८	मध्यपहाड र तराई

४१	निम्बु, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६७ (२०१०)	८०	२८	मध्यपहाड र तराई
४२	हवाईट मुन, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६७ (२०१०)	१२५	४८	मध्यपहाड र तराई
४३	द०४, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६७ (२०१०)	९०	२८	मध्यपहाड र तराई
४४	हवाईट स्नो, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६९ (२०१२)	५५-६०	२२.९	तराई भित्री मधेस र पहाड
४५	मेघा F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०७० (२०१३)	६०-६५	४०-५०	तराई र मध्य पहाड
४६	अल द राउण्ड (पञ्जीकरण मात्र)	२०७० (२०१३)	१३०	१५-२०	तराई, मध्य पहाड र उच्च पहाड
४७	स्नो वेभ F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०७० (२०१३)	६०-६५	५०-५५	तराई र मध्य पहाड
४८	जूली F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०७० (२०१३)	५०-५५	३५-४०	तराई र मध्य पहाड
४९	फुजिएमा F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०७० (२०१३)	७-८५	३५	तराई र मध्य पहाड

(ग) मूला

क्र.सं.	बालीको जात	सिफारिस वर्ष	पाकने दिन	उत्पादन क्षमता (मे. टन/हे)	सिफारिस क्षेत्र
१	मिनोअली	२०४६ (१९९०)	४०-४५	२६	तराई, पहाड र उच्च पहाडको सिञ्चित भूमि
२	हवाईट नेक	२०५१ (१९९४)	६०-६५	३५	मध्यपहाड
३	प्युठाने रातो	२०५१ (१९९४)	७०-८०	४३	मध्यपहाड
४	चालीस दिने	२०५१ (१९९४)	३५-४५	२८	तराई र मध्यपहाड
५	टोकिनासी (पञ्जीकरण मात्र)	२०५१ (१९९४)	५२-६०	३१	११०० मिटरदेखि १७०० मिटरसम्मको मध्यपहाड
६	धनकुटे (पञ्जीकरण मात्र)	२०५१ (१९९४)	५५-६०	४२	११०० मिटरदेखि १७०० मिटरसम्मको मध्यपहाड
७	अल सिजन हवाईट (पञ्जीकरण मात्र) OP	२०६६ (२०१०)	७०	२०-३०	तराई, पहाड र उच्च पहाड
८	मिनोअली लड हवाईट (पञ्जीकरण मात्र) OP	२०६६ (२०१०)	५५-६०	२०-३०	तराई, पहाड र उच्च पहाड
९	वाइ आर हवाईट स्पिड F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	६०-६५	४०-८०	तराई र पहाड
१०	मिनोअली लड हवाईट F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	५५-६०	४०-६०	तराई र पहाड
११	एनी सिजन, (पञ्जीकरण मात्र) OP	२०६६ (२०१०)	७०	४०-६०	तराई र पहाड
१२	ग्रीन बो, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	६५	४०-६०	तराई र पहाड
१३	ट्रपिकल कस, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	४०-४५	४०-६०	तराई र पहाड
१४	ग्रिन नेक, OP (पञ्जीकरण मात्र)	२०६७ (२०१०)	४०-५०	५-७	मध्य,पहाड र तराई
१५	लड हवाईट मिनोड, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६७ (२०१०)	६०	४०-६०	मध्य पहाड
१६	सिन्जीन, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६७ (२०१०)	६५	४०-४५	मध्य पहाड
१७	बि एन ४२९, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६७ (२०१०)	६०	४०-४५	मध्य पहाड
१८	रकि - ४५ (पञ्जीकरण मात्र)	२०७० (२०१३)	४५-५० १४०	४४-५० ०.८-०.९ बीउ	तराई र मध्यपहाड

(घ) सलगम

क्र. सं.	बालीको जात	सिफारिस वर्ष	पाक्ने दिन	उत्पादन क्षमता (मे. टन/हे)	सिफारिस क्षेत्र
१	पर्पल टप	२०४६ (१९९०)	६०-७०	२३	तराई, पहाड र उच्च पहाड
२	फ्युनोसो, F ₁ , (पञ्जीकरण मात्र)	२०६७ (२०१०)	५०-६०	१०-१८	मध्यपहाड र तराई

(ङ) रायो साग

क्र.सं.	बालीको जात	सिफारिस वर्ष	पाक्ने दिन	उत्पादन क्षमता (मे. टन/हे)	सिफारिस क्षेत्र
१	खुमल चौडापात	२०४६ (१९९०)	५०-६०	३५.०	तराई, पहाड र उच्च पहाड
२	मार्फा चौडापात	२०५१ (१९९४)	५५-६५	२८.०	मध्यपहाड र उच्च पहाड
३	खुमल रातोपात	२०५१ (१९९४)	६०-७०	२८.०	मध्यपहाड र उच्च पहाड
४	ताङ्गखुवा रायो	२०५१ (१९९४)	३०-३६	३१.०	११०० मिटरदेखि १७०० मिटरसम्मको मध्यपहाड
५	माईक जायन्ट, (पञ्जीकरण मात्र) OP	२०६६ (२०१०)	३५-४०	१	तराई र पहाड
६	रेड जायन्ट, (पञ्जीकरण मात्र) OP	२०६६ (२०१०)	३५-४०	१	तराई र पहाड

(च) प्याज

क्र.सं.	बालीको जात	सिफारिस वर्ष	पाक्ने दिन	उत्पादन क्षमता (मे. टन/हे)	सिफारिस क्षेत्र
१	रेड क्रियोल	२०४६ (१९९०)	६०	१५	तराई, पहाड र उच्च पहाड तीनै भौगोलिक क्षेत्रमा क्रमशः कार्तिकदेखि मंसिर, भाद्रदेखि कार्तिक र फागुनदेखि चैत्रसम्म लगाउने
२	सुपरेक्स F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	१३०-१५०	३५-३८	तराई र पहाड
३	टि आई १७२, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	१३०-१५०	३२-३५	तराई र पहाड
४	कास F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	२५०	६०	तराई र पहाड
५	भेनस, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	३००	४५	तराई र पहाड
६	विन्टर सिल्वर, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	३००	४५	तराई र पहाड
७	नासिक - ५३ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६८	१३०-१६५	१६.६-२०.०	तराई र मध्य पहाड

(छ) गोलभेंडा

क्र.सं.	बालीको जात	सिफारिस वर्ष	पाक्ने दिन	उत्पादन क्षमता (मे. टन/हे)	सिफारिस क्षेत्र
१	पुसारुवी	२०४६ (१९९०)	६०	१५.०	तराई र पहाड
२	रोमा	२०५१ (१९९४)	६५-७०	१२-१५	तराई र मध्यपहाड
३	मनप्रेकस	२०५१ (१९९४)	८०-९०	२०-४०	मध्य र उच्च पहाड
४	एन.सी.एल. १	२०५१ (१९९४)	६५-७०	२०-३०	तराई र मध्यपहाड
५	सृजना, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	७०-८०	१०५-११०	मध्यपहाड: ८०० मि. देखि १६०० मि. तराई: १५० मि. माथि

६	गौरव ५५५, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२००९)	१००-१०५	१०६	तराई तथा मध्य पहाड
७	अमिता , F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	९५-१००	९६.२	तराई तथा मध्य पहाड
८	एन एस ८१५, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	७०-८०	८०-९०	तराई र पहाड
९	एन एस ७९९, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	७८-८०	८०-९०	तराई र पहाड तथा रिभर बेसिन
१०	स्वरक्षा , F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	७५-८०	८०-९०	तराई र पहाड
११	एन एस २५३५, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	७५-८०	१४०-१५०	तराई र पहाड
१२	एन एस ५३, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	८०-८५	९०-१००	तराई र पहाड
१३	युरेका , F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	१०२	९३.७	तराई र पहाड
१४	साभेरा, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	१०५	११३	तराई र पहाड
१५	जिको, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	१०४	१४०	तराई र पहाड
१६	सेन्स , F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	१०७	११५	तराई र पहाड
१७	सेरेस, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	११२	१०५	तराई र पहाड
१८	स्पेक्ट्रा, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	१०१	१२२	तराई र पहाड
१९	एस्ट्रा ७७, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	१०३	१३१	तराई र पहाड
२०	नोभा, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	१०७	१५२	तराई र पहाड
२१	मारिना, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	१०५	११३	तराई र पहाड
२२	भि एल ४४३, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	१०४	१४०	तराई र पहाड
२३	माधुरी, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६७ (२०१०)	८०	१२०	मध्यपहाड र तराई
२४	जमुना, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६७ (२०१०)	८५	१२०	तराई तथा मध्यपहाड
२५	माकिस्, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६७ (२०१०)	६०-७०	३०	तराई तथा मध्यपहाड
२६	वपेल, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६७ (२०१०)	८५-९०	५६	तराई, मध्य तथा उच्चपहाड
२७	दलिला, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६७ (२०१०)	६०-७०	३०	तराई, मध्य तथा उच्चपहाड
२८	जिना, OP (पञ्जीकरण मात्र)	२०६९ (२०१२)	५०-५५	३८	तराई भित्री मधेस र पहाड
२९	टी. - ३०, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६९ (२०१२)	६०-६५	५७	तराई भित्री मधेस र पहाड
३०	सूर्य - १११ F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०७० (२०१३)	१००-१०५	६०.५	तराई र मध्य पहाड
३१	अमरुता F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०७० (२०१३)	६०-७०	४०-५०	तराई क्षेत्र
३२	मिन्टो F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०७० (२०१३)	६०-६५	१००-१२०	तराई र मध्य पहाड

(ज) गाँजर

क्र.सं.	बालीको जात	सिफारिस वर्ष	पाक्ने दिन	उत्पादन क्षमता (मै. टन/हे)	सिफारिस क्षेत्र
१	नानटिस फोटै	२०४६ (१९९०)	९०-१००	१२.०	तराई, पहाड र उच्च पहाड
२	न्यु कुरोदा, (पञ्जीकरण मात्र) OP	२०६६ (२०१०)	१००	५०-६०	तराई ,पहाड र उच्च पहाड
३	नेपा ड्रिम , F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	१२०	२५	तराई र पहाड
४	सिरमा, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	१२०	२५	तराई र पहाड

५	कुरोदा मार्क II, F ₁ , (पञ्जीकरण मात्र)	२०६७ (२०१०)	५०-६०	५-७	मध्य पहाड र तराई
६	मस्कोडे (पञ्जीकरण मात्र)	२०७० (२०१३)	५५-६०	७०-१००	तराई र मध्य पहाड

(फ) बन्दा

क्र.सं.	बालीको जात	सिफारिस वर्ष	पाक्ने दिन	उत्पादन क्षमता (मे. टन/हे)	सिफारिस क्षेत्र
१	कोपनहेगन मार्केट	२०५१ (१९९४)	७०-९०	३५	तराई र मध्यपहाड
२	नेपा गिन ७७७, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	८५-९०	७५	तराई तथा मध्य पहाड
३	बिगसन १७१, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	९५-१००	८०	उच्च पहाड
४	नेपा राउण्ड, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	९०	७५	तराई
५	सुपर गिन, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	९०-१००	४०-५०	तराई ,पहाड र उच्च पहाड
६	रेयर बल, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	९०	३६-४०	तराई , पहाड र उच्च पहाड
७	गिन कोरोनेट, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	७५-८०	३५-३८	तराई र पहाड
८	सुपर कोरोनेट , F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	७५-८०	३२-३५	तराई र पहाड
९	नेपा स्टार, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	७५-८०	२२-२५	तराई र पहाड
१०	टि ६२१ , F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	५५-६०	१८-२०	तराई र पहाड
११	रुबि क्रिड, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	७५	२२-२५	तराई र पहाड
१२	समर कस, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	५३-५८	४५-६०	तराई र पहाड
१३	गिन च्यालेन्जर F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	६०-६५	४५-६०	तराई र पहाड
१४	गिन हिरो, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	५३-५८	४५-६०	तराई र पहाड
१५	नेपा म्याजिक, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	६०-६५	४५-६०	तराई र पहाड
१६	बोनस, F ₁ -पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	८०-८५	६०-७०	तराई र पहाड
१७	गोल्डेन बल, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	४८-५३	४५-६०	तराई र पहाड
१८	क्षितिज, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	५३-५८	४५-६०	तराई र पहाड
१९	ऋषि, F ₁ पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	६०-६५	४५-६०	तराई र पहाड
२०	ग्रीन काउन, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६७ (२०१०)	७५-८०	२०-२५	मध्य पहाड
२१	ग्रीन टप, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६७ (२०१०)	११०	४८	मध्य पहाड र तराई
२२	एन एस आर, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६७ (२०१०)	१००	४२	मध्य पहाड र तराई
२३	के एफ ६५, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६७ (२०१०)	९५	३९.२	मध्य पहाड र तराई
२४	एन ७६६, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६७ (२०१०)	१००	४८	मध्य पहाड र तराई
२५	एन वाई सि आर, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६७ (२०१०)	१००	४८	मध्य पहाड
२६	ग्रीन हट, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६७ (२०१०)	७५-८०	५०-६०	तराई, पहाड र उच्च पहाड
२७	वाई आर होनाम, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६७ (२०१०)	७५-८०	५०-६०	तराई, पहाड र उच्च पहाड
२८	एशिया एक्स्प्रेस, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६७ (२०१०)	५५	४०-५०	तराई र मध्य पहाड
२९	सि.जे. एन. - १२, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६९ (२०१२)	७५-८०	४९.३	तराई भित्री मधेस र पहाड
३०	एशिया कस, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६९ (२०१२)	५०-५५	३९.२	तराई भित्री मधेस र पहाड

३१	जेनिथ F1 (पञ्जीकरण मात्र)	२०७० (२०१३)	५५-६५	४०	तराई
३२	फुटोस्की F1 (पञ्जीकरण मात्र)	२०७० (२०१३)	९०	३०-४५	तराई , मध्य पहाड

(व) तनेबोडी

क्र.सं.	बालीको जात	सिफारिस वर्ष	पाक्ने दिन	उत्पादन क्षमता (मे. टन/हे)	सिफारिस क्षेत्र
१	खुमल तने	२०५१ (१९९४)	६०-७०	४.५	तराई र मध्यपहाड
२	सलाही तने	२०५१ (१९९४)	५०-६०	७.०	तराई र मध्यपहाड
३	चन्द्रा ०४१, (पञ्जीकरण मात्र) OP	२०६६ (२०१०)	४८	३३	तराई र मध्यपहाड
४	कर्मा स्टीकलेस (पञ्जीकरण मात्र)	२०७० (२०१३)	४५	१५	तराई र मध्य पहाड
५	एनथो - ३२४ (पञ्जीकरण मात्र)	२०७० (२०१३)	६०-६५	४.६	तराई , मध्य पहाड र उच्च पहाड
६	सेला -४६४ (पञ्जीकरण मात्र)	२०७० (२०१३)	३५-४०	५	तराई र मध्य पहाड

(ठ) घिउ सिमी

क्र.सं.	बालीको जात	सिफारिस वर्ष	पाक्ने दिन	उत्पादन क्षमता (मे. टन/हे)	सिफारिस क्षेत्र
१	त्रिशुली सिमी	२०५१ (१९९४)	७०-७५	१४.०	मध्य र उच्च पहाड
२	भागे सिमी	२०५१ (१९९४)	५०-५५	९.०	तराई र मध्य पहाड
३	मन्दिर (पञ्जीकरण मात्र) OP	२०६६ (२०१०)	४६	१२	तराई र मध्यपहाड

(ड) केराउ

क्र.सं.	बालीको जात	सिफारिस वर्ष	पाक्ने दिन	उत्पादन क्षमता (मे. टन/हे)	सिफारिस क्षेत्र
१	सलाही आर्केल	२०५१ (१९९४)	६०-६५	५-७	तराई, मध्य र उच्च पहाड
२	न्यू लाईन	२०५१ (१९९४)	८५-९०	६-८	तराई र मध्य पहाड
३	सिक्किमे	२०५१ (१९९४)		२५-३०	तराई, मध्य र उच्च पहाड

(ड) भेडे खुर्सानी

क्र.सं.	बालीको जात	सिफारिस वर्ष	पाक्ने दिन	उत्पादन क्षमता (मे. टन/हे)	सिफारिस क्षेत्र
१	क्यालिफोर्निया	२०५१ (१९९४)	८०-९०	१६-२०	तराई, मध्य र उच्च पहाड
२	सागर (पञ्जीकरण मात्र) OP	२०६६ (२०१०)	६५-७५	३६	तराई र मध्यपहाड
३	एन एस ६३२, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	६५	४४-५०	तराई र पहाड

(ड) खुर्सानी

क्र.सं.	बालीको जात	सिफारिस वर्ष	पाक्ने दिन	उत्पादन क्षमता (मे. टन/हे)	सिफारिस क्षेत्र
१	ज्वाला	२०५१ (१९९४)	६०-७०	२५-३०	तराई, मध्य र उच्च पहाड
२	कर्मा ७४७, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	७०	४०	तराई र मध्यपहाड
३	कर्मा ७७७, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	६५	६०	तराई र पहाड
४	नेपा हट, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	१२०	४०	तराई र मध्यपहाड
५	अन्ना ३, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	७०-७५	४०-४४	तराई र पहाड
६	एन एस १७०१, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	७५-८५	८०-९०	तराई र मध्यपहाडका नदी किनारहरु
७	एन एस ११०१, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	७०-८०	७०-७४	तराई र मध्यपहाडका नदी किनारहरु
८	गोली, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	७०-८०	७०-७६	तराई र मध्यपहाडका नदी किनारहरु

९	आकास, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	७५-८५	५०-५६	तराई र मध्यपहाडका नदी किनारहरु
१०	बिग मामा ३, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	९५	५०	तराई र पहाड
११	ओमेगा, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	११५	५०	तराई र पहाड
१२	सुपर तारा, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	११८	४०	तराई र पहाड
१३	मार्शल, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	११५	३५	तराई र पहाड
१४	सुद्र, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६९ (२०१२)	६५	४९.३	तराई भित्री मधेस र पहाड
१५	प्रिमियम F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०७० (२०१३)	८०-८५	२५-३०	तराई र मध्य पहाड
१६	नैना F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०७० (२०१३)	८०	४०-५०	तराई र मध्य पहाड

(ण) भण्टा

क्र.स.	बालीको जात	सिफारिस वर्ष	पाक्ने दिन	उत्पादन क्षमता (मे. टन/हे)	सिफारिस क्षेत्र
१	तुकी	२०५१ (१९९४)	६०-६५	२५-३०	तराई र मध्य पहाड
२	एन एस ७९७, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	५५-६०	३०-४०	तराई र मध्यपहाडका नदी किनारहरु
३	अर्का केशव (पञ्जीकरण मात्र) OP	२०६६ (२०१०)	७०-७५	२०-२४	तराई र मध्यपहाडका नदी किनारहरु
४	अन्ना ८०६, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	६४	४०-४५	तराई र मध्यपहाडका नदी किनारहरु
५	रुनाको, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६७ (२०१०)	६०-७०	१०	तराई, पहाड र उच्च पहाड
६	मायालु - ५५५ F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०७० (२०१३)	७५	४५	तराई र मध्य पहाड
७	साम्मी F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०७० (२०१३)	४५-५०	५०	तराई
८	आशा F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०७० (२०१३)	६०-६५	६०-७०	तराई र मध्य पहाड

(त) धिरौला

क्र.स.	बालीको जात	सिफारिस वर्ष	पाक्ने दिन	उत्पादन क्षमता (मे. टन/हे)	सिफारिस क्षेत्र
१	कान्तिपुरे	२०५१ (१९९४)	११०-१२०	१५-१८	मध्य पहाड
२	न्यु नारायणी, F ₁ (ञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	४५	१३	तराई र मध्यपहाडका
३	गिता, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	४०	३८	तराई र मध्यपहाडका
४	एन एस ४४५, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	४०-४५	२४-३६	तराई र मध्यपहाड
५	एन एस ४४९, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	४०-४५	२०-३०	तराई र मध्यपहाड
६	निशा - ७७७ F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०७० (२०१३)	४५	४०	तराई र मध्य पहाड
७	सरिता F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०७० (२०१३)	४५-५०	५०-७०	तराई
८	सिन्धु F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०७० (२०१३)	५०-६०	५०-७०	तराई

(थ) काँक्रे

क्र.स.	बालीको जात	सिफारिस वर्ष	पाक्ने दिन	उत्पादन क्षमता (मे. टन/हे)	सिफारिस क्षेत्र
१	कुशले	२०५१ (१९९४)	७५-८०	१५-१८	तराई र मध्य पहाड
२	एन एस ४०४, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	३०-३५	२.४-३.२	तराई र पहाड

३	एन एस ४०८, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	४३-४५	४	तराई र पहाड
४	चाँदनी, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	३६	५८	मध्यपहाड
५	सिमरन, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	३५	६३	मध्यपहाड
६	मलिका ९९९, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	३७	५८	तराई
७	कोपिला, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	३५	६५	तराई र मध्यपहाड
८	कर्मा, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	३५	६३	तराई र मध्यपहाड
९	गौरी ७५७, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	३५	६३	तराई र मध्यपहाड
१०	हिमाल, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	३५-३७	६०	मध्यपहाड
११	गरिमा, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	४५-४८	५५	तराई र मध्यपहाड
१२	मनिषा, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	३५	६०	मध्यपहाड
१३	सन्जय, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	३५-३७	६१	मध्यपहाड
१४	सालिनी, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	३६-४६	५४	तराई र मध्यपहाड
१५	सिता ८८८, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	३४	६६	मध्यपहाड
१६	रमिता, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	३५-३८	६३	मध्यपहाड
१७	पार्वती ४७८, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	३५	६०	मध्यपहाड
१८	शाहिनी १, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	३६	६८	तराई
१९	शाहिनी २, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	३७	६८	तराई
२०	निन्जा १७९, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	३५	६३	तराई र मध्यपहाड
२१	नेपा दुसी, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	४०-५०	१५-१८	तराई र पहाड
२२	नेपा दुसी ००५, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	४०-५०	१८-२०	तराई र पहाड
२३	नेपा दुसी १०३, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	४०-५०	१८-२०	तराई र पहाड
२४	डयाडी २२३१, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	३५	३०-४०	तराई र पहाड
२५	लक्की स्टार, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	३५	३०-४०	तराई र पहाड
२६	डाइनेष्टी, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	४२	४०-६०	तराई र पहाड
२७	बेली F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	४०	५०-७०	तराई र पहाड
२८	म्याजेष्टी, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	४०	५०-७०	तराई र पहाड
२९	हिमालय, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६७ (२०१०)	४५	६३.७	मध्य पहाड र तराई
३०	हिरो, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६७ (२०१०)	४७	७०	तराई
३१	जुवोराज ४११, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६७ (२०१०)	४५	७६.५	मध्य पहाड र तराई
३२	कानेना, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६७ (२०१०)	३५-४०	१५-२०	मध्य पहाड र तराई
३३	कासिन्दा, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६७ (२०१०)	३५-३८	१५-२०	मध्य पहाड र तराई
३४	एल - ३३३ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६९ (२०१२)	५२	२७.१	तराई भित्री मधेस र पहाड
३५	राजा F1 (पञ्जीकरण मात्र)	२०७० (२०१३)	४५	६५	तराई
३६	मालिनी F1 (पञ्जीकरण मात्र)	२०७० (२०१३)	४३-४५	४५-४८	तराई
३७	एनथो- १२९ F1 (पञ्जीकरण मात्र)	२०७० (२०१३)	५५	३२	तराई र मध्य पहाड

(द) स्व्वास फर्सी

क्र.स.	वालीको जात	सिफारिस वर्ष	पाक्ने दिन	उत्पादन क्षमता (मे. टन/हे)	सिफारिस क्षेत्र
--------	------------	--------------	------------	-------------------------------	-----------------

१	असारिे स्ववास	२०५१ (१९९४)	६०-८०	९७.८	तराई र मध्य पहाड
२	अन्ना १०१, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	६५-७०	४०-५०	तराई र पहाड
३	अन्ना २०२, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	६५-७०	३६-४०	तराई र पहाड
४	अन्ना ३०३, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	६५-७०	४०	तराई र पहाड
५	सनी हाउस, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	५०-५२	५१.८	तराई र पहाड
६	दुरु ग्रीन, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	३८-४३	२९	तराई र पहाड
७	सोन्डो भि, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	३८-४३	२५	तराई र पहाड
८	लड ग्रीन, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	५३-५८	२५	तराई र पहाड
९	हनि डेजर्ट, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	९०-९५	१८	तराई र पहाड
१०	डेभिन्च (पञ्जीकरण मात्र)	२०६७ (२०१०)	६०-७५	१०५	मध्य पहाड र तराई
११	स्टार व आई जुकिनी(पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	५०-५५	११०	मध्य पहाड र तराई
१२	ग्रे जुकिनि (पञ्जीकरण मात्र)	२०७० (२०१३)	४५	८०	तराई र मध्य पहाड

(घ) स्वीस चार्ड

क्र.स.	बालीको जात	सिफारिस वर्ष	पाक्ने दिन	उत्पादन क्षमता (मे. टन/हे)	सिफारिस क्षेत्र
१	सुसाग	२०५१ (१९९४)	६०-७०	२०-३५	तराई, मध्य र उच्च पहाड

(न) तीते करेला

क्र.स.	बालीको जात	सिफारिस वर्ष	पाक्ने दिन	उत्पादन क्षमता (मे. टन/हे)	सिफारिस क्षेत्र
१	हरियो करेला	२०५१ (१९९४)	९०-१००	२०-२५	तराई र मध्य पहाड
२	चन्द्रा, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	४८-५०	१९.८	तराई र मध्यपहाड
३	लक्ष्मी ५५५, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	५०	२८	तराई ,मध्यपहाड तथा उच्च पहाड
४	पिपल, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	५०	२०.९	तराई ,मध्यपहाड तथा उच्च पहाड
५	शिव, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	४८-५०	२१.४	तराई
६	सेती ४४४, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	४६-४८	२६.९	तराई ,मध्यपहाड तथा उच्च पहाड
७	कोमल F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	४८-५०	३५.६	तराई ,मध्यपहाड तथा उच्च पहाड
८	गंगा, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	४०-४५	२४	तराई
९	सम्बुद्धि, F ₁ पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	४८-५०	३५.८	तराई ,मध्यपहाड तथा उच्च पहाड
१०	हिरा, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	४८-५०	२४.३	तराई
११	एन एस ४५३, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	४०-५०	४०-४५	तराई ,र पहाड
१२	एन एस ४५४, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	४०-५०	४०-४५	तराई र पहाड
१३	एन एस १०२४, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	४०-५०	४०-४५	तराई र पहाड
१४	एन एस ४३१, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	४०-५०	४०-४५	तराई र पहाड
१५	एन एस ४३४, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	४०-५०	४४-४८	तराई र पहाड
१६	एन एस ४३३, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	४०-५०	४०-४५	तराई र पहाड
१७	पाली, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६७ (२०१०)	४०-५०	४५-५०	तराई, पहाड र उच्च पहाड
१८	केशव -७७७ F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०७० (२०१३)	५०	२८.५	तराई र मध्य पहाड

१९	हरीत F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०७० (२०१३)	६०-७०	३०-३५	तराई र मध्य पहाड
२०	रमन F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०७० (२०१३)	६०-६५	३५-४०	तराई
२१	माया F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०७० (२०१३)	४५	४०-४५	तराई र मध्य पहाड

(घ) रामतोरिया

क्र.स.	बालीको जात	सिफारिस वर्ष	पाक्ने दिन	उत्पादन क्षमता (मे. टन/हे)	सिफारिस क्षेत्र
१	पार्वती	२०५१ (१९९४)	५०-६०	१२-१६	तराई, मध्य र उच्च पहाड
२	अर्का अनामिका (पञ्जीकरण मात्र) OP	२०६६ (२०१०)	४०-४५	२४-३२	तराई , मध्यपहाड र उच्च पहाड
३	जया F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०७० (२०१३)	४५-५०	१३-२०	तराई

(फ) पालुङ्गे

क्र.स.	बालीको जात	सिफारिस वर्ष	पाक्ने दिन	उत्पादन क्षमता (मे. टन/हे)	सिफारिस क्षेत्र
१	हरिपाते	२०५१ (१९९४)	४०-४५	१२-१६	तराई, मध्य र उच्च पहाड
२	डब्लु किङ, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	१२०	१८-२७	तराई , र पहाड
३	एशिया डोड चो, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६७ (२०१०)	५०-६०	१०-१८	मध्य पहाड र तराई
४	एशिया बोल डोड, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६७ (२०१०)	५०	१०-१८	मध्य पहाड र तराई

(ब) ब्रोकाउली

क्र.स.	बालीको जात	सिफारिस वर्ष	पाक्ने दिन	उत्पादन क्षमता (मे. टन/हे)	सिफारिस क्षेत्र
१	ग्रीन डोम ११५, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	११५	२०-२४	तराई पहाड तथा उच्च पहाड
२	ग्रीन डोम ८०, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	८०	१८-२४	तराई ,मध्यपहाड तथा उच्च पहाड
३	ग्रीन पारासोल, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	७३	३०-३२	तराई ,र पहाड
४	प्रिमियम कप, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	६०-६५	२१-२३	तराई ,र पहाड
५	सेन्ताउरो, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	६८	२२-२५	तराई ,र पहाड
६	ग्रीन पिया, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	८५	१६-१७	तराई ,र पहाड
७	साक्रा, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६७ (२०१०)	९५	१०-१२	मध्य पहाड
८	एभरेष्ट ग्रीन, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६७ (२०१०)	९५	२५-३०	तराई र मध्य पहाड
९	किङ डोम, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६७ (२०१०)	८५-९०	१६-२४	तराई र मध्य पहाड
१०	अली यु, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	६०-६५	१२-१८	तराई र मध्य पहाड
११	नोक गक, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	८५-९०	१६-२४	तराई र मध्य पहाड

(भ) तर्बुजा

क्र.स.	बालीको जात	सिफारिस वर्ष	पाक्ने दिन	उत्पादन क्षमता (मे. टन/हे)	सिफारिस क्षेत्र
१	लक्ष्मी ७४७, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	७०-७५	२०.५	तराई
२	लक्ष्मी ७६७, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	७५-८०	३०.५	तराई
३	मस्ताना F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०७० (२०१३)	६५-७०	७०-८०	तराई

(म) फर्सि

क्र.स.	बालीको जात	सिफारिस वर्ष	पाक्ने दिन	उत्पादन क्षमता (मे. टन/हे)	सिफारिस क्षेत्र
१	सोनार ०२२, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	७५-८०	५५	तराई

(य) लौका

क्र.स.	बालीको जात	सिफारिस वर्ष	पाक्ने दिन	उत्पादन क्षमता (मे. टन/हे)	सिफारिस क्षेत्र
१	काभेरी, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	४५-५०	४०-५०	तराई , र पहाड
२	एन एस ४२१, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	४५-५०	४४-५६	तराई , र पहाड
३	एन एस ४४३, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	४३-५०	३०-४०	तराई , र पहाड
४	अनमोल, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६७ (२०१०)	६०	१२	तराई, पहाड र उच्च पहाड
५	धारा F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०७० (२०१३)	५५-६५	५०-७०	तराई तथा पहाड

(र) पाटे धिरौला

क्र.स.	बालीको जात	सिफारिस वर्ष	पाक्ने दिन	उत्पादन क्षमता (मे. टन/हे)	सिफारिस क्षेत्र
१	ह्यु क्यु ५०१, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	४०	२३	तराई , र मध्यपहाड
२	भिसेट सि सि १६५, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	३५-४०	३०	तराई , र मध्यपहाड
३	एन एस ४०१, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	४०-४५	४४-४८	तराई , र पहाड

(ल) धनियाँ

क्र.स.	बालीको जात	सिफारिस वर्ष	पाक्ने दिन	उत्पादन क्षमता (मे. टन/हे)	सिफारिस क्षेत्र
१	लोटस (पञ्जीकरण मात्र) OP	२०६६ (२०१०)	४०-५०	११.८	तराई , र मध्यपहाड
२	सुरभी (पञ्जीकरण मात्र) OP	२०६६ (२०१०)	३५	१६-२०	तराई , मध्यपहाड र उच्च पहाड
३	अमेरिकन लङ्ग स्ट्यान्डीड (पञ्जीकरण मात्र)	२०७० (२०१३)	४५-५०	१२.२	तराई र मध्य पहाड
४	एक्स एम एल एनओ -४६५ F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०७० (२०१३)	३५	७.२	तराई , मध्य पहाड र उच्च पहाड
५	रामसेस F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०७० (२०१३)	५०-६०	६-७	तराई र मध्य पहाड

(व) चिचिण्डा

क्र.स.	बालीको जात	सिफारिस वर्ष	पाक्ने दिन	उत्पादन क्षमता (मे. टन/हे)	सिफारिस क्षेत्र
१	कर्णाली, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	४५	३०	तराई र मध्यपहाड
२	हरियाली, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	५०	३०	तराई र मध्यपहाड

(श) कुरिलो

क्र.स.	बालीको जात	सिफारिस वर्ष	पाक्ने दिन	उत्पादन क्षमता (मे. टन/हे)	सिफारिस क्षेत्र
१	मेरी बाशिडटन ५०० डब्लु (पञ्जीकरण मात्र) OP	२०६६ (२०१०)	२१०	६	तराई , मध्यपहाड र उच्च पहाड

(ष) पार्सले

क्र.स.	बालीको जात	सिफारिस वर्ष	पाक्ने दिन	उत्पादन क्षमता (मे. टन/हे)	सिफारिस क्षेत्र
१	पार्सले ग्रीन कारपेट (पञ्जीकरण मात्र) OP	२०६६ (२०१०)	६०-६५	१	तराई , र पहाड

२	सोड सिम (पञ्जीकरण मात्र) OP	२०६६ (२०१०)	६०-६५	२	तराई , र पहाड
३	सेलेरी उताह टल ग्रीन (पञ्जीकरण मात्र) OP	२०६६ (२०१०)	७०-८०	१	तराई , र पहाड

(स) ग्यांठकोपी

क्र.स.	बालीको जात	सिफारिस वर्ष	पाक्ने दिन	उत्पादन क्षमता (मे. टन/हे)	सिफारिस क्षेत्र
१	नेपा बल, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	४०-५०	१५	तराई , र पहाड
२	सम्राट (पञ्जीकरण मात्र) OP	२०६७ (२०१०)	६०	१५	मध्य पहाड

(ह) पाकचौय

क्र.स.	बालीको जात	सिफारिस वर्ष	पाक्ने दिन	उत्पादन क्षमता (मे. टन/हे)	सिफारिस क्षेत्र
१	टेष्टी ग्रीन F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	४५-५०	४८-५७	तराई र पहाड
२	चोको (पञ्जीकरण मात्र), OP	२०६७ (२०१०)	४०-५०	२	तराई र मध्य पहाड
३	क्यान्टोड ह्वाइट (पञ्जीकरण मात्र), OP	२०६७ (२०१०)	४०-५०	२	तराई र मध्य पहाड
४	एनओ -४१६ F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०७० (२०१२)	२५०	१६	तराई तथा पहाड

(झ) जिरीको साग

क्र.स.	बालीको जात	सिफारिस वर्ष	पाक्ने दिन	उत्पादन क्षमता (मे. टन/हे)	सिफारिस क्षेत्र
१	ग्रीन स्पान, (पञ्जीकरण मात्र) OP	२०६६ (२०१०)	५०-५५	४-५	तराई , मध्यपहाड र उच्च पहाड
२	ग्रीन वेभ (पञ्जीकरण मात्र) OP	२०६६ (२०१०)	४०-४५	१	तराई र मध्यपहाड तथा नदी किनारहरु
३	न्यु रेंड फायर (पञ्जीकरण मात्र) OP	२०६६ (२०१०)	५०-५५	१	तराई र मध्यपहाड तथा नदी किनारहरु

(त्र) चुकन्दर

क्र.स.	बालीको जात	सिफारिस वर्ष	पाक्ने दिन	उत्पादन क्षमता (मे. टन/हे)	सिफारिस क्षेत्र
१	मधुर (पञ्जीकरण मात्र) OP	२०६६ (२०१०)	६०-७०	२४-३६	तराई र पहाड

(ज्ञ) चार्डनिज बन्दा

क्र.स.	बालीको जात	सिफारिस वर्ष	पाक्ने दिन	उत्पादन क्षमता (मे. टन/हे)	सिफारिस क्षेत्र
१	ब्लूज, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	५५-६०	२२-२५	तराई र पहाड
२	विन्टर भिजिट, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६६ (२०१०)	९०	९०-११०	तराई र पहाड
३	स्प्रीड सन - ६० (पञ्जीकरण मात्र)	२०६७ (२०१०)	७५-८०	२०-२५	मध्य पहाड
४	एन ७, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६७ (२०१०)	९५	४२	तराई ,र मध्य पहाड
५	सि आर चुन दे गिल, F ₁ (पञ्जीकरण मात्र)	२०६७ (२०१०)	६५-७०	४०-५०	तराई ,र मध्य पहाड

६. घाँसे बाली

(क) जै

क्र.सं.	बालीको जात	सिफारिस वर्ष	पाक्ने दिन	उत्पादन क्षमता (मे. टन/हे)	सिफारिस क्षेत्र
१	कामधेनु जै	२०६१ (२००४)	२०६	५१-७५	तराई र मध्य पहाड
२	नेत्र जै	२०६१ (२००४)	१९७	३२-९१	तराई र मध्य पहाड
३	गणेश	२०६९ (२०१२)	२१७	४८-५०	तराई देखि मध्य पहाड

४	पार्वती	२०६९ (२०१२)	२०७	६१-७०	तराई देखि उच्च पहाड
---	---------	-------------	-----	-------	---------------------

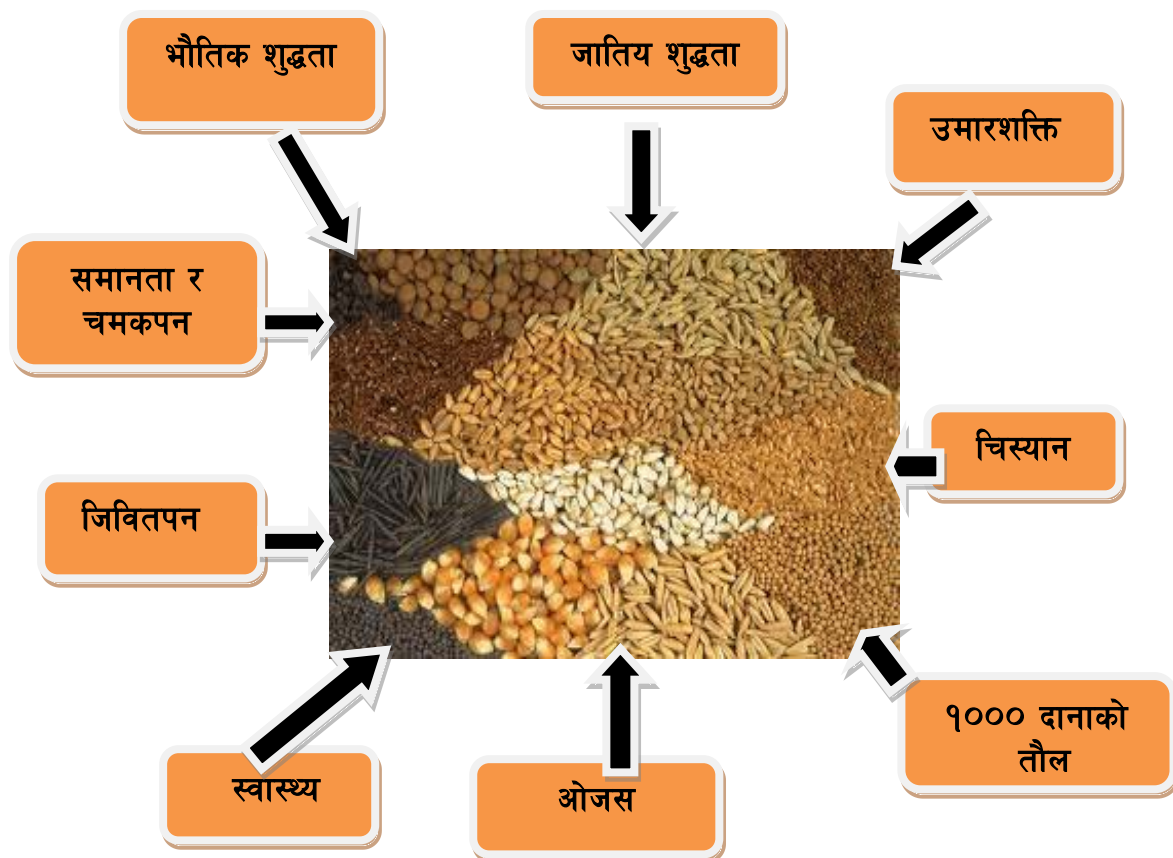
(ख) सेतो क्लोभर

क्र.सं.	बालीको जात	सिफारिस वर्ष	पाक्ने दिन	उत्पादन क्षमता (मे. टन/हे)	सिफारिस क्षेत्र
१	प्याउली सेतो क्लोभर	२०६९ (२०१२)	२२२	३०-४५	मध्य पहाड देखि उच्च पहाड

८.२ गुणस्तरीय बीउका विशेषताहरू एवं नेपालमा बीउको गुणस्तर कायम गर्ने तरिका

गुणस्तरयुक्त बीउ बिजन भनेको के हो ?

गुणस्तरयुक्त बीउ भन्नाले कुनै पनि बाली/जातको बीउको वंशानुगत जातिय शुद्धता, भौतिक शुद्धता, उपयुक्त चिस्यान, राम्रो उमारशक्ति, रोग कीरा मुक्त स्वस्थ, समान आकार प्रकार, चमकपन (चित्र १) आदि गुणहरू तोकिएको मापदण्ड अनुसार कायम भएको हुनु पर्दछ। बीउको उत्पादन, संकलन, प्रशोधन, भण्डारण, प्याकेजिङ्ग र विक्री वितरण एवं ढुवानीको क्रममा बीउको गुणस्तर निरीक्षण तथा नियन्त्रणमा विशेष ध्यान पुऱ्याउन सकिने भन्ने त्यस्ता गुणहरूमा ह्रास हुन जान्छ। अतः गुणस्तरयुक्त बीउ उपलब्ध गराउन बीउ उत्पादक, आयातकर्ता, विक्रेता र बीउ बिजन गुणस्तर नियन्त्रण गर्ने निकायको अहम् भूमिका रहन्छ।

चित्र १. गुणस्तरीय बीउका विशेषताहरू (Seed quality attributes)

नेपालमा बीउको गुणस्तर कायम गर्ने तरिका

नेपालमा बीउ बिजन ऐन २०४५ (पहिलो संशोधन, २०६४) अनुसार गुणस्तरिय बीउको उत्पादन तथा विक्री वितरणलाई नियमित एवं व्यवस्थित गर्न २ वटा प्रणालीहरू (बीउ प्रमाणिकरण र यथार्थ संकेतपत्र लगाउने) अवलम्बन गरिएको छ। निम्न दुई तरिकाबाट उपलब्ध हुने बीउ बिजनहरूलाई आधिकारिक गुणस्तरयुक्त बीउ मान्न सकिन्छ। बीउ बिजन गुणस्तर नियन्त्रण केन्द्र र पाँच विकास क्षेत्रमा क्षेत्रीय बीउ बिजन प्रयोगशालाहरूले बीउ बाली खेत निरीक्षण, बीउ परिक्षण तथा बीउ प्रमाणिकरण र गुणस्तर नियन्त्रण कार्यमा सहयोग गर्दै आइरहेका छन्।

१. बीउ प्रमाणिकरण (Seed Certification)

बीउ प्रमाणिकरण भनेको कुनै सिफारिस जातको बीउ उत्पादन तथा त्यस उपग्रन्थका क्रियाकलापमा आवश्यक रोहवरी र निगरानी राख्दै बीउको गुणस्तरीयताको ग्यारेण्टी गर्नको लागि अपनाइने एक कार्य प्रणाली हो। यसमा बीउ गुण नियन्त्रण निकायले श्रोत बीउ, बीउ बाली, खलिहान, प्रशोधन केन्द्र, भण्डारण आदिको निरीक्षण गरी तयारी बीउको नमुना परीक्षण गर्दछ र तोकिएको गुणस्तरको हदभित्र रहेको विउ लटमा प्रमाणपत्र जारी गर्नुको साथै बीउ बोरामा निसाना सहितको संकेतपत्र राखी सिलबन्दी गर्दछ। बीउ प्रमाणिकरण गर्ने कार्य बीउ बिजन ऐन अनुसार स्वेच्छीक (Voluntary) छ। यस पद्धतिमा श्रोत बीउ देखि लिएर उत्पादन पक्ष र बीउ बैलावन्दीसम्म बीउ विशेषज्ञको निगरानीमा गरिन्छ। यस पद्धतिमा व्यवस्थित तरिकाबाट विभिन्न तहमा अनुगमन एवं परीक्षण गरी/गराई खेतमा बीउ बालीको न्युनतम स्तर र बीउ बिजनको न्युनतम स्तर भन्दा माथि रहेको बीउलाई गुणस्तर अंकित प्रमाणिकरणको दयाग (संकेत पत्र) लगाई बीउको ग्यारेण्टी दिईन्छ। यस पद्धतिमा तीन वर्गहरूको बीउलाई (मुल, प्रमाणित प्रथम, प्रमाणित द्वितिय) मात्र बीउ प्रमाणिकरण निकाय बाट प्रमाणित गराइन्छ भने श्रोत बीउ (प जनन बीउ) लाई प जननकर्ता बाट नै प्रमाणित गर्ने व्यवस्था रहेको छ।

२. यथार्थ संकेतपत्र (Truthful Labeling)

यो पद्धति अनिवार्य (Compulsory) छ। यस प्रक्रियामा बीउ प्रमाणिकरणमा जस्तै हरेक पक्षमा बीउ प्रमाणिकरण निकायका बीउ विशेषज्ञहरूले प्राविधिक निरीक्षण गरिदैन। यस पद्धतिमा बीउ उत्पादक वा बीउ विक्रेताले बीउको गुणनियन्त्रणको हरेक पक्षमा आफ्नै बन्दोबस्तबाट गरेको हुन्छ। यस किसिमबाट उत्पादन गरिएको बीउ विक्री गर्दा उक्त बीउको थैलोमा सो बीउको गुणस्तर अनुसार अंकित गरेको यथार्थ संकेत पत्र लगाएको हुनु पर्छ। बीउको उमारशक्ति र भौतिक शुद्धता बीउ गुण नियन्त्रण निकायले बीउ नमुना फिर्केर लिई जाँच गर्दछ र राष्ट्रिय बीउ विजन समितिले तोकेको हद भन्दा माथिको गुणस्तरिय बीउलाई यथार्थ संकेतपत्र लगाएर विक्री वितरण गर्न सकिन्छ। यथार्थ संकेतपत्र पहेलो रंगको कागजमा कालो अक्षरले लेखेको हुनु पर्दछ। साथै यस किसिमको बीउको गुणस्तर सम्बन्धी जिम्मेवारी बीउ विक्रेता वा बीउ उत्पादक नै हुन्छ। बीउको गुण नियन्त्रकले यस्ता संकेतपत्र लगाएर विक्री भईराखेका बीउको नमुना लिई परीक्षण गरी राखेको हुन्छ। यस्ता बीउमा न्युनतम स्तरभन्दा कम गुणको बीउ विक्री भई राखेको खण्डमा बीउ विजन ऐनमा तोकिएवमोजिम रोक्का गरी सजाय हुन सक्छ। यथार्थ संकेतपत्रमा तपसिल अनुसारको विवरण भरी बीउको थैलो अनुसारको साइजमा प्याकिङ्ग गर्दा स्पष्ट देखिने गरी थैला भित्र हालेर मात्र बीउको विक्री वितरण गर्नु पर्दछ। यथार्थ संकेतपत्रको लम्बाई १३.५ से.मी., र चौडाई ८.५ से.मी.को हुनुपर्छ।

संकेतपत्रमा हुनुपर्ने विवरणहरू

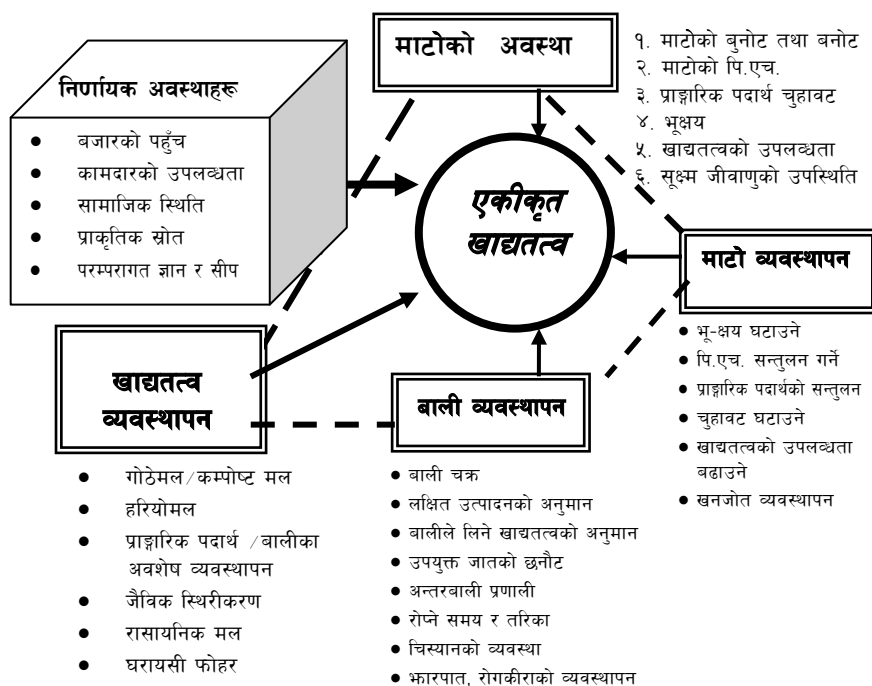
१. उत्पादन वर्ष	२. परीक्षण मिति
३. बालीको नाम	४. बालीको जात
५. उमारशक्ति प्रतिशत (न्युनतम)	६. शुद्धता प्रतिशत (न्युनतम)
७. बीउको तौल	८. लोगो

९. माटो

९.१ विरुवाको एकीकृत खाद्यतत्व व्यवस्थापनको अवधारणा

विरुवालाई आवश्यक पर्ने सबै खाद्यतत्वहरू आवश्यकता अनुरूप, न्यायोचित रूपमा उपलब्ध गराउन, रासायनिक मल सहित प्राङ्गारिक मलहरूको सबै सम्भाव्य स्रोतहरूलाई अधिकतम उपभोगमा ल्याई बाली व्यवस्थापन, माटो व्यवस्थापन र खाद्यतत्व व्यवस्थापनलाई टेवा दिई वातावरणमा न्यून असर पार्दै माटोको दिगो उर्वराशक्ति व्यवस्थापन गर्दै जाने प्रक्रियालाई एकीकृत खाद्यतत्व व्यवस्थापन भनिन्छ। यो पद्धति खासगरी मूल्यांकन, निर्णय र कार्यान्वयनमा आधारित हुन्छ। यो माटोको उर्वराशक्तिको दीर्घकालीन व्यवस्थापन गर्ने भरपर्दो उपाय हो। साथै माटो, मल, पानी र बालीको उचित व्यवस्थापनद्वारा जमिनबाट बढी तथा दिगो उत्पादन लिन सकिन्छ। कृषकहरूमा पनि आफ्नो खेतबारीको लागि आफैले परीक्षण गरी सो को मूल्यांकनद्वारा निर्णय लिने क्षमतामा वृद्धि गराउँछ। यसले स्थानीय तथा बाह्य स्रोतहरूको प्रभावकारी उपयोगद्वारा उत्पादन बढाउनुका साथै माटोको दिगोपनामा जोड दिई वातावरणको सुधार गर्ने मात्र नभई खाद्यतत्वहरूको सदुपयोग तथा तिनको प्रभावकारिता बढाउन पनि मद्दत गर्दछ।

एकीकृत खाद्यतत्व व्यवस्थापनको अवधारण

रासायनिक मलखादहरू

मलको नाम	पोषकतत्वहरू (प्रतिशतमा)				
	नाइट्रोजन	फस्फोरस	पोटास	जिंक	सल्फर
यूरिया	४६	-	-	-	-
एमोनियम सल्फेट	२१	-	-	-	२०-२५
कम्प्लेसल	२०	२०	-	-	-
कम्प्लिट	१९	१९	१०	-	-
डी.ए.पी.	१८	४६	-	-	-
सिंगल सुपर फस्फेट	-	१६	-	-	-
डबल सुपर फस्फेट	-	३२	-	-	-
ट्रिपल सुपर फस्फेट	-	४८	-	-	-
म्युरेट अफ पोटास	-	-	६०	-	-
जिंक सल्फेट	-	-	-	२२-३५	-

आवश्यक क्षेत्रफलका लागि मलको मात्रा निकाल्न यो सूत्र प्रयोग गर्न सकिन्छ :

$$\text{मलको मात्रा (के.जी.)} = \frac{१०० \times \text{क} \times \text{ख}}{\text{मलमा भएको खाद्यतत्वको प्रतिशत मात्रा}}$$

क = मल प्रयोग गर्ने क्षेत्रफल (हेक्टरमा)

ख = प्रति हेक्टर सिफारिस मलको मात्रा

विभिन्न बालीनालीका लागि सिफारिस मलखाद मात्रा

बाली	प्राश्नारिक मल मे.टन/हे.	नाइट्रोजन कि.ग्रा./हे.	फोस्फोरस कि.ग्रा./हे.	पोटास कि.ग्रा./हे.	आवश्यक रासायनिक मल कि.ग्रा./हे.		
					यूरिया	डि.ए.पी.	म्यू.अ.पो
धान : सिंचित	६	१००	३०	३०	१९१.९	६५.२२	५०.०
असिंचित	६	६०	२०	२०	११३.४	४३.४	३३.३३
						८	
गहुँ : सिंचित	६	१००	५०	२५	१७४.९	१०८.७	४१.६७
असिंचित	६	५०	५०	२०	६६.१६	१०८.७	३३.३३
मकै वर्षे+हिउँदे	६	६०	३०	३०	१०४.९	६५.२२	५०.०
जौ, उवा, फापर	६	३०	२०	१०	४८.२	४३.४	१६.६७
						८	
कोदो	६	२०	१०	१०	३४.९७	२१.७४	१६.६७
उखु मुख्य बाली	१०	१२०	६०	४०	२०९.८	१३०.४	६६.६७
					८		
उखु खुट्टी बाली	१०	१५०	६०	४०	२७५.०	१३०.४	६६.६७
अदुवा	२४	३०	३०	६०	३९.७	६५.२२	१००.०
आलु	३०	७०	५०	४०	१०९.६	१०८.७	६६.६७
सुर्ती	१०	३५	२३	६०	५६.५२	५०.०	१००.०

तोरी, रायो, कपास	६	६०	४०	२०	९६.४९	८६.९६	३३.३३
सूर्यमुखी	६	६०	४०	२०	९६.४९	८६.९६	३३.३३
तरकारी वाली	३२	७०	५०	४०	१०९.६	१०८.७	६६.६७
मास, मसुरो, मुंग	४-६	२०	२०	२०	२६.४७	४३.४	३३.३३
बोडी, रहर	४-६	२०	४०	३०	९.४५	८६.९६	५०.०
चना	४-६	२०	४०	२०	९.४५	८६.९६	३३.३३
केराउ	४-६	१५	४०	१०		८६.९६	१६.६७
भटमास	४-६	१०	४०	३०		८६.९६	५०.०
बदाम	६	४०	६०	२०	३५.९२	१३०.४	३३.३३
किम्वु							
तराई : सिंचित	-	३००	१४०	१८०	५३३.९	३०४.३	३००.०
असिंचित	-	१५०	७०	९०	२६६.५	१५२.२	१५०.०
पहाड : सिंचित	-	२००	८०	१२०	३६६.७	१७३.९	२००.०
असिंचित	-	१००	४०	६०	१८३.४	८६.९६	१००.०

नोट: युरिया मल बलौटे माटोमा सिफारिस मात्राको २५ प्रतिशत र अन्य माटोमा ५० प्रतिशत जमीनको तयारीका समयमा र बाँकी युरियाको मात्रा २-३ पटक गरी टप ड्रेसिङ गर्न सिफारिस गरिन्छ ।

फलफूलको निम्ति मलखाद सिफारिस मात्रा (प्रति बोट)

बोटको उमेर वर्षमा	प्राकारिक मल कि.ग्रा.	नाइट्रोजन ग्राम	फस्फोरस ग्राम	पोटास ग्राम	आवश्यक रसायनिक मल ग्राम/बोट		
					युरिया	डि.ए.पि.	म्यू.अ.पो
१	२५	-	-	-	-	-	-
२	३०	१००	५०	२०	१७९.५८	१०८.७०	३३.३३
३	४०	१२५	७५	३०	२१५.०३	१६३.०४	५०.००
४	५०	१५०	१००	४०	२५०.४७	२१७.३९	६६.६७
५	६०	२००	१५०	५०	३२१.३६	३२६.०९	८३.३३
६	६०-१००	३००	२००	७५	५००.९५	४३४.७८	१२५.००
७	६०-१००	४००	२००	१००	७५८.३४	४३४.७८	१६६.६७
८ र सो भन्दामाथि	६०-१००	५००	२००	१००	९३५.७३	४३४.७८	१६६.६७

सौजन्य: माटो व्यवस्थापन निर्देशनालय,
हरिहरभवन ।

१.२ विभिन्न पि.एच. तथा विभिन्न बुनोट (Texture) भएको माटोमा कृषि चूनको प्रयोग

माटोको पि.एच मान	कृषि चूनको सिफारिस मात्रा (के.जी)					
	पहाड			तराई		
	बलौटे दोमट	दोमट	चिम्टाईलो दोमट	बलौटे दोमट	दोमट	चिम्टाईलो दोमट
६.४	१५	२०	२४	८	१४	२२
६.३	२९	४०	४८	१५	२४	४४
६.२	४३	६०	७२	२३	३४	६४
६.१	५८	७८	९८	३०	४४	८६
६.०	७१	९२	१२०	३८	५२	१०६
५.९	८५	११०	१४६	४५	६२	१२८
५.८	९७	१२८	१६६	५२	७२	१४६
५.७	१०८	१४२	१८८	५८	८२	१६६

५.६	११९	१५८	२०८	६४	९०	१८४
५.५	१३०	१७०	२३०	७०	१००	२००
५.४	१४०	१८८	२५२	७६	११०	२२०
५.३	१५०	२०४	२७४	८१	११८	२३८
५.२	१६०	२१८	२९४	८६	१२६	२५४
५.१	१६९	२२८	३१४	९१	१३६	२७०
५.०	१७६	२४०	३३४	९६	१४२	२८६
४.९	१८४	२५२	३५४	१०१	१५०	३०२
४.८	१९१	२६२	३७४	१०६	१५८	३१६
४.७	१९९	२७२	३९०	१११	१६६	३३०
४.६	२०५	२८०	४०६	११५	१७४	३४०
४.५	२१०	२९०	४२०	१२०	१८०	३५०

- कृषि चून बाली लगाउनु भन्दा दुई/तीन हप्ता पहिलेनै माटोमा मिलाउनुपर्दछ ।
- धेरै अम्लिय अथवा PH कम भएको माटोमा कृषि चूनको प्रयोग गर्दा सिफारिस मात्रालाई दुई पटक गरी प्रयोग गर्दा लाभदायक हुन्छ ।
- कृषि चून माटो परीक्षण गरी सकेपछि मात्र प्रयोग गर्नु पर्दछ ।

कृषि चून पाईने स्थान र सम्पर्क टेलीफोन

- कृषि चून उद्योग जलविरे चितवन, अमर अधिकारी फोन ९८४५२४७६२८
- अन्नपूर्ण Quarry चुनखोला, धादिङ, भोजराज पोखरेल फोन ९८४१७०९२३५
- दिग्विजय प्रोडक्स प्रा.ली. हेटौडा, फोन ०५७-५२०६२१, ९८४५०६२६००
- लक्ष्मी लाईम हेटौडा फोन ०५७-५२०३८७
- मदन लामा रोडा दुंगा उद्योग, छत्रेदेउराली धादिङ, सुरेश दुंगेल ९८५१०९५१९१
- गौतम खनिज उद्योग, मंगलपुर, चितवन नारायण गौतम फोन नं ९८५५०५८६५५

९.३ माटो तथा रसायनिक मल विश्लेषण गर्दा प्रति नमुना लाग्ने शुल्क

माटोको नमुना विश्लेषण :	रसायनिक मल विश्लेषण:	प्राज्ञारिक मल विश्लेषण :
माटोको पि.एच. रु १०/-	कूल नाईट्रोजन रु ३००/-	पि.एच. रु १२/-
नाईट्रोजन रु ८०/-	नाईट्रेट नाईट्रोजन रु ३००/-	कूल नाईट्रोजन रु ४५०/-
फस्फोरस रु १००/-	एमोनिकल नाईट्रोजन रु १५०/-	कूल फस्फोरस रु ५००/-
पोटास रु ८०/-	कूल फस्फोरस रु ३००/-	पोटास रु ४००/-
प्रांगारिक पदार्थ रु १००/-	फ्र्याक्सनल फस्फोरस पानीमा घुलनशील रु १२००/-	चिस्यान रु २०/-
बोरन रु २५०/-	पोटास STTB रु २५२/-	प्रांगारिक कार्बन रु १२०/-
जिंक रु २५०/-	पोटास फुलेम फोटोमिटर रु ४००/-	
आईरन रु २५०/-		
कपर रु २५०/-		
म्यागनीज रु २५०/-		
मोलिब्डेनम रु ४००/-		
माटोको टेक्सचर रु ३०/-		

सौजन्य: माटो व्यवस्थापन निर्देशनालय, हरिहरभवन ।

माटो व्यवस्थापन निर्देशनालयबाट अनुदान प्राप्त गरी प्राज्ञारिक मल उत्पादन गरेका मल कारखानाहरु

श्री जनकपुर फर्टिलाइजर उद्योग, भोराहट, मोरङ	श्री युनिक बायोटेक अर्गानिक प्रा.ली. जगतपुर, चितवन
श्री नेपाल इन्टिग्रेटेड मोडेल एगो फार्म प्रा.ली. उग्रचण्डी-१ नाला	श्री किसान कृषि सहकारी संस्था विष्णुपुर-७ सिराहा
श्री कञ्चन प्राज्ञारिक मलखाद उद्योग, झलारी-३ कञ्चनपुर	श्री प्रारम्भ बायोटेक प्रा.ली. रामकोट-६ काठमाण्डौ
श्री नर्थ फिल्ड प्राज्ञारिक मल कारखाना, हंसपुर-४ गोरखा	श्री सहयोगी वचत तथा COF सहकारी संस्था ली. बसन्तपट्टि, रौतहट
श्री साना किसान कृषि सहकारी संस्था फुलगाभा-४ धनुषा	श्री प्राज्ञारिक कृषि उत्पादन केन्द्र फुलवारी-३ चितवन
श्री लुम्बिनी एगो प्रोडक्सन एण्ड रिसर्च सेन्टर, टिकुलीगढी-७ रुपन्देही	श्री बन्सुन एगो अर्गानिक्स प्रा.ली. जुगेडी, चितवन
श्री त्रिवेणी बायोईनर्जी एण्ड डेभलपमेन्ट सेन्टर, आदर्शनगर वीरगंज-१३	श्री प्राकृतिक शुष्म जिवाणु मल उद्योग कोटिहवा, भैरहवा
श्री बुद्ध प्राज्ञारिक मल उद्योग, महेन्द्रनगर-१ धनुषा	

१०. मत्स्यपालन

माछापालन

पोखरी, ताल, तलैया, घोल, केज तथा धानखेतमा केही व्यवस्थापन प्रविधिहरू अपनाइ माछा पालन गर्न सकिन्छ। यस सम्बन्धी आवश्यक प्राविधिक जानकारी जिल्ला कृषि विकास कार्यालयहरू, मत्स्य विकास केन्द्रहरू, राष्ट्रिय प्राकृतिक तथा कृत्रिम जलाशय मत्स्य विकास कार्यक्रम, केन्द्रीय मत्स्य प्रयोगशाला र मत्स्य विकास निर्देशनालयबाट प्राप्त गर्न सकिन्छ। हालसम्मको अनुसन्धान तथा अध्ययन कार्यबाट नेपालमा १८५ जातका माछा पाइएको थाहा भएको छ, तापनि हाल कृषक/व्यवसायीहरूले माछापालनमा प्रयोग गरिएका सात जातका विकास माछाहरू मध्ये ३ स्वदेशी तथा ४ विदेशी जातका माछाहरू निम्नानुसार छन्।

- ❖ स्वदेशी माछाहरू: रहु, नैनी तथा भाकुर
- ❖ विदेशी कार्प जातका माछाहरू: सिल्भर कार्प, विगहेड कार्प, ग्रास कार्प तथा कमन कार्प
- ❖ अन्य विदेशी जातका माछाहरू: पुन्टियस, टिलापिया, पंगासीयस र रेन्बोटाउट।
- ❖ सौन्दर्य माछा (रङ्गिन माछा)का जातहरू: कोई कार्प

विकास जातका माछाका विशेषताहरू

१. न्यानो हावापानीमा छोटो समयमा छिटो बढ्ने।
२. रोगव्याधी कम लाग्ने तथा कम अक्सिजनमा पनि बाँच्न सक्ने।
३. पर्याप्त मात्रामा पोषी माछाबाट बच्चा दिन सक्ने र चाँडै परिपक्व भई प्रजनन कार्यमा प्रयोग हुन सक्ने।
४. स्थानीय व्यक्तिहरूले रुचाउने।
५. पोखरीमा उत्पादन हुने प्राकृतिक तथा कृत्रिम आहारा खाएर बाच्न सक्ने।

माछा मार्ने तरिकामा प्रतिबन्ध गरीएका बूढाहरू

क्र. स.	प्रतिबन्धित क्रियाकलाप	दण्ड जरिवाना
१	विष्फोटक पदार्थ प्रयोग गरेमा	विगो बमोजिमको क्षतिपूर्ती भराइ रु. ५०००/-
२	विद्युतीय प्रक्रियाबाट माछा मारेमा	सम्म जरिवाना हुने
३	विषादि प्रयोग गरी माछा मारेमा	

पंगासीयस माछापालन प्रविधि

पंगासीयस माछा (*Pangasius hypophthalmus*) ताजा पानीमा हुर्कने, छिटो बढ्ने र बढी तौलको हुने भएकोले यो माछाको उत्पादन महत्वपूर्ण रहेको छ। अरु कार्प जातका माछालाई जस्तै पंगासीयस जातको माछालाई पनि पोखरीमा दाना आहारा खुवाएर पालन गर्न सकिन्छ। यो जातको माछा एक जातीय प्रविधिबाट (Mono Culture) पालन गर्ने गरिएको छ। यो माछा भियतनाम र इन्डोनेसियाको विचमा पर्ने मेकन नदीको (Mekong river) स्थानीय जाति हो। पंगासीयस माछाका अन्य प्रजातिहरू जस्तै Sutchi, river catfish र Baccourts catfish पनि पाल्ने गरिएको छ।

पंगासीयस माछापालन गर्दा निम्न प्रविधिहरू अपनाएर गर्न सकिन्छ

१. पानीको भरपट्टो स्रोत
२. बाढी नआउने तथा चोरी नहुने ठाउँ
३. पोखरीको साइज:- सामान्यतया ५-८ कठ्ठा
४. पोखरीको गहिराई:- १.५ - २ मीटर
५. पानी सुकाउने:- माछा भुरा पोखरीमा छाड्नु अगाडि १ - ३ हप्तासम्म पानी सुकाउने।
६. चुनाको प्रयोग:- ५०० - १००० किलो ग्राम / हेक्टर
७. भुरा छोड्ने दर:- ५ गोटा प्रति वर्गमिटर
८. भुरा बाँच्ने दर:- ८५%
९. पालन अवधि:- ६ महिना
१०. माछा विक्री साइज:- १ किलोग्राम
११. FCR:- १.५ - १

एक लिङ्गीय टिलापिया माछापालन प्रविधि

टिलापिया माछाको उत्पत्ति अफ्रिका र मध्यपूर्वमा भएको हो। टिलापिया माछाका प्रजातिहरू करिब ७० वटा रहेका छन्। ती मध्ये नौ प्रजातिका टिलापिया माछाहरूलाई पालन गर्ने गरिएको छ। जस मध्ये नाइल टिलापिया, मोजाम्बिक टिलापिया र ब्लु टिलापिया मुख्य रूपमा पालन गरिन्छ। टिलापिया माछापालन गर्दा निम्न प्रविधिहरू अपनाएर गर्न सकिन्छ।

१. मल र साधारण प्रयोग विधि

- भुरा - ५०००-२०००० गोटा / हेक्टर
- उत्पादन - २००० - ८०००० किलोग्राम/ हे

२. दाना, मल र आपतकालिन एरेटर प्रयोग प्रविधि

- भुरा - १०००० - ३०००० गोटा / हेक्टर
- उत्पादन - ५००० - १०००० किलोग्राम/ हेक्टर

३. पूर्ण सन्तुलित दाना र एरेटर प्रयोग प्रविधि

- भुरा १०००० - ३०००० गोटा / हेक्टर
- उत्पादन - ८००० - १५००० किलोग्राम / हेक्टर

४. लगातार एरेटर र आसिक पानी फेर्ने प्रविधि

- भुरा - ५०००० - १००००० गोटा / हेक्टर
- उत्पादन - २०००० - १००००० किलोग्राम / हेक्टर

५. बगीरहेको पानीमा टिलापिया पालन प्रविधि

- भुरा - ७०००० - २००००० गोटा / हेक्टर
- उत्पादन - ७००००० - २०००००० किलोग्राम / हे

६. दाना खुवाएर पिँजडामा पालन प्रविधि

- भुरा - ६०० गोटा / घनमिटर
- उत्पादन - ५०-३०० किलोग्राम / घनमिटर

नेपालमा रेन्बो ट्राउट माछा (*Oncorhynchus mykiss*)

रेन्बो ट्राउट चिसो र सफा पानीमा हुर्कने ज्यादै मीठो विदेशी माछा हो। यो माछा १-२१ डि.से. सम्मको तापक्रममा जीवित रहन्छ। तर वृद्धिको लागि भने १५-१८ डि.से. पानीको तापक्रम र ७ मि.ग्रा./लिट्र भन्दा बढी अक्सिजन चाहिन्छ। पानीको तापक्रम सरदर १० डि.से. भन्दा चिसो हुने स्थानमा यो माछा ढिलो बढ्छ र त्यस्तो स्थानमा व्यावसायिक रूपमा पाल्न फाइदाजनक हुँदैन। मांसाहारी भएतापनि यो माछालाई उच्च प्रोटीनयुक्त दाना खुवाएर पाल्न सकिन्छ। ट्राउटपालनको लागि पानीको पि.एच. ६.५ - ८.५ र अक्सिजन ८ मि.ग्रा./लिट्र रहेको पानीमा उपयुक्त मानिन्छ। ट्राउटमाछा दुई किसिमले पालन गरिन्छ।

क) आंशिक प्रणाली

ख) पूर्ण प्रणाली

पहिलो प्रणाली अन्तर्गत स-साना भुरालाई बजार विक्री योग्य साइजसम्म हुर्काइन्छ भने दोस्रोमा प्रजननदेखि लिएर ठूलो माछासम्म हुर्काइन्छ।

ट्राउट माछा पालनको लागि भुरा हुर्काउने टयाङ्क, ठूलो माछा पोखरी, विक्री योग्य माछा राख्ने पोखरी एवं दाना राख्ने भण्डार आदिको आवश्यकता पर्दछ। साधारणतया सानो भुरा हुर्काउने पोखरीको साइज १० - १५ वर्ग मिटर र विक्री योग्य माछा राख्ने पोखरीको साइज ५० - १५० वर्ग मिटर हुन्छ। ठूलो माछा हुर्काउने र विक्री योग्य माछा राख्ने पोखरीहरू २ किसिमबाट बनाउन सकिन्छ।

(क) रेखात्मक/लहरे

(ख) समानान्तर।

भिरालो जग्गा र पानीको स्रोत कम भएको ठाउँमा लहरे किसिमको पोखरी बनाउन राम्रो हुन्छ। यस्तो किसिमका पोखरीमा माथिल्लो पोखरीहरूमा प्रयोग भइसकेको पानी पुनः तल्ला पोखरीहरूमा प्रयोग गर्न सकिन्छ। राम्रो पानीको स्रोत भएको ठाउँमा समानान्तर किसिमको पोखरी बनाउन उपयुक्त हुन्छ। यस्तो पोखरीहरूमा एक पटक प्रयोग भइसकेको पानीलाई पुनः प्रयोग गरिदैन। जलाशयमा माछाको घनत्व कति राख्ने भन्ने कुरा पानीको प्रवाह, आयतन र गुणमा निर्भर हुन्छ। पानीको प्रवाह धेरै छिटो भएमा माछाको वृद्धि राम्रो हुँदैन। अर्कोतिर पानीको प्रवाह कम भएमा पोखरीको पिँधमा धेरै फोहर जम्न गई अक्सिजन न्यून हुँदै जान्छ। त्यसकारण पोखरीको पानी हरेक घण्टामा पूर्णतया फेर्नु आवश्यक पर्दछ।

माछामा देखिएका रोगहरू एवं अन्य समस्या तथा समाधानका उपायहरू

क्र. स.	रोग तथा परजीवी	लक्षणहरू	औषधि उपचार
१.	इ.यू.एस. रोग	यो रोग नेपालमा विगत १९ वर्षदेखि समस्याको रूपमा देखिएको छ। सुरुमा शरीरमा सेतो थोप्ला देखिन्छ। सो ठाउँमा कत्ता भर्ने गर्दा खाल्डो भएको घाउ देखा पर्दछ। ढाड र पुच्छरको नजिकको भागमा घाउहरू देखिन्छ। जाडोको समयमा स्थानीय जातका माछामा यो रोग बढी लाग्दछ। विकास माछा मध्ये रहु, नैनी र भाकुरामा मात्र यो रोग लाग्दछ।	<ul style="list-style-type: none"> ● घरपोल्ने चुना १५ केजी/कटुठाको दरले हाल्ने, रोगको प्रकोप हेरी १ महिनाको अन्तरालमा बढीमा तीन पटक चुना प्रयोग गर्ने। ● पानीको प्रवेशद्वारमा जाली राख्ने र जंगली माछा सबै हटाउने। ● सामान्यतया कमन, सिल्भर, विगहेड र ग्रासकार्पमा यो रोगको प्रकोप नदेखिएकोले पोखरीमा यी जातका माछाको संख्या बढी राख्ने। ● माछा मार्ने जाललाई प्रयोग गरिसकेपछि राम्ररी सुकाएर मात्र पुनः प्रयोग गर्ने।
२.	ट्रिकोडिना	यो माछाको छाला, गिल र पखेटामा आक्रमण गर्ने एक कोषिय बाह्य परजीवि हो। यसको संख्या धेरै भएमा माछाको भुरा मर्दछन्। माछा दुब्लो हुने, पानीमा विस्तारै तैरने र फाडफुट्ट रूपमा दैनिक माछा भुरा मर्दै जाने यो परजीवीको आक्रमणको प्रमुख लक्षण हो।	<ul style="list-style-type: none"> ● ०.२५ पि.पि.एम.का दरले ट्राईक्लोफेन/डिप्टेरेक्स राख्ने। ● २५ पि.पि.एम. का दरले फर्मालिन (पोखरीमा हाल्ने)। ● २-३ प्रतिशतको नूनपानीको भोलमा ५-१० मिनेट डुबाउने। ● ०.२५पि.पि.एम. मालाकाईटगिन प्रयोग गर्ने।
३.	आरगुलस (माछाको जुम्रा)	शरीरको कुनै पनि भागमा लाग्न सक्दछ। यसले शरीरको रगत चुस्ने भएकोले जीउमा घाउ तथा खटिरा देखा पर्दछ।	<ul style="list-style-type: none"> ● २-३ प्रतिशतको नूनपानीको भोलमा ५-१० मिनेट डुबाउने ● ट्राईक्लोफेन/डिप्टेरेक्स ०.२५ पि.पि.एम. प्रयोग गर्ने।
४.	माछाको फित्ते जुका (सिस्टोड)	पेट फुलेको हुन्छ। जीउ र ढाड सुकेको हुन्छ। ठाउँ ठाउँमा घाउहरू देखिन्छ।	<ul style="list-style-type: none"> ● डाइ-एन व्युटाइलटिन अक्साईड २५० मि.ग्रा. प्रति केजी दानामा मिसाएर ३ दिनसम्म खुवाउने।
५.	सेतो थोप्ले रोग	शरीरको बाहिरी भागमा सेता थोप्ला देखा पर्दछन्। ढाड र जीउमा छाला पातलो भई घाउ देखिन्छ।	<ul style="list-style-type: none"> ● ३ प्रतिशत नूनपानीको भोलमा ३-४ मिनेट डुबाउने। ● माला काइटगिन ०.१ पि.पि.एम. प्रयोग गर्ने।
६.	गाईरोडक्टाईलस	यो माछाको छाला, गिल र पखेटामा लाग्ने बाह्य परजीवी हो। माछाका भुरा यसबाट बढी प्रभावित हुने गर्दछन्। माछा भुरा नबढ्ने, जीउ चिलाउने भएकोले किनारमा घस्रिईरहेको देखिने, पानी माथि उफ्रने र माछाको चालमा फरक आउने यसका लक्षणहरू हुन्।	<ul style="list-style-type: none"> ● ०.२५ पि.पि.एम. डिप्टेरेक्स प्रयोग गर्ने। ● २५ पि.पि.एम. फर्मालिन प्रयोग गर्ने।

पोखरीमा मत्स्यपालन व्यवस्थापनमा ध्यान दिनुपर्ने केही थप महत्वपूर्ण पक्षहरू

क्र. सं.	समस्याहरू	लक्षणहरू	समाधानका उपायहरू
१.	अक्सिजनको कमी	बिहान घाम उदाउनु अघि पोखरीका माछा पानीको सतहमा आई प्याक प्याक गरेको देखिन्छ। पोखरीमा बढी भारपात वा छहारी वा बदली भएको समयमा वा बढी मलखाद वा बढी संख्यामा माछा लगायत अन्य जलचर भएको अवस्थामा यस्तो लक्षण देखिन्छ। पानीमा घुलित अक्सिजनको मात्रा कम हुने समयमा पानीको सतहमा अनुपातिक हिसाबले अन्य स्थानमा भन्दा बढी अक्सिजन घुलित पानी उपलब्ध हुने भएकोले यस्तो समयमा माछाले सतहमा आई छिटो छिटो मुख बाउने (प्याक प्याक) गरेको लक्षण देखिन्छ।	<ul style="list-style-type: none"> पोखरीमा तत्काल बाहिरबाट पानी थपी दिने। पम्पिङ सेट लगाएर पानी तानेर फोहोरा बनाई सोही पोखरीमा खसाल्ने। पानी नधमिलिने गरी पोखरीमा मानिस पसेर पानी चलाउने वा पौडी खेल्ने। एरिएटर (पानी चलाउने मेसिन) को प्रयोग गर्ने। अपरान्ह घाम लागी सकेपछि जाल हानी बढी माछा निकाल्ने। केही समयको लागि पोखरीमा माछालाई दाना र मलखाद नदिने।
२.	पोखरीमा पानी छिटो सुक्ने	साधारणतया बलौटे माटोमा पोखरी निर्माण गर्नु हुँदैन। पिँधमा बालुवाको मात्रामा बढी भएको पोखरी पानी छिटो सुक्दछ र बारम्बार पानी थप्नुपर्छ। यसरी थपिने पानी कम मलिलो हुने भएकोले पोखरीमा रहेका माछाको वृद्धिमा कमी आउँछ।	<ul style="list-style-type: none"> बाहिरबाट कम्तीमा १ फिट चिम्ट्याईलो माटो पिँधमा थप्ने। प्रत्येक वर्ष बलौटे पोखरीको पिँधमा प्रशस्त गोबरमल, भारपात, पराल, वा अन्य प्राङ्गारिक पदार्थ हाल्ने गर्नाले क्रमशः कम चुहिने हुन्छ। पिँधमा प्लाष्टिक बिछ्याउने।

जात अनुसार माछाका भुराहरू उपलब्ध हुने समय र स्रोतहरू

क्र. सं.	माछाको किसिम	भुरा पाइने समय	सरकारी स्रोत केन्द्रहरू	निजी क्षेत्रका स्रोत केन्द्रहरू
१	कमन कार्प	फाल्गुण-वैशाख	मत्स्य विकास केन्द्रहरू लहान, फत्तेपुर, जनकपुर, हेटौँडा, भण्डारा र कुलेखानी	एग्री ब्रिडर्स लिमिटेड, टंकीसिनुवारी, मोरङ, चौधरी मत्स्य ह्याचरी, फूलकाकट्टी -६, सिराहा, मुखिया, शान्ति, मिश्रा, काजल, गिरीजा मत्स्य ह्याचरी, जनकपुर।
२	ग्रास कार्प	चैत्र-जेष्ठ		
३	सिल्भर कार्प	वैशाख-आषाढ		
४	विगहेड कार्प	वैशाख-आषाढ		
५	रहु	आषाढ-भाद्र		ठाकुर मत्स्य ह्याचरी, जलेश्वर, पदम विश्वास मत्स्य ह्याचरी, मोतिसर -२, वारा, चन्द्रिका मत्स्यपालन फार्म, रामपुर टोकनी, वारा, पटेल मत्स्य ह्याचरी, पाली, नवलपरासी, मण्डल मत्स्य ह्याचरी, भैरहवा र गणेश मत्स्य ह्याचरी, तौलहवा।
६	नैनी	आषाढ-भाद्र		
७	भाकुर	आषाढ-भाद्र		
८	ट्राउट माछा भुरा	फागुन- चैत्र	जनकपुर, भैरहवा र धनगढी	

माछा भुराको बररेट

फ्राई भुरा - २५ पैसा/गोटा

फिगरलिङ - ७५ पैसा/गोटा

एडभान्स फिगरलिङ - १.५० रुपैयाँ/गोटा

सौन्दर्य माछा (रङ्गिन माछा) - २.५० रुपैयाँ/गोटा

मत्स्यपालनको लागि पानीको उपयुक्त गुणस्तर

अक्सिजन - ५.० पी.पी. भन्दा बढी

एमोनिया - ०.२ पी.पी. भन्दा कम

पि. एच. - ७-९ को विचमा

तापक्रम - २६-३२ डि.से.

११. फलफूल खेती

क) वर्षे फलफूल

क्र. सं.	फलफूलको नाम	जातहरू	लगाउने दूरी (मिटर)	बिरुवा संख्या / रोपनी	मलखाद/फल दिने बोट (वार्षिक)				फल टिप्न तयार हुने समय	उत्पादन मे.ट./हे
					प्राङ्गारिक मल (के.जी.)	डी.ए.पी. ग्राम	युरिया (ग्राम)	म्युरेट अफ पोटास (ग्राम)		
१	आँप	अगौटे-बम्बई ग्रीन, बम्बई एलो, गोपालभोगा, सुकतारा, गुलाबखस मध्ये-दशहरी, मालदह, मल्लिका, अम्रपाली पछौटे-चौसा, कलकत्तिया, सिपिया, अवेष्ट्यात ।	१०-१२ X १०-१२, होचा जात अम्रपालीको लागि ८X८	५ बोट	५०	९३१.३०	१४३३.८४	११३३.३३	फलको भेट्नोतिरबाट पहेंलो रंग चढी एक दुई फल पाकेर भर्न सुरु गरेपछि (जेठ-भदौ) वा फल टिपी पानीमा डुबाउँदा डुब्यो भने फल टिप्ने बेला भयो भन्ने बुझ्नु पर्दछ ।	८-१०
२	लिची	अगौटे - देशी, अलिवेदाना, मजुफरपुर मध्य- शाही, पूर्वी, चाइना, रोजसन्टेड पछौटे - कसबा, लेट, बेदाना, कलकत्तिया	१० × १०	७-८	५०	४३४.७८	११३४.२२	१०००.०	बोक्राको बाहिरी रंग भई हरियोबाट रातोमा परिणत भई बोक्रामा भएको काँडाहरू नरम भएपछि (जेठ-श्रावण) फल टिप्नु पर्दछ ।	७-८
३	केरा	वसराई ड्वार्फ, हरिछाल, रोबष्टा, विलियम हाइब्रिड, मोलभोग, चिनि चम्पा, स्थानीय, मुङ्गे, हुसे ।	अग्लो जात २-३ X २-३ होचो जात २ X २	५०	२५	२३९.१३	३४१.२१	४१६.६७	कोसाका पाटाहरू पूरा भई पुष्ट र फलको आकार गोलो र रंग हरियोबाट हल्का हरिया भएपछि फल टिप्नु पर्दछ ।	१५-२०
४	भुईकटहर	जायट क्यू, कर्वन, मोरिसस	प्रति ब्याड २ लाइन ब्याडको दुरी ७५-९० से.मी., लाइन ६० X बोट ३० से.मी	१०००	२५०० के.जी./हे.	१७३.९१	३२२.२५	२६६.६७	बोक्राको रंग हल्का पहेलो र फेदको ३-४ घेरामा पहेलो दाग चढेपछि आँखलाका भुल्ला खैरो खुकुलो भएपछि (आषाढ-भदौ) फल लिनु पर्दछ ।	२०-२५
५	मेवा	वाशिटन, हनिड्यू, कोयमवटुर, सिगापर पिक, राची ड्वार्फ, पौष डेलिसियस, सोलो	२ X २	५०	२०-२५	५४३.४८	३३०.८१	८३३.३३	फलमा हल्का पहेलो रंग चढेपछि फल टिप्नु पर्दछ	१५-२०
६	अम्बा	लखनउ -४९, इलाहाबाद सफेदा, रेड फ्लेस, सिडलेस, चित्तदार, के.जि.-१ र स्थानीय जात ।	६-७ X ६-७	१५	४०	३२६.०९	५२४.५७	५००.०	फलमा हल्का पहेलो रंग बढेपछि र नरमपना आएपछि (श्रावण-कार्तिक) फल टिप्नु पर्दछ	७-१२
७	रुखकटहर	रुद्राक्षी, सिगापुर, करुवाराका, पेनीवाराका, स्थानीय	१२-१५ X १२-१५	३-४	५०	६५२.१७	१०४९.१५	४००.०	तरकाराको लागि बीउ नछिप्पिए सम्म कलिला फल नि, फल परिपक्व हुन ९०-११० दिन लाग्छ, फललाई हातले थपथपाउँदा गहिरो आवाज आएपछि (जेठ-भदौ) फल टिप्नु पर्दछ ।	१५-२०
८	अमला	बनारसी, चकैया, कन्वन, फ्रन्सीस, कृष्ण र स्थानीय जातहरू	८-१० X ८-१०	५	४०	१०८६.९६	२२६.८३	८३३.३३	फलको बोक्राको रंग हरियोबाट हल्का पहेलो, चिल्लो र पारदर्शी राता थोप्लाहरू प्रष्ट हुदै गएपछि (कार्तिक-माघ) फल टिप्नु पर्दछ ।	९-१२

९	एभोकाडो	फुट, इथिन्जर, रिड, ह्यास, टोपाटोपा	८-१० X ८-१०	६	४०	१६३.०४	३७०.९८	३३३.३३	धू फल क्लाइमेटेरिक फल भएको हुँदा फल टिपेपछि ४-५ दिन राख्नु पर्दछ । फलमा जात अनुसारको रंग चढी पूर्ण विकसित फल भएपछि (भदौ-कार्तिक) फल टिप्नु पर्दछ ।	८-१०
१०	मेकाहेमिया नट	केउहाउ, काकी, इकैका, किउ	८-१० X ८-१०	५	५०	२१७.३९	३४९.७२	३३३.३३	भाद्रको अन्तिम हप्तादेखि परिपक्व फलहरू भर्न शुरु भएपछि सम्पूर्ण फलहरू टिप्नु पर्दछ ।	२-३
११	स्ट्रबेरी	न्योहो, ओनो	ड्याडदेखि ड्याड ९० से.मी. बोट ३०-४५ से.मी.	१५००	२२५०० के.जी./हे.	०.००	९७.८३	१४१.६७	फलको आधा देखि तीन चौथाई भागमा रातो रंगको विकास भएपछि फल टिप्नु पर्दछ । एक पटक नपाक्ने हुँदा पटक-पटक गरी टिप्नु पर्दछ । (कार्तिक-चैत्र)	१२-१५
१२	बयर	उमान, गोला, चोचल, बनारसी, नाजुक, कैथली	४-६ X ४-६	५-६	४०	४३४.७८	९१६.८२	३३३.३३	जान हावापानी अनुसार कार्तिक/मंसिर देखि फाल्गुन/चैत्र महिनामा फल परिपक्व हुन्छन् । फलको बोक्रा सुनौला पहेलो वा खैरो रंग चढेपछि फल टिप्नु पर्दछ ।	९-१२
१३	सुपारी	छलिया, मोहितनगर, कामरुप, मंगला	३ X ३	५०	२५	३२६.०९	४१५.८८	८३३.३३	फल लागेको ६-८ महिनापछि फल परिपक्व हुन्छ । फलहरू चम्किलो र रातो पहेलो भएपछि टिप्नुपर्दछ । (जेठ-अषाढ)	१-२
१४	नरिवल	अग्लो जात -वेस्टकोष्ट टल, फिजी, एस.एस.ग्रीन, सान रामोन, फिलिपिनो, लगुना होचो जात -लंका द्विप अण्डामनड्वार्फ, चेनी, रेजिया, ड्वार्फ ग्रीन, ड्वार्फ ओरेनज, कोकोनितो, नुलेका	अग्लो जात ७.५-९ X ७.५-९ होचो जात ६.५-७ X ६.५-७	१४	२५	४३४.७८	५४७.२६	५५.००	फल लागेको करिब १२ महिनापछि फल परिपक्व हुन्छ परिपक्व फलमा पानीको मात्र कम हुन्छ । ताजा कोप्राको लागि भने १० महिनामा फल टिप्नु पर्दछ । (जेठ-आषाढ)	
१५	बेल	मिर्जापुरी, कागजी गाण्डा, कागजी ईटावा, कागजी बनारसी	बिजु बिरुवा - १०X१० कलमी बिरुवा - ८X८	५-८	५०	७३०	१८०	६८०	फल लागेको करिब आठ महिनामा फल पूर्ण रुपमा पाक्दछ । फल पाक्दा गाडा हरियोबाट हल्का हरियो र गुदी हल्का पहेलोबाट गाडा पहेलो हुन्छ ।	२०-३०
१६	सापोटा	काली पत्ति, क्रिकेट बल, बुरी पत्ति आदी	१०X१०	५	४०	२००	७५	२००	भुस भर्नु थालेपछि फलको बाहिरी बोक्रा कोट्याउँदा सेतो दूध आउन छोडेपछि फल टिप्ने ।	१५-२०

(ख) हिउँदे फलफूल

क्र.सं.	फलफूलको नाम	फलफूलको जातहरू	लगाउने दुरी (मिटर)	एक रोपनीमा लगाउने विरुवा	मलखाद/फल दिने बोट -वार्षिक				फल टिप्न तयार हुन समय	उत्पादन मे.टन/हे.
					प्राङ्गारिक मल (के.जी.)	डी.ए.पी. (ग्राम)	युरिया (ग्राम)	म्युरेट अफ पोटास (ग्राम)		
१.	स्याउ	बढी चिसो चाहिने -गोल्डेन डेलिसियस, रेड डेलिसियस, रोयसलडेलिसियस, रिच ए रेड डेलिसियस, जोनाथन, मैकन्टस, रोम ब्यूटी, ग्रानी स्मिथ । मध्य चिसो चाहिने - क्रिस्पिन, काटजा, रेडजुन, कक्स ओरेनज पिपिन । कम चिसो चाहिने - अन्ना, भेरिड	६ X ६	१५	५०	४३४.७८	६९९.४३	१३३.३३	फलको आकार उमेर, स्वादलाई आधार मानि जात अनुसार फलको रंगमा (रातो, पहेलो, हरिया) परिवर्तन भएपछि असोज- असोज सम्म फल टिप्नु पर्दछ ।	८-१०
२.	नास्पाती	बढी चिसो चाहिने - युरोपियन जात - वाटलेट, अन्जु व्यूरे हाडी, कनफरेन्स आदि । कम चिसो चाहिने - फर्पिङ (स्थानीय) मध्य चिसो चाहिने होसुड, चोजुरो, सिन्को (जापानिज)	६-८ X ६-८	१५	५०	४३४.७८	६९९.४३	६६.६७	फलको रंग हरियोबाट अलि अलि पहेलो वा खैरो फुस्रोमा परिणत भएपछि (श्रावण- असोज) फल टिप्नु पर्दछ ।	१०-१५
३.	ओखर	थिनसेल, हाटले, एशले, फ्लाङ्कवेट, पायने	१०-१२ X १०-१२	६	५०	४३४.७८	६९९.४३	३३३.३३	फलको बाहिरी बोक्रा फुटी केही फल भर्न थालेपछि (भदौ-असोज) फल टिप्नु पर्दछ	३-४
४.	आरु	अगोट्टे - ओरायन, स्पिड टाइम, आर्मगोल्ड । मध्य - फ्रन्चअर्ल, रेडहाभन, टेक्सासएलो ल्फोरिडासन पछोट्टे -पेरीग्रीन, अल्वर्टा, जुलाई अल्वर्टा	५-६ X ५-६	१५	२५	३२६.०९	५८९.७९	१५०.००	फलको आकार बढेर फल हल्का हरियो वा रातोमा परिणत भई अलि नरम भएपछि (जेठ-श्रावण) फल टिप्नु पर्दछ ।	६-७
५.	आरुबखडा	अगोट्टे - ग्रीनगेज, मैथली, फर्मोसा मध्य - पेरीपोसा, ब्यूटी, बरवैक, पछोट्टे - सन्तारोजा	५-६ X ५-६	१५	२५	२१७.३९	३४९.७२	२५०.००	फलहरू परिपक्व हुने समय जात अनुसार फरक पर्दछ । फलको रंग गाढा गुलाबी, गुदिको रंग अलि अलि रातो पहेलो हुन थालेपछि -जेठ-श्रावण) फल टिप्नु पर्दछ ।	६-७
६.	कटुस	टान्जावा, यामाटोवासे, इबुकी, इसिजुची, मोरिवासे, चुकुवा, चाइनिज	८X१०	६	५०	४३४.७८	६९९.४३	३३३.३३	जात अनुसार भाद्र देखि कार्तिक महिना सम्म फलहरू भर्न सुरु गरेपछि फल टिप्ने गर्नु पर्दछ ।	७
७.	हलुवावेद	फुयु, जिरो (टर्पो नहुने जात), जेन्जीमारो (Pollinizer Variety), हिरातानेनासी, (टर्पो हुने जात)	५-६ X ५-६	१५	२५	३२६.०९	४१५.८८	४१६.६७	भाद्र-कार्तिक महिनामा फलहरूमा जातीय गुण अनुसार रंगको विकास भई सकेपछि फल टिप्नु पर्दछ ।	६-७
८.	खुर्पाती	साकरपारा, कैसा, न्यू क्यासल, (कम चिसो चाहिने)	६ X ६	१५	२५	२१७.३९	३४९.७२	८३.३३	जेठ महिनामा जात अनुसारको रंग चढी अलि नरम हुन थालेपछि फलहरू टिप्नुपर्दछ ।	६-७
९.	कागजी बदाम	नानपारेल, नेल्स अल्ट्रा, टेक्सास, मिसन	५-६ X ५-६	१५	२५	३८०.४३	६१२.००	२९१.६७	भदौ-असोज महिनामा फलको बाहिरी बोक्रा फुट्न थालेपछि फल टिप्नु पर्दछ ।	१-२
१०.	लप्सी	स्थानीय	१० X १०	६	२५	५४३.४८	५४८.२०	२५०.००	कार्तिक-मंसिर महिनामा फलहरू हेर्दा हल्का हरियो पहेलो भएपछि फल टिप्नु पर्दछ	१०-१५

११.	चुच्चे ओखर	महान, चौकटा, मोहक ।	१०-१२ X १०-१२	६	५०	४३४.७८	६९९.४३	३३३.३३	भदौ असोज महिनामा फल पाकेर भर्न शुरू गरेपछि फल टिप्नुपर्दछ ।	२-३
१२.	अनार	बेदाना, कान्धारी, गणेश, सिन्धुरिया, मुदुला ।	५ X ५	१५	२५	५४३.४८	८७४.२९	४९६.६७	अनारको फल ननुक्लाइमेक्टेरिक भएको हुँदा परिपक्व भएपछि टिप्नु पर्दछ । फलहरू पहेँलो र बीच रातो भएपछि फलहरूलाई ओलाले हान्दा धातुको आवाज आएपछि (श्रावण-आश्विन) फल टिप्नुपर्दछ	६-८
१३.	अंगुर	स्टुवेन, ओलम्पिया, हिमरड सिडलेस, क्योहो, मस्काट वेली ए, क्याम्बेल अर्ली, वफेलो, डेलावेर ।	२-३ X २-३	५०	३०	७६०.८७	२४५.७५	४९६.६७	फलको रंग चढी गुलियो भएपछि जात अनुसार केही सेतो, पहेँला वा पारदर्शी भएपछि (असार-भाद्र) फल टिप्नु पर्दछ ।	१५-२०
१४.	किवी फ्रुट	आलिसन, हे.-वार्ड (पोथी) टोमोरी(भाले)	६ X ४	२०	३०	१००	२००	१००	कार्तिक-मंसिर, भुस भर्न थालेपछि	
१५.	जैतुन (Olive)	पेन्डोलिनो, क्यनिनो, कोराटिना , फ्रान्टोय आदी	८ X ८	८	२५	३५०	१७५	१७५	फलमा रङ्ग चडे परिवर्तन भएर तलको गुणस्तर राम्रो समय पारेर टिप्ने ।	

(ग) सुन्तलाजात फलफूल

क्र.सं.	फलफूलको नाम	फलफूलको जातहरू	लगाउने दुरी (मिटर)	एक रोपनीमा लगाउने विरुवा	मलखाद/फल दिने बोट (वार्षिक)				फल टिप्न तयार हुन समय	उत्पादन मे.टन/हे.
					प्राङ्गारिक मल (के.जी.)	डी.ए.पी. (ग्राम)	युरिया (ग्राम)	म्युरेट अफ पोटास (ग्राम)		
१	सुन्तला	धनकुटा स्थानीय, पोखरा स्थानीय, किन्नो, योशिदा पोडकान, मरकटा (जापानीज), ओता पोडकान, उन्सु (ओकिचुवासे, मियागावावासे), थाई तान्जारिन ।	५-६ X ५-६ ४-५	१५	५०	५४३.४८	८७४.२९	८३३.३३	फलको बोक्राको रंग हरियोबाट पहेँलो, (गेरु) पहेँलो भएपछि र रसमा गुलियोपना बढेपछि, भण्डारणको लागि ५०%रंग चढेपछि र ताजा फलको लागि ७५%रंग चढेपछि, कार्तिक-मंसिरमा फल टिप्नु पर्दछ ।	९-१२
२	जुनार	स्थानीय जुनार, नाभेल ओरेनज, वासिङ्टन नाभेल, योशिदा नाभेल, तारको न्यूसेलर ।	५-६X५-६	१५	५०	५४३.४८	८७४.२९	८३३.३३	फलको बोक्राको रंग ८० % वा सो भन्दा बढी रंग बढेपछि र रसमा गुलियोपना बढेपछि, कार्तिक-मंसिरमा फल टिप्नु पर्दछ ।	१०-१४
३	कागती	मेक्सीकन, बनारसी र स्थानीय सुन कागती	४-५ X ४-५	१५	५०	४३४.७८	६९९.४३	५५.००	फलको बोक्राको रंग हरियोबाट पराल जस्तो पहेँलोमा परिणत भएपछि र फलले पूर्ण आकार लिएपछि आश्विन-पौष सम्म फल टिप्नु पर्दछ ।	७-८
४	लेमन (निवुवा)	नेपाली अमिलो, युरेका राउण्ड, युरेका अवलड, लिसवन, पन्त-१	५ X ५	१५	५०	४३४.७८	६९९.४३	५५.००	फलको बोक्राको रंग हरियोबाट पराल जस्तो पहेँलोमा परिणत भएपछि र फलले पूर्ण आकार लिएपछि आश्विन-पौष सम्म फल टिप्नु पर्दछ ।	७-८
५	भोगटे	थाई (सेतो गुदी) र स्थानिय छनौट (रातो गुदी)	५-६ X ५-६	१५	५०	५४३.४८	८७४.२९	८३३.३३	फलको बोक्राको रंग हरियोबाट पराल जस्तो पहेँलोमा परिणत भएपछि कार्तिक-पौष सम्म फल टिप्नु पर्दछ ।	७-८
६	मुन्तला	जापानिज गोलो	३ X ४	३०	५०	५००	२५०	५००	गाढा सुन्तला रंग चढेपछि माघ - फागुनमा टिप्नु पर्छ ।	४ - ५
७	ज्यामिर	सेती ज्यामिर, काली ज्यामिर	६ X ५	१५	५०	५००	२५०	५००	गाढा सुन्तला रंग चढेपछि पौष - माघमा टिप्नु पर्छ ।	१२-१५

१२. कफी तथा चिया

क्र.सं.	कफी तथा चिया	कफी तथा चियाका जातहरू	लगाउने दूरी (मिटर)	एक रोपनीमा लगाउने विरुवा	मलखाद प्रति बोट (के.जी.)				फल तथा पात टिप्न तयार हुने समय	उत्पादन मे.टन/हे.
					प्राङ्गारिक मल (के.जी.)	डी.ए.पी. (ग्राम)	युरिया (ग्राम)	म्युरेट अफ पोटास (ग्राम)		
१.	कफी	अरेबिका, रोबस्टा	२-२ X २-२.५	११०	५	११९.५७	११६.२६	१२५.००	फल हरियोबाट रातोमा परिणत भएपछि ४-५ पटक गरी (पौष-फाल्गुन) टिप्नु पर्दछ ।	१-३
२.	चिया	सि.टि.सि. : टि.भि सेरिज १-३०, हिलिका, मनोहरी, तिनआली, नगरजुली	०.९ X ०.६	६००-७००		८.७०	१३.९९	२०.००	चैत्र देखि कार्तिक सम्म मुना टिप्नु सकिन्छ ।	०.६५०
३	चिया	अर्थोडक्स : गुम्ती सेलेक्सन, फुवाछिरिङ्ग - ३१२, तक्दा-७८, तक्दा-१४५, तक्दा-३८३, तक्दा-२४६, वेनकवन-१५७, आम्बारी-२	०.६ X ०.४	७००-८००		८.७०	१३.९९	२०.००	चैत्र देखि आश्विन सम्म मुना टिप्नु सकिन्छ ।	०.३००

१२.पुष्प खेती

कट फ्लावरको लागि

स.अ.	पुष्पको नाम	पुष्पको जातहरू	लगाउने दुरी (से.मी.)	मलखाद प्रति रोपनी (के.जी.)				व्यवस्थापन	फूल टिप्ने समय	कटवालर उत्पादन/रोपनी/वर्ष
				प्राङ्गारिक मल	नाइट्रोजन	फस्फोरस	पोटास			
१.	ग्लाडिओलस (Galadiolus)	अमेरिकन व्यूटी, जेष्टर ईन्टरप्रेट, क्याण्डिमेल, हवाईट प्रस्पेरिटी हाल्याण्ड व्यूटी	१५-१५	५०००	३	४	४	खुल्ला ठाउँ	६० दिन देखि फुल्ल थाल्ने ।	१२-१४ हजार स्टिक
२	गुलाब (Rose)	डबल.एच.टि	४५-६०	८-१० के.जी./बोट	१५	१०	१०	खुल्ला ठाउँ वा पोली हाउस	रोपेको ३ महिनापछि	१० - ११ हजार स्टिक
३.	जबेरा	यानारा, रेड बुल, ओपियम (सबै जातमा रातो, पहेलो र सेतो फूल फुल्ने)	३०-४५	३०००	६	८	७	पोली हाउस	१२० दिनपछि	३०,००० स्टिक
४.	कानेशन	चाली र लिबर्टी (स्टण्डर्ट)	१५-१५	३०००	६	८	७	पोली हाउस	१२० दिनपछि	५०,००० स्टिक
५.	रजनीगन्धा	सिङ्गल, डबल	१५-२०	२०००	१०	३	३	खुल्ला ठाउँ	७० दिनपछि	४०००-६००० स्टिक
६	गोदावरी	अपसरा, जयन्ती, अर्कटिक र चालीया	३०X३०	३०००	१५	१०	१०	खुल्ला ठाउँ वा पोली हाउस	काठमाण्डौमा अशोज - कार्तिक	३०,००० स्टिक

नोट: लगाउने समय: जबेरा, कानेशन, बाह्रै महिना, ग्लाडिओलस र रजनीगन्धा तराईमा असोज-फाल्गुण र मध्य पहाडमा माघ-जेठको पहिलो हप्ता, गुलाब पौषदेखि फाल्गुनसम्म लगाईन्छ ।

१४.तरकारी खेती प्रविधि तालिका

क्र.स	वाली	जात	वेर्ना सार्ने समय			मलखद के.जी./रो.				वेर्ना लगाउने दूरी (से.मी.)		वीउ/वेर्ना दर (ग्राम वा संख्या)
			उच्च पहाड	मध्य पहाड	तराई / वेंसी	कम्पोट	ना.	फ.	पो.	ड्याङ्ग × ड्याङ्ग	वोट × वोट	
१	काउली अगौटे जात	पुषा कात्तिकी सर्लाही दिपाली	चैत-असार	चैत-वैशाख (जेठ-असार)	असार-श्रावण (भदौ-असोज)	१५००	१०	६	४	४५	४५	२५०० वेर्ना (३०-४० ग्राम)
	काउली मध्यमजात	काठमाण्डौ स्थानीय (उन्मोचित) ज्यापु	माघ-श्रावण	साउन-भाद्र	भाद्र-असोज	१५००	१०	६	४	६०	४५	१८०० वेर्ना (३० ग्राम)
	काउली पछौटे जात	किबोजेन्ट, एन.एस.९०, डोल्पा स्नोवल	माघ-वैशाख	असोज-मंसिर	असोज-मंसिर	१५००	१०	६	४	६०	४५	१८०० वेर्ना (३० ग्राम)
	काउली हाईब्रीड	सिल्वर कप ६०		जेठ-भाद्र अन्तिम		२०००	१०	६	५	४५	४५	१५ ग्राम
		ट्वाइट लास		मध्य श्रावण-भाद्र		२०००	१०	६	५	६०	४५	१५ ग्राम
		राम		मध्य श्रावण-भाद्र		२०००	१०	६	५	४५	४५	१५ ग्राम
		मिल्क वे		भाद्र-असोज		२०००	१०	६	५	४५	४५	१५ ग्राम
		एन.एस-९०		भाद्र-फाल्गुन		२०००	१०	६	५	६०	६०	१५ ग्राम
		स्नो डोम		भाद्र-कार्तिक		२०००	१०	६	५	७५	७५	१५ ग्राम
		एन.एस.८४		मध्य माघ- फाल्गुन		२०००	१०	१०	५	६०	६०	१० ग्राम
		स्वेता		असोज-फाल्गुन		२०००	१०	१०	५	७५	७५	१० ग्राम
२	काँक्रो	निन्जा	जेठ-श्रावण	फाल्गुन-जेठ/ श्रावण-असोज	पौष-माघ/ असोज-मंसिर	१५००	७	२	५	७५	७५	१०० ग्राम
		मालिनी	"	"	"					७५	७५	" "
		भक्तपुर लो.	"	"	"					२००	२००	५० "
		कुशले (उन्मोचित)	"	"	"					२००	१००	" "
३	केराउ	आजाद	चैत्र-वैशाख	श्रावण- मंसिर/ माघ-फाल्गुन	असोज-कार्तिक	१५००		२	६	६०	६०	२००० "
		आर्केल	"	"	"					"	"	" "
		सिक्किम स्थानिय	"	"	"					७५	७५	" "
		सिक्किम गिन	"	"	"					७५	७५	"
४	खुसांनी (पीरो)	ज्वाला	चैत्र-वैशाख	माघ-फाल्गुन	भाद्र-असोज	१५००	५	५	५	६०	३०	४००० वेर्ना
		एन-एस १७०१	चैत्र-वैशाख	माघ-फाल्गुन	भाद्र-असोज					४५	३०	४००० वेर्ना
		स्थानीय नेपाली	चैत्र-वैशाख	माघ-फाल्गुन	भाद्र-असोज					६०	४५	"
६	गाँजर	न्यू कुरोदा/ सीन कुरोदा	जेठ-साउन	भाद्र-मंसिर	असोज-कार्तिक	१५००	५	५	५	३०	१०	३०० ग्राम

		नान्टिस	"	"	"					३०	१०	"
७	गोलभेडा अग्लोजात	मनिसा, मनप्रेकस,सुजना,	चैत्र-जेठ	फाल्गुन-भाद्र	भाद्र-कार्तिक	१५००	१०	९	४	५	४५	१०-१५ ग्राम
	गोलभेडा होचोजात	रोमा	"	"	"					६०	४५	"
		सि.एल.११३१	"	"	"					६०	४५	"
		एन. १६२,	वैशाख-जेठ	फाल्गुन-श्रावण	भाद्र-माघ	२०००	१०	१०	७-५	५	४५	५-१० ग्राम
		विशेष		जेष्ठ-श्रावण		२०००	१०	१०	७-५	५	५	५-१० ग्राम
		भिम		"		२०००	१०	१०	७-५	५	४५	५-१० ग्राम
		सुरक्षा		"		२०००	१०	१०	७-५	५	५	५-१० ग्राम
		मनिसा		चैत्र -श्रावण		२०००	१०	१०	७-५	५	६०	५-१० ग्राम
		एन.एस.८१५		फाल्गुन-वैशाख		२०००	१०	१०	७-५	६०	६०	५-१० ग्राम
		गेस्को-१		फाल्गुन-श्रावण		२०००	१०	१०	७-५	५	५	१०-१५ ग्राम
		एच.आर. डी. १		"		२०००	१०	१०	७-५	५	५	१०-१५ ग्राम
				फाल्गुन-जेठ र श्रावण		२०००	१०	१०	७-५	५	४५	१०-१५ ग्राम
		वारी ४		फाल्गुन-चैत्र		२०००	१०	१०	७-५	५	५	१०-१५ ग्राम
		सी.एल. क्रस		फाल्गुन-जेठ		२०००	१०	१०	७-५	५	५	१०-१५ ग्राम
८	ग्योठ गोपी	द्ववाइट भियना	जेठ-भदौ	साउन-फाल्गुन	असोज-पौष	१५००	५	३	२.५	२०	२०	१२००० वेर्ना
९	घिरौला	कान्तिपुरे, ज्यापु	वैशाख-जेठ	फाल्गुन-जेठ	माघ-जेठ	५००	२	१	१	३००	३००	५०-१०० ग्राम
		पुपा चिल्लो	वैशाख-जेठ	फागुन-जेठ	माघ-जेठ					२००	२००	१०० ग्राम
१०	चम्सुर	स्थानीय	फाल्गुन-वैशाख	भाद्र-माघ	असोज-मंसिर	६००	४	२	२	२०	२-३	५००-१००० "
११	चुकंदर	डेट्रोईट डाकरेड	जेठ-साउन	भाद्र-असोज	असाज-कार्तिक	१०००	६	४	२	४५	१०	४००० वेर्ना
१२	जिरीको साग	ग्रेटलेक,आईस वर्ग	जेठ -श्रावण	श्रावण-फाल्गुन	असोज-कार्तिक	६००	६	४	२	४५	३०	४००० "
१३	तरबुजा	सुगर बेबी			पौष-फाल्गुन	५००	३	२	२	२००	१००	२५० वोट
१४	तितेकरेला	हरियो करेला	वैशाख-जेठ	फाल्गुन-चैत्र	माघ-जेठ	१५००	१०	६	३	१५०	१००	१०० ग्राम
		कोयम्बटुर लंग	वैशाख-जेठ	फाल्गुन-चैत्र	माघ-जेठ					१५०	१००	१००ग्राम
		क्रिपर	वैशाख-जेठ	फाल्गुन-जेठ	पौष-जेठ					१५०	१००	"
१५	पालुगो	पाटने	वैशाख-श्रावण	भाद्र-माघ	आश्विन-कार्तिक	१०००	६	४	२	२०	२-३	५००-१००० "
		हरिपल्ले	वैशाख-श्रावण	भाद्र-माघ	आश्विन-कार्तिक					२०	२-३	५००-१००० "
१६	प्याज	रेड क्रियोल (उन्मीचिल)	—	असोज-पौष	असोज-कार्तिक	१५००	१२	९	४	१५	१०	५०० "
		नासिक रेड	—	पौष-माघ	मंसिर -पुष					१५	१०	५०० "
१७	फर्सी (स्वयास)	असारे फर्सी	वैशाख-जेठ	फाल्गुन-चैत्र	माघ-जेठ	१५००	१२	९	३	१००	१००	१०० "
		ब्याक व्यूटी	वैशाख-जेठ	फाल्गुन-चैत्र	माघ-जेठ					१००	१००	१०० "
		स्थानीय	वैशाख-जेठ	फाल्गुन-चैत्र	माघ-जेठ					२००	२००	१०० "
		ग्रीन बल	जेठ-श्रावण	माघ-भद्र						२००	१००	१०० "
		बुलाम हाउस	जेठ-श्रावण	माघ-भद्र						९०	९०	१०० "
		रोण्डो		माघ-भद्र						९०	९०	१०० "

૧૮	વકુલા	સ્થાનીય	ચૈત્ર-વૈશાખ	ભાદ્ર-અસોજ	અસોજ-કાર્તિક	૬૦૦	૨	૨	૨	૬૦	૩૦	૩૦૦૦ ,,
૧૯	વન્દા	ગોલ્ડન એકર	ફાલ્ગુન-વૈશાખ	શ્રાવણ-ભાદ્ર	ભાદ્ર-અસોજ	૧૦૦૦	૧૨	૯	૪	૬૦	૪૫	૧૮૦૦ વેર્ના (૨૫ ગ્રામ)
		પ્રાઈડ અફ ઇન્ડિયા	જેઠ-શ્રાવણ	ચૈત્ર-અસોજ	મર્સિર-માઘ					૪૫	૩૦	૩૦૦૦ (૨૫ ગ્રામ),,
		કોપન હેગનમાર્કેટ	જેઠ-શ્રાવણ	ચૈત્ર-અસોજ	મર્સિર-માઘ					૬૦	૪૫	૧૮૦૦ , (૨૫ ગ્રામ),
		ગ્રીન કોરોનેટ	જેઠ-શ્રાવણ	શ્રાવણ-મર્સિર	અસોજ-કાર્તિક					૪૦	૪૦	૩૦૦૦ (૧૫ ગ્રામ)
		ગ્રીન સ્ટોન	જેઠ-શ્રાવણ	શ્રાવણ-મર્સિર	અસોજ-કાર્તિક					૪૦	૪૦	૩૦૦૦ વેર્ના (૧૫ ગ્રામ)
		સ્નો ક્રીંગ	જેઠ-શ્રાવણ	શ્રાવણ-મર્સિર	અસોજ-કાર્તિક					૪૦	૪૦	૩૦૦૦ વેર્ના (૧૫ ગ્રામ)
		સ્નો ક્વિન	જેઠ-શ્રાવણ	શ્રાવણ-મર્સિર	અસોજ-કાર્તિક					૪૦	૪૦	૩૦૦૦ વેર્ના (૧૫ ગ્રામ)
૨૦	બોડી	ખુમલ તને	ચૈત્ર-વૈશાખ	માઘ-ફાલ્ગુન	ભાદ્ર-અસોજ	૬૦૦	૪	૬	૨	૧૨૦	૩૦	૨૦૦૦ ગ્રામ
		સર્લાહી તને	સાઉન-ભાદ્ર	માઘ-ફાલ્ગુન	ભાદ્ર-અસોજ					૧૨૦	૩૦	૨૦૦૦ ,,
		એડીલા		આપાઠ-મદૌ	અસોજ-મર્સિર					૭૦	૭૦	૧૦૦૦,,
૨૧	બ્રોકાઉલી	પ્રિમિયમ કપ	જેઠ-શ્રાવણ	શ્રાવણ-માઘ	અસોજ-કાર્તિક	૫૦૦	૧૯	૯	૪	૬૦	૪૫	૫-૧૦ ,,
		ગિન સ્ટ્રાઉટીડ	ફાલ્ગુન-વૈશાખ	ભાદ્ર-અસોજ	ભાદ્ર-અસોજ					૪૫	૩૦	૫-૧૦ ,,
		પીનાકલ	જેઠ-શ્રાવણ	શ્રાવણ-માઘ	અસોજ-કાર્તિક					૬૦	૪૫	૫-૧૦ ,,
		કમેટ	જેઠ-શ્રાવણ	શ્રાવણ-કાર્તિક	અસોજ-કાર્તિક					૪૫	૩૦	૫-૧૦ ,,
૨૨	મળટા	તુર્કિ	જેઠ-શ્રાવણ	ચૈત્ર-આપાઠ	અસોજ-કાર્તિક	૧૦૦૦	૧૦	૯	૪	૬૦	૪૫	૧૮૦૦- ૨૦૦૦ વેર્ના (૩૦ ગ્રામ)
		અર્કા નિધિ	જેઠ-શ્રાવણ	ચૈત્ર-આપાઠ	અસોજ-કાર્તિક					૬૦	૬૦	૧૪૦૦- ૧૬૦૦વેર્ના (૩૦ ગ્રામ)
		અર્કા કેશવ	જેઠ-શ્રાવણ	ચૈત્ર-આપાઠ	અસોજ-કાર્તિક					૬૦	૬૦	૧૪૦૦- ૧૬૦૦,, (૩૦ ગ્રામ)
		સર્લાહી ગ્રીન	જેઠ-શ્રાવણ	ચૈત્ર-આપાઠ	અસોજ-કાર્તિક					૬૦	૪૫	૧૮૦૦- ૨૦૦૦,, (૩૦ ગ્રામ)
		પર્પલ લંગ	જેઠ-શ્રાવણ	ચૈત્ર-આપાઠ	અસોજ-કાર્તિક					૬૦	૪૫	૧૮૦૦- ૨૦૦૦,,
		લુકી	ચૈત્ર-જેઠ	ચૈત્ર-આપાઠ	ભાદ્ર-કાર્તિક					૬૦	૪૫	૧૮૦૦- ૨૦૦૦,,
		વેનીઘાટ સેતો	વૈશાખ-જેઠ	પૌષ-જેઠ	ભાદ્ર-અસોજ					૬૦	૪૫	૧૮૦૦- ૨૦૦૦,,
૨૩	મેડે હુસાની	ગ્યાલિફોનિયા (ઉન્મોચિત)	જેઠ-શ્રાવણ	ફાલ્ગુન-ચૈત્ર	અસોજ-કાર્તિક	૧૫૦૦	૧૦	૫	૫	૬૦	૪૫	૨૦૦૦ વેર્ના (૨૫-૩૦ ગ્રામ)
		વળ્ડર વેલ	જેઠ-સાઉન	ફાલ્ગુન-ભાદ્ર	અસોજ-કાર્તિક					૬૦	૪૫	૨૦૦૦ વેર્ના
૨૪	મૂલા	હવાઈટ નેક	જેઠ-સાઉન	ભાદ્ર-અસોજ	ભાદ્ર-કાર્તિક	૧૦૦૦	૧૦	૯	૩	૨૦	૨૦	૨૫૦- ૫૦૦ગ્રામ

		मिनो अली	जेठ-साउन	श्रावण-कर्तिक	भाद्र-कार्तिक					२०	२०	२५०- ५००ग्राम
		प्युठाने रातो	जेठ-साउन	जेठ-असोज	भाद्र-कार्तिक					२०	२०	२५०- ५००ग्राम
		टोकीनासी	जेठ-साउन	जेठ-फाल्गुन	मंसिर-माघ					२०	२०	२५०- ५००ग्राम
		४० दिन	जेठ-साउन	कार्तिक-फाल्गुन	फाल्गुन-चैत्र					२०	२०	२५०- ५००ग्राम
		पुषा चेतकी			फाल्गुन-चैत्र					२०	२०	२५०- ५००ग्राम
२५	मेथी	स्थानीय	फाल्गुन-वैशाख	भाद्र-मंसिर	असोज-मंसिर	६००	६	४	२	३०	२-३	५००-१००० "
		कसुरी	फाल्गुन-वैशाख	भाद्र-मंसिर	असोज-मंसिर					३०	२-३	५००-१००० "
२६	रामतोरीया	पुषा सावनी	वैशाख-जेठ	फाल्गुन-भदौ	माघ-जेठ	१०००	१०	९	३	५०	३०	५००-१००० "
		पार्वती	वैशाख-जेठ	फाल्गुन-भदौ	माघ-जेठ					५०	३०	५००-१००० "
		अर्का अनामीका	वैशाख-जेठ	फाल्गुन-भदौ	माघ-जेठ					५०	३०	५००-१००० "
२७	रायो	खुमल चौडापात	फाल्गुन-वैशाख	भाद्र-मंसिर	असोज-मंसिर	१०००	१०	९	४	४५	३०	१० ग्राम
		ताङ्गखुवा	जेठ-असार	श्रावण-जेठ	असोज-मंसिर					५०	५०	१० ग्राम
		मार्फ चौडापात	फाल्गुन-वैशाख	भाद्र-मंसिर	असोज-मंसिर					४५	३०	१० ग्राम
		खुमल रातोपात	फाल्गुन-वैशाख	भाद्र-मंसिर	असोज-मंसिर					४५	३०	१० ग्राम
२८	लसुन	स्थानीय	वैशाख-जेठ	श्रावण-माघ	असोज-कार्तिक	१५००	१२	१२	४	१५	१५	२५००० "
२९	लौका	एन.एस. ४२९		फाल्गुन-असार	पुष-जेठ	१५००	२	१	१	२००	२००	५०-१०० "
		समर प्रोलिफिक लंग	वैशाख-जेठ	फाल्गुन-चैत्र	माघ-जेठ					२००	२००	५०-१०० "
३०	सलगम	पर्पल टप	जेठ-साउन	श्रावण-फाल्गुन	असोज-मंसिर	१०००	४	६	३	३०	३०	१०० "
		का.लोकल	जेठ-साउन	श्रावण-फाल्गुन	असोज-मंसिर					३०	२०	१०० "
३१	सिमी	त्रिशुली	चैत्र-वैशाख	माघ-फाल्गुन	भाद्र-असोज	६००	४	६	३	१२०	५०	५००-१००० "
		भार्गे सिमी १	फाल्गुन-चैत्र	साउन	भाद्र-असोज					१२०	३०	२००० "
		एस-९	फाल्गुन-चैत्र	साउन	भाद्र-असोज					१२०	५०	५००-१००० "
		हिमाली राजमा	जेठ-असार	फाल्गुन-श्रावण	असोज-मंसिर					७०	७०	५००-१००० "
		चारमासे	चैत्र-वैशाख	साउन	भाद्र-असोज					१२०	५०	५००-१००० "
		एल.बि.३७ (भार्गे)	जेठ-असार	फाल्गुन-श्रावण	असोज-मंसिर					७०	७०	५००-१००० "
		एल.बी. २५बुसी	जेठ-असार	फाल्गुन-श्रावण	असोज-मंसिर					४५	३०	२००० "
३२	स्वीसचाई	सुसाग	फाल्गुन-जेठ	श्रावण-माघ	असोज-मंसिर	८००	१०	६	३	४५	३०	१० "

३३	सखरखण्ड	स्थानीय	जेठ-असार	जेठ-भद्र	कार्तिक-मंसिर	१०००	१०	६	२	४५	४५	२००० कटङ्ग
		जापानीज रातो	जेठ-असार	जेठ-भद्र	असोज-मंसिर					४५	४५	२००० कटङ्ग
३४	कुरिलो	मेरि वासिन्टन / एसेल / हिंसितो / यूसि १५७	जेठ-श्रावण	फाल्गुन-भद्र		१०००	१२	९	३	१००	६०	६०० बोट
३५	तरकारी भटमास	ए.जि.एस. २९२		माघ-श्रावण	असोज-कार्तिक	६००	६	९	३	३०	३०	२००० "
		चाइनिज		माघ-श्रावण	असोज-कार्तिक					३०	३०	२००० "
		जापानीज		माघ-श्रावण	असोज-कार्तिक					३०	३०	२००० "
		ए.जि.एस. ३५२		माघ-श्रावण	असोज-कार्तिक					३०	३०	२००० "

प्याजको सेटबाट गानो उत्पादन

क्र. सं.	बाली	जात	सेट उत्पादन	डल्ला उत्पादन	मलखाद (के.जी./रोपनी)				लगाउने दूरी (से.मी.)		बीउ बेना दर (के.जी.)	उत्पादन लिने समय (दिन)	उत्पादन (के.जी.)	कैफियत
					कम्पोस्ट	ना.	फ.	पो.	बोट × बोट	ड्याड × ड्याड.				
१.	प्याज	एन-५३	असोज-कार्तिक	१५ असार-श्रावण भर	१०००	६	५	५	१५	२०	८०/१००	७०	१५००-२५००	

आलु खेती प्रविधि

क्र.सं.	जात	रोप्ने समय/सिफारिस क्षेत्र			मलखाद के.जी./रोपनी				बीउ दर के.जी./ रोपनी	लगाउने दूरी (से.मी.)	बाली तयार हुन लाने दिन	उत्पादन मे.ट / रोपनी
		उच्च पहाड	मध्य पहाड	तराई, भित्री मधेश, बेसी र खोच	कम्पोस्ट	डि.ए.पी.	यूरिया	म्युरेट अफ पोटास				
१	कुफिज्योती	फाल्गुन/चैत्र	पौष / माघ		१५००	११	७	५	७५-१००	७०×२५	१००-१२०	१-१.२५
२.	कुफिसिन्दुरी	-	-	असोज-मंसिर	१५००	११	७	५	७५-१००	७०×२५	११०-१३०	१.२५-१.५
३.	डिजिरे	-	पौष / माघ	असोज-मंसिर	१५००	११	७	५	७५-१००	७०×२५	७०-९०	०.७५-१
४.	जनकदेव	फाल्गुन/चैत्र	पौष / माघ	-	१५००	११	७	५	७५-१००	७०×२५	१००-१२०	१.२५-१.५
५.	खुमलसेतो-१	-	पौष / माघ	-	१५००	११	७	५	७५-१००	७०×२५	१००-१२०	१.२५-१.५
६	खुमलरातो -२	-	-	असोज-मंसिर	१५००	११	७	५	७५-१००	७०×२५	१००-१२०	१.२५-१.५
७.	खुमललक्ष्मी	फाल्गुन/चैत्र	पौष / माघ	असोज-मंसिर	१५००	११	७	५	७५-१००	७०×२५	१००-१२०	१-१.२५
८.	आई.पी.वाई. ८			असोज-मंसिर	१५००	११	७	५	७५-१००	७०×२५	१००-१२०	१.२५-१.५
९.	कार्डिनल	-	पौष / माघ	असोज-मंसिर	१५००	११	७	५	७५-१००	७०×२५	१)-१२०	१-१.२५
१०.	एन.पि.आई १०६	फाल्गुन/चैत्र	पौष / माघ	-	१५००	११	७	५	७५-१००	७०×२५	११)-१२०	१.२५-१.५

बीर्याबाट उत्पादित सिडलिंग ट्यूबर

क्र.सं.	वाली	जात	रोप्ने समय/सिफारिस क्षेत्र			मलखाद के.जी./रोपनी				बीउ दर कोजी / रोपनी	लगाउने दूरी (से.मी.)	वाली तयार हुन लाग्ने दिन	उत्पादन मे.ट / रोपनी
			उच्च पहाड	मध्य पहाड	तराई, भित्री मधेस, बेसी र खोच	कम्पोष्ट	डि.ए.पी.	यूरिया	म्युरेट अफ पोटास				
१.		HPS II/67, HPS 7/67 HPS 1/13	फाल्गुन/चैत्र	पौष / माघ	असोज-मंसिर	१५ के.जी.	११	७	५	२५-३०	७०×२५	१००-११०	१.२५-१.५

सिडलिंग ट्यूबर उत्पादन

क्र.सं.	वाली	जात	रोप्ने समय/सिफारिस क्षेत्र			मलखाद के.जी./रोपनी				बीर्यादर (ग्राम)	लगाउने दूरी (से.मी.)	सिडलिंग ट्यूबर तयार हुन लाग्ने दिन	उत्पादन के.जी. / वर्गमिटर
			उच्च पहाड	मध्य पहाड	तराई, भित्री मधेस, बेसी र खोच	कम्पोष्ट	डि.ए.पी.	यूरिया	म्युरेट अफ पोटास				
१.		HPS II/67, HPS 7/67 HPS 1/13	फाल्गुन/चैत्र	पौष / माघ	असोज-मंसिर	५ के.जी.	१७	१२	१७	०.२ ग्राम प्रतिवर्गमिटर (५ ग्रामले २५ वर्गमिटरलाई पुग्ने)	२५×४	१००-११०	४-५

आलुको बीर्याबाट खायन आलु खेती (बेर्ना सारेर) (TPS)

क्र.सं.	वाली	जात	रोप्ने समय/सिफारिस क्षेत्र			मलखाद के.जी./रोपनी				बीर्यादर (ग्राम)/रोपनी	बेर्ना सार्ने दूरी (से.मी.)	वाली तयार हुन लाग्ने दिन	उत्पादन मे.ट / रोपनी
			उच्च पहाड	मध्य पहाड	तराई, भित्री मधेस, बेसी र खोच	कम्पोष्ट	डि.ए.पी.	यूरिया	म्युरेट अफ पोटास				
१.		HPSII/67, HPS 7/67 HPS 1/13	फाल्गुन/चैत्र	पौष / माघ	असोज-मंसिर	१५००	११	७	५	५ ग्राम	६०×१५- २०	१००-११०	१-१.५

१५. मसला बाली उत्पादन प्रविधि तालिका

क्र.सं	बाली	जात	लगाउने समय			मलखाद				लगाउने दूरी		बेर्ना / बीउ मात्रा /रोपनी)	बाली तयार हुन लाग्ने अवधी	उत्पादन (के.जी. /रोपनी)	कैफियत
			उच्च पहाड	मध्य पहाड	तराई	कम्पोष्ट (डोको /रोपनी)	ना. (के.जी. /रोपनी)	फ. (के.जी. /रोपनी)	पो. (के.जी. /रोपनी)	बोटदेखि बोट	लाईनदेखि लाईन				
१.	अलैंची	रामसाई	जेठ - श्रावण	जेठ - श्रावण		५०-६०	५	३	३	१.२-१.५मि	१.२-१.५मि	६६७-१०४९ बेर्ना	तिन वर्ष	३०-४० (सुख्खा)	३ बेर्ना / खाडल (सिफारिस जात)
		गोलसाई	"	"	-	"	"	"	"	१.२-१.५मि	१.२-१.५मि	६६७-१०४९ बेर्ना	"	"	" "
		डम्बरसाई	-	"	-	"	"	"	"	१.२-१.५मि	१.२-१.५मि	६६७-१०४९ बेर्ना	"	"	" "
		साउने	जेठ - श्रावण	"	-	"	"	"	"	१.२-१.५मि	१.२-१.५मि	६६७-१०४९ बेर्ना	"	"	" "
२.	अदुवा	कपुरकोट अदुवा -१	फाल्गुन-चैत्र	फाल्गुन - चैत्र	फाल्गुन - चैत्र	६०-७०	४	२.५	२.५	३०से.मि	३०से.मि	२२५-३००के.जी	७-९महिना	१०००-१५००	(उन्मोचित जात)
३.	बेसार	स्थानीय	चैत्र-वैशाख	चैत्र-वैशाख	चैत्र-वैशाख	६०-७०	५	३	३	३० से.मि	२५ से.मि	१००-१५०के.जी	८-१० महिना	२०००-२२००	(प्रचलित जात)
४.	लसुन	चाईनिज	श्रावण	भाद्र-आश्विन	-	८०-९०	७	७	३.५	२५ से. मि	२५ से मि	५० के. जि.	९-१०महिना	१०००-१५००	(प्रचलित जात)
५.	लसुन	स्थानीय	असोज - कार्तिक	असोज - कार्तिक	कार्तिक-मंसिर	५०-६०	५	२.५	३	१५से. मि	७-८ से. मि	२५-३० से. मि	४-६महिना	६००-१०००	
६.	मरिच	स्थानीय पत्थुर-१	-	श्रावण	श्रावण	४०-५०	८	३	१.४	२.५मि	२.५मि	३५००-५०००बेर्ना ३ बेर्ना/खाडल	३ वर्ष	७५-१०० सुकेको	(सिफारीस जात) मलको १/३ भाग पहिलो वर्ष, २/३ भाग दोश्रो वर्ष
७.	जिरा	आर.जेड.-१९ जि.सि. -१	-		असोज - कार्तिक	४०-५०	१.५	१.५	१.०	३० से.मि.	-	१ के.जी.	४ महिना	३०-३५	(सिफारिस जात)

१६. बाली संरक्षण

१६.१ विभिन्न बालीका रोग तथा कीराहरू र तिनको व्यवस्थापन

१६.१.१ अन्नबाली

धानबालीमा क्षति गर्ने मुख्य कीराहरू

कीराको नाम	पहिचान	क्षतिको लक्षण	व्यवस्थापन विधि
१. रिट्टे, दवाँटी र कीथो कीरा (Seed bed beetle, Mole Cricket, Field Cricket)	वयस्क अवस्था चम्किलो कालो हुन्छ र लाभे खैरो रङ्गको हुन्छ । वयस्क र लाभे दुवै माटो भित्र बस्दछन् । दवाँटी कीराको खुट्टा बढी मोटो र बलिया नङ्गा भएका हुन्छन् भने कीथोमा साधारण उफ्रने किसिमका खुट्टा हुन्छन् ।	<ul style="list-style-type: none"> विरुवाको कलिलो अवस्थामा माटो मुनि रहेको जरा र डाँठको भाग खाईदिन्छ र विरुवाहरू मर्दछन् । दवाँटी कीराले आलीमा ढुलो पारेर पानी चुहिने समस्या पनि गराउँछन् । 	<ul style="list-style-type: none"> खेतमा पानी पठाउने । सालिन्दा आक्रमण हुने खेतमा, रोपाईं गर्नु अगावै क्लोरपाइरिफस १० प्र जीआर ०.५ केजी (देशीवान) वा क्लोरपाइरिफस ४ जीआर ०.५५ केजी प्रति रोपनी वा क्लोरपाइरिफस २० ई.सी. (डर्सवान वा फिनेवान वा रुसवान) नामक कीटनाशक विषादी १ मी.ली. प्रति लीटर पानीका दरले खेतमा पानी सुकाएर छर्ने ।
२. गवारो (Borer)	वयस्क अवस्थामा विभिन्न आकार प्रकारका पुतली हुन्छन् । लाभेहरू फिका पहेँला अथवा गुलाबी रङ्गका अथवा शरीरमा धर्का भएका हुन्छन् र यिनीहरू विरुवाको डाँठभित्र रहन्छन् ।	विरुवाको कलिलो अवस्थामा आक्रमण भएमा मृत गावा (Dead heart) देखिन्छन् यदि विरुवाको फूल फुल्ने अवस्थामा आक्रमण भएमा भुस मात्र भएको सेतो वाला (White head) देखिन्छन् ।	<ul style="list-style-type: none"> गवारोको क्षति कम गर्न हरेक वर्ष धान काटी सकेपछि रहेको सम्पूर्ण टुटा निकाली जलाइ दिने अथवा टुटा ढुक्ने गरी पानी पठाइ दिने अथवा धान काटेपछि खेतलाई जोतिदिने । बेनाको पातको टुप्पोमा देखिएका फुलहरूलाई पातको टुप्पो चुँडेर नष्ट गर्ने । प्रकाश पासोको माध्यमबाट वयस्क पुतलीलाई आकर्षण गरी मार्ने । टाइकोग्रामा परजीवी कीरा ५०,०००-१,००,००० प्रति हेक्टरका दरले रोपाइ गरेको ३-४ हप्ता पछि छाड्ने । धानखेतको आलीमा भटमास लगाउने व्यासीलस थुरीनजियन्सीस (Bt.) ३ ग्राम प्रति लिटर पानीका दरले छर्कने । गवारोहरूको धेरै प्रकोप भएको खेतमा काबोप्पूरान ३%GR (फ्युराडन,डाइफयूरान, की फयूरान आदि) वा कारटेप हाइड्रोक्लोराइड ४ प्र. जीआर (अनुदान, विदान, कीटाप, आदि) वा फिप्रोनिन ०.३ प्र जीआर(रीफ्री,रिजेन्ट,टाटाजेन्ट आदि) दाना विषादी कुनै एक १.२५ के.जी. प्रति रोपनीका दरले वा क्लोरान्टानीलीप्रोल ०.४ प्र जिआर (फेरटेरा) खेतमा छिपछिपे पानी जमाइ छर्ने । विषादी छरेपछि ४ दिनसम्म खेतबाट पानी बग्न दिनु हुँदैन । माकुरा, लामा सिंगे फट्याङ्गा जस्ता मित्रजीवको संरक्षण गर्ने ।
३. धानको काँडादार खपटे हिस्सा (Rice Hispa)	वयस्क खपटे कीरा निलो-कालो रङ्गको काँडादार पंखेटा भएको हुन्छ ।	यसले नोक्सान पुर्याएको पातमा सेता धर्साहरू र सेता धब्बाहरू देखिन्छन् ।	<ul style="list-style-type: none"> बेनाको पातको टुप्पोमा देखिएका फुलहरूलाई पातको टुप्पो चुँडेर नष्ट गर्ने व्याडमा टम्म पानी जमाएर पानीमा उत्रेका खपटेलाई जम्मा गरी नष्ट गर्ने । प्रकोप बढी भएमा अन्तिम विकल्पको रूपमा बजारमा सजिलैसँग उपलब्ध हुने सर्म्पक विषादी क्लोरीपाइरिफस २० प्र. इसी (डर्सवान,डरमेट,फाइनवेन) १.२५ मिलि प्रति लि वा लाम्डासाइहेलोथ्रिन ५ प्र. इसी (एजेन्ट प्लस, ब्राभो ५०००, कराते, सूर्य एजेन्ट) ०.५ मिलि प्रति लिटर वा मालाथियन ५० प्र इसी(साइथियन, अनु मालाथियन,सूर्याथियन) १.५ मिलि प्रति लिटर पानीमा मिसाइ छर्ने ।
४. फड्के (कीराहरू हरियो, खैरो र सेतो पिट्यू भएको) (Hoppers)	कुनै हरिया, कुनै सेता र कुनै खैरा किसिमका फुत्त फुत्त उफ्रने किसिमका मसिना कीराहरू हुन्छन् ।	<ul style="list-style-type: none"> धानका विरुवाहरू सुकेर मर्दछन् । विरुवाहरू गाँजिन र बह्न सक्दैनन् । धानको बोटमा वाला नलागी पराल जस्तो भई बोट सुकेर जान्छ । 	<ul style="list-style-type: none"> उपयुक्त जातको छनौट गर्ने । हिलो लगाईएको भन्दा छिटो लगाईएको र हिलो पाक्ने भन्दा छिटो पाक्ने धान बालीमा फड्के कीराको प्रकोप कम भएको पाईएको छ । गाँजको घनत्व कम गर्ने । धान रोप्ने समयमा प्रति गाँजमा २-३ वटा भन्दा बढी बेनाहरू नरोप्ने । नाईट्रोजनयुक्त मलखादको उचित प्रयोग गर्ने । समय समयमा गोडमेल तथा सरसफाई गरी कीराको बैकल्पिक आश्रयस्थल नष्ट गर्ने । ३-४ दिनको फरकमा खेतमा पानीको सतह बहाउने घटाउने र सुकाउने गर्नुपर्छ । धानखेतको पर्यावरणमा मित्रजीवको संख्या अत्यन्त कम वा शुन्य र शत्रुजीवको संख्या अत्यधिक रहेको समयमा अन्तिम विकल्पको रूपमा रासायनिक विषादीको प्रयोग गर्ने । दैहिक विषादीहरू एसीफेट ५५ प्र. एसपी (एसीफेट, आस्ताफ, लेन्सर) २ मिलि वा बुप्रोफेजिन २५ प्र एससी (बुप्रोलोड, डेभिफेजिन) १.५ मिलि वा फिप्रोनिन ५ प्र. एससी (रिजेन्ट,स्टाल्कर,डेभिजेन्ट प्लस) २-३ मिलि वा इमिडाक्लाप्रिड १७.८ एसएल

			(अनुमिदा, एटम, केमिडा, हिमिडा) १ मिलि प्रति ४ लिटर पानीमा वा कावो सल्फान २५ प्र. इसी (मार्सल) १ मिलि प्रति लिटर वा ट्राइजोफोस ४० प्र. इसी (ब्राभो, जोस) १.२५ मिलि प्रति लिटर वा एजाडिराक्टीन ०.०३ प्र इसी (निम्बेसिडीन, मल्लीनीम) २ मिलि आलो पालो गरी एक-एक हप्ताको फरकमा छर्कनु पर्दछ । विषादी छर्कदा धानको विरुवा माथिबाट होइन कि विरुवाको फेदमा पर्ने किसिमले छर्कनु पर्दछ ।
५. धानको पतेरो (Rice bug)	वयस्क पतेरो खैरोमा हरियो मिसिएको हुन्छ भने वच्चा पतेरो हरियो हुन्छ । यसलाई समातेर विस्तारै थिच्दा नराम्रो गन्ध छोड्छ ।	पातमा बढी आक्रमण भएमा बोट नै पहेंलिने हुन्छ र बालामा आक्रमण गरेको छ भने दानाहरूमा खैरो दाग देखिने, दानाहरू फोसा हुने अथवा आधा फोसिएका दाना हुने गर्दछ ।	<ul style="list-style-type: none"> • खेतभित्र तथा वरपरको भारपात गोडमेल गरी पतेरोको वैकल्पिक आश्रयस्थललाई नष्ट गर्ने । • एकैसमय पाक्ने धानका जातहरू छनोट गरी लगाउने । • प्रकाश पासोको माध्यमबाट वयस्क कीरालाई मार्न सकिन्छ । • डर्टी ट्यापको प्रयोग गर्ने । यसको लागि गाई भैसीको ताजा पिसावमा कपडा वा जुटको बोरालाई भिजाएर एउटा घोटोको एक छेउमा बाँध्ने र उक्त घोटोलाई धानबारीको बीचमा लगेर गाड्ने गर्नु पर्दछ । ट्यापमा आकर्षित भएका पतेरोहरूलाई बाहिर पट्टीबाट प्लाष्टिकको भोलाले छोपी संकलन गरी मार्ने । • यो कीराको प्रकोप ज्यादा भएमा अन्तिम विकल्पको रूपमा कीटनाशक विषादी जस्तै मालाथियन ५० प्र. इसी (साइथियन, अनु मालाथियन, सूर्याथियन) २ मिलि प्रति लिटर अथवा साइपरमेथ्रिन २५ प्र. इसी (अनुकील, साइपरसीड, केआइ साइपर) वा अथवा फेन्थेलेरेट २० प्र इसी (अनुफेन, फेनमल, कीफेन) ०.५ मिलि प्रति लीटर पानीका दरले कुनै एक विषादी विरुवा राम्ररी भिज्ने गरी छर्नुपर्दछ ।
६. पात वेरुवा (Leaf roller)	हल्का खैरो रङ्गका वयस्क पुतली हुन्छन् । पखेटामा दुईवटा बाङ्गा- टिङ्गा धर्साहरू हुन्छन् । लार्भा हल्का हरियो रङ्गका हुन्छन् ।	पातलाई वेरेर भित्र पट्टि बसी पातको हरियो पदार्थ खाईदिन्छन् र पात सुक्दछन् ।	<ul style="list-style-type: none"> • धान रोप्ने बेलामा स्वस्थ र बलिया वेर्नाहरूको प्रयोग गर्ने । • नाईट्रोजनयुक्त मलको उचित प्रयोग गर्ने । • धानखेतको राम्ररी गोडमेल गर्ने । • काँडेदार डोरी लिई दुवैछेउमा समातेर खेतको दुई छेउमा बस्ने र धानलाई छुवाएर क्रमशः विपरित दिशातिर जाने । यसो गर्नाले धानको पातमा रहेका पात वेरुवाका लार्भाहरू पानीमा खसेर नष्ट हुन्छन् । • बि. टी. नामक जैविक विषादी १.५ मिलि प्रति लिटर पानीमा मिसाई खेतमा छर्कने । यसरी जैविक विषादी प्रयोग गर्दा प्रति हेक्टर जमिनमा ५००-६०० लीटर जैविक विषादी र पानीको भोल प्रयोग गर्ने । • प्रकोप बढी भएमा अन्तिम विकल्पको रूपमा बजारमा सजिलैसँग उपलब्ध हुने सम्पर्क विषादी क्लोरीपाइरिफस २० प्र. इसी (डर्सवान, डरमेट, फाइनवेन) १.२५ मिलि प्रति लि वा कावो सल्फान २५ प्र. इसी (मार्सल) १ मिलि प्रति लिटर कारटेप हाइड्रोक्लोराइड ४ प्र. जीआर (अनुदान, विदान, कीटाप, आदि) १ मिलि प्रति लिटर वा लाम्डासहोइलोथिन ५ प्र. इसी (एजेन्ट प्लस, ब्राभो ५०००, कराते, सूर्य एजेन्ट) ०.५ मिलि प्रति लिटर वा अजाडिराक्टीन ०.१५ प्र (मल्लीनेमोर, निकोनिम) ३-५ मिलि प्रति लिटर दरले छर्ने
७. मिलिवग (Mealy bug)	वयस्क सानो, गुलाबी रङ्गको, नरम शरीर भएको, सेतो मैन जस्तो पदार्थले ढाकिएको हुन्छ । कुनै पखेटा भएका हुन्छन् भने कुनै पखेटा विहिन हुन्छन् ।	विरुवा रोगाउने, बढ्द नसक्ने, जिङरिङ्ग परेर पहेंलिन्छन् र विरुवामा बाला लाग्दैन ।	<ul style="list-style-type: none"> • खेतमा पानीको सतह बढाउने । • खेतभित्र र बरीपरी रहेका घाँसपातहरू हटाउने । • कीराको प्रकोप ज्यादा भएमा अन्तिम विकल्पको रूपमा गवारोमा बताइएका विषादी प्रयोग गर्ने ।

धान बालीका मुख्य रोगहरू

रोगको नाम	लक्षण	व्यवस्थापन विधि
१. ब्लाष्ट रोग (Blast)	पातमा स-साना सेता टीका बीचमा भएका लाम्बिला खैरा थोप्ला देखा पर्दछन् । बाला मुत्तिलको डाँठको बरिपरी वा आँखलामा खैरो रङ्ग भएको दाग पनि देखिन्छन् ।	<ul style="list-style-type: none"> रोग निरोधक जातहरू लगाउने । बेभिष्टिन वा डेरोसाल २-३ ग्राम प्रति किलोग्राम बीउका दरले बीउ उपचार गरी व्याड राख्ने । सिफारिस अनुसार नाइट्रोजन मल प्रयोग गर्ने । खेतमा पानी जमाई राख्ने । Tricyclazole 75% WP (Baan, Logik, Trip, Trikaal) ०.७५ ग्राम प्रति लिटर वा Kasugamycin 3%SL (Kasub, KI-mycin) १.५ मि.लि. प्रति लिटर पानीमा , वा Hexaconazole 5% EC (Avon, Comfort, Ki Hexa, Hexa plus) २ ग्राम प्रति लिटर वा Kresoxim- methyl 44.3 SC (Ergon) १ मि.लि. प्रति लिटर पानीमा मिसाई १५ दिनको फरकमा २-३ पटक छर्ने ।
२. ब्याक्टेरियल लिफ ब्लाइट (Bacterial leaf blight)	पातको किनाराबाट लामो पहेँला वा खैरा रङ्गका धर्साहरू देखिन्छन्, पात टुप्पोबाट सुकेर मर्दछ ।	<ul style="list-style-type: none"> रोग निरोधक जातहरू लगाउने सिफारिस अनुसार रासायनिक मल हाल्ने । रोग लागेको खेतमा केही दिन पानी सुकाई दिने । एग्रिमाइसिन-१००, ०.२५ ग्राम प्रति लिटर पानीको भोलमा बीउलाई ३० मिनेटसम्म डुबाएर बीउ उपचार गर्ने ।
३. खैरो थोप्ले रोग (Brown leaf spot disease)	पात वा धानका गेडामा स-साना गोलाकार वा लाम्बिला खैरो थोप्लाहरू देखिन्छन् ।	<ul style="list-style-type: none"> बेभिष्टिन वा डेरोसाल २-३ ग्राम प्रति किलोग्राम बीउका दरले बीउ उपचार गरी व्याड राख्ने । सिंचाई भएको ठाउँमा चैत्र महिनाको शुरुमा नै सिफारिस गरिएका उन्नत जातका धानहरू रोप्ने । मेन्कोजेब ७५ प्रतिशत डब्लु पि (डाइथेन एम-४५.) विषादी ३ ग्राम प्रति लिटर वा Propineb 70% WP (Antracol, Ki Antra, Antragold) ३ ग्राम प्रति लिटर पानीको दरले मिसाई १५ दिनको फरकमा ३ पटक छर्ने ।
४. फेद कुहिले रोग (Foot rot)	खेतमा रोगी विरुवा अग्लो नहुने, पहेँलिने र अन्तमा फेद कुहिएर मर्दछन् तल्लो आँखलाहरूबाट जरा निस्कन्छन् ।	<ul style="list-style-type: none"> रोगी बोट भएको खेतबाट बीउ संकलन नगर्ने । कावेन्डाजिम ५० प्रतिशत डब्लुपी. (बेभिष्टिन वा डेरोसाल) दूसीनाशक विषादी २ ग्राम प्रति किलो बीउका दरले उपचार गरी व्याड राख्ने । रोग ग्रस्त बोटहरू उखेलेर नष्ट गर्ने ।
५. पातको फेद डुबुवा रोग (Sheath blight)	पातको फेदमा अण्डाकार खैरा थोप्लाहरू भए पछि आकारमा बृद्धि हुँदै जान्छ र दूसीको कालो गिर्खाहरू (Sclerotia) देखापर्दछ । बोटको माथिल्लो भागमा समेत पुग्छ र सुकेर डढेको जस्तो देखिन्छ ।	<ul style="list-style-type: none"> नाइट्रोजन मल सिफारिस मात्रामा भन्दा बढी प्रयोग नगर्ने । उन्नत जातको धान रोप्दा बोटदेखि बोटको दूरी बढाउने । Validamycin 3%L (Sheathmar, Valigan, Ozoro) ३ ग्राम प्रति लिटर वा Pencycuron 22.9 SC (Monceren 250) १.५ मि.लि. प्रति लिटर पानीमा वा कावेन्डाजिम ५० प्रतिशत डब्लुपी (बेभिष्टिन वा डेरोसाल) दूसीनाशक विषादी १.५ ग्राम प्रति लिटर पानीको दरले मिसाई १०-१२ दिनको फरकमा २ पटक छर्ने ।
६. खैरा रोग (Khaira disease)	यो रोग जिंकको कमी भएमा देखा पर्दछ । रोगी बोटको फेदतिरको पात पहेँलिएर जान्छ । पातमा खैरा थोप्लाहरू पनि देखिन्छन् । थोप्लाहरू बढेर पूरै पात खैरो वा रातो हुन्छ । बोटमा गाँज थपिने र बढ्ने क्रम रोकिन्छ ।	<ul style="list-style-type: none"> धान र उखुको घुम्ती वाली लगाउने । लक्षण देखा परेपछि २० ग्राम जिंक सल्फेट र १२% ग्राम चून ५० लिटर पानीमा मिसाई प्रति रोपनीका दरले १० दिनको फरकमा २ पटक छर्ने । नाइट्रोजन र फस्फोरस मल सिफारिस मात्रा भन्दा बढी प्रयोग नगर्ने । लक्षण देखिएमा केही दिनसम्म खेतमा पानी सुकाउने ।

मकै बालीमा क्षति गर्ने मुख्य कीराहरू

कीरा	पहिचान	क्षतिको लक्षण	व्यवस्थापन विधि
१. फेद काटने कीरा (Cutworm)	वयस्क पुतली ध्वाँसे रङ्गको र मध्यम आकारको हुन्छ । लाभे खरानी रङ्गको हुन्छ र छोइ दियो भने बटारिएर बस्दछ ।	दिउँसो लाभेहरू लुकेर बस्छन् र राती बाहिर आई बोटलाई जमिनको सतह मुनिबाट वा माथिबाट काट्दछन् ।	<ul style="list-style-type: none"> काटेको विरुवाको जरा नजिक माटोमा कोट्याएर लाभेहरू खोजी नष्ट गर्ने । वि टी नामक जैविक विषादी वा मालाथियन ५ प्रतिशत डी पी २ ग्राम प्रति केजी गहुको चोकर मिसाएको चारा प्रति रोपनी आधा केजीको दर ले साफमा प्रयोग गर्ने क्लोरोपाइरीफस 10% GR (Deviban) वा मालाथियन 5% DP (मालाथियन ५% धूलो) १ के.जी. प्रति रोपनीका दरले माटोको उपचार गर्ने ।
२. खुमे कीरा (White grub)	खुमे खपटेहरू गाढा खैरो रङ्गका हुन्छन् । लाभेहरूको टाउको खैरो रङ्गको र शरीर सेतो रङ्गको हुन्छ । छोइ दियो भने बटारिएर बस्छ ।	यिनीहरूले माटो भित्रै बसी जराहरू खान्छन् जसले गर्दा विरुवाहरू बढ्न सक्दैनन् र मर्दछन् । मर्न लागेको विरुवा उखलेर हेर्दा जराहरू सबै खाएको पाइन्छ ।	<ul style="list-style-type: none"> खेत बारीलाई गहिरो गरेर जोती दिनाले यी कीराहरू सूर्यको तापले गर्दा मर्दछन् साथै परजीवी एवं चराहरूले खाई दिन्छन् । काँचो गोबरमल प्रयोग नगर्ने । क्लोरोपाइरीफस (डसंबान १०%) विषादी १ के.जी.प्रति रोपनीका दरले मकै छुनु भन्दा अघि छर्ने । खपटे माउलाई बिजुली बत्तीको पासोमा आकर्षण गरी मार्ने । १ के.जी. प्रति रोपनीका दरले दानामा उत्पादित हरियो दुसी (<i>Metarhizium anisopliae</i>) मकै छर्ने समयमा लाईनमा छर्ने ।
३. फौजी कीरा (Army worm)	वयस्क पुतली ध्वाँसे रङ्गको हुन्छ र पूर्ण रुपले बढेका लाभेहरू गाढा हरियोमा अलि पहेलो रङ्ग मिसिएको जस्ता हुन्छन् र पिठ्यूपिट्टि अस्पष्ट धर्काहरू हुन्छन् ।	लाभेहरूले मकैको विरुवाको सबै भाग खाई दिन्छन् बाँकी केही राख्ने ।	<ul style="list-style-type: none"> डेल्टामेथिन २.८% ई.सी (डेलिस, Delcide, Dice) १ ३ मी.ली. प्रति लिटर पानीमा मिलाई छर्ने ब्याक्टेरिया (Bt.) १ ग्राम प्रति लिटर पानीमा मिसाई छर्ने
४. गवारो (Borer)	कुनै हल्का खैरो रङ्गका हुन्छन् र शरीरमा चारवटा खैरो रङ्गका धर्काहरू हुन्छन् । कुनै लाभेको रङ्ग हल्का पहेलोमा गुलाफी रङ्ग मिसिएको हुन्छ ।	भर्खर निस्केका लाभेहरूले पात खान्छन् र पातहरूमा प्रशस्त छिद्राहरू हुन्छन् । पछि यिनीहरू डाँठभित्र पसी गुवो खान्छन् र विरुवाको गुवो मर्दछ । विरुवाको टुप्पोमा लाभेहरूले विप्दयाएको पदार्थ देखिन्छ ।	<ul style="list-style-type: none"> परजीवी कीरा ट्राइकोग्रामा १ लाख प्रति हेक्टरका दरले छोड्ने । गवारो लागेको बोटहरू उखेलेर नष्ट गरी दिने । मकै भाँचेर ढोड काटेपछि ढोडका टुटाहरू नष्ट गर्ने । कार्बोफ्युरान 3% G (फ्युराडन,) ३-४ गेडा प्रति गुवोमा राखी दिने ।

मकैबालीका मुख्य रोगहरू

रोगको नाम	लक्षण	व्यवस्थापन विधि
१. पातमा लाग्ने डुबवा (Leaf blight)	पातमा ठूला लाम्बिला आँखा आकारका खैरा दागहरू देखा पर्दछन् । पछि ती थोप्लाहरू एक आपसमा जोडिई पात सुकाई दिन्छन् ।	<ul style="list-style-type: none"> स्वस्थ बीउको प्रयोग गर्ने । रोग अवरोधक जातहरू : मनकामना-३, गणेश-१, गणेश-२ लगाउने । कार्बेन्डाजिम ५० % डब्लु.पी (बेभिप्टिन) दुसीनासक विषादी २ ग्राम प्रति किलो बीउका दरले बीउ उपचार गरी बीउ रोप्ने ।

२.घोगा कुहने (Ear rot)	घोगाको टुप्पोबाट रातो वा गुलाफी रङ्ग भई कुहिन थाल्दछ । कुनै बेला घोगाको फेदबाट पनि कुहने गर्दछ ।	<ul style="list-style-type: none"> रोग अवरोधक जातहरू : गणेश-२, मनकामना-१, । स्वस्थ घोगाहरू छनोट गरी बीउ राख्ने । कार्बेन्डाजिम ५० % डब्लु.पी. वेभिष्टिन दुसीनासक विषादी २ ग्राम प्रति किलो बीउका दरले बीउ उपचार गरी बीउ रोप्ने ।
३.कालो पोके (Head smut)	धान चमरा कालो भई लडा परेको जस्तो देखिन्छ । घोगामा दानाको सट्टा कालो बीजाणुको धूलोले भरिएको हुन्छ ।	<ul style="list-style-type: none"> स्वस्थ बीउको प्रयोग गर्ने । बारीमा कालोपोके रोग देखे बित्तिकै जम्मा गरी नष्ट गर्ने । धेरै रोग आउने क्षेत्रमा कार्बेन्डाजिम ५० % डब्लु.पी. (वेभिष्टिन) २ ग्राम प्रति के.जी. बीउको दरले उपचार गरी रोप्ने ।
४.डाँठ कुहने (Stalk rot)	जमिन भन्दा माथि डाँठको दोश्रो अर्धमा नजिकैको भित्री भागको गुदीको रङ्ग बदलिन्छ र डाँठ कुहिन गई बोट ढल्दछ ।	<ul style="list-style-type: none"> सिफारिस मात्रामा मल प्रयोग गर्ने । रोगको जीवाणु गभारोबाट सार्ने हुँदा उक्त गभारो नियन्त्रण गर्न कार्बोफ्युरान (फ्युराडन ३% G.) विषादी प्रयोग गर्ने ।
५. डाउनी मिल्ड्यु (Downy mildew)	पातहरू पहेँलिएर सानो हुने र पातमा धर्साहरू देखिन्छ ।	<ul style="list-style-type: none"> स्वस्थ बीउको प्रयोग गर्ने । रोग अवरोधक जातहरू रामपुर २, रामपुर कम्पोजिट लगाउने । मेन्कोजेब ७५ प्रतिशत डब्लु.पि (डाइथेन एम-४५.) विषादी ३ ग्राम प्रति लिटर वा मेटालेक्सील ८ प्रतिशत मेन्कोजेब ६४ प्रतिशत(किनोक्सील गोल्ड, कीन्ग मील एमजेड, रिडोमिल एमजेड, टयागमील) २ ग्राम प्रति लिटर पानीमा मिसाई छर्ने
६. घ्वासे थेग्ले रोग (Gray Leaf spot)	धान चमरा निस्कने बेलामा फेद नजिकका पातमा शुरुमा स-साना पहेला वा खैरा दाग बनाविन्छ र दुइ तीन हप्ताभित्र नसासँग समान अन्तरमा लाम्बिला धर्साहरूमा परिवर्तन हुन्छ । थेग्लाहरू जोडिदै गई पुरै पात ध्वस्त हुन्छ । पातबाट डाँठ, घोगाको खोस्टा पनि लाग्छ । घोगाहरू साना, हलुका, थोते, टेडा हुने हुन्छ ।	<ul style="list-style-type: none"> गणेश १, मनकामना ३, मनकामना १, हिलपुल पहेलो र देउती जातका रोग सहन सक्ने जात लगाउने । मकै छिटो रोप्ने र पातलो रोप्ने । घुम्ती बाली अपनाउने । रोगी बोटका अवशेष जलाउने, रोगको लक्षण देखिनासाथ पात हटाउने । सन्तुलित मलखाद प्रयोग गर्ने । दुसीनासक विषादी वेभिष्टीन वा वेनोफेट १ ग्राम अथवा डाइथेन एम ४५ वा साफ २ ग्राम प्रति लिटर पानीको दरले छर्ने ।

गहुँबालीमा लाग्ने कीराहरू

कीराको नाम	लक्षण	व्यवस्थापन विधि
१.कीटकीटे खपटे	लाभा (Wire worm) ले जरा काटीदिन्छ र बोट सुक्छ ।	<ul style="list-style-type: none"> मकैको फेद काट्ने कीरा जस्तै : विषादी प्रयोग गर्ने । सिंचाई सुविधा भएमा राम्रोसँग सिंचाई गर्ने ।
२. लाही कीरा	बाला पसाउने बेलामा यसले दुःख दिन्छ । लाही कीराहरूले कलिलो बालाको रस चुसी नोक्सान गर्दछन् ।	<ul style="list-style-type: none"> लेडी बिटल्स (मिठु खपटे) प्रयोग गर्ने । डायमेथोएट ३०% ई.सी. को १ मी.ली./लीटर पानीका दरले छर्कने ।
३.गुलावी गभारो	यिनीहरूले गहुँको गुबो काटी नोक्सान गर्छन्	धानमा जस्तै

गहुँबालीका मुख्य रोगहरू

रोगको नाम	लक्षण	व्यवस्थापन विधि
१. डढुवा रोग (Leaf blight)	साना खैरो रङ्गको थोप्लाहरू पातमा देखिन्छन् । पछि ती थोप्लाहरू बढ्छन् र एक आपसमा जोडिई पात सुकेको वा डढेको जस्तो देखिन्छ ।	<ul style="list-style-type: none"> भाइटाभेक्स-२००, दुइ ग्राम प्रति किलोका दरले बीउ उपचार गर्ने । पोटास मलको प्रयोग गर्ने ।

		<ul style="list-style-type: none"> ठिक समयमा गर्नु छर्ने । रोग अवरोधक जातहरू लगाउने ।
२. खैरो सिन्दुरे (Brown rust)	पातको माथिल्लो सतहमा सुन्तला रङ्गका फोकाहरू देखिन थाल्छन् । ती फोकाहरू छुट्टाछुट्टै रहेका हुन्छन् ।	<ul style="list-style-type: none"> रोग अवरोधक जातहरू लगाउने । सिफारिस गरिए अनुसार मलखादको प्रयोग गर्ने, ठीक समयमा गर्नु छर्ने गर्हुको बोट ठूलो भएमा म्यान्कोजेब ७५% डब्लु पि. (डाइथेन एम-४५) नामक विषादी १.५-२ के.जी. प्रति हे. ७५० लिटर पानीमा मिसाई १५ दिनको अन्तरमा २-३ पटक छर्कने । अथवा Propiconazole 25% EC (Bonus, Bumper, Tilt 25) ०.७५ ग्राम प्रति लिटर पानीका दरले मिसाई छर्कने ।
३. पहेलो सिन्दुरे (Yellow rust)	पातको माथिल्लो सतहमा पहेला, लाम्बिला फोकाहरू एक अर्कासँग मिली धर्सा परेर रहेका हुन्छन् ।	<ul style="list-style-type: none"> रोग अवरोधक जातहरू जस्तै : डब्लु के १२०४, पासाङ्गलामु, लगाउने र ठीक समयमा गर्नु छर्ने । सिफारिस गरिए अनुसार रासायनिक मल प्रयोग गर्ने । माथि खैरो सिन्दुरे जस्तै
४. कालो पोके (Loose smut)	बालामा दाना लाग्नुको सट्टा कालो ढूसीको जिवानुले भरिएको हुन्छ ।	<ul style="list-style-type: none"> स्वस्थ बीउको प्रयोग गर्ने । भाईटामेक्स-२०० विषादी २ ग्राम अथवा Tebuconazole 2% DS (Caviet, Raxil) १ ग्राम प्रति किलो गर्हुको बीउका दरले बीउ उपचार गरी छर्ने । रोग लागेको बालाबाट धूलो नभन्दै उखेलेर खाल्डोमा गाड्ने अथवा जलाई दिने । अन्तर्पूर्ण-४जातको गर्हुमा यो रोग कम लाग्ने हुँदा यो जात लगाउने
५. गन्हाउने कालो पोके (Stinking smut or hill bunt)	रोगी दानाहरू गोलाकार हुन्छन् र कालो रङ्गको रोगको जीवाणुहरूले भरिएका हुन्छन् । ती जीवाणुहरू दाना फुटाएर बाहिर भर्दछन् । नजिकबाट सुँघ्दा माछा कुहिएको जस्तो गन्ध आउँछ ।	<ul style="list-style-type: none"> दुई तीन वर्षसम्म घुम्ती वाली लगाउने वा गर्हु नै नलगाउने । भाईटामेक्स-२०० विषादी २ ग्राम प्रति किलो गर्हुको बीउका दरले बीउ उपचार गरी छर्ने । स्वस्थ बीउको प्रयोग गर्ने ।

जौ बालीमा लाग्ने मुख्य रोगहरू

रोगको नाम	लक्षण	व्यवस्थापन विधिहरू
१. पहेलो सिन्दुरे (Yellow rust)	पातको माथिल्लो सतहमा पहेला, लाम्बिला फोकाहरू एक अर्कासँग मिली धर्सा भएर रहेका हुन्छन् ।	रोग अवरोधक जात लगाउने ।
२. धर्से रोग (Stripe rust)	पातको माथिल्लो सतहमा पहेला धर्साकार धब्बाहरू देखिन्छन् ।	भाईटामेक्स-२००, २ ग्राम प्रति किलो बीउका दरले उपचार गरी लगाउनाले रोगको प्रकोप एकदमै कम भएको पाइएको छ ।
३. कालो पोके (Smut)	बालामा दाना लाग्नुको सट्टा कालो ढूसीको जिवानुले भरिएको हुन्छ ।	<ul style="list-style-type: none"> स्वस्थ बीउको प्रयोग गर्ने । भाईटामेक्स-२०० विषादी २ ग्राम प्रति किलो बीउका दरले बीउ उपचार गरी छर्ने । रोग लागेको बालाबाट धूलो नभन्दै उखेलेर खाल्डोमा गाड्ने अथवा जलाई दिने ।

१६.१.२ कोसेबाली : चना, मास, भटमास, मुङ्ग, चना र रहर मा क्षति पुऱ्याउने कीराहरू

कीराको नाम	पहिचान	क्षतिको लक्षण	व्यवस्थापन विधि
१. भुसिलकीरा (Hairy caterpillar)	वयस्क हल्का पहेँला पखेटा भएको पुतली हुन्छ । यसका अघिल्ला पखेटामा मसिना र पछिल्ला पखेटामा अलिक ठूला काला थोप्पाहरू हुन्छन् । पुतलीको पेटको रङ्ग रातो हुन्छ । पूर्ण विकसित लाभको शरीरमा राता काला भुसै भुसले भरिएको हुन्छ ।	भुसिलकीराहरूले पातको सम्पूर्ण हरियो भाग खाई दिनाले पातहरू सेतो पातलो कागज जस्ता हुन्छन् । अन्तमा विरुवा पात विहिन हुने गर्दछ ।	<ul style="list-style-type: none"> • भुसिलकीराहरू भुण्डमा रहेकै अवस्थामा पातलाई टिप्ने र सकलन गरी नष्ट गर्ने । • कीराको प्रकोप ज्यादा भएमा कीटनाशक विषादी डेल्टामेथिन २.८% ई.सी. (डेसिस) १ मी.ली. अथवा साइपरमेथिन १०% ई.सी. (रिपकड, Devicyper) १ मी.ली. प्रति लीटर पानीका दरले कुनै एक विषादी छर्ने ।
२. कोसामा लाग्ने गवारोहरू (Pod borers)	वयस्क पुतली हल्का पहेँलो रङ्गका हुन्छन् । अन्य गवारोको वयस्क पुतली भने पखेटामा सेता धब्बा भएका ध्वाँसे खालका हुन्छन् । कुनै वयस्क पुतली निलो रङ्गका पनि हुन्छन् । पूर्ण विकसित लाभको शरीरमा रङ्गी विरङ्गी धसाहरू हुन्छन् र यिनले समय समयमा रङ्ग बदली रहन्छन् ।	कोसामा प्वालहरू देखिन्छन् । लाभले आधा शरीर कोशा भित्र पसाएर खाएको प्रष्ट देख्न सकिन्छ ।	<ul style="list-style-type: none"> • कीरा यौनजन्य आकर्षण पदार्थ “हेलीत्यूर”को प्रयोग गरेर भाले पुतलीलाई समाल्न सकिन्छ । धेरै संख्यामा भाले पुतली देखिएमा अन्य व्यवस्थापन विधि अपनाउन सकिन्छ । • मसिना लाभ देखिनासाथ व्यासीलस थ्रीन्जेन्सिस भेराइटी कुसंटाकीको पानीमा मिसिने धूलो १ ग्राम प्रति लीटर पानीका दरले मिसाएर वेलुकीपख छर्ने । • न्यूक्लियर पोलिहेड्रोसीस भाइरस हेली (एन.पी.भी.) को १०० एल. ई. को १ मी.ली. वा २०० एल. ई. को ०.५ मी.ली. प्रति लीटर पानीमा मिसाएर बनाएको भोल वेलुकीपख छर्ने । छर्दा २-३ थोपा निर मिसाई दिएमा प्रभावकारी हुन्छ । • निममा आधारित कीटनाशक विषादीहरू जस्तै मार्गोसोम ०.१ ई.सी. वा मल्टिनम ०.०३ ई.सी. ५ मी.ली. प्रति लीटर पानीका दरले बनाएको भोल छर्ने । • Emamectin benzoate 5% SG (King star, N- star) ०.५ मी.ली. प्रति लीटर पानीमा वा Indoxacarb 15.8% EC (Avaunt) ०.७५ मी.ली. प्रति लीटर पानीका दरले बनाएको भोल छर्ने । • अरु विषादी गोलभेंडाको गवारोमा जस्तै प्रयोग गर्न सकिन्छ ।
३. लाही /पात खन्ने कीरा (Aphid/ leafminer)	लाही सानो कीरा जस्ले विरुवाको रस चुसेर खान्छ र पात खन्ने कीराको लाभले विरुवामा नागवेली आकारको सुरंग बनाएर पातको भित्र बसी हरियो भाग खान्छ।	बोट रोगाउने, वहन नसक्ने, पहेलो हुने हुन्छ ।	<ul style="list-style-type: none"> • गोलभेंडामा बताए जस्तै गर्ने

मुसुरो बालीका रोगहरू

रोगको नाम	लक्षण	व्यवस्थापन विधि
१. ओइलाउने रोग (Wilt)	वेर्ना अवस्थामा बोट एक्कासी ओइलाउन थाल्दछ र पात सुक्दै जान्छ । फूल फुल्ने वेलामा पनि बोटको टुप्पो ओइलाउदै जान्छ । पात पहेँल्लिदै जान्छ र पूरै बोट ओइलाएर मर्दछ ।	<ul style="list-style-type: none"> • रोग नलाग्ने वा कम लाग्ने जातहरू सिमल, शिखर, खजुरा-१, खजुरा-२ लगाउने । • दुई वर्षको घुम्ती बाली अपनाउने ।

२. जरा कुहने रोग (Root rot)	बोटको तल्लो पातहरू पर्हेल्लै माथितिरका पातहरू पर्हेलिन थाल्दन् । रोग लागेको बोटको मुख्य जराहरू र सहायक जराहरू कुहिएका हुन्छन् ।	<ul style="list-style-type: none"> रोग ग्रस्त क्षेत्रमा ३-४ वर्षसम्म मुसुरो नलगाउने । घुम्ती वाली प्रणाली अपनाउने ।
३. डडुवा रोग (Blight)	पातको टुप्पाहरू खाद्य तत्वको कमिबाट भए जस्तो रङ्ग बदलिई सुक्दै जान्छ । माथिल्ला हाँगाहरू पहेला भई सुक्दछन् ।	<ul style="list-style-type: none"> रोग देखा पर्ने बित्तिकै म्यान्कोजेब ७५% डब्लु.पी. (डाइथेम एम. ४५ , Indofil M 45, Surya M 45)) नामक विषादी २-३ ग्राम प्रति लीटर पानीमा मिसाई ७ दिनको फरकमा २-३ पटक छर्ने ।

चनाबालीका रोगहरू

रोगको नाम	लक्षण	व्यवस्थापन विधि
१. खैरे रोग (Botrytis grey mold)	पातका टुप्पाहरू रङ्ग बिहिन भएर सुकेर जान्छन् । फूल कुहेर कोसा नलाग्नु नै रोगको प्रमुख लक्षण हो । जीवाणुका लागि वातावरण सुहाउँदो भएमा बोटको सबै भागमा फूसो वा काला खैरा थोप्लाहरू देखा पर्दछन् ।	<ul style="list-style-type: none"> चनाको बोट ठाडो हुने जात पातलो हुने गरी लगाउने । कावैन्डाजिम ५०% डब्लु.पी. (वेभिष्टिन) १ ग्राम प्रति लीटर पानीमा मिसाई फूल फुल्ने बेलामा छर्ने ।
२. फेद कुहिन रोग (Foot rot)	रोगी बेर्ना वा बोटहरू पहेला हुन्छन् तर पातहरू ओइलाएका हुँदैनन् । माटोको सतह र तलतिर बोट कुहिएको हुन्छ र सेतो दुसीले ढाकेको हुन्छ ।	<ul style="list-style-type: none"> घुम्ती वाली प्रणाली अपनाउने । कावैन्डाजिम ५०% डब्लु.पी. (वेभिष्टिन) ३ ग्राम प्रति किलो बीउको दरले उपचार गरेर रोप्ने ।
३. कालो जरा कुहने (Root rot)	यो रोग लागे पछि बोट पर्हेलिनन्छन् र ओइलाउँछ । मसिनो जराहरू कुहेर भर्दछन् र बाँकी भएका जरा कालो हुन्छन् ।	<ul style="list-style-type: none"> घुम्ती वाली लगाउने ।

रहर बालीमा लाग्ने रोगहरू

रोगको नाम	लक्षण	व्यवस्थापन विधि
१. ओइलाउने (Wilt)	बोटको फेदबाट टुप्पोतिर प्याजी रङ्गको धब्बा फैलदै जान्छ । यो रोगमा पुरै बोट नओइलाई कुनै कुनै हाँगा मात्र ओइलाउन सक्छ । खास गरेर फूल फुल्ने र कोसा लाग्ने बेलामा ओइलाउने रोग देखा पर्दछ ।	<ul style="list-style-type: none"> रोग नलाग्ने जात जस्तै रामपुर रहर लगाउने । रोग मुक्त खेतबाट बीउ छान्ने । रहर र अन्न बाली मिश्रित खेती गर्ने ।
२. बाँझोपन (Sterility mosaic)	खेतबारीमा ठाउँ ठाउँमा होचा, फूलका हाँगाहरू गुचुमुचु भई फूल फुलेको हुन्छ । उक्त हाँगाहरू फिक्का हरियो कोसा नलागेका बोटहरू टाढैबाट सजिलैसँग देखिन्छन् । पातहरू फिक्का हरियो र गाढा हरियोको मिश्रण भई छिबिरे पनि हुन सक्छ ।	<ul style="list-style-type: none"> रोग कम लाग्ने जातहरू जस्तै बागेश्वरी, रामपुर रहर लगाउने रोगको श्रोतको रूपमा रहेको बहुवर्षीय रहर र हाँगा काटिएका रहरका बोटहरू नाश गर्ने रोग सार्ने सुलसुलेको संख्या घटाउन घुम्ती वाली लगाउने ।

१६.१.३ आलु बालीका हानिकारक कीराहरू

कीरा	पहिचान	क्षतिको पहिचान	व्यवस्थापन विधि
१. फेद काट्ने लाभ्रे (Cut worm)	ध्वंस वा खैरो रङ्ग चिल्लो शरीरको ढाड तर्फ अस्पष्ट धर्साहरू र चलाई दिँदा गुडुल्किने हुन्छ ।	काटिएको बोटको फेद र आलुमा प्वाल हुन्छ ।	<ul style="list-style-type: none"> काट्नेको बिरुवाको जरा नजिक माटोमा कोट्याएर लाभ्रेहरू खोजी नष्ट गर्ने । क्लोरपाइरीफस (डसवान १०% गेडा) वा मालाथियन धूलो १ के.जी. प्रति रोपनीका दरले माटोको उपचार गर्ने ।
२. रातो कमिला (Red ant)	भाले कमीलाको शारीरिक बनोटमा अरिगालको जस्तो हुन्छ र पारदर्शक पखेटाहरूका नशाहरू काला खैरा देखिन्छन् । पोथी कमीला लामो बनावटको हुन्छ र यसका पखेटाहरू हुँदैनन् ।	आलुमा माटो सहितका मसिना वा ठूला छिद्रहरू हुन्छन् ।	<ul style="list-style-type: none"> आलु रोप्नु अघि क्लोरपाइरीफस १०% गेडा वा २०% भोलले माटोको उपचार गर्ने । कीरा देखासाथ सिँचाइको व्यवस्था गर्ने । गहुँत, असुरो, खिरौ वा चिउरीको प्रयोग गर्ने
३. खुम्मे (White grub)	बोसो समानको सेतो शरीर, टाउको खैरो-रातो, ठूल-ठूला ३ जोर खुट्टा भएको र छुदा खुम्चिने हुन्छ ।	माटोमुनि चपाईएका डाँठ देखिन्छन् ।	<ul style="list-style-type: none"> खपटे माउलाई बिजुली वस्तीको पासोमा आकर्षण गरी मार्ने । १ के.जी. प्रति रोपनीका दरले दानामा उत्पादित हरियो दुसी (<i>Metarhizium anisopliae</i>) आलु रोप्ने समयमा लाईनमा छर्ने । काँचो गोबर मल प्रयोग नगर्ने । रातो कमिलालाई जस्तै विषादी छर्ने ।
४. थोप्ने खपटे (Epilachna beetle)	वयस्क खपटे, गोलाकार, खैरो र माथिल्लो पखेटाहरूमा १२ वा २८ वटा थोप्ला भएको । लाभ्रे, बाङ्गाटिङ्गा काँडा र पहेलो शरीर भएको हुन्छ ।	पातको हरियो भागहरू कोत्रेको र आँखी परेका पातहरू देखिन्छन् ।	<ul style="list-style-type: none"> डेल्टामेथिन २८ ई.सी. १ मी.ली प्रति लीटर पानीमा वा मालाथियन ५० ई.सी. १ मी.ली. प्रति लीटर पानीमा मिसाइ छर्ने
५. कागे खपटे	निलो, कालो शरीर र टाउको खैरो रातो हुन्छ ।	बोटभरी बसी पातहरू खाएपछि बोट नासिन्छ ।	थोप्ने खपटेको जस्तै ।
६. आलुको पुतली (Potato tuber moth)	लाभ्रेको रङ्ग हलुको गुलाफी, टाउको गाढा खैरो र छुदा असाध्य चलमलाउने हुन्छन् । वयस्क पुतली खैरो र सानो हुन्छ ।	पातमा हरियो, सेतो धब्बा, खैरो-डढेको धब्बा, डाँठ र आलुमा सुरुङ्गहरू देखिने र आलुका आँख्लाबाट खैरो पदार्थ निस्कन्छ ।	<ul style="list-style-type: none"> लक्षण देखिएका पात चुडेर नष्ट गरिदिने । बत्तको पासो प्रयोग गर्ने । गहिरोमा आलु रोप्ने र उकेरा राम्रोसँग दिने । सिँचाइको राम्रो व्यवस्था गर्ने । कीरा भएको शंका लागेका बीउ आलु मालाथियन ५० ई.सी. १ मी.ली. प्रति लीटर वा ट्रायजोफोस ४० ई.सी. १.५ मी.ली. प्रति लीटर पानीमा भोल बनाइ ५-१० मिनेट डुबाएर छहारिमा सुकाएर भण्डार गर्ने । पि.टि.एम लुरको प्रयोग गर्ने । बि.टि. जैविक विषादी को प्रयोग गर्ने । नयाँ आलुलाई पुरानो कीरा लागेको आलुसँग नमिसाउने । छहारिमा सुकाईएका तीतेपाती वा ठूला पाते वेथे, पुदिना वा हात्तीसिस्नुका पात टुक्रापारी सञ्चित आलुमाथि तह मिलाई राख्ने ।
७. लाही कीरा / लिफमाइनर (Aphid)/ Leaf minor	कमलो, हरियो वा पहेलो, हरियो शरीर र पखेटा भएको वा नभएको हुन्छ ।	लाहीको माउ र बच्चा दुवैले कलिला पातहरूको तल्लो सतहमा बसेर रस चुस्छ । यसले गर्दा बोट ख्याउटे हुन्छ । पात पहेलो र गुजुमुजु परेको हुन्छ ।	<ul style="list-style-type: none"> यसको प्रकृतिक शत्रु लेडीबर्ड बिलको प्रयोग गर्ने । रोपेको एक महिनापछि लाही देखिएमा डायमेटोएट ३० ई.सी. को १ मी.ली./लीटर पानीमा मिसाइ छर्ने । पहेलो पासो (Yellow trap) को प्रयोग गर्ने । गोलभेंडामा जस्तै गर्ने

आलु बालीका रोगहरू

रोगको नाम	लक्षण	व्यवस्थापन विधिहरू
१. डडुवा रोग (Leaf blight)	पातको टुप्पा वा किनारमा सानो खैरो भिजेको जस्तो दाग देखापर्दछ । जुन चाँडै बढ्छ र दागको पछाडि हेर्दा सेतो भुवा जस्तो हुँसी देखिन्छ । यो रोग डाँठ र दानामा पनि लाग्दछ पछि पूरै बोट सुकेर डढेको जस्तो देखिन्छ ।	<ul style="list-style-type: none"> रोग देखिने बित्तिकै म्यान्कोजेब ७५% डब्लूपी. (डाईथेन एम-४५, ७५%) को २.३ ग्राम प्रति लीटर पानीको दरले ७ दिनको फरकमा ३ देखि ४ पटक छर्ने । रोग धेरै बढेमा मेटाल्याक्सिल ८% म्यान्कोजेब ६४% डब्लूपी. (रिजेमिल ७२% डब्लूपी. वा क्रिनोक्सील गोल्ड ७२% डब्लूपी.) १.५ ग्राम प्रति लीटर पानीमा राखी छर्ने । अरु विषादी गोलभेंडाको डडुवामा जस्तै गर्ने रोग कम लाग्ने वा रोग अबरोधक जातहरू लगाउने । खेतबारी सरसफाई गर्ने, नाभो हटाउने, स्वस्थ बीउ प्रयोग गरी आलु खेती गर्ने ।
२. ऐजेरु (Wart disease)	आलुको दानाको आँखाहरूमा स साना सेता खटिराहरू जस्ता लक्षण देखिन्छन् । जुन पछि विस्तारै बढेर काउली जस्तो फुक्क भई पूरा दानालाई नै घेरी आलुको आकार बिग्रिन्छ । त्यस्तो आलु पछि कालो हुँदै जान्छ र कुहिन्छ ।	<ul style="list-style-type: none"> रोग लागेको खेतबाट उत्पादित बीउ नरोप्ने । रोग लागेको खेतमा आलु नरोप्ने ।
३. ओइलाउने वा खैरो पिप चक्के रोग (Brown rot)	बोट एक्कासी पानी नभएको जमिनमा उम्रे जस्तो ओइलाएर मर्न थाल्दछ । रोगी दाना काट्दा नशा बरिपरी खैरो चक्का हुने र पिप जस्तो निस्कन्छ ।	<ul style="list-style-type: none"> रोग लागेको खेतबाट उत्पादित बीउ नरोप्ने । रोग ग्रस्त क्षेत्रमा अन्न बालीसँग घुम्ती बाली लगाउनु पर्दछ । रोग लागेको बोट वा दाना जम्मा गरी जलाउनु पर्छ ।
४. दादे रोग (Common scab)	आलुको सतहमा केही उठेका अथवा खाडल परेका दादहरू देखा पर्दछन् ।	<ul style="list-style-type: none"> रोग रहित स्वस्थ आलु रोप्ने । रोग ग्रस्त क्षेत्रमा घुम्ती बाली लगाउने । आलु बढ्ने बेलामा माटोमा चिस्यान कायम राख्ने । रोगी आलु नष्ट गर्ने ।

१६.१.४ तरकारी बालीका रोग र कीराहरू

फूलकोवी समूह (फूलकोवी, बन्दाकोवी, ब्रोकाउली, मुला, रायो, सलगम, म्याँठकोवी आदि) का बालीलाई क्षति पुऱ्याउने प्रमुख कीराहरू

कीराको नाम	पहिचान	क्षतिको पहिचान	व्यवस्थापन विधि
१. बन्दाको पुतली (Cabbage butterfly)	वयस्क पुतलीको पखेटाको रङ्ग सेतो र अधिल्ला पखेटाको करीब अग्र भागमा काला धब्बाहरू हुन्छन् । कुनै पुतलीका लाभेहरूको शरीरमा पहेँला धर्साहरू हुन्छन् भने कुनै पुतलीका लाभाहरू हरिया हुन्छन् ।	पातमा प्वालै प्वाल भेटिन्छन् । प्रकोप बढी भएको खण्डमा सम्पूर्ण पातहरू खाईदिन्छन् ।	<ul style="list-style-type: none"> कीराका पहेँला फूल र लाभेहरूलाई जम्मा गरी नष्ट गर्ने । पुतलीहरूलाई हाते जालीले पक्रेर नष्ट गर्ने । कीराको प्रकोप बढी भएमा डाइक्लोरभस ७६ ई.सी.) (नुभान) १ मी.ली अथवा मालाथायन ५०% ई.सी. २ मी.ली प्रति लीटर पानीमा बनाएको भोल छर्ने ।
२. डटबुट्टे पुतली (Diamond Back Moth)	वयस्क पुतली खैरो रङ्गको हुन्छ । पखेटाको भित्री किनारामा सेतो त्रिकोणाकार तीनवटा चिन्हहरू हुन्छन् । पुतली बसेको बेला उक्त चिन्हहरू मिलेर ईटको आकार बन्दछ । ग्राम	पातको हरियो भाग खाई दिनाले पातहरू हरियो भिर्ली जस्तो बन्दछन् । प्रकोप बढी भएमा विरुवाको सम्पूर्ण पातहरू नष्ट भई बढ्न सक्दैनन् ।	<ul style="list-style-type: none"> तरकारी लिईसकेपछि बाँकी रहेका बोट र पातलाई नष्ट गर्ने । फूलकोवी समूहका बाली र गोलभेंडा सँगै लगाउने । प्राकृतिक शत्रुहरू जस्तै कोटेसिया प्लुटेली, एपान्टेलिस प्लुटेली, कमिला, माकुरा, चरा आदिको संरक्षण गर्ने प्लुटेलि/DBM ल्यूरोको प्रयोग गर्ने । BtK. को प्रयोग गर्ने । Azadirachtin 0.03% EC (Multineem, Nimbecidine) ५ मी.ली प्रति लीटर पानीमा Beauveria bassiana EC (Myc-Jaal) २-५ मी.ली प्रति लीटर पानीमा का दरले साफ पख छर्ने Emamectin benzoate 5% SG (King star, N- star) ०.५ ग्राम प्रति लीटर पानीमा वा Chlorantraniprole 18.5 SC (Coragen, Allcora) १ मी.ली प्रति १० लीटर पानीमा वा Cypermethrin 10% EC २ मी.ली वा Fenvalerate 20% EC ०.५ मी.ली वा Fipronil 5% SC (Refree, Regent) २ मी.ली प्रति लीटर पानीमा Indoxacarb 14.5% SC (Avaunt) ०.५ मी.ली प्रति लीटर पानीमा वा

३. सूतको पात खाने लार्वा (Tobacco caterpillar)	वयस्क पुतली खैरो रङ्गको हुन्छ र यसका पखेटामा बाङ्गा टिङ्गा धर्साहरू हुन्छन् लार्वाहरू प्रायः गरी हरियो खैरो रङ्गका हुन्छन् ।	शुरुको आक्रमणमा पातहरूमा प्वालै प्वाल देखिन्छन् । प्रकोप बढी हुँदा सम्पूर्ण पात खाई विरुवा पात विहीन बन्दछ ।	<ul style="list-style-type: none"> ● Novaluron 10% EC (Rimon, Pedestal) १ मी.ली प्रति लीटर पानीमा भोल छर्ने । ● फुल र लार्वाहरू जम्मा गरी नष्ट गर्ने । ● खेतबारीमा पानी पटाउने । ● माथि इटवुट्टे पुतली विरुद्ध प्रयोग गर्न बताइएका निमजन्त्र विषादी प्रयोग गर्ने । ● अडीरलाई पासो बालीको रुपमा लगाउन सकिन्छ । ● स्पोजो ल्यूर वा स्पोजो एन.पि.भि. को प्रयोग गर्ने ● गोलभेंडामा बताए जस्तै गर्ने
४. उफ्रने खपटे (Flee beetle)	वयस्क कालो उपिया जस्तो फड्कने खपटे हुन्छ	पातहरू मसिना प्वालै प्वाल हुन्छन् ।	माथि सूतको पात खाने लार्वालाई बताईएको निमजन्त्र पदार्थ र विषादी प्रयोग गर्ने ।
५. माटो मुनी बसी क्षति गर्ने कीराहरू (खुमे, फेद काटने कीरा, रातो कमिला, कीर्थो) (Soil Insects)	खुमे : वयस्क खैरो तथा कालो हुन्छ र लार्वा हँसिया आकारको हुन्छ । फेद काटने : धर्वासे पुतली, लार्वा चिल्लो कालो रातो कमिला : जरा वरिपरी मसिना खैरा राता कीराको समूह	<ul style="list-style-type: none"> ● विरुवा ओइलाउने र मर्ने । ● विरुवा ढल्छ, विरुवा ओइलाउँछ र मर्छ । 	<ul style="list-style-type: none"> ● काँचो गोबर प्रयोग नगर्ने । ● पानी पटाउने । ● भारपातको थुप्रो राखी कीरा जम्मा हुने पासो बनाउने । ● गहुँतको भोल बनाई माटो भिजाउने । ● सालिन्दा आक्रमण हुने खेतमा, रोपाई गर्नु अगावै क्लोरपाइरीफस 10% GR (Deviban १०% G.) वा मालाथियन 5% DP (मालाथियन ५% धूलो) १ के.जी. प्रति रोपनीका दरले माटोको उपचार गर्ने वा क्लोरपाइरिफस २० ई.सी. (डसबान, Fineban, Rusban) नामक कीटनाशक विषादी १ मी.ली. प्रति लीटर पानीका दरले खेतमा छर्ने ।
६. लाही	पखेटा भएका र नभएका मसिना हरिया रङ्गका हुन्छन् । लाखौंको संख्यामा देखिन्छन् ।	<ul style="list-style-type: none"> ● विरुवा रोगाउने । ● लाहीले आक्रमण गरेको देखिने । ● अन्य कमिला हिडेको देखिने । 	<ul style="list-style-type: none"> ● सूतको भोल बनाई छर्ने । ● गाईवस्तुको मुत्र र पानी (१:४) को अनुपातमा मिसाइ २-३ दिन फरकमा पटक पटक छर्ने । ● माथि उल्लेखित निमजन्त्र विषादी छर्ने । ● गोलभेंडामा बताए जस्तै गर्ने

१६.१.५ फूलगोवी समूह बालीका रोगहरू

रोगको नाम	लक्षण	व्यवस्थापन विधि
१. अल्टरनेरिया थोप्ले (Altenaria Leaf Spot)	खैरो वा कालो स-साना गोलाकार थोप्लाहरू पहिले पातमा देखा पर्दछन् । ती थोप्लामा पछि चक्का विकास हुन्छ । त्यस्ता थोप्लाहरू डाँठ र कोसामा समेत देखा पर्छन् ।	<ul style="list-style-type: none"> • रोगी पात र अन्य भारपात बटुलेर जलाउने । • स्वस्थ बीउ प्रयोग गर्ने । • Mancozeb 75 %WP (डाईथेन एम-४५, Anu M-45) ढसीनाशक विषादी ३ ग्राम प्रति किलो बीउका दरले बीउ उपचार गर्ने । • Mancozeb 75 %WP (डाईथेन एम-४५, Anu M-45) वा Copper oxychloride 50%WP (Blitox, Curex) ढसीनाशक विषादी २-३ ग्राम प्रति लिटर छर्ने
२. डाँठ कुहिने रोग (Sclerotinia Rot)	माटोको सतहभित्रको काउलीको डाँठ कुहन्छ र सेतो दूसी उमेको देखिन्छ वा फूल फुलेको बेलामा बोट ओइलाउँछ । बोटको डुकुको रङ्ग सेतो फुसो हुनुका साथै डाँठभित्र काला गिर्खाहरू देखिन्छन् ।	<ul style="list-style-type: none"> • रोग मुक्त क्षेत्रको बीउ प्रयोग गर्ने । • रोगी बोटहरूको डाँठ बटुलेर जलाउने । • तीनहप्तादेखि एक महिनासम्म रोग ग्रस्त खेतमा बाली लगाउनु अगाडि पानी जमाउने । • धानसँग घुम्ती बाली लगाउने । • जमिन तयार गर्दा गहिरो खनजोत गर्ने ।
३. नसा कालो भई कुहिने (Black rot)	पातको छेउबाट लक्षण शुरु भई अंग्रेजी भी (v) आकारको पहिलो लक्षण देखा पर्दछ र पछि नसाहरू कालो भै डाँठसम्म पुगी बोट कुहन्छ ।	<ul style="list-style-type: none"> • रोग नलागेको क्षेत्रको स्वस्थ बीउ मात्र प्रयोग गर्ने । • रोगी बोट बिरुवा हटाई नष्ट गर्ने । • क्रुसिफेरी परिवार बाहेक अन्य बालीसँग घुम्ती बाली लगाउने ।
४. डाउनी मिल्ड्यू (Downy mildew)	पातमा स-साना प्याजी रङ्गका थोप्लाहरू देखिई तल्लो सतहमा सेतो दूसी उमेको देखिन्छ रोग ज्यादा व्याडमा लाग्ने भएतापनि अनुकूल वातावरणमा काउली समेत कालो भई सुक्दछ । त्यस्तो फूलको डाँठहरू समेत कालो हुन्छ ।	<ul style="list-style-type: none"> • बीउलाई कार्वेन्डाजिम 50%WP (डेरोसाल) ले उपचार गरेर मात्र व्याड राख्ने • व्याड राख्दा धेरै बाक्लो नराख्ने । • रोगी पातहरू र भारहरू बटुलेर नास गर्ने । • धेरै रोग लागेको खेतमा घुम्ती बाली लगाउने । • Mancozeb 75 %WP (डाईथेन एम-४५, Anu M-45) वा Copper oxychloride 50%WP (Blitox, Curex) ढसीनाशक विषादी २-३ ग्राम प्रति लिटर छर्ने
५. टर्निप मोज्याक भाइरस (Turnip mosaic)	पातमा गाढा हरियो र हल्का हरियो रङ्गको छिरिविरे लक्षण देखा परे गाढा हरियो भागहरू माथि उठेका देखिन्छन् ।	<ul style="list-style-type: none"> • रोगी बोट देखा पर्नासाथ उखेली जलाउने । • रोग सार्ने लाही कीरा नष्ट गर्ने । • रातो जातको रायोमा यो रोग कम लाग्दछ ।

६. क्लब रुट (गदा जस्तो जरा हुने) (Club Root)	<ul style="list-style-type: none"> विरुवाको वृद्धि रोकिन्छ, पहेलिन्छ, बढ्न सक्दैन । यस्ता विरुवा उखेलेर हेरेमा जरा गदा जस्तो डल्लो परेको आकार देखिन्छ । जरा बाक्लो, मोटो र ठूलो हुनाले जराको तलको भाग अत्यधिक ठूलो हुन जान्छ । तर फेद जरा (जमिन माथिको भाग) सामान्य हुने हुनाले जरा गदा जस्तो देखिन्छ । यसरी वृद्धि भएका जराहरू कुहिएर काला भएर जान्छन् । 	<ul style="list-style-type: none"> घुम्ती बाली लगाउने (३-४ वर्षमा मात्रै फूल कोवी वर्गका तरकारी लगाउने) रोगी बोट जलाई दिने वा गाडी दिने । बेनोमाइल 50% WP (Benofit) विषादी ०.५ एम.एल. को दरले प्रति लिटर पानीमा मिसाई माटो भिज्ने गरी छर्ने । यो रोग कम पि.एच. भएको (अम्लिय) माटोमा धेरै छिटो फैलने भएकोले चून प्रयोग गरी माटोको पि.एच.७.२ भन्दा बढी बनाउने जीवाणु रहित नर्सरीमा बेर्ना हुर्काउने । रोग लागेको ठाउँको बेर्ना अन्य ठाउँमा लैजाने रोक लगाउने । Flusulphamide 0.3 %WP (नेभिजिन) १०-१५ केजी/रोपनी वा ३ ग्राम प्रति बोट । नर्सरी व्याडमा ३ केजी प्रति १० घन मीटर ।
--	---	---

भन्दा, फर्सी काँक्रो, लौका, घिरौला, करेला, चट्टेल, आदि बालीमा लाग्ने कीराहरू

बाली	कीराहरू	कीटनाशक विषादीहरू	व्यवस्थापन विधि	
			मात्रा	कहिले हाल्ने
टमाटर	फलमा लाग्ने गवारो	<ul style="list-style-type: none"> Azadirachtin 0.03% EC (Multineem, Nimbecidine) जैविक विषादी Heli NPV (Heli-cide) 100LE जैविक विषादी BTK Novaluron 10% EC (Rimon) Lambda cyhalothrin 5% EC (Cilva plus, Karate) 	<ul style="list-style-type: none"> ५ मी.ली.प्रति लीटर पानीमा १ मी.ली.प्रति लीटर पानीमा १-३ मी.ली.प्रति लीटर पानीमा १ मी.ली.प्रति लीटर पानीमा ०.५ -१ मी.ली.प्रति लीटर पानीमा 	फुल पारेको देखासाथ
		<ul style="list-style-type: none"> हेल ल्यूर पासो को प्रयोग गर्ने, परजीवी कीरा ट्राइक्रोग्रामा १ लाख प्रति हेक्टरका दरले छोड्ने । 	•	फुल पारेको देखासाथ राख्ने
	सूर्तिको पात खाने लार्भा	<ul style="list-style-type: none"> Azadirachtin 0.03% EC (Multineem, Nimbecidine) जैविक विषादी Spodo-NPV 100LE जैविक विषादी BTK Novaluron 10% EC (Rimon) Lambda cyhalothrin 5% EC (Cilva plus, Karate) 	<ul style="list-style-type: none"> ५ मी.ली.प्रति लीटर पानीमा १ मी.ली.प्रति लीटर पानीमा १-३ मी.ली.प्रति लीटर पानीमा १ मी.ली.प्रति लीटर पानीमा ०.५ -१ मी.ली.प्रति लीटर पानीमा 	फुल पारेको देखासाथ
		<ul style="list-style-type: none"> स्योडो ल्यूर पासो को प्रयोग गर्ने परजीवी कीरा ट्राइक्रोग्रामा १ लाख प्रति हेक्टरका दरले छोड्ने । 	•	
	सेतो भिंगा/ लाही/ लिफ माइनर	<ul style="list-style-type: none"> जैविक विषादी Verticillium lecanii 1.15 WP (Mealkil, Vertigine) Azadirachtin 0.03% EC (Multineem, Nimbecidine) Imidacloprid 17.8 SL (Admire, Atom, Chemida) Acetamiprid 20% SP (Ekka, Magik, Manik) Thiamethoxam 25%WG (Areva, Arrow, Renova) 	<ul style="list-style-type: none"> ५ ग्राम.प्रति लीटर पानीमा ५ ग्राम.प्रति लीटर पानीमा १ मी.ली.प्रति ५ लीटर पानीमा १ ग्राम. प्रति १० लीटर पानीमा २ग्राम प्रति ५ लीटर पानीमा 	

		<ul style="list-style-type: none"> Dichlorvos 76% EC (Revan, Suchlor, Muvan) 	<ul style="list-style-type: none"> १ मी.ली.प्रति लीटर पानीमा 	
		पहेलो टासिने पासो प्रयोग गर्ने	<ul style="list-style-type: none"> 	
भन्टा	१) भन्टाको गवारो २) थोप्ले खपट	<ul style="list-style-type: none"> Azadirachtin 0.03%EC (Multineem, Nimbecidine) Emamectin benzoate 5% SG (King star, N- star) Cypermethrin 25% EC (Nagcyper, Cyperhit, All super) Lamdacyhalothrin 5% EC (Bravo, Karate, Avon) Fenvalerate 20% EC (Fenval, Nagfen, Devifen) 	<ul style="list-style-type: none"> ५ मी.ली.प्रति लीटर पानीमा ०.५ ग्राम प्रति लीटर पानीमा ०.५मी.ली.प्रति लीटर पानीमा ०.५ -०.७५ मी.ली.प्रति लीटर पानीमा ०.७५ मी.ली.प्रति लीटर पानीमा 	विरुवा हुर्कि सके पछि छर्ने र कीरा लागे पछि पनि छर्ने
	अन्य उपाय: फुल, लाभ्रे तथा वयस्क अवस्थाका कीराहरू बटुली नष्ट गर्ने । वयस्क खपटे बटुली नष्ट गर्ने । भन्टाको गवारोको पुतली Leucinodes फेरोमेन ट्रापको प्रयोग गरी संकलन गर्ने र नष्ट गर्ने । जुनमा भन्टा रोपाइ गर्ने,गवारो लागेको मुना र फल लाई नष्ट गर्ने			
काँक्रो, फर्सी, लौका, धिरौला, करेला, चट्रेल	१) फर्सीको रातो खपटे	<ul style="list-style-type: none"> मालाथियन ५०% इ.सी. (मालाथियन रिमेडी, Cythion, Suryathion) निममा आधारित कीटनाशक विषादी छर्ने । 	२ मी.ली. प्रति लीटर पानीमा	अन्य उपाय: कृहेर भरेको फललाई बटुली गहिरो खाडलमा हाली पुरी दिने
	२) फर्सीको फल कुहाउने औसा	<ul style="list-style-type: none"> मालाथियन ५०% इ.सी. (मालाथियन रिमेडी, Cythion, Suryathion) 	२ मी.ली प्रति लीटर पानीमा	औसाको माउ भिंगा यता उता उडेको देखा साथ
	अन्य उपाय : <ul style="list-style-type: none"> क्युलियर फेरोमोन पासोको प्रयोग गर्ने, औसा लागि कृहिएर भरेका फललाई बटुली गहिरो खाडलमा हाली पुरी दिने । वेक्ट्रोसेरा कम्पोजिटी ल्यूरको प्रयोग गर्ने 			
	३) थोप्ले खपटे	भन्टामा जस्तै	भन्टामा जस्तै	कीरा लागेपछि
	४) लाही	बन्दा काउलीमा जस्तै	बन्दा काउलीमा जस्तै	बाली टिप्ने बेला नभएमा

काँक्रो फर्सी जातका बालीमा लाग्ने रोगहरू

रोगको नाम	लक्षणहरू	व्यवस्थापनका विधि
१. पाउडरी मिल्ड्यू (Powdery Mildew)	पातमा सेतो खरानी छरेको जस्तो लक्षण देखा पर्दछ र ज्यादा प्रकोप भएमा डाँठमा समेत सो लक्षण देखापरी पातहरू सुक्न थाल्दछन् ।	<ul style="list-style-type: none"> खेतबारी सफा राख्न रोग लागेको पातहरू र भारहरू नष्ट गर्ने । दुई भाग चून र एक भाग गन्धकको धूलो मिसाएर मलमलको कपडामा पोको पारेर राम्ररी छर्ने । अथवा Dinocap 48% EC (क्याराथेन) 0.5-1 मी.ली प्रतिलीटर पानीमा मिसाएर पातहरू राम्ररी भिज्ने गरी छर्कने । अथवा Carbendazim 50% WP (Bavistin, Dhanustin, Derosal) १ ग्राम प्रति लीटर पानी अथवा Sulphur 80% WP (Sulfex, Sulphur, Sulphil) २.५ ग्राम प्रति लीटर पानीमा अथवा थायोयानेट मिथाइल ७०% डब्लुपी (Control, Hexastop, Kingsin-M) १.५ ग्राम प्रति लीटर पानीमा राखी छर्कने ।
२. डाउनी मिल्ड्यू (Downy Mildew)	यो रोगको प्रकोप काँक्रोमा धेरै देखा पर्दछ । पातमा हल्का खैरो रङ्गको कुनापरेका थोप्लाहरू देखापर्दछन् । पातको तल्लो सतहमा दूसी उमेको देखिन्छ । पातहरू छिट्टै सुकाई बोटलाई समेत सुकाउँदछ । फलको आकारमा विकृती देखा पर्दछ ।	<ul style="list-style-type: none"> रोगरहित क्षेत्रको स्वस्थ बीउ मात्र प्रयोग गर्ने । उपचारित बीउबाट मात्र उत्पादित बेर्ना रोप्ने । रोगी बोट र अन्य भारपातहरू उचित तरीकाले नष्ट गर्ने । Thiram 75%WS २ ग्राम प्रति किलोको दरले बीउ उपचार गर्ने । फल नलागेको अवस्थामा भए कपर अक्सिक्लोराइड ५०% WP (ब्लाइटक्स, Curex) विषादी २-३ ग्राम प्रति लीटर पानीका दरले मिसाई छर्कने । अथवा Mancozeb 75%WP (Dithane M 45, Indofil M 45, Surya M 45) २ ग्राम अथवा Carbendazim 50% WP (Bavistin, Dhanustin, Derosal) १ ग्राम प्रति लीटर पानीका दरले मिसाई छर्कने । अथवा

		<ul style="list-style-type: none"> Dimethomorph 50% WP (Kingstival, N-Bat, Real Bat) १.५ ग्राम अथवा Zineb 75% WP (All-z-78, Indofil-z- 78)) २ ग्राम प्रति लीटर पानीका दरले मिसाई छर्कने ।
३. कुकम्बर मोज्याक र स्व्वास मोज्याक भाइरस (Mosaic Virus)	पातमा हरियो र फिका पहेँलो छिरिविरे लक्षण देखापरी बोट बढ्न सक्दैन । प्रकोप धेरै भएमा बोटका टुप्पाहरूमा गुज्मजिएको लक्षण देखा पर्दछ ।	<ul style="list-style-type: none"> रोगी बोट देखा पर्ना साथ उखेलेर नाश गर्ने । स्वस्थ बीउ रोप्ने । रोग सार्ने खपटे कीरा र लाही कीराको नियन्त्रण गर्ने ।

गोलभेंडा, भण्टा र खुर्सानी वर्गका बालीमा लाग्ने रोगहरू

रोगको नाम	लक्षणहरू	व्यवस्थापनका विधि
१. डुबुवा रोग (Blight)	पातमा डडेको जस्तो लक्षण देखिन्छ । शुरुमा पानीले भिजेको जस्तो हल्का खैरो हुन्छ, र गाढा खैरो वा कालो रङ्गमा परिणत हुन्छ । अनुकूल वातावरणमा त्यस्ता थोप्लाहरूको वृद्धि भई बोटलाई डढाइ दिन्छ । ओसिलो अवस्थामा पातको तल्लो सतहमा सेतो दूसी देखिन्छ, र फलमा खैरा कालो दागहरू देखा पर्दछन् ।	<ul style="list-style-type: none"> रोग लागेको बोट, पुराना बोटहरू र भार पात बटुली जलाउने र खेतवारी सफा सुगंध राख्ने । रोग शुरु हुने बेलादेखि कपर अक्सिक्लोराइड (ब्लाइटक्स ५०% WP) १.५ ग्राम र मेन्कोजेव ७५% WP (डाइथेन एम-४५) विषादी १.५ ग्राम मिलाई जम्मा ३ ग्राम प्रतिलीटर पानीमा मिसाएर ७-१० दिनको फरकमा ३-४ पटक बोट राम्ररी भिजिने गरी छर्कने । अथवा Chlorothalonil 75% WP (Diffence, Kaavach, Protector) १.५ ग्राम अथवा Propineb 70% WP (Antracol, Antragold, Ki Antra) ३ ग्राम प्रतिलीटर पानीमा मिसाएर छर्कने । Dimethomorph 50% WP (Kingstival, N-Bat, Real Bat) १.५ ग्राम वा Fenamidon 10% +Mancozeb 50% WG (Ki Ten, Sectin) ३ ग्राम प्रतिलीटर पानीमा मिसाएर छर्कने । Cymoxanil 8% +Mancozeb 64% WP (Kingmill 72, Moximate) २ ग्राम वा Metalaxyl 8% + Mancozeb 64% WP (Ridomyl, Kingmill MZ, Krinoxyl gold) २ ग्राम प्रतिलीटर पानीमा मिसाएर छर्कने ।
२. टोमाटो मोज्याक भाइरस (Mosaic Virus)	साधारण पातको हरियोपन भन्दा बेग्लै हरिया र हल्का हरिया भागहरूमा छिरिविरे लक्षण देखापर्दछ । त्यस्ता पातहरूमा खाल्डा खुल्डी परेको समेत देखिन सक्छ । बोटवेर्नाको वृद्धि राम्रोसँग हुँदैन र फल कम लाग्छ ।	<ul style="list-style-type: none"> स्वस्थ बोटमा फलेका फलबाट मात्र बीउ छान्ने । रोगी बोट हटाई नष्ट गर्ने । रोगी बोट छोएर हात राम्ररी नधोई स्वस्थ बोटलाई नछुने ।
३. लीफ कर्ल भाइरस (पात घुमिने रोग) (Leaf Curl Virus)	यो रोग खुर्सानी र गोलभेंडाको लागि महत्वपूर्ण छ । रोग लागेको बोटका पातहरू घुमिएर माथितिर फर्कन्छ र पातहरू फिका पहेँलो र साना साना हुन्छन् । खुर्सानीमा पातहरू ङुंगाको आकारमा घुमिन सक्छ । त्यस्तो रोग लागेको बोटहरूमा कम फुल्ने वा फलै नलाग्ने पनि हुन सक्छ । यसबाहेक पातहरूमा गुज्मजिएको लक्षण पनि देखा पर्दछन् ।	<ul style="list-style-type: none"> रोग लागेको बोट देखा पर्नासाथ उखेलेर नष्टगर्ने यो रोग सेतो भिँगाबाट सार्ने हुनाले डाईमिथोएट (रोगर ३०% इ.सी.) कीटनाशक विषादी १ मी.ली. प्रति लीटर पानीका दरले प्रयोग गरी त्यसलाई नियन्त्रण गर्ने ।
४. डुबुवा (Phomopsis Blight)	वेर्नामा डाँठ कुहिएको लक्षण देखा पर्छ भने पातमा गोलो खैरा थोप्लाहरू देखिइ बीच भागमा केही फिक्कापन देखिन्छ । मसिना काला काला पिनको टाउको जस्ता दागहरू हुन्छन् । त्यस्तै फलमा चक्का परेको ठूलठूला थोप्लाहरूको विकास भई कालो मसिना गिर्खाहरू देखिइ फललाई कुहाइ दिन्छ ।	<ul style="list-style-type: none"> स्वस्थ बीउमात्र प्रयोग गर्ने । कार्बेन्डाजिम ५०% WP (वेभिष्टिन, Derosal, Dhanustin) २ ग्राम प्रति किलोको दरले बीउ उपचार गरेर मात्र वेर्ना राख्ने । Mancozeb 75% WP (Dithane M 45, Indofil M 45, Surya M 45) अथवा कपर अक्सिक्लोराइड ५०% WP (ब्लाइटक्स, Curex), २-३ ग्राम प्रति लीटर पानीका दरले मिसाई छर्कने । घुम्ती वाली लगाउने ।
५. ओइलाउने रोग (Wilt)	बोटहरू सर्लक्क ओइलाएको देखिन्छ । त्यस्ता बोटलाई काटेर सफा पानीमा डाँठ डुबायो भने सेतो शाकाणु निस्केर पानीमा घोलिन्छ र धमिलो बन्छ ।	<ul style="list-style-type: none"> सोलानेसी परिवारको बाहेक अन्य वाली संग घुम्ती वाली लगाउने । रोग अवरोधक जातहरू लगाउने ।
६. जरामा गाँठा पर्ने रोग (Root Knot Nematode)	बोट सानो र ख्याउटे भई बढ्न सक्दैन र पातहरू पहेँलिएर भर्न थाल्छ । त्यस्ता बोटको जरामा साना गिर्खाहरू बनेका हुन्छन् जसले गर्दा पछि बोट ओइलाउँछ ।	<ul style="list-style-type: none"> अन्न वालीसंग घुम्ती वाली अपनाउने । खेतको खनजोत गहिरोसँग गर्ने । मुख्य वालीसँग सूर्यमुखी, सयपत्री जस्ता फूलको बोटहरू रोप्ने । रोगी बोटहरू उचित तरीकाले नष्ट गर्ने ।
७. कोत्रे रोग (Anthracnose)	बोटको टुप्पा माथिबाट सुक्दै आउँछ । यसले गर्दा पूरै हाँगा वा बोट सुकेर मर्दछ । बोटको डाँठहरूमा काला काला स-साना गिर्खाहरू देखिन्छन् । खुर्सानीको फलमा खास गरी रातो हुने बेलामा दागहरू देखिई पछि फल कुहिन्छ । त्यस्ता दागहरूमा थुप्रै काला गिर्खाहरू बन्दछन् ।	<ul style="list-style-type: none"> रोगी बोटको फलबाट बीउ नराख्ने । क्याप्टान ५०% WP (धानुटान) विषादीले बीउ उपचार गर्ने खेतमा सफा सुगंध राख्न रोग लागेका पुराना बोटहरू र भारपातहरू बटुलेर जलाउने ।

		<ul style="list-style-type: none"> रोगको लक्षण देखा पर्नासाथ कपर अक्सीक्लोराइड ५०% WP (व्वाइटक्स) वा मेन्कोजेव ७५% WP (डाइथेन एम-४५) ३ ग्राम प्रति लीटर पानीमा मिसाएर ७-७ दिनको फरकमा ३ पटक छर्कने । अथवा Chlorothalonil 75% WP (Diffence, Kaavach, Protector) २ ग्राम अथवा Captan 50% WP (Captan, Captra) ३ ग्राम प्रति लीटर पानीमा मिसाएर छर्कने ।
--	--	---

सिमी र केराउ बालीका रोगहरू

रोगको नाम	लक्षणहरू	व्यवस्थापन विधि
१. सिन्दुरे रोग (Rust)	शुरुमा पातमा मसिना भण्डै सेता फोकाहरू देखिन्छन् र पछि ती फोकाहरू खैरो रङ्गमा परिणत भई फुटेर धूलो निस्कन्छ । कोसामा पनि यस्ता फोकाहरू देखिन सक्छन् । रोग लागेका पातहरू सुकेर बोट चाँडै मर्छ ।	<ul style="list-style-type: none"> रोगी बोटका भागहरू, ठुटाहरू अनि भारपातहरू बटुलेर जलाई खेतवारी सफा राख्ने । बीउ उत्पादन गर्ने वालीमा भए रोग देखा पर्ना साथ गन्धक र चून १:२ भागको अनुपातमा मिसाएर मलमलको कपडामा पोको पारेर छर्ने । Sulphur 80% WP (Sulfex, Sulfil) ३ ग्राम प्रति लीटर पानीमा मिसाएर छर्कने ।
२. धूले दूसी/खराने (Powdery mildew)	शुरुमा पातहरूमा फिका रङ्गमा बदलिएको भागहरू देखिन्छन् । त्यस्ता भागहरूमा सेतो धूलो छरेको जस्तो दूसी उमेको देखिई पछिबाट सबै भाग ढाकिन्छन् । त्यस्तो लक्षण जरा बाहेक सबै भागमा लाग्दछ । रोग लागेको कोसा भण्डारणमा छिटो कुहिन्छ ।	<ul style="list-style-type: none"> रोगी बोटहरू बटुलेर जलाउने र खेतवारी सफा सुग्घर राख्ने । दुई भाग चून र एक भाग गन्धकको धूलो मिसाएर मलमलको कपडामा पोको पारेर राम्ररी भिजे गरी छर्कने । अथवा Dinocap 48% EC (क्याराथेन) ०.५ -१ मी.ली प्रतिलीटर पानीमा मिसाएर पातहरू राम्ररी भिजे गरी छर्कने । अथवा Carbendazim 50% WP (Bavistin, Dhanustin, Derosal) ०.५ -१ ग्राम अथवा Sulphur 80% WP (Sulfex, Sulphur, Sulphil) २.५ ग्राम अथवा थायोयानेट मिथाइल ७०% डब्लुपी (Control, Hexastop, Kingsin-M) १.५ ग्राम प्रति लीटर पानीमा राखी छर्कने ।
३. मोज्याक भाइरस (Mosaic virus)	पात पहेँलो, गुजमुज्ज परेको र सानो हुन्छ ।	<ul style="list-style-type: none"> सम्भव भएसम्म रोग अवरोधक जात लगाउने । स्वस्थ बीउ प्रयोग गर्ने । रोगी बोट उखलेर नष्ट गर्ने ।
४. एन्थ्राकनोज (Anthracnose)	शुरुमा पातमा खैरा थोप्ला देखिन्छन्, पछि गाढा खैरो बन्छ र बीचमा कालो खाल्डो परेको देखिन्छ । यस्ता थोप्लाको चारैतिर खरानी रङ्गको हल्का खैरो देखिन्छ ।	<ul style="list-style-type: none"> क्याप्टान ५०% WP (थानुटान) बिपादीले बीउ उपचार गर्ने रोगको लक्षण देखा पर्नासाथ कपर अक्सीक्लोराइड (व्वाइटक्स- ५०% WP) वा मेन्कोजेव (डाइथेन एम-४५, ७५% WP) ३ ग्राम प्रति लीटर पानीमा मिसाएर ७-७ दिनको फरकमा ३ पटक छर्कने । अथवा Chlorothalonil 75% WP (Diffence, Kaavach, Protector) २ ग्राम अथवा Captan 50% WP (Captan, Captra) ३ ग्राम प्रति लीटर पानीमा मिसाएर छर्कने ।

१६.१.६ फलफूलका कीरा तथा रोगहरूको व्यवस्थापन

आँपका कीराहरू

कीरा	पहिचान	क्षतिको लक्षण	व्यवस्थापन विधि
१. फड्के कीरा (Hopper)	वयस्क कीरा हल्का हरियोमा खैरो मिसिएको हुन्छ र उफ्रन्छन् ।	यिनीहरूले गर्दा बिरुवामा कालो दूसी लाग्छ ।	<ul style="list-style-type: none"> Dimethoate 30% EC (Rogor, Anugor, Rogohit) १.५ मी.ली.प्रति लीटर पानीमा वा Buprofezin 25%SC (Buprolod, Devefezin) १-२ मी.ली.प्रति लीटर पानीमा वा Malathion 50% EC (मालाथियन रिमेडी, Cythion, Suryathion) १.५ मी.ली.प्रति लीटर पानीमा वा Deltamethrin 2.8% EC (Decis, Dice) ०.५ मी.ली.प्रति लीटर पानीमा वा Imidacloprid 17.8 % SL (Admire, Atom, Chemida) १ मी.ली.प्रति चार लीटर पानीमा वा Thiamethoxam 25%WG (Areva, Arrow, Renova) १ मी.ली.प्रति दश लीटर पानीमा मिसाई फल फुल्न अगाडि र फल भर्न शुरू हुँदा १-१ पटक छर्ने ।
२. आँप बीज / कोयाको घुन (Stone weevil)	वयस्क घुन मध्यम आकारको, डल्लो र गाढा खैरो रङ्गको हुन्छ । छोड दिँदा मरेको जस्तै बहाना गर्दछ ।	लाभेहरू आँपको गुदी खाँदै कोयासम्म पस्दछन् र फल खान लायक हुँदैन ।	<ul style="list-style-type: none"> बोटबाट भरेका फलहरू र कीरा लागेका फलहरूलाई नष्ट गर्ने Dimethoate 30% EC (Rogor, Anugor, Rogohit) १.५ मी.ली.प्रति लीटर पानीमा वा Malathion 50% EC (मालाथियन रिमेडी, Cythion, Suryathion) १.५ मी.ली.प्रति लीटर पानीमा मिसाई छर्ने ।
३. आँपको साइलिड	वयस्क कीरा सानो खरानी रङ्गको पखेटा भएको हुन्छ ।	यो कीराले कोपिलामा आक्रमण गर्दछ, जसको फलस्वरूप	<ul style="list-style-type: none"> कीरा लागेका हाँगाहरू काटेर नष्ट गर्ने ।

(Mango psyllid)		यसमा गाँठाहरू निस्कन्छन् ।	<ul style="list-style-type: none"> माथि फड्के कीराको जस्तै विषादी प्रयोग गर्न कीरा कम लाग्ने आँपका जातहरू लगाउने ।
-----------------	--	----------------------------	--

आँपका रोगहरू

रोगका नाम	लक्षण	व्यवस्थापन विधि
१. कोत्रे (Anthracnose)	पात, कमलो डाँठ, फूलको भुप्पा तथा फलमा कालो दागहरू देखा पर्दछन् र मुन्टाको टुप्पोबाट सुक्दै जान्छ । फलमा रोग शुरूमा लागेमा फल भदछन् ।	रोग लागेका भागहरू काँटछाँट गरी नष्ट गर्ने । वर्षा शुरु हुनु अगावै फूल फर्कनुअघि ३ देखि ४ पटकसम्म कपर अक्सीक्लोराइड (ब्राइटक्स ५०%) छर्ने ।
२. सेतो धूलै रोग (Powdery mildew)	पात, फूलको कोपिला, फूलको भुप्पो र फलमा फुस्रो सेतो धूलो देखापर्दछ । पछि ती सुकेर काला हुन्छन् ।	फूल फर्कनु अघि दुई नाशक डिनोक्पाप ४८% इ.सी. (केराथेन) १/२ ग्राम/लीटर पानीमा वा Carbendazim 50% WP (Bavistin, Dhanustin, Derosal) ०.५-१ ग्राम/लीटर पानीमा अथवा Sulphur 80% WP (Sulfex, Sulphur, Sulphil) ३ ग्राम प्रति लीटर अथवा Hexaconazole 5%EC (Avon, Comfort, Hexahit) १-२ मी.ली.प्रति लीटर पानीमा मिसाइ १ पटक पूर्ण फूल फक्सकेपछि र दश बाह्र दिनको फरकमा २-३ पटक छर्कने ।

स्याउका रोगहरू

रोग	लक्षण	व्यवस्थापन विधि
१. क्राउन गल (Crown gall)	माटोको सतह नजिक बोटको जरा र डाँठको जोर्नीबाट ऐजेरु जस्तो डल्लो पलाउने गर्दछ । डल्लो केराउको दाना जत्रोदेखि ठूलो आकारमा ६ इन्च जति डायमिटरसम्मका हुन्छन् । डल्लो शुरुमा नरम फुस्रो हुने र पछि पुरानो हुँदा कडा र कालो हुन्छ ।	<ul style="list-style-type: none"> रोग लागेको थाहा भएको क्षेत्रमा स्याउ लगायत यो रोग लाग्ने कुनै पनि फलफूलको बिरुवा नलगाउने । रोग देखा परेका बिरुवाहरू नष्ट गर्ने । बोट बिरुवामा काम गर्दा सकभर घाउ, चोट नलाग्ने गरी काम गर्ने । रोग नलागेको क्षेत्रमा मात्र नर्सरी तयार गर्ने । बिरुवा लगाइएको ठाउँमा पानी जम्न नदिने ।
२. दाद (Apple scab)	प्रायः फूलको कोपिलाका पातहरू, डाँठ तथा फलमा हल्का खैरा दागहरू बन्दछन् जुन पछि कालो मखमल जस्तो केही उठेका हुन्छन् । रोग लागेका फलहरूका आकार विग्रैका, चिरा परेका दाना दागहरूले गर्दा नराम्रो हुन्छन् ।	<ul style="list-style-type: none"> बगैचा सफा राख्ने । बोटमा पात फर्ने बेलामा युरियाको घोल बोटमा छर्कने । Mancozeb 75%WP (Dithane M 45, Indofil M 45, Surya M 45) वा क्याप्टान 50%WP (Captan, Captra) ३ ग्राम प्रति लीटर वा Chlorothalonil 75%WP (Jatayu, Kavach, Protector) २ ग्राम प्रति लीटर पानीमा घोलेर बोटमा फूलका कोपिलाहरूको भुष्पाहरू हरियो बनेका अवस्थामा, फूल फुल्नु अगाडि र फूलको पातहरू फरेपछि फलको चिचिलो अवस्थासम्म १०-११ दिनको फरकमा छर्कने ।
३. धुल्ले ढुसी/खराने (Powdery mildew)	त्यो रोगमा पात, कमलो डाँठ, फूलका कोपिलाहरू तथा फलमा रोग लाग्दछ । पात सेतो घुमिने हुन्छ । कमलो डाँठ नबढ्ने र फलमा जालो जस्तो हुन्छ ।	<ul style="list-style-type: none"> रोग लागेका डाँठहरू काँटछाँट गरी हटाउने । फूलको कोपिला बन्न थालेदेखि टुप्पोका डाँठहरू आउन्जेलसम्म कार्बेन्डाजिम (बेभिप्टिन ५०% डब्लु.पी.) १-२ ग्राम/लीटर पानीमा हाली वा केराथेन १/२ ग्राम/लीटर पानीमा हाली छर्कने । आँपको धुल्ले ढुसी जस्तै गर्ने
४. गुलावी रोग (Pink disease)	हाँगा बिर्गाका डाँठका सतहमा शुरुमा पानीले भिजेको जस्तो दाग बन्दछ । पछि फिका गुलावी रङ्गका ढुसीका रचनाहरू देखा पर्दछन् ।	<ul style="list-style-type: none"> हिउँदमा रोग लागेको भागहरू काँटछाँट गरी हटाउने । काँटछाँट पछि कपर अक्सिक्लोराइड ५०% डब्लु.पी. (व्वाइटक्स) ३ ग्राम प्रति लीटर पानीमा हाली छर्कने बोर्डोपेष्टको लेपले काटिएको सतहमा लेपिदिने ।
५. बोक्रा खुइलिने (Papery bark)	शुरुमा हाँगाहरूमा गोलो दाग देखिन्छ । उक्त दागहरूमा स-साना खटिराहरू बाहिरी बोक्राको भित्रबाट उठेका देखिन्छन् । रोगको प्रकोप बढी भयो भने उक्त दागहरू मिलेर हाँगा वा बोटलाई वरिपरि घेर्दछ । रोग लागेका बोक्राहरू कागज जस्तो भइ च्यातिएर उफिन्छन् । रोगी हाँगा सुकेर मर्दछ ।	<ul style="list-style-type: none"> धेरै रोग लागेर बोट नै सुक्न थालेमा बोटलाई नै नष्ट गर्ने हाँगामा रोग लागेको देखियो भने तुरुन्त बोर्डोपेष्ट वा अन्य ताँवायुक्त विषादीको पेष्ट बनाइ रोग लागेको भागमा लगाउने । रोग लागेको हाँगा सुकिसकेको भए काट्ने र काटेको भागमा ताँवायुक्त विषादी लगाउने ।

स्याउका कीराहरू

कीरा	पहिचान	क्षतिको लक्षण	व्यवस्थापन विधि
१. भुवादार लाही (Wolly aphids)	यो लाहीको शरीर वैजनी रङ्गको र सेतो कपास जस्तो पदार्थले ढाकिएको हुन्छ ।	यिनीहरू सयकडौं संख्यामा स्याउको हाँगा, मूल स्तम्भ र जरामा बसेर रस चुस्दछन् जसले गर्दा गाँठाहरूको विकास भै मसिना जराहरू निस्कन्छन् ।	<ul style="list-style-type: none"> जाडो याममा यो कीरा जरामा आई बस्ने हुनाले यसको निम्ति कार्बोफ्यूरान गेडा जाडो याममा फेदको वरिपरि माटो मुनि पर्ने गरी बोटको उमेर अनुसार १०-३० ग्राम प्रति बोटको हिसावले राखी सिँचाइ गरिदिने । कीरा लागेको नर्सरी बोटहरूलाई इमिलाकोलपीट ०.५ एम.एल./लीटर पानीको मिश्रणले उपचार गर्ने । खनिज तेल एटसो १० मिलि प्रति लिटर पानीमा मिसाइ छर्ने परजीवी कीरा एफिलिनस मालीको चैत वैशाखतिर प्रयोग गर्ने ।
२. गवारो (Borer)	वयस्क खपटे कीरा ठूलो र खैरो रङ्गको हुन्छ । यसका सिंगहरू लामा, पखेटा सेतोमा मसिना थोप्पाहरू मसिएको हुन्छ । लार्वा घिउ रङ्गको, टाउको ठूलो र खुट्टा नभएको हुन्छ ।	लाभ्राहरू कलिलो हाँगा छेडेर काठ खान थाल्दछ जसले गर्दा हाँगा सुकेर मर्दछन् । कीरा पसेको प्यालमा काठको धूलो देखिन्छ ।	<ul style="list-style-type: none"> जाडो याममा सुकेका हाँगाहरू र कीरा लागेका हाँगाहरूलाई काँटछाँट गरी जलाई दिने । कीरा लागेको हाँगामा दुलो पत्ता लगाई डाइक्लोरभस ७६% ई.सी (नुभान) १ मी.ली प्रति लीटर पानीको भोलमा वा Dimethoate 30% EC (Rogor, Anugor, Rogohit) १ मिलि प्रति लिटर पानीमा मिसाइ छर्ने वा मट्टितेलमा कपास चोपलेर प्याल टाली दिने ।

३. घनटाउके गवारो (Flat headed borer)	वयस्क खपटे कीरा कालो रङ्गको र थेंचो आकारको हुन्छ ।	बोक्रा भित्रपट्टि बसी डाँठमा सानो प्वाल पारी सुरुङ्ग जस्तै खनेर टाउको पसाई बोटलाई नोक्सान गर्दछ ।	<ul style="list-style-type: none"> बोटमा बोडोलेप लगाउँदा क्लोरोपाइरीफस (डर्सवान २०% ई.सी.) १-१९ भाग लेपमा मिसाई लगाई दिने । वैशाखतिर Malathion 50% EC (मालाथियन रिमेडी, Cythion, Suryathion) १.५ मिलि अथवा डेसिस आधा मी.ली प्रति लीटर पानीमा भोल बनाई छर्ने ।
४. गवारो (Short hole borer)	वयस्क खपटे कीरा सानो, कालो रङ्गको र मुख तलतिर फर्केको हुन्छ ।	यसले हाँगा भित्र सानो प्वाल बनाई बोटलाई नोक्सान गर्दछ ।	<ul style="list-style-type: none"> बोटमा बोडोलेप लगाउँदा क्लोरोपाइरीफस (डर्सवान २० ई.सी.) १-१९ भाग लेपमा मिसाई लगाई दिने । वैशाखतिर Malathion 50% EC (मालाथियन रिमेडी, Cythion, Suryathion) १.५ मिलि अथवा डेसिस आधा मी.ली प्रति लीटर पानीमा भोल बनाई छर्ने ।
५. कल्केरीरा (Sanjose scale)	यो कीरा सानो, एकै ठाउँमा बसिरहने र कल्लाले ढाकिएको हुन्छ ।	यो कीराले रुखको मूल स्तम्भ र हाँगाबाट रस चुस्दछ जसले गर्दा बोट फट्टाउन सक्दैन । साथै फलको पनि रस चुसेर खान्छ ।	<ul style="list-style-type: none"> कीरा लागेका बोट बिरुवाहरू एक ठाउँबाट अर्को ठाउँमा नलैजाने । Dimethoate 30% EC (Rogor, Anugor, Rogohit) १ मिलि प्रति लिटर पानीमा मिसाइ दुई दुई महिनामा एक पटक छर्ने ।
६. पाल बनाउने लाभ्रे (Tent caterpillar)	लाभ्रेको शरीरमा भूस हुन्छ र कालो खैरो रङ्गको हुन्छ ।	हाँगा फाटिएको ठाउँका पात हरूमा जालोको पाल बनाई बस्दछन् ।	<ul style="list-style-type: none"> Malathion 50% EC (मालाथियन रिमेडी, Cythion, Suryathion) १.५ मिलि प्रति लीटर पानीमा भोल बनाई छर्ने ।
७. रातो सुलसुले (Red Spider Mite)	साना धेरै खुट्टा भएको रातो माउ सुलसुले एक ठाउँमा बस्दैन र हिँडि रहन्छ भने बच्चा भने हाँगा वा रुखका कुना काप्चा पातको फेद आदीमा थुपेर बसी रहन्छ । हातले त्यसलाई मिच्यो भने रगत जस्तै रातो हातमा लाग्छ ।	बोटको कलिला भागहरूमा (हाँगा, पात) आदी स्थानको रस चुसी नोक्सान पु-चाउछ । सुलसुले धेरै लागेका पातहरू प्याजी रङ्गमा परिणत हुन्छ र समय अगावै भर्न थाल्दछन् ।	<ul style="list-style-type: none"> Dicofol 18.5% EC (Colonel) ३ मि लि प्रति लिटर पानीमा वा Propargite 57% EC (Kingmite, Omite) ३ मि लि प्रति लिटर पानीमा वा रोगर १ एम एल प्रति लिटर पानीमा मिसाई नयाँ पालुवा आउन साथ १५ दिनको फरकमा ३ पटक छर्ने ।

भुईँकटहरका कीराहरू

कीरा	पहिचान	क्षतिको लक्षण	व्यवस्थापन विधि
१. कल्केरीरा (Scale insect)	यो सानो कल्लाले ढाकिएको कीरा हो ।	डाँठ र पातमा बसेर रस चुस्दछन् । पातमा कालो दूसी जमेको देखिन्छ ।	<ul style="list-style-type: none"> माथि उल्लेखित कल्केरीरालाई जस्तै नियन्त्रण विधि अपनाउने ।
२. मिलिबग (Mealy bug)	यो नरम, चेटो शरीर भएको कीरा हो ।	कल्केरीराले जस्तै लक्षण देखाउँछ ।	<ul style="list-style-type: none"> माथि उल्लेखित जस्तै विधि अपनाउने ।

केराबालीका कीराहरू

कीरा	पहिचान	क्षतिको लक्षण	व्यवस्थापन विधि
१. केराको थाम घुन (Stem weevil)	वयस्क खपटे कालो वा रातो रङ्गको हुन्छ यसको सुँड निकै लामो हुन्छ । यसका लाभ्रे सेतो शरीर र रातो टाउको भएको हुन्छ ।	लाभ्रे थाम भित्रभित्रै खोतलेर खाने हुनाले थामभित्र छिया छिया हुन्छ । बिरुवा पर्हालिन थाल्छ । साधारण हुरी बतासले पनि बोट ढल्ने हुन्छ ।	<ul style="list-style-type: none"> रोगाएका बोटहरूलाई जरेदेखि उखेलेर मसिना टुक्रा गरी नष्ट गर्नुपर्छ । एउटा गाँजमा ३ वटा सम्म मात्र बोट राख्ने । लत्रेका वा लत्रन लागेका पातहरू केराको थामको संगमबाटै काट्ने गर्नुपर्छ । एउटा लामो चक्कुले कीरा लागेको थामलाई खोतलेर लाभ्रेहरूलाई नष्ट गर्ने । काम नलाने केराका बोटहरू काटेर टुक्रा टुक्रा पारी केरा बगैँचामा यताउती राखिदिनाले त्यसमा वयस्क घुनहरू जम्मा हुन्छन् र तिनलाई संकलन गरी नष्ट गर्न सकिन्छ ।
२. केरा गानुको घुन (Rhizome weevil)	वयस्क खपटे चम्किलो कालो हुन्छ ।	यो घुनका लाभ्रेले केराको गानो खाईदिनाले जराहरू कमजोर हुने गर्दछन् । बोट सजिलै ढल्ने गर्दछ । केरा पसाउन सक्दैन र यदि पसाई हाले पनि फल पुष्ट हुँदैनन् ।	<ul style="list-style-type: none"> घुनले आक्रमण गरेको गानु र थामलाई टुक्रा टुक्रा पारी नष्ट गर्नुपर्छ । घुन लागेको गाँजको बिरुवा अन्यत्र रोप्नु हुँदैन । केराको बोटमा लत्रेका पातहरू हटाई गाँजलाई सफा सुग्घर राख्नुपर्छ । घुन लाग्ने बारीमा नयाँ केराको बोट रोप्नुअघि सम्पूर्ण पुराना बोटहरूलाई जरेदेखि उखेलेर हटाउनु पर्छ । केराको प्रत्येक गाँजमा क्लोरोपाइरीफस (डर्सवान १० थूलो) ३० ग्रामका दरले बोटको वरिपरि छरेर माटोमा मिलाई दिँदा घुनको नियन्त्रण हुन्छ ।

केरा बालीका रोगहरू

कीरा	क्षतिको लक्षण	व्यवस्थापन विधि
१. ओइलाउने रोग (Wilt)	शुरुमा पुराना पातको किनाराबाट पहेलिन शुरु भई मुख्य नशातिर बढ्छ। रोगी पातको भेटनो फुटी तलतिर भुण्डिन्छन् र पात ओइलाउँछ। जमिन छेउका डाँठ ढाके पातहरू लम्बाई पडिबाट फाँटिन्छन्।	<ul style="list-style-type: none"> रोगी केरालाई उखलेर जलाउने रोगी बोटको पातहरू जलाउने र भांगमा चून वा बोर्डेक्स मिक्सचर छर्ने। एकै ठाउँमा केरालाई सकभर ३ वर्ष भन्दा बढी नलगाउने।
२. बन्डी टप (Bunchy top)	रोगी पातहरूको आकार साना, पहेला र किनारा माथितिर बटारिएका हुन्छन्। रोगी पातमा मसिना हरिया थोप्ला र धब्बा पनि देखिन्छन्।	<ul style="list-style-type: none"> रोगी विरुवा जम्मा गरेर जलाई दिने। यो लाही कीराबाट सन्ने रोग भएको Dimethoate 30% EC (Rogor, Anugor, Rogohit) १ मिलि प्रतिलीटर पानीमा मिसाएर छर्ने। बीउको लागि प्रयोग हुने गानाहरू स्वस्थ क्षेत्रको बोटबाट मात्र लिने।
३. कोत्रे (Anthracnose)	रोगी फलहरू पहेलिन्छ र बोक्रामा साना र खैरा थोप्ला देखापर्दछ। यि थोप्लाहरू जोडिएर केहि धप्पेको जस्तो हुन्छन् धेरै आक्रमण भएमा फल कालो भई चाउरिन वा सुक्न सक्छ।	<ul style="list-style-type: none"> फल र विरुवालाई चोट पटक लाग्न बाट जोगाउने। कपर अक्सिक्लोराइड ३ ग्राम प्रति लीटर पानीको दरले कोसामा छर्ने।
४. गानो कुहिने (Rhizome rot)	गानामा शुरुमा पानीले भिजेको जस्तो खैरा धब्बाहरू देखापर्दछ। पछि ती धब्बाहरूबाट नै कुहिन शुरु हुन्छ।	<ul style="list-style-type: none"> स्वस्थ ठाउँबाट गानो ल्याई रोप्ने। रोगी बोट जलाएर नष्ट गर्ने। गानालाई स्प्रेटोमाइसिनमा केही समय डुबाएर रोप्ने।

अमिला जातका फलफूलका कीराहरू

कीरा	पहिचान	क्षतिको लक्षण	व्यवस्थापन विधि
१. हरियो ठूलो पुतली (Lemon butterfly)	वयस्क पुतली ठूलो र रङ्गीविरङ्गी हुन्छ, पछाडिको पखेटाको तल पुच्छर जस्तो सानो भाग निस्केको हुन्छ। लार्वा सानो हुँदा खैरो रङ्गको हुन्छ र पूर्ण विकसित लार्वा हरियो रङ्गको हुन्छ।	लार्वाले विरुवाको पात खाई विरुवालाई नाङ्गो पारी दिन्छ। वसन्त र शरद ऋतुमा यिनको आक्रमण बढी हुन्छ।	<ul style="list-style-type: none"> डेल्टामेथिन २८% ई.सी. (डेसिस) विषादी २ एम.एल. प्रति लीटर पानीमा मिसाई छर्ने
२. पातको भिँगा (Leaf miner)	वयस्क पुतली सानो सेतो रङ्गको हुन्छ। लार्वा हल्का हरियो रङ्गको हुन्छ।	लार्वाहरू आफूले बनाएको पातको सुरुङ्गभित्र पसी हरियो भाग खाई जान्छन्। यस्तो पातहरू सेतो र खुम्चिएको देखिन्छ र भित्र पट्टि सुरुङ्ग जस्तो धर्सा देखिन्छ।	<ul style="list-style-type: none"> पालुवा आउनासाथ डेल्टामेथिन २८% ई.सी. (डेसिस) विषादी २ मि.लि. प्रति लीटर पानीमा मिसाई छर्ने वा रोगर ०.०३ प्रतिशत छर्ने। खनिज तेल एटसो १० मिलि प्रति लीटर पानीमा मिसाइ छर्ने
३. कल्हे कीरा (Scale insect)	यो धेरै सानो, एकै ठाउँमा बसीरहने कुनै लाम्चिलो र बोक्रासँग मिल्दो जुल्दो रङ्गको हुन्छ।	यिनीहरू धेरै संख्यामा बसेर विरुवाबाट रस चुस्दछन् जसले गर्दा विरुवाहरू रोगाएर जान्छन्।	<ul style="list-style-type: none"> कीरा लागेका बोटहरू नसानै। फाल्गुण र चैत्र महिनामा एक एक पटक रोगर ३०% ई.सी.) १ एम.एल.प्रति लीटर पानीमा मिसाइ छर्कने। मट्टितेल र साबुनको भोल बनाई छर्ने, मसिनको तेल कपडामा भिजाई पुछ्ने एटसो १० मिलि प्रति लि मिसाइ छर्ने
४. लाही कीरा (Aphid)	यो लाही सानो र अलि कालो रङ्गको हुन्छ।	यी कीराले विरुवाबाट रस चुस्दछन् र यसले आक्रमण गरेका विरुवाका पातहरूमा कालो दूसी देखिन्छ।	<ul style="list-style-type: none"> फुल फुल्नु अगाडि रोगर ३०% ई.सी.) १ एम.एल.प्रति लीटर पानीमा मिसाइ छर्कने
५. सिट्टस सिल्ला (Psylla)	वयस्क कीरा सानो नरम र खैरो हुन्छ। पखेटा पारदर्शक र तिनमा सेतो थोप्ला हुन्छन्। बच्चाहरू मसिना र पहेलो रङ्गका हुन्छन्।	विरुवाको कलिलो भागमा बसी रस चुस्दछन् र पातहरूमा दूसी फैलिएको देखिन्छ।	<ul style="list-style-type: none"> माथि उल्लेखित लाही कीरालाई जस्तै विधि अपनाउने।
६. फल कुहाउने औसा (Fruit fly)	वयस्क कीरा करिव घरको भिँगा जस्तै हुन्छ। पखेटा बाहिर पट्टि तन्केका हुन्छन्। औसाहरू सेतो रङ्गका र टाउको तिखारिएका हुन्छन्।	औसाहरूले फलको भित्रभित्रै बसेर खान्छन् जसले गर्दा फलहरू कुहिएर भुईंमा भर्दछन्।	<ul style="list-style-type: none"> फलफूलको बोटमा पालुवा लागेको बेलामा र चिचिला लागिस्केपछि मालाथियन ५०% ई.सी. १ मी.ली प्रति लीटर पानीमा मिसाई छर्ने। विरुवामा कुनै गुलियो पदार्थमा मालाथियन विषादी मिसाई यसको लेप बनाई ठाउँ-ठाउँमा लगाई दिनाले वयस्क कीराहरू आकर्षित भई खान आई मर्दछन्। सो कार्य पालुवा लाग्ने बेलादेखि लिएर फल टिप्ने बेलासम्म गरेमा बढी प्रभावकारी देखिन्छ। कीरा लागेर भरेका फलहरू जम्मा गरी नष्ट गरिदिने। मिथायल युजिनल र मालाथियन ५०% ई.सी. को फेरोमेन टुचाप

			राखी भाले भिगा माने ।
७.मिलिबग (Mealy bug)	सेता, कपास जस्तै जीउभरी काँडे काँडा देखिएको नरम कीरा हो ।	पात र डाँठको रस चुस्दछ ।	<ul style="list-style-type: none"> इमिडाकोलपीट ०.२ मी.ली. प्रति लीटर पानीमा भोल बनाई छर्ने

अमिलो जातका फलफूलमा फल टिपीसकेपछि विशेष गरी बसन्त याम शुरु पूर्व या जाडो याममा खनजोत मलजल रोगकीरा लागेका हाँगा या पात हल्का काँटछाँट गर्न कृहेका भरेका फलफूल जलाउने वा गाड्ने तत् पश्चात् आवश्यकता हेरी छिटो नाशवान (सुरक्षित/वातावरणमा कम हानिकारक विषादी प्रयोग गर्ने) त्यसपछि फल लागि सकेपछि बोट विरुवाको निरीक्षण र आवश्यकता हेरी रोगकीरा व्यवस्थापन गर्ने प्रक्रिया अपनाउनु पर्दछ ।

अमिलो जातका फलफूलका मुख्य रोगहरू

रोग	लक्षण	व्यवस्थापन विधि
१.क्याडकर (Canker)	पात, डाँठ र फलमा सुरुमा बाटुलो पछि वेआकारका केही उठेको काठ जस्तो र पहेँलो घेरा भएका हाँगाहरू देखा पर्दछन् ।	<ul style="list-style-type: none"> बगैँचा सफा राख्ने । हिउँदमा बोटका मरेका हाँगा बिगाहरू काँटछाँट गरी हटाउने । कपर अक्सिक्लोराइड (ब्लाइटक्स ५० डब्लु.पी.) ३ ग्राम प्रति लीटर भोल काँटछाँट पछि छर्कने र फेद वरिपरी सफा पारी १ देखि १.५ हात सम्म बोर्दो पेष्टले लिपी दिने । वर्षा सुरु हुनु अगावै नयाँ पालुवा आउन लागेको बेलामा एक पटक र वर्षा याममा २-३ पटक १ प्रतिशतको बोर्दोमिश्रण स्प्रे गर्ने ।
२.कालो ध्वाँसे (Shooty mould)	पात, डाँठ र फलमा कालो ध्वाँसो जस्तो तहले ढाक्दछ ।	<ul style="list-style-type: none"> बोटहरू सफा राख्ने । कीराको प्रकोपले यो रोग लाग्ने हुँदा शुरुमा ती कीरा नियन्त्रण गर्ने । अन्य रोग नियन्त्रणको लागि प्रयोग गरिएको दूसीनाशकले यसलाई पनि नियन्त्रण गर्दछ ।
३. कोत्रे (Anthracnose)	स-साना काला दागहरू डाँठ र पातमा देखा पर्दछन् ।	<ul style="list-style-type: none"> रोगी हाँगाबिगा काटेर नष्ट गर्ने । वर्षा याममा रोग बढ्ने हुँदा २-३ पटक १ दिनको फरकमा र हिउँदमा काँटछाँट पछि १ प्रतिशतको बोर्दोमिश्रण वा कपर अक्सिक्लोराइड (ब्लाइटक्स ५०% डब्लु.पी.) ३ ग्राम प्रति लीटरको भोल छर्कने ।
४.जरा कुहिने (Root rot)	पातहरू पहेँलो भई मर्दै जान्छ र टुप्पाबाट बोट सुक्दै सुक्दै जान्छ ।	<ul style="list-style-type: none"> निकासको राम्रो प्रबन्ध मिलाउने । तीनपाते (जंगली सुन्तला) मा कलमी गरेको विरुवा लगाउने । खनजोत गर्दा जरामा चोट नपुऱ्याउने । माघ महिना तिर रोगी बोटको जरानिरको माटो हटाई कुहिएको जरा हटाउने र करीब १-२ हप्ता जरालाई खुल्ला छाडी सम्भव भए खरानी र राम्रो पाकेको मल माटोमा मिसाई जरा पुर्ने । रोगी बोटको फेद वरिपरि राम्ररी भिज्ने गरी बोर्दो मिश्रण (१ प्रतिशत) वा म्यान्कोजेव (इन्डोफिल एम-४५, ७५% डब्लु.पी.) वा कपर अक्सिक्लोराइड (ब्लाइटक्स-५० % डब्लु.पी.) या कार्बेन्डाजिम (डेरोसाल) २ ग्राम प्रति लीटर पानीमा मिसाई ड्रेन्च गर्ने साथै कार्बेन्डाजिम (डेरोसाल ५०% डब्लु.पी.) २ ग्राम प्रति लीटर पानीमा मिसाई पुरा बोट भिज्ने गरी छर्ने र १ दिनपछि फेरी एक पटक कार्बेन्डाजिम (डेरोसाल ५०% डब्लु.पी.) छर्ने । वर्षात शुरु हुन थालेपछि माथि उल्लेख गरे दमोजिमको विषादी ड्रेन्च गर्ने र विरुवामा पनि छर्ने ।
५.फेद कुहिने (Stalk rot)	फेद वरिपरि बोक्रा चर्कने कहिले सुख्खा हुने भर्ने र भित्री डाँठ देखा पर्ने गर्दछ । समयमै सावधानी लिईएन भने पात पहेँलो भएर हाँगा सुक्दै जाने गर्दछ ।	<ul style="list-style-type: none"> रोग सहन सक्ने जात लगाउने । तिनपाते (जंगली सुन्तला) मा कलमी गरेको विरुवा लगाउने । सडेको भाग हटाई बोर्दो लेप लगाउने । तिनपातेको सहायक जरा दिने । हिउँदको समयमा १ प्रतिशतको युरिया + ४:४:५० को बोर्दो मिश्रण बोटमा स्प्रे गर्ने फेदमा कृषि चून छर्ने र खरानी थुपार्ने ।
६. गुलाबी रोग (Pink disease)	आर्दता बढी भएपछि बोक्रा चर्कने, फुटने र काठ माथि खाँटारि निस्कने र सिँदूर रङ्गको धूलो देखिने, विरुवा मर्दै जाने ।	<ul style="list-style-type: none"> रोग लागेको भागलाई काटेर जलाउने । रोग लागेको भाग खुर्किएर चौबाटियापेट वा बोर्दो लेप लगाउने । कार्बेन्डाजिम (डेरोसाल ५०% डब्लु.पी.), म्यान्कोजेव (इन्डोफिल एम-४५- ७५% डब्लु.पी.) र बोर्दो मिश्रण पालैपालो छर्ने ।
७.ग्रीनीङ्ग (Citrus greening)	<ul style="list-style-type: none"> सुन्तला जात फलफूल (जुनार) का पातहरू पूरै पहेँलो हुने वा पहेँलो पातमा हरियो नशाहरू हुनुको साथै हरिया दागहरू पनि देखिन्छन् छिप्पिएको पातहरूको बीचको मुख्य नशा असामान्य रूपमा 	<ul style="list-style-type: none"> तराई/भित्री मधेश र रोगग्रस्त क्षेत्रबाट ल्याई रोपेका विरुवाहरूमा यस्ता लक्षणहरू देखापर्नासाथ बोटहरू काटी जलाइ दिने । समुन्द्र सतह देखि १३०० मीटरभन्दा कम उचाई भएको ठाउँमा विरुवा उत्पादन गर्नु हुँदैन साथै त्यहाँबाट विरुवा ल्याउनु हुँदैन । यो रोग सिट्रस सिल्ला कीराले सार्ने भएको हुँदा तालिका बनाई रोगर ३०% इ.सी.) १ एम.एल.प्रति लीटर पानीको दरले प्रयोग गर्नुपर्छ ।

	<p>प्रष्ट देखिन्छ । यो अवस्था विस्तारै विस्तारै पातका अरु नशाहरूमा सदैव जान्छ र पात पहेँलाई टुप्पाहरू सुकी अन्तमा विरुवा नै मर्छ ।</p> <ul style="list-style-type: none"> • धेरै फूल फुल्नुको साथै बेमौसममा पनि फुल फुल्ल सक्छ, दाना सानो हुँदै जाने, दाना एकतर्फी मात्र बढ्ने, असामान्य रूपमा फल भर्ने र कम फल्ने हुन्छ । • छिप्पिएका फलहरूमा सूर्यतर्फ भएको भाग मात्र पहेलो रङ्गको हुन्छ अर्कोपट्टि हरियो नै रहन्छ । • उपरोक्त लक्षणहरू बोटको कुनै एक भाग वा एउटा हाँगामा पनि हुन सक्छ । 	
--	---	--

१६.१.७ अन्य बालीका रोगहरू र तिनको व्यवस्थापन

बाली तथा रोगका नाम	लक्षण	व्यवस्थापन विधि
अम्बा ओइलाउने रोग (wilt)	रोगी विरुवाका टुप्पातिरका पातहरू पहेँलिन्छन्, ओइलाउछन् । ती पातहरू सुकेर भर्दछन् । डाठमा वरिपरी खैरो रंगले घेरिएर बोट मर्न थाल्दछ ।	<ul style="list-style-type: none"> • रोप्ने र गोड्ने बेलामा जरामा चोट पटक नलगाउने । • बोटको वरिपरी चुन छरी सिँचाइ गर्ने । • बेनाँ रोप्नु भन्दा दुई हप्ता अगाडि फर्माँलिनले माटो उपचार गर्ने
सुपारी मुना कुहिने रोग	बोटको टुप्पाको पातमा पहेँलो घेरा भएको खरानी रङ्गको थोप्ला बन्दछ । रोगी पातको नशाहरू कालो भएर जान्छन् ।	<ul style="list-style-type: none"> • रोगी विरुवा देखिएमा हटाउने । • स्ट्रेप्टोमाईसिन ०.०५ प्रतिशतको भोल बनाएर छर्कने ।
कोले रोग वा महाली रोग (koleroga)	रोगी दानाको बाहिरी सतहमा पानीले भिजेको जस्तो देखापर्छ र सेता दुसीले छोप्छ र छिप्पिनु अगाडि नै फलको भेट्ना हुँदै पछि पूरै बोट सडेर मर्दछ ।	<ul style="list-style-type: none"> • सडेका मुना र मरेका भागहरू खुर्केर हटाउने । • कपर अक्सिकलोराइड ५० % डब्लु.पी. (ब्लाइटक्स) ३ ग्राम/ लीटर पानीका दरले १ देखि १.५ महिनाको फरकमा छर्कने । • विरुवाको वरिपरी पानी जम्न नदिने ।
अदुवा गानो कुहिने (Rhizome rot)	बोटको माथिल्लो पातको टुप्पो पहिलेदेखि पातको किनार हुँदै रोग तलतिर बढ्दै जान्छ । पछि तल पातसँग जोडिएको ठाउँमा पानीले भिजेको जस्तो भएर गिलो हुन्छ । विरुवा तान्दा सजिलै पातसँग छुट्टिएर आउँछ ।	<ul style="list-style-type: none"> • रोगी गाना वा पाना बीउको लागि प्रयोग नगर्ने । • माटोमा उचित निकासको व्यवस्था मिलाउने । • घुम्ती बाली चक्र अपनाउने । • कार्बोन्डाजिम ५० % डब्लु.पी. (वेभिष्टिन/डेरोसाल) ले बीउ उपचार गर्ने ।
पातको थोप्ले (Leaf spot)	पातमा साना, गोला अण्डाकार देखि हल्का पहेला थोप्ला देखापर्दछ र पछि सुकेर प्वाल पर्न सक्दछ । पात दोब्रिन्छ, लत्रिन्छ र बोट होचो हुन्छ ।	<ul style="list-style-type: none"> • रोगी पात जम्मा पारी जलाईदिने । • कपर अक्सिकलोराइड ५०% डब्लु.पी. (ब्लाइटक्स) ३ ग्राम/लीटर पानीका दरले रोग देखा परे पछि छर्कने ।
बदाम बेनाँ कुहिने (Seedling blight)	ओसिलो ठाउँमा भण्डार गरेका बीउहरू रोप्दा बोटको फेद कुहिन्छ र मर्दछ ।	<ul style="list-style-type: none"> • सगला र स्वस्थ दाना छानेर सुख्खा ठाउँमा भण्डार गर्ने क्याप्टान ५०% डब्लु.पी. विषादीले २ ग्राम प्रति के.जी. बीउका दरले बीउ उपचार गर्ने ।
टीका रोग (Tikka)	पातमा दुई किसिमको, पहेलो रङ्गको थोप्ला र मसिना, गोलाकार गाढा खैरो वा कालो रङ्गका थोप्लाहरू देखा पर्दछन् ।	<ul style="list-style-type: none"> • रोगी ठुटा जम्मा गरी जलाई दिने • घुम्ती बाली अपनाउने • क्याप्टान ५०% डब्लु.पी. विषादी २ ग्राम प्रति के.जी. का दरले बीउ उपचार गर्ने । • पातमा थोप्ला देखापर्न थाले पछि कार्बेन्डाजिम ५०% डब्लु.पी (वेभिष्टिन) १ ग्राम प्रति लीटर वा Chlorthalonil 75% WP (Diffence, Kaavach, Protector) २ ग्राम प्रति लीटर पानीमा मिसाई १५-२० दिनको अन्तरमा छर्कने । वा Sulphur 80% WP

		(Sulfex, Sulphur, Sulphil) ३ ग्राम प्रति लीटर अथवा Hexaconazole 5%EC (Avon, Comfort, Hexahit) ३ मी.ली प्रति लीटर पानीमा मिसाई छर्कने ।
ठिगुरे (Rossete)	बिरुवा असामान्य रुपमा ठिगुरिन गई बोट ज्यादा होचो र सानो हुन्छ । बिरुवाका पातका नशाहरू फक्रन् र पातहरू उल्टो दोबिएर जान्छन् । बोटमा कोसा लाग्दैन ।	<ul style="list-style-type: none"> रोगी बोट उखेली जलाउने । घुम्ती वाली लगाउने । Dimethoate 30% EC (Rogor, Anugor, Rogohit) १ मी.ली प्रति लीटर पानीमा मिसाई छर्कने ।
सिंदुरे (Leaf rust)	पातको तल्लो सतहमा सून्तला रङ्गको पहेला दानादार थोप्ला र माथिल्लो तहमा खैरो थोप्ला देखिन्छन् ।	Chlorthalonil 75% WP (Diffence, Kaavach, Protector) २ ग्राम प्रति लीटर पानीमा मिसाई १५-२० दिनको अन्तरमा छर्कने वा Sulphur 80% WP (Sulfex, Sulphur, Sulphil) ३ ग्राम प्रति लीटर पानीमा अथवा Hexaconazole 5%EC (Avon, Comfort, Hexahit) ३ मी.ली प्रति लीटर पानीमा मिसाई छर्कने ।

अलैची

१. फुर्के (Foorke)	रोगी बिरुवाको फेदमा धेरै स साना काण्डहरू निस्कन्छन् र बोटमा फूल फुल्दैन । बोट होचो हुन्छ ।	<ul style="list-style-type: none"> बिरुवा बीउबाट उत्पादन गर्ने रोगी बिरुवा जम्मा गरी जलाउने । रोगका विषाणु सार्ने कीरा मार्न Dimethoate 30% EC (Rogor, Anugor, Rogohit) १ मी.ली प्रति लीटर पानीमा मिसाई छर्कने ।
२. छिर्के (Chhirke)	शुरुमा पातका मुख्य नशामा पहेला धब्बाहरू देखापरी पातमा फैलिन्छन् पछि पहेला थोप्लाहरू खैरो रङ्ग भई पात सुक्ने जान्छ र बोट होचो भई वृद्धि रोकिन्छ ।	<ul style="list-style-type: none"> बीउबाट उत्पादित बेर्ना लगाउने । रोगी बिरुवा जम्मा गरी जलाउने । मालाथिन ५०% ई.सी. १ मि.लि. वा Dimethoate 30% EC (Rogor, Anugor, Rogohit) १ मी.ली प्रति लीटर पानीमा मिसाई छर्कने ।
३. जरा तथा गानो कुहिने (Rhizome rot)	बोटको गानो पानीले भिजेको जस्तो गिलो हुन्छ र कालो भएर कुहिन थाल्दछ । बोटको पातहरू टुप्पोबाट पर्नेलदै सुक्ने जान्छन् ।	<ul style="list-style-type: none"> स्वस्थ गाना वा बीउबाट बेर्ना बनाई रोप्ने । बोटको गोडमेल गर्दा गानोमा चोटपटक नलाग्ने गरी गर्ने । ट्राइकोडर्माको प्रयोग गर्ने

गुलाब

पहिचान	क्षतिको लक्षण	व्यवस्थापन विधि
१. धूले ढूसी/ खराने	गुलाबका पात, मुनाहरूमा खरानीको धूलो भरिएको जस्तै गरी रोग देखा पर्दछ र मुना/पातहरू घुम्तिने हुन्छन्	<ul style="list-style-type: none"> यो रोगको लक्षण शुरु भएको थाहा पाउने दिनोक्थाप ४८% ई.सी. (केराथेन) ०.५ ग्राम प्रति लीटर पानीमा मिसाई वा Carbendazim 50% WP (Bavistin, Dhanustin, Derosal) ०.५- १ ग्राम प्रति लीटर पानीमा मिसाई अथवा Sulphur 80% WP (Sulfex, Sulphur, Sulphil) ३ ग्राम प्रति लीटर पानीमा अथवा Hexaconazole 5%EC (Avon, Comfort, Hexahit) ३ मी.ली प्रति लीटर पानीमा मिसाई छर्कने ।
२. कालो थोप्ले (Black leaf spot)	पातको सतहमा पहेलो घेरा भएका बीचमा कालो रङ्गका बाटुलो आकारका थोप्लाहरू देखापर्दछन् ।	<ul style="list-style-type: none"> रोग शुरु हुन लागेको थाहा पाउने बित्तिकै म्यान्कोजेब डाईथेन एम ४५ (५५ डब्लु.पी.), ६ ग्राम प्रति लीटर पानीमा मिसाएर । प्रत्येक वर्ष बोट काटिछाँट गर्ने र मरेका भागहरू हटाउनाले रोगको श्रोत न्यून हुन्छ ।

लिचीको पात गुजुमुज्ज पार्ने सुलसुले

परिचान	क्षतिको लक्षण	व्यवस्थापन विधि
१. यो कीरा एकदमै सानो र सेतो रङ्गको हुन्छ	पातको तल्लो सतहमा बसी रस चुस्दछ, पातहरू गुजुमुज्ज भै खैरो रङ्गमा बदलिन्छ ।	Dicofol 18.5 EC(Colonel) वा Propargite 57% EC (Kingmite, Omite) ३ एम एल प्रति लिटर पानीमा मिसाई छर्ने ।

१६.२ नेपालमा प्रतिबन्धित विषादीहरू:

क्र.सं.	विषादीको नाम	प्रतिबन्धित वर्ष
	क्लोरोडेन	सन् २००१
	डी.डी.टी.	सन् २००१
	डाइएलड्रिन	सन् २००१
	इन्ड्रिन	सन् २००१
	अल्लुन	सन् २००१
	हेप्टाक्लोर	सन् २००१
	माईरेक्स	सन् २००१
	टोक्साफेन	सन् २००१
	बी.एच.सी.	सन् २००१
	लिनडेन	सन् २००१
	फस्फामिडन	सन् २००१
	अर्गानो मर्करी कम्पाउण्ड	सन् २००१
	मिथाइल पाराथियन	सन् २००७
	मनोक्रोटोफस	सन् २००७

विषादी आयातकर्ता विक्रेता र विषादी संश्लेषणकर्ताहरूमा विशेष अनुरोध

“विषादी आयात, निर्यात, उत्पादन र विक्री वितरणमा संलग्न हुनुहुने जो कोहिले पनि जिवनाशक विषादी ऐन र नियमावली बमोजिम ईजाजत पत्र लिएर मात्र विषादीको कारोबार गर्नुपर्नेछ सो विपरित गरेमा नियमानुसार कारवाही हुन्छ ।”

“जीवनाशक विषादीको दुरुपयोग नगरौं, पंजिकरण नगरिएका र प्रतिबन्धित विषादीहरूको प्रयोग गरी मानिस, पशुपक्षी र अन्य लाभदायक जीवजन्तुको स्वास्थ्य र पर्यावरणमा हुने नकारात्मक असरबाट जोगाऔं । ”

“कृषक दाजुभाई तथा दिदीबहिनीहरूमा विशेष अनुरोध ”

- ❖ विषादी विष हो, औषधी होईन भन्ने कुरा सदैव मनन गर्नुहोस् ।
- ❖ अनावश्यक रूपमा विषादीको प्रयोग नगर्नुहोस्/नगराउनुहोस् ।
- ❖ विषादी खरिद गर्नुपूर्वै प्राविधिकको अनिवार्य सल्लाह लिनुहोस् ।
- ❖ तालिम प्राप्त र ईजाजत पत्र प्राप्त विषादी खुद्रा विक्रेताहरूबाट मात्र विषादी खरिद गर्नुहोस् ।
- ❖ विषादी खरिद गर्दा पंजिकृत, सुरक्षित र प्रभावकारी विषादी छान्नुहोस् ।
- ❖ पंजिकरण नभएका र प्रतिबन्धित विषादी बारे जानकारी राख्नुहोस् र त्यस्ता विषादी खरिद नगर्नुहोस् ।
- ❖ विषादीको सुरक्षित तरिकाले भण्डारण गर्नुहोस् र बाल बच्चाहरूको पहुँच देखि टाढा राख्नुहोस् ।
- ❖ सहि विषादी, सहि मात्रामा, सहि समयमा र सहि तरिकाले प्रयोग गर्नुहोस् ।
- ❖ विषादी चलाउँदा सुरक्षात्मक पहिरनको अनिवार्य प्रयोग गर्नुहोस् ।
- ❖ विषादी प्रयोग गरिसकेपछि पखनुपर्ने समय व्यतित नभएसम्म वाली टिपेर खाने र बेच्ने नगर्नुहोस् ।
- ❖ भण्डारणमा लाग्ने रोग कीरा नियन्त्रणका लागि सकभर स्थानीय प्रविधि अवलम्बन गर्नुहोस् । रासायनिक विषादी प्रयोग गर्नुपरेमा सुरक्षित विषादी सावधानीपूर्वक गर्नुहोस् र उपभोगपूर्व प्रतिक्षा अवधिको अनिवार्य ख्याल गर्नुहोस् ।
- ❖ विषादीका खाली भाँडाहरू (डिब्बा, प्याकेट) सुरक्षित तरिकाले नष्ट गर्नुहोस्, जथाभावी नफालौं ।
- ❖ विषादी विक्रेताले पंजीकरण नगरिएका विषादी विक्री नगर्नुहोस् ।

विस्तृत जानकारीको लागि नजिकको कृषि सेवा केन्द्र वा जिल्ला कृषि विकास कार्यालय वा विषादी पंजिकरण तथा व्यवस्थापन शाखामा सम्पर्क राखौं ।

१६.३ पञ्जिकृत विषादीहरूको सामान्य नाम तथा विषादी बालीमा प्रयोग गरिसकेपछि बाली टिप्न वा कटानी गर्नका लागि पर्खनु पर्ने प्रतिक्षा अवधि

क्र.स.	सामान्य नाम	पर्खनुपर्ने समय (दिन)	
१. किटनाशक			
१	एवोमेक्टिन	१४	
२	एसिफेट	१५	
३	एसिटामिप्रिड	१५	
४	अल्फासाइपरमेथ्रिन	१४	
५	अल्फामेथ्रिन	७	
६	एल्मुनियम फोस्फाइड (सञ्चित अनाजमा प्रयोज गरिने)		
७	बेटासाइफ्लुन	४	
८	बाइफेन्थ्रिन	६	
९	बुप्रोफेजिन	५	
१०	कार्बारिल (तरकारीको लागि)	२२-४०	
११	काबोफ्युरान	१४	
१२	काबोसल्फान	३०-६०	
१३	कार्ताप हाइड्रोक्लोराइड	२१	
१४	क्लोरफ्लुजुरान	७	
१५	क्लोरानट्राअलिपोर	७	
१६	क्लोरपाइरिफोस	२८-३५	
१७	साइफ्लुथ्रिन	७	
१८	साइपरमेथ्रिन	७	
१९	साइरोमेथ्रिन	७	
२०	डल्टामेथ्रिन	७	
२१	डाइक्लोरभस	३-५	
२२	डाइफ्लुवेन्जुरोन	७	
२३	डाइमेथोएरेट	१५	
२४	डाइनोटफुरन	३८	
२५	इमामेक्टिन बेन्जोएट	१०	
२६	इथियन	१४	
२७	फेनभेलेरेट	७	
२८	फेनपाइरोक्सिमेट	३-७	
२९	फिप्रोनिनल	३२	

३०	फ्लुबेन्डियामाइड	३०	
३१	इमिडाक्लोरप्रिड	४०	
३२	इण्डोअक्जाकाव	१४	
३३	इटेफेनप्रोक्स	१५	
३४	ल्याम्डासाइहालोथ्रिन	१४	
३५	लुफेनुरोन	१४	
३६	मालाथियन	१४	
३७	निटेनपाइराम	१६	
३८	नोभालुरोन	५	
३९	फेनथोयट	५	
४०	प्रोफेनफोस	१४	
४१	प्रोपोक्जर	३०	
४२	क्वनालफस	४०	
४३	स्पाइरोमेसिफेन	७	
४४	टेमेफस	३०	
४५	थायोमेथोक्साज	१४-२१	
४६	थायोडिक्व	७	
४७	ट्राइजोफस	१४	
२. सुलसुलेनाशक			
१	डाइकोफल	६	
२	फेनपाइरोक्जिमेट	२	
३	हेक्जिथियाजोक्स	२०	
४	प्रोपरजाइट	१४	
३. दुसीनाशक			
१	वेनोमाइल	७-२१	
२	क्याप्टान	३०	
३	कार्बेन्डाजिम	१४	
४	कार्बोक्सिन	२१	
५	क्लोरोथालोनिल	१४	
६	कपर हाइड्रोक्लोराइड	१४	
७	कपर हाइड्रोक्साइड	१४	
८	कपर अक्सिक्लोराइड	२१	
९	साइमोक्सानिल	१४	
१०	डाइफिनाकोजाजोल	३४	
११	डाइमिथोमोर्फ	१४	
१२	डिनोक्वाप	२१	
१३	फिनामिडन	९०	
१४	फ्लुसल्फामिड	२८	
१५	हेक्जाकोनाजोल	४०	
१६	इप्रोभेलिक्व	३०-९०	
१७	इप्रोवेनफस	१४	
१८	कासुगामाइसिन	३०	
१९	किरोक्सिम मिथाइल	१४	
२०	मेन्कोजेव	१४-२८	
२१	मेटालाक्सिल	४९	
२२	मेटिराम	६	

२३	पेन्सिकोन	७९	
२४	प्रोविकोनाजोल	१५-३०	
२५	प्रोपिनेव	३०	
२६	सल्फर	१४	
२७	थाइफोनेट मिथाइल	१४	
२८	थिराम	१४-३०	
२९	ट्राइसाइक्लाजोल	३०	
३०	भेलिडामाईसिन	२१	
३१	जिनेव	१०	
४. मुसानाशक			
१	ब्रोमाडियोलोन		
२	जिक फोस्फाइड		
५. मोलुसिसाइड			
१	मेटलडिहाइड		
६. जैविक विषादी			
१	एजाडिरेक्टिन	३	
२	व्युभेरिया वेसिआना	७	
३	मेटाराइजम एनिसोपाली	३	
४	स्युडोमोनास फ्लुरेन्सेस	३	
५	ट्राइकाडमां भिरिडि	७	
६	भर्टिसिलियम लेकानी	७	
७. व्याक्टेरियानाशक			
१.	स्ट्रेप्टोमाइसिन सल्फेट + टेट्रासाइक्लिन	२४ घन्टा	
८. भारपातनाशक			
१	२,४डि सोडियम साल्ट	७	
२	२,४डि इथाइल इस्टर	२१	
३	एमोनियम साल्ट अफ ग्लाइफोसेट	५६	
४	एट्राजिन	६०	
५	बिसपार्थिक सोडियम		
६	व्युटाक्लोर	९०	
७	क्यालडिनाफोप प्रोपार्जिल		
८	ग्लाइफोसेट	९०	
९	मेट्रिव्युजिम	७	
१०	मेटसल्फुरोन मिथाइल	१४	
११	अक्सिडाजिल	९७	
१२	अक्सिफ्लोरफेन	१५	
१३	पाराक्वाट डाइक्लोराइड	९०	
१४	पेन्डिमिथालिन	७५	
१५	प्रेटिलाक्लोर	७५	
१६	प्रोपाक्विजाफोप	२१	
१७	पाइराजोसल्फुरान इथाइल	७	
१८	सल्फोसल्फुरोन मिथाइल	६०	

नोट : विषादीको प्रतिक्षा अवधि लाई निम्न कुराहरूले असर गर्ने हुँदा पखनु पर्ने अवधिमा केही फेरबदल हुन सक्दछ ।

१. बालीको प्रकार र यसको फिजियोलोजी
  २. बाली लगाउने स्थानको मोहडा, उचाई, हावाको गति ।
  ३. विषादीको प्रयोग मात्रा
  ४. विषादी प्रयोग गर्दाको मौसम तथा ऋतु आदि ।
  ५. विषादीलाई माटोमा प्रयोग गर्दा प्रतिक्षा अवधि केही लामो हुने ।
- स्रोत: विषादी पन्जिकरण तथा व्यवस्थापन शाखा, हरिहरभवन

१६.४ एकीकृत शत्रु जीव व्यवस्थापन कार्यक्रम (आइ.पि.एम)

एकीकृत शत्रु जीव व्यवस्थापन (Integrated Pest Management)

एकीकृत शत्रु जीव व्यवस्थापन बाली विरूवाका शत्रुहरू (रोग, कीरा, भारपात, चरा, मुसा आदि) लाई आर्थिक रूपले न्यायोचित, पर्यावरणीय दृष्टिकोणले दिगो तथा सामाजिक रूपमा स्विकार्य बाली संरक्षण गर्ने एक विधि हो । यसमा एक भन्दा बढी व्यवस्थापनका विधिहरूको एकीकृत रूपमा प्रयोग गरिन्छ, जसले गर्दा रासायनिक विषादीहरूको प्रयोगमा कमी हुन आउँछ ।

एकीकृत व्यवस्थापनका मुख्य सिद्धान्तहरू: (१) स्वस्थ बाली उत्पादन, (२) खेतवारीको नियमित अवलोकन, (३) मित्र जीवहरूको संरक्षण (४) कृषकहरूलाई स्वयं दक्ष बनाऔं ।

एकीकृत बाली शत्रु व्यवस्थापनका विधिहरू:

१. रोग कीरा अवरोधक जातको प्रयोग (Resistant Varieties): रोग कीराले नोक्सानी नहुने वा कम हुने जातको प्रयोग गर्ने ।
२. कृषि कर्ममा आधारित तरिका (Cultural Method): बालीचक्र, बीउ छर्ने वा रोपाइ गर्ने समयको हेरफेर, खेतको सरसफाई, उचित खनजोत, बाली कटानीपछि अवशेष नष्ट गर्ने ।
३. भौतिक तथा यान्त्रिक तरिका (Physical and Mechanical): हातले टिप्ने, अवरोध राख्ने, पासो थाप्ने, अनाज सुकाउने आदि
४. जैविक तरिका (Biological Control Method) : परजीवी एवं शिकारी कीराका साथै विभिन्न जीवाणु जस्तै ब्याक्टेरिया (बिटी.), फंगस, भाइरस (एन.पि.भि.) र निमाटोडको प्रयोग ।
५. आकर्षक रासायनिक पदार्थको प्रयोग (Chemical Attractants): विभिन्न आकर्षक रासायनिक पदार्थ जस्तै: मिथाइल यूजिनल, क्यूलियर र विभिन्न फेरोमेन जस्तै: हेलीलुर स्पोरडोरलुर आदिको प्रयोग ।
६. घरेलु व्यवस्थापनका विधिहरू
७. हर्मोनको प्रयोग: विभिन्न हर्मोन जस्तै आफ्लोरको प्रयोग ।
८. विषादीको प्रयोग (Chemical Control Method): अन्य विधिहरूले नियन्त्रण नभएमा उपयुक्त विषादीको सावधानिपूर्वक प्रयोग गर्ने ।

नेपालमा कृषकहरूले अपनाईसकेका केही आई.पि.एम. प्रविधिहरू:

- नीम, टिमुर, बोभो, तितेपाती, ज्वानु, तोरीको तेल प्रयोग गरी अन्न भण्डारणमा रोग कीरा नियन्त्रण ।
- काठको धूलो, गहुँत, साबुनपानी, सूतीको भोल प्रयोग गरी तरकारी बालीको कीरा नियन्त्रण ।
- सुन्तला जात फलफूल र लहरे तरकारीको औसा कीरा नियन्त्रणको लागि फेरोमेन ट्याप, खेतवारीको सरसफाई ।
- स्थानीय वनस्पतिबाट तयार गरिने भोलमल, गाईको गहुँत, मोही आदिको प्रयोग ।
- केहीमात्रामा विभिन्न पासोहरूको प्रयोग ।
- केही मात्रामा दुसीजन्य, ब्याक्टेरिया, भाइरस तथा निमाटोड जन्य जैविक विषादीको प्रयोग ।
- मित्र जीवहरूको संरक्षण ।

फलफूल तथा तरकारी बालीमा फेरोमेन ट्यापको प्रयोग:

- क) लहरे तरकारी बाली (कुकुरबिट्स) जस्तै काँक्रो, घिरोला, लौका, आदि: कुकुरबिट्स समुदायका तरकारी बालीमा लाग्ने कीराहरू र तिनबाट हुने हानी नोक्सानी नियन्त्रणको लागि क्यूलियर नामक फेरोमेनको प्रयोग गरिन्छ । फेरोमेन ट्यापको बट्टा भित्र राखिएको कपासमा ५/५ थोपा क्यूलियर र मालाथायन ५० को भोल राखी जमिनबाट ५ फिट उचाईमा राख्नुपर्दछ । फेरोमेनको गन्धले भाले भिँगाहरू आकर्षित भई मालाथायनको प्रभावले मर्दछन् । पोथीले वतासे फुल पार्दछ । प्रतिरोपनी ५ वटा ट्याप राख्नुपर्दछ ।
- ख) फलफूल बाली: फलफूलमा लाग्ने औसा कीरा नियन्त्रणको लागि मिथायल यूजिनल नामक फेरोमेनको प्रयोग गरिन्छ । ट्यापलाई बलियो हाँगामा भुण्ड्याउनु पर्दछ । फेरोमेनको गन्धले भाले भिँगा आकर्षित हुने र मर्ने गर्दछन् पोथी भिँगाले वतासे फुल पार्दछ । यसबाट कीराको संख्यामा कमी भई नियन्त्रण हुन्छ । प्रति ट्याप ५/५ थोपाका दरले मिथायल यूजिनल र मालाथायन भोल राख्नुपर्दछ । नोट: हरेक १/१ महिनामा मालाथायन भोल ५ थोपा प्रति ट्याप थप्ने ।

कीरा व्यवस्थापनको लागि उपलब्ध हुन सक्ने केही पासोहरू

क्र.सं.	पासोको नाम	प्रयोग हुने
१	लाइट ट्राप	रातीमा उड्ने कीराहरू
२	एलो स्टीकी ट्राप	साना उड्ने कीराहरू जस्तै लाही, सेतो भिँगा, लिफमाइनर
३	स्टेनर ट्राप	मिथाइल यूजिनल, क्यूलियर फेरोमेन
४	फनेल ट्राप	हेली ल्युर, स्पोडो ल्युर, ल्युसिनोडस ल्युर, पेक्टिनो ल्युर, सिप्रो ल्युर
५	डेल्टा ट्राप	डि.वि.एम/प्रोटुला ल्युर
६	ओटा टी ट्राप	डि.वि.एम/प्रोटुला ल्युर, पि.टि.एम १,२ ल्युर
७	म्याकफल ट्राप	विभिन्न ल्युरको लागि

८	पिट फल ट्राप	माटोको सतहमा हिडने कीराहरु
---	--------------	----------------------------

बजारमा उपलब्ध हुन सक्ने केही फेरोमोन/ल्यूर

क्र.सं.	पासोको नाम	कीरा	वाली
१	मिथाइल युजिनल	फल कुहाउने औसा	सुन्तलाजात आप फलफूल
२	क्युलियर	फल कुहाउने औसा	काक्रो फर्सी समुहका वाली
३	व्याक्टोसेरा कम्पोजिटिड	फल कुहाउने औसा	माथिका दुवै वाली
४	हेली ल्यूर	गोलभेडाको फलको गवारो	गोलभेडा, चना, रहर
५	स्पोडो ल्यूर	सूर्तिको पालखाने लाभार्थी	सूर्ति, काउली वर्ग, आलु गोलभेडा
६	डि.वि.एम/प्रोटुला ल्यूर	ईट बुट्टे पुतली	काउली वन्दा समुहका
७	ल्युसिनोडस ल्यूर	फल र डाठमा लाग्ने गवारो	भाण्टा
८	पि.टि.एम १,२ ल्यूर	जोताहा पुतली	आलु
९	सिप्रो ल्यूर	पहेलो गवारो	धान
१०	पेक्टिनो ल्यूर	दानामा लाग्ने गुलाबी गवारो	कपास
११	इरमिट र इरमिन ल्यूर	दानामा लाग्ने छिर्के गवारो	कपास

केही प्रचलित जैविक तथा वानस्पतिक विषादी

क्र.सं.	नाम	प्रयोग
१	एजाडीरेक्टीन (नीममा आधारित)	विभिन्न कीराहरुको लागि
२	व्युभेरिया डेसियाना (दुसीजन्य)	पुतलीका लाभार्थी, साना चुस्ने कीरा
३	मेटाराइजियम एनीसोप्लेई (दुसीजन्य)	खपटे र पुतलीका लाभार्थी (माटोमा बस्ने जस्तै खुमे)
४	भर्टिसिलियम लेकानी (दुसीजन्य)	सेतो भिगा, लाही, लिफमाइनर
५	वेसिलस थुरनजेनेसिस कस्टाकी (व्याक्टेरियाजन्य)	विभिन्न पुतली समुहका लाभार्थी
६	न्युक्लियर पोलीहेड्रोसिस भाइरस क) हेली ख) स्पोडो	क) गोलभेडाको फल खाने गवारो (हेलीकोभर्पा आर्मीजेरा) ख) सूर्तिको पात खाने लाभार्थी (<i>Spodoptera litura</i>)
७	इन्टोमोप्याथोजनीक निमाटोड	माटोमा बस्ने विभिन्न कीराहरु जस्तै खुमे
८	ट्राइकोडर्मा भिरिडी र हर्जोनियम	दुसीजन्य रोग विशेष गरी माटोमा रहने
९	स्युडोमोनास फ्लुरेसेन्स	केराको पनामा वील्ट, डयाम्पीड अफ, धानको सीथ ल्वाइट, उखुकाके रेड रट, चना र गोलभेडाको ओइलाउने रोग

जीवनाशक विषादीको सुरक्षित प्रयोग तथा व्यवस्थापन

क) जीवनाशक विषादीको विषालुपनाको तुलनात्मक वर्गिकरण (WHO, 2009)

खतराको स्तर	एल.डी. ५० मसामा (मिलीग्राम प्रति केजी शरीरको तौलमा)	
	मौखिक	छालाबाट
अत्यन्त खतरनाक	५ मिलि ग्राम भन्दा कम	५० मिलि ग्राम भन्दा कम
अति खतरनाक	५-५० मिलि ग्राम	५०-२०० मिलि ग्राम
माध्यम रूपले खतरनाक	५१-२००० मिलि ग्राम	२००-२००० मिलि ग्राम
सामान्य रूपले खतरनाक	२०००-५००० मिलि ग्राम	२०००-५००० मिलि ग्राम
सुरक्षित	५००० मिलि ग्राम भन्दा माथि	५००० मिलि ग्राम भन्दा माथि

(एल.डि. ५०: विषादीको मात्रा जसले परीक्षण गरिएको जनावरको ५०% संख्यालाई मारिदछ)

ख) जीवनाशक विषादीको सुरक्षित प्रयोग: विषादीको उचित रूपमा उपयोग नगरिएमा यसले उपयोगकर्ता, अरू मानिस, घरपालुवा पशुहरू, वन्यजन्तुहरू र लाभकारी कीराहरूलाई समेत हानी पुऱ्याउनुको साथै वातावरणलाई पनि नोक्सान गर्दछ ।

१) सामान्य सिद्धान्त:

- क) अनावश्यक रूपमा विषादी प्रयोग नगर्नुहोस् ।
- ख) सम्भावित खतराबाट सावधान हुनुहोस् ।
- ग) विषादीको लेबल र अन्य पर्चाहरू पढ्नुहोस् ।
- घ) केटाकेटीलाई विषादीबाट टाढा राख्नुहोस् ।

२) कीटनाशक विषादी उपयोग गर्नु अगाडि:

- विषादी सुरक्षित ठाउँमा तालाबन्दी गरी राख्नुपर्छ ।
- स्प्रेयर/डिस्टर राम्रो अवस्थामा हुनुपर्छ ।
- उपकरणलाई काम गर्नु अघि र काम सकिएपछि जाँच गर्नुपर्छ ।
- कम घातक (प्रति किलोग्राम ५०१ मिलीग्रामभन्दा माथि एल.डी. ५० भएको) सुरक्षित विषादी प्रयोग गर्नुपर्छ ।

३) मिश्रण बनाउँदा र छर्दा:

- सुरक्षात्मक पहिरन लगाउनु पर्छ, जस्तै: पुरा बाहुलाको कमीज, लामो पतलुङ्ग, जुता वा बूट, चौडा किनारा भएको टोपी, हातमा रबरको पन्जा, मास्क, कृत्रिम श्वास उपकरण आदि ।
- चुरोट पिउन वा धुम्रपान गर्नु हुँदैन ।
- विषादी अन्य ठाउँमा फैलिन नपाओस् भन्नका लागि विषादीको प्याकेटलाई सावधानीपूर्वक खोल्नुपर्छ ।
- हावाको बहाव कम भएको बेलामा छर्ने गर्नुपर्छ ।
- बन्द भएको नोजललाई मुखले फुक्नु हुँदैन ।

४) जीवननाशक विषादी प्रयोग पश्चात:

- विषादीको प्रयोग गरेका कागजी पदार्थलाई सुरक्षित स्थानमा जलाएर वा गाडेर नष्ट गर्नुपर्छ ।
- प्रयोग गरिएको भाडा कम्तिमा ३ पटक साबुन पानीले सफा गर्नुपर्छ ।
- हात मुख राम्ररी साबुन पानीले धुनुपर्छ ।
- उपकरणलाई राम्ररी सफा गरेर राख्नुपर्छ ।

५) विष लागेका लक्षणहरू र प्राथमिक उपचार:

ओर्गानोफस्फेट र कार्बमेट यौगिकहरू जस्तै मेटासिड, मेटासिस्टक्स, नुभान आदिले कोलिनिएस्टर रोकदछन्, जसले गर्दा स्नायु प्रणालीमा विकार उत्पन्न हुन जान्छ । टाउको दुख्ने, रिंगटा लाग्ने र वाकवाकी हुने र त्यस पश्चात जाडो भई पसीना आउने, भाडा लाग्ने र वान्ता हुने लक्षणहरू देखा पर्दछन् । मांसपेशीहरू थर्केनु, भीषण कम्पन हुनु र अचेतन हुने अवस्थाहरू समेत हुन सक्छ ।

प्राथमिक उपचार:

- रोगीलाई आधा भुकेको रूपमा टाउको तल पर्ने गरी राख्नुपर्छ ।
- वान्ता गराउने व्यवस्था गर्नुपर्छ ।
- राम्ररी हावा आउने व्यवस्था मिलाउनुपर्छ ।
- छिटो अस्पताल लैजाने व्यवस्था गर्नुपर्छ ।
- एट्रोफिन सल्फेटको २ मिलीग्राम इन्ट्राभेनस. सुई दिनुपर्छ ।

१७ व्यवसायिक किट

१७.१ मौरीपालन

मेहनती कृषकले कम लगानीमा राम्रो आय आर्जन गर्न सक्ने सरल मौरीपालन व्यवसाय हो । हाम्रा कृषकहरूले परापूर्वकाल देखि नै मौरीपालन गर्दै आएको भएता पनि अझै मौरी पालनलाई व्यावसायीकरण गर्न उन्नत प्रविधिको अबलम्बनका साथै आयमूलक व्यवसायको रूपमा विकास गर्न नसकेको भए पनि क्रमशः परम्परागत मौरीपालन परिवर्तन भई व्यवसायिक रूपमा शुरूवात भएको छ । नेपालको तराई र भित्री मधेश क्षेत्रमा एपिस मेलिफेरा र पहाडी भेगमा एपिस सेराना जातको मौरी पालन भैरहेको छ ।

मौरीपालन सम्बन्धी केहि जानकारी		
एपियरीको छनौट	एपियरीमा मौरी गोलाको प्रबन्ध	अनुपयुक्त मौसममा व्यवस्थापन कार्य
मौरी घर राख्ने क्षेत्रको वरिपरि सकेसम्म वर्षभरि नै चरन उपलब्ध भएको, १-१.५ कि.मी. वरिपरि मौरी चरन वाली/फैलिएको, फुल फुल्ने पर्याप्त अर्वाधि, पानीको श्रोत भएको तथा विषादी प्रयोग नहुने क्षेत्र हुनु पर्दछ	<ul style="list-style-type: none"> परम्परागत मुढे घर वा खोपे घर सुधाने र चलायमान चौकोस राख्ने अथवा आधुनिक घरमा मौरीपालन गर्ने एपियरीको सबै आधुनिक घर एकै साइजको राख्ने घरलाई अगाडिपट्टि ढल्काएर २५-३० से.मी. उचाइको स्टैण्ड माथि राख्ने तथा स्टाण्डको चारवटै खुट्टामा पानीले भरिएको कचौरा राख्ने मौरीको प्रवेशद्वार अगाडि खुल्ला ठाउँ हुनुपर्दछ । स्थानीय जातको मौरीको दुई घरबीच कम्तीमा १ मीटर दुरी राख्ने 	<ul style="list-style-type: none"> गर्मी याममा <ul style="list-style-type: none"> चर्को घामबाट बचाउन छहारीको प्रबन्ध गर्ने, प्रवेशद्वार ठूलो पार्ने, भेन्टीलेशनको व्यवस्था गर्ने, मौरीको लागि घर बाहिर भाँडोमा नुनिलो पानी (५-८ ग्राम १ लि. पानीमा) राखी दिने । जाडो याममा <ul style="list-style-type: none"> घरको वरिपरिका प्यालहरू थुनी दिने, प्रवेशद्वार उत्तर दिशातिर नराख्ने, बोरा या गोरखापत्रले घर/छाउरा फ्रेमहरू माथि छोपि दिने, मौरीले नढाकेको फ्रेमहरू भित्री डमी बोर्ड प्रयोग गरी ठाउँ सानो बनाई दिने, खानाको अभाव भएमा चिनी चास्नी दिन, कमजोर गोलाहरूलाई आपसमा संयोजन गरी दिने । गृष्म र वर्षा याममा <ul style="list-style-type: none"> यस मौसममा मौरीको रोग र शत्रु बढी देखा पर्ने हुदा त्यसको नियन्त्रणमा बढी ध्यान दिनु पर्दछ अहाराको अभाव बढि हुने हुँदा कृत्रिम अहाराको व्यावस्थ गर्नु पर्दछ मौरीले गृह त्याग गर्न सक्ने सम्भावना बढी भएकोले प्रवेशद्वारमा रानू ढोका प्रयोग गर्ने, बलियो गोलाबाट टाढेका छाउराहरूको फ्रेम राख्ने, रोगी गोलालाई तुरुन्तै औषधी उपचार गर्ने ।

		(अनुपयुक्त मौसममा निरीक्षण गर्दा घर धेरै बेरसम्म खुल्ला राख्नु हुँदैन)
--	--	---

भौरी गोलामा रोग कीराको व्यवस्थापन

रोगी गोलाको पहिचान	उपचार विधि	रोकथाम गर्ने उपायहरू
--------------------	------------	----------------------

<ul style="list-style-type: none"> चाकामा छाउराहरु कम र छरिएका हुन्छन् छाउराको रंग धमिलो खरो देखिन्छ रोगग्रस्त चाकाबाट नराम्रो गन्ध आउँछ टालेका छाउराको बिको केही तल घसिएको र सानो प्वाल हुन्छ र आसनबोर्ड भित्र मरेका छाउराहरू प्रशस्त देखिन्छन् त्यस्तै रोगी मौरीहरू घर बाहिर घसेर हिड्छन्, उड्न नसक्नु, घरभित्र जताततै मौरी बिष्टा देखिन्छ 	<ul style="list-style-type: none"> सम्बन्धित विशेषज्ञको सल्लाह लिई उपचार गर्नु पर्छ इ.एफ.वि.: एन्टिबायोटिक अक्सीटेट्रासाइक्लीन वा टेरामाईटिन २५ मि.ग्रा/फ्रेमको दरले चिसो चिनी चास्नीमा औषधी मिसाई ३ दिनसम्म लगातार दिने वा १ ग्राम औषधी १ लिटर चिनी चास्नीमा मिलाई मौरी, छाउरा चाका आदिमा ५ दिनसम्म लगातार स्प्रे गर्ने । टी.एस.वि.भी: भाइरसद्वारा लाग्ने भएकोले व्यवस्थापनमा सुधार गर्ने सुलसुले ८५ प्रतिशतको फर्मिक एसिड एक्जवैन्ट कार्डबोर्डमा राखी सानो कपासको डल्लोमा भिजाई सानो बट्टा भित्र राखी आसन बोर्डमा राखी दिने (२ मि.लि./फ्रेम दरले) 	<ul style="list-style-type: none"> एपियरीमा बलियो गोला मात्र राख्ने, कमजोर गोलाहरू भएमा संयोजन गर्ने । फोहर पोखरीको छेउछाउमा घर नराख्ने तर सकभर बगिरहेको पानीको श्रोत नजिकमा हुनुपर्दछ घार निरीक्षण गर्दा बलियो र स्वस्थ गोला पहिले, कमजोर र रोगी गोला सबै भन्दा पछि निरीक्षण गर्ने । हरेक पल्ट एक घर पछि अर्को घर निरीक्षण गर्दा हात र प्रयोगमा आएका मौरी सामग्रीहरू राम्रोसँग साबुन पानीमा पखालेर मात्र प्रयोग गर्ने । धेरै नै रोगग्रस्त गोला भएमा एपियरीबाट टाढा राख्ने वा जलाउने ।
---	---	---

मौरी गोला व्यवस्थापन कार्य तालिका

समय	क्रियाकलापहरू
चैत्र/वैशाख	<p><i>एपियरीमा मौरी गोलाको प्रबन्ध</i></p> <ul style="list-style-type: none"> परम्परात घर सुधार गर्ने वा आधुनिक घर सफा गरी मौरी राख्ने । मौरी गोलाको अगाडि खुल्ला ठाउँ हुनेगरी दुई घर बीचको दूरी कम्तीमा १ मिटर राख्ने । हर्षतपछि गोला निरीक्षण गरी हुल निर्यासबाट भाग्न सक्ने मौरीलाई छुट्याई गोला वृद्धि गर्ने । रानू पुरानो छ भने नयाँ रानू राख्ने । गोलामा मौरीको संख्या बढ्दै जाँदा खाली चौकोस थप्दै जाने । मौरीको संख्या बढेपछि प्रवेशद्वार बढ्ने गरी लामो प्वालतर्फ फर्काउने । छाउरा कक्षा भरिएपछि महकक्ष (Super) राख्ने । हावा खेल्ने गरी घरमा प्वालहरू मिलाउने । प्राकृतिक शत्रुहरूको नियन्त्रण गर्ने । तापक्रम/आर्द्रता बढ्ने हुँदा रोगको आक्रमण हुने भएकोले निरीक्षण गरी नियन्त्रण गर्ने । महकक्ष भरेर ९०% जति कोष टाली सकेपछि मदानीको सहायताले मह काढ्ने । मह काढ्दा मौसम हेरी मौरीको लागि पनि मह छोडेर काढ्ने ।
जेष्ठ/अषाढ	<ul style="list-style-type: none"> नियमित रूपमा मौरी घर निरीक्षण गरी गोला स्वस्थ राख्ने । चको गमी भएमा घर वरिपरि पानी छर्कने । घार वरिपरि नुन पानी (१ लि. पानीमा ८ ग्राम नुन) राखिदिने । चरन हेरी स्थानान्तरण गर्ने । कमजोर गोलालाई बलियो गोलाबाट छाउरा सहितको चौकोस ल्याई मिलाउने । घारको खुट्टामा कचौरा राखी पानी भर्ने र कमिलाबाट बचाउने । अन्य प्राकृतिक शत्रुहरूलाई नियन्त्रण गर्ने (अरिझाल, बच्छरूको गोला नष्ट गर्ने) या घर प्रवेशद्वार नजिक बसी चेप्टो लठ्ठीले हानी मार्ने ।
साउन/भदौ	<ul style="list-style-type: none"> वर्षाबाट घरहरूलाई जोगाउने । मैनपुतलीको प्रकोप हुन सक्ने भएकोले नियन्त्रण गर्ने । कृत्रिम आहार (चिनी चास्नी) को व्यवस्था गर्ने ।
असोज/कार्तिक	<ul style="list-style-type: none"> मौरीहरू फेरी सक्रिय भएर आउँछन् त्यसैले उपयुक्त क्षेत्र छनौट गरी स्थानान्तरण गर्ने । पुरानो रानू वृद्धि भएको भए नयाँ फेर्ने । हुल निर्यास व्यवस्थापन गर्ने । वसन्त ऋतुमा जस्तै सुपरको व्यवस्था गर्ने ।

- पाकेको मह काढ्ने ।

१७.२ च्याउ खेती

नेपालमा विशेष गरी चार प्रकारका च्याउ (गोब्रे, कन्ये, मुगे, पराले) खेती गर्ने प्रविधि विकास भइसके पनि गोब्रे र कन्ये च्याउ मात्र व्यवसायिक रूपमा खेती भएको पाइन्छ ।

गोब्रे च्याउ खेती प्रविधि

गोब्रे च्याउ खेती गर्नको लागि स्थान अनुसार मौसम मिलाएर कम्पोष्ट तयार गर्नुपर्दछ । तयारी कम्पोष्टबाट काठको व्याकमा च्याउ रोप्ने बेड बनाई सो बेडमा च्याउ खेती गरिन्छ ।

कम्पोष्टको लागि चाहिने सामग्रीहरू	कम्पोष्ट तयार गर्ने विधि	कम्पोष्ट पल्टाउने
पराल : १००० कि.ग्रा. युरिया: ५ कि.ग्रा. एमोनियम सल्फेट: २० कि.ग्रा. ट्रिपलसुपरफस्फेट: ७ कि.ग्रा. कृषिचुन: ३० कि.ग्रा. फर्मालीन: १ लि. तुभान: १०० एम.एल डेरोसाल: ५० ग्राम	<ul style="list-style-type: none"> • सफा पराललाई १ फिट लामो हुने गरी काट्ने • टुक्राएको पराल चिसो पानीमा ८-१० घण्टा हुवाई सफा गर्ने र परालको पानी निश्चन दिने • काठको फ्रेमको सहायताले पराल तहत गरी थिच्दै हरेक ३-४ तह पछि १-२ के.जी. को दरले मलको मिश्रण छर्ने र ४ फिटसम्मको उचाई बनाई ५०० के.जी. सम्म पराल अट्ने गरी पुष्ट पार्ने । • पराल सुख्खा छ भने हल्का पानी दिने 	कम्पोष्ट पाक्ने बेलामा ८ पटक पल्टाउनु पर्दछ पहिलो पल्टाई ५ दिनमा(डि.ए.पी मिसाउने) दोस्रो पल्टाई १० दिनमा (कृषि चून पनि छन) तेस्रो पल्टाई १३ औं दिनमा चौथो पल्टाई १६ औं दिनमा(टी.एस.पी र डी.ए.पी. मिसाउने) पाँचौ पल्टाई १९ औं दिनमा छैठौ पल्टाई २२ औं दिनमा डाईथेनएम ४५, २.५ ग्राम र तुभान १ मी.लि. प्रति लिटर पानीको दरले घोल बनाई २० लीटर प्रति टन कम्पोष्टमा प्रयोग गर्ने । सातौ पल्टाई २५ औं दिनमा आठौ पल्टाई २७ औं दिनमा तयारी कम्पोष्टको रङ्ग हल्का खैरा, चिस्यान ७० प्रतिशत र पि.एच. ७ -७.२ हुनुपर्दछ ।

तयारी कम्पोष्ट प्रयोग गरि गोब्रे च्याउ खेती गर्ने प्रविधि

च्याउ खेती गरिने कोठाको तयारी	च्याउ खेती गरिने कोठालाई २ प्रतिशतको फर्मालीनले सफा गर्ने
कम्पोष्ट बेडको तयारी	सो कोठामा ३-४ फिट चौडाई र ६-८ इन्च उचाईका कम्पोष्ट बेड काठको च्याकमा बनाउने
बीउ छर्ने	<ul style="list-style-type: none"> बेड तयार गरेको २ दिन पछि च्याउको बीउ छर्ने १ टन परालको लागि २० बोतल बीउ आवश्यक पर्छ माथिल्लो १.५ इन्च कम्पोष्ट हटाई बीउ छर्ने र त्यसलाई कम्पोष्टले ढाकेर हल्केलाले बिस्तारै थिच्ने माथिबाट फर्मालीनले उपचार गरिएको पत्रिकाले ढाकी पानी दिने । यस बेला कोठाको तापक्रम २२-२५ डिग्री सेन्टिग्रेड र सापेक्षिक आर्द्रता ७०-७५ प्रतिशत राख्ने १५-२० दिनमा माटोको सतह मुनी सेता दुसी रेखाले ढाकेको देखिन्छ
माटोले पुर्ने (केसिड) गर्ने	<ul style="list-style-type: none"> बीउ छरेको २ हप्ता ब्याड ढाक्नलाई माटोको मिश्रण तयार गर्ने १०० के.जी. मसिनो माटो २ के.जी. चूना र फर्मालीन पानीको घोल (०.२५:५ ली.) एके ठाउँमा मिसाई प्लाष्टिकले ढाकी ४८ घण्टा राख्ने र पुनः राम्ररी चलाउने सो मिश्रणले १ इन्च बाक्लो हुने गरी बेडलाई पुर्ने र बिहान बेलुकी हल्का पानीदिने शुरूमा ७-१० दिन सम्म २२-२५ डिग्री सेन्टिग्रेड र सापेक्षिक आर्द्रता ७०-७५ प्रतिशत राख्ने र त्यसपछि १५-१८ डिग्री सेन्टिग्रेड र सापेक्षिक आर्द्रता ८०-९० प्रतिशत हुने गरी मिलाउने
च्याउ टिप्ने	<ul style="list-style-type: none"> केसिड गरेको ४ हप्ता पछि च्याउ टिप्न लायक हुन्छ च्याउ टिप्दा बोटलाई समतेर एकातर्फ बटारी हल्कासँग टिप्नु पर्दछ च्याउ टिपेपछि जरा हटाई उपचार गरिएको माटोले पुनः पुरी हल्का पानी दिनुपर्दछ एक टन परालको कम्पोष्टबाट २००-३०० कि.ग्रा. ताजा गोब्रे च्याउ उत्पादन हुन्छ ।
रोग/कीरा नियन्त्रण	
खैरो प्लाष्टर रोग (Brown plaster mould)	<ul style="list-style-type: none"> दुसीबाट फैलन्छ र बीउ रोपेको बेलामा परालमा र केसिड गरिसकेको माटोको सतहमा आउँछ लक्षण: ब्याडमाथि र केसिड गरेको माटोको माथि पहिले सेतो अनि फिक्का खैरो पाउडर जस्तो धूलो देखापर्छ व्यावस्थापन: सरसफाई, हावाको संवाहन, तापक्रम र सापेक्षिक आर्द्रता मिलाउनुपर्छ साथै २ प्रतिशत फर्मालीन अथवा १ ग्राम डेरोसाल वा बेभिस्टिनलाई १ लिटर पानीमा मिसाएर छर्नुपर्छ ।
हरियो रोग (Green mould)	<ul style="list-style-type: none"> लक्षण : ब्याडको कम्पोष्ट वा केसिड गरेको माटोकोमाथि सतहमा पहिले सेता रेशाले ढाकेको देखिन्छ र पछि बढी रोग लागेको ठाउँमा हरिया धब्बाहरू देखिन्छन् र खेती गरेको च्याउलाई हुर्किन दिँदैन कारण: मल बनाउँदा राम्ररी नकुहिएमा, राम्रोसँग विसङ्क्रमण नभएमा, तापक्रम र सापेक्षिक आर्द्रता बढी भएमा व्यावस्थापन: इन्डोफिल एम ४५ दुई ग्राम १ लिटर वा डेरोसाल १ ग्राम प्रति लिटर पानीका दरले छर्ने
कीरा(भिँगा एवं सुलसुल)	व्यावस्थापन :०.१ प्रतिशत र भिँगाको लागि ०.२ प्रतिशत नुभानको घोल बनाएर छर्कने अवस्था हेरी फेरी एक पटक दोहोर्‍याउने । विषादी छरेपछि च्याउ टिप्न ४ दिनसम्म पखुनु पर्दछ ।

कन्ये च्याउ खेती

कन्ये च्याउका लागि धानको पराल, गहुँको छवाली, मकैको खोस्टा, तोरीको डाँठ आदिको प्रयोग गरी च्याउ उत्पादन गर्ने प्रविधिको प्रयोग गर्न सकिन्छ । कन्ये च्याउ खेती गर्दा २०-३० डि.से. तापक्रम र आर्द्रता ८०-९० प्रतिशत हुनुपर्छ । सुहाउँदो तापक्रम भने २२-२५ डि.से. हो ।

- सफा पराललाई बीउको मात्रा मिलाउनका लागि तौलने ।
- तौलेको पराललाई २ देखि २.५ इन्चको टुक्रा पार्ने ।
- पराललाई २ घण्टा सफा पानीमा डुबाउने ।
- सफा पानीले ३-४ पटक परालमा भएको धूलो पखाल्ने ।
- भिजाएको परालमा बढी भएको पानी हटाउन १८-२४ घण्टासम्म भिरालो ठाउँमा फिजाई पानी तर्काउने ।
- परालमा भएका सूक्ष्म जीवाणूलाई मार्न पानीको वाफले मात्र ३० मिनेटदेखि १ घण्टासम्म पराल बफाउने ।
- बफाएको पराललाई सफा ठाउँमा राखी चिसो भएपछि १६" ह १८" को प्लाष्टिक झोलामा ४ इन्च जति पराल राखी बीउ छर्ने र फेरी ४" पराल राख्ने र बीउ छर्ने । यसै गरी ४-५ तहसम्म बीउ छर्ने । परालमा दुसी राम्रो फैलाउन हल्का तरिकाले थिच्नुपर्छ ।
- प्लाष्टिक भित्र केही मात्रामा अक्सिजनको आवश्यकता पर्ने भएकोले १० से.मी. फरकमा १ से.मी. गोलाईको प्वाल पार्ने ।
- बीउ रोपीसकेको प्लाष्टिकको झोलालाई अध्यारो ठाउँमा २५-३० डि.से. तापक्रम भएको कोठामा झ्याल ढोका बन्द गरी ३ हप्तासम्म राख्नुपर्दछ ।
- परालमा पूरा दुसी फैलिएपछि प्लाष्टिक झोला हटाउने र डल्लोलाई ईट्टा तथा फल्याकमाथि राख्ने ।
- प्लाष्टिक झोला हटाउने समयमा परालमा स-साना च्याउका दाना पनि देखिन्छन् । सो झोला खोलेको ५-७ दिनमा च्याउ टिप्न तयार हुन्छ ।
- दिनको २-३ पटक जमिनमा पानी छर्कने ।
- एउटा डल्लो (Ball) मा ३-४ पटकसम्म च्याउ फल्दछ ।

१८. पोष्टहार्भेष्ट

ताजा कृषि उपजहरुको भण्डारणको मापदण्ड तथा सेल्फ लाईफ सुरक्षित राख्न सकिने अवधि

बजारको माग बमोजिमको परिपक्व अवस्थामा लिईएको वाली खाँदा स्वादिलो हुने, तरकारी तथा फलफूलहरुलाई बारीबाट भर्खरै टिपेको जस्तो ताजा अवस्थामा राखी भण्डाराण अवधि लम्ब्याउँदा हतारमा सस्तोमा बेच्नु पर्ने बाध्यता नपर्ने; बजारको माग बमोजिमको परिपक्व अवस्थामा लिईएको वाली खाँदा स्वादिलो हुने, बिक्री गर्ने अवधि बढाउन सकिने, रुप, स्वाद र बासना कायम रहने; उपजको गुणस्तरमा विश्वसनियता बढ्ने; कोस्मेटिक भ्यालु पनि बचाउन सकिने भएकाले स्तरीय उत्पादनलाई सेलार, रष्टिक, शुन्य शक्ति वा कोल्डस्टोरमा राखी सेल्फ लाईफ बढाउन सकिने सम्बन्धी विवरण तल दिईन्छ ।

क्र.स	वालीको नाम	भण्डारण गर्ने उपयुक्त तापक्रम	उपयुक्त आद्रता	अधिकतम चिस्यान	अनुमानीत भण्डारण अवधि
१	स्याउ	४	९०-९५	- १.५	१-२ महिना
२	सुन्तला	४-७	९०-९५	- १.१	२-४ हप्ता
३	केरा	१३-१५	९०-९५	- ०.८	१-४ हप्ता
४	अम्बा	५-१०	९०		२-३ हप्ता
५	भुईँकटहर	७-१३	८५-९०	- १.१	२-४ हप्ता
६	रुख कटहर	१३	८५-९०		२-४ हप्ता
७	नासपाती	- १.५- ०.५	९०-९५	- १.७	२-७ महिना
८	अनार	५-७.२	९०-९५	- ३.०	२-३ महिना
९	क्रिचि	०	९०-९५	- ०.९	३-५ महिना
१०	लिचि	१-२	९०-९५		३-५ हप्ता
११	भुईँ स्याउ	१३	९०-९५	- २.२	२-४ हप्ता
१२	आँप	१३	८५-९०	- १.४	२-३ हप्ता
१३	मेवा	७-१३	८५-९०	- ०.९	१-३ हप्ता
१४	एभोकाडो	३-७	८५-९०	- १.६	२-४ हप्ता
१५	साग	०	९०-९५		७-१४ दिन
१६	हरियो केराउ	०.१	९०-९८	- ०.६	१-२ हप्ता
१७	टाटे सिमि	०	९०-९५		१-२ हप्ता
१८	गाजर	०	९८-१००	- १.४	६-८ महिना
१९	भेंडे खुशानी	७-१०	९५-९८	-०.७	२-३ हप्ता
२०	हरियो खुशानी	५-१०	८५-९५	- ०.७	२-३ हप्ता
२१	करेला	१०-१२	८५-९०		२-३ हप्ता
२२	खर्बुजा	१०-१५	९०	- ०.४	२०३ हप्ता
२३	कागती	१०-१३	८५-९०	-१.४	१-६ महिना
२४	जुकीनी फर्सी	७-१०	९५	- ०.५	१-२ हप्ता
२५	स्थानीय फर्सी	१२-१५	५०-७०	- ०.८	२ - ३ महिना
२६	पाकेको टमाटर	८-१०	८५-९०	- ०.५	१-३ हप्ता
२७	रामतोरीया	१०-१२	९०-९५		१-२ हप्ता
२८	दाल	-	-	-	-
२९	अन्न वाली	-	-	-	-
३०	आलु (वर्षे)	१०-१५	९०-९५	- ०.८	१०-१४दिन
३१	प्याज (सुकेको)	०	६५-७०	-०.८	१-८ महिना
३२	गोलभेंडा (छिपेको)	१०-१३	९०-९५	-०.५	२-५ हप्ता
३३	लसुन (सुकेको)	०	६५-७०	-०.८	६-७ महिना
३४	ताजा अदुवा	१३	६५		६ महिना
३५	चमसुरको साग	०	९९-१००	- ०.२	२-३ हप्ता
३६	कुरीलो	२.५	९५-१००	-०.६	२-३ हप्ता
३७	भण्टा	१०-१२	९०-९५	-०.८	१-२ हप्ता
३८	मुला	०	९५-१००	- ०.७	१-२ महिना
३९	काउली	०	९५-९८	- ०.८	३-४ हप्ता

४०	बन्दा	०	९५-१००	- ०.९	२-३ महिना
४१	ब्रोकाउली	०	९५-१००	- ०.६	१०-१४ दिन
४२	पालुङ्गो	०	९५-१००	- ०.३	१०-१४ दिन
४३	मह		८५-९०		
४४	च्याउ	०	९०	- ०.९	७-१४ दिन
४५	सखरखण्ड	१३-१५	८५-९५	- १.३	४-७ महिना
४६	दुध	५ वा कम			
४७	काँक्रो	१०-१२	८५-९०	- ०.५	१०-१४ दिन
४८	अण्डा	७	-	-	-
४९	रातो मासु	५	-	-	-
५०	ताजा माछा	५	-	-	-

१९. कृषि इन्जिनियरिङ्ग महाशाखा, खुमलटारबाट विकसित तथा व्यवसायिक रुपबाट उत्पादित कृषि औजार/उपकरणहरु

क्र.सं.	मेसिनको नाम	मेसिनको काम	किसिम	क्षमता	स्थानीय उत्पादक
१	कोदो चुटने र फल्ने मेसिन	कोदो चुटने र फल्ने	खुट्टाले चलाउने	एक घण्टामा ४० देखि ६० के.जी. सम्म कोदो चुटन र फल्न सकिने	जे.वी. वर्कशप, ग्वाको, ललितपुर फोन नं. ९८४१२३९३४६
			बिजुलीको मोटरबाट	एक घण्टामा ६० देखि ८० के.जी. सम्म कोदो चुटन र फल्न सकिने	
२	मकै छोड्याउने मेसिन	मकै छोड्याउने	हातले चलाउने	१५ के.जी. प्रति घण्टा	जे.वी. वर्कशप, ग्वाको, ललितपुर फोन नं. ९८४१२३९३४६
३	ज्याब सिडर	मकैको बीउ र मल एकै साथ रोप्ने । खनजोत नगरिएको जग्गामा पकि मकै लगाउन सकिने ।	हातले चलाउने	एक घण्टामा १ रोपनी सम्म रोप्न सकिने	
४	धानको फार गोड्ने मेसिन	लाइनमा रोपेको धान खेतमा फारलाई उखेली माटोमा नै मिलाइ दिने	हातले चलाउने	एक रोपनी धान खेतमा यस मेसिनको प्रयोगले ५/६ घण्टामा गोड्न सकिने	जे.वी. वर्कशप, ग्वाको, ललितपुर फोन नं. ९८४१२३९३४६
५	बीउ सफा गर्ने मेसिन	यस मेसिनबाट रायो, मूला, केराउ, रामतोरिया, भटमास, सिमीको बीउ सफा गर्न सकिने	हातले चलाउने	प्रति घण्टा ६० देखि ८५ के.जी. बिउ सफा गर्न सकिने	जेन्सुन ईन्जिनियरिङ्ग वर्कशप, ग्वाको, ललितपुर फोन नं. ९८४१२११२२३
६	एइडि कफि पल्पर	कफिको बोक्रा छोडाउने	हातले चलाउने	६० के.जी. प्रतिघण्टा	जे.वी. वर्कशप, ग्वाको, ललितपुर फोन नं. ९८४१२३९३४६
			खुट्टाले चलाउने	१०० देखि १२० के.जी. प्रतिघण्टा	
			बिजुलीको मोटरबाट	१२० देखि १५० के.जी प्रति घण्टा	
७	ग्रेसर	धान, गहु चुटने	खुट्टाले चलाउने	६० के.जी. प्रति घण्टा चुटन सकिने	जेन्सुन ईन्जिनियरिङ्ग वर्कशप, ग्वाको, ललितपुर फोन नं. ९८४१२११२२३
८	यूरिया मोलासिस ब्लक बनाउने प्रेस	यूरिया मोलासिस ब्लक बनाउने	हातले चलाउने	१६X१२X६ से.मी. को ब्लक एकै पटक तिनवटा बनाउन सकिने	जे.वी. वर्कशप, ग्वाको, ललितपुर फोन नं. ९८४१२३९३४६

२०. कृषि बजार

कृषि व्यवसाय प्रवर्द्धन तथा बजार विकास निर्देशानलयको कार्य तथा सेवा क्षेत्रहरू

१) बजार पूर्वाधार निर्माण तथा सुदृढीकरण

- कृषि थोक बजार, संकलन केन्द्र, हाट बजार तथा खुद्रा विक्री कक्ष निर्माण, सुधार तथा विकास ।
- शित भण्डार विकास तथा प्रवर्द्धन ।
- सार्वजनिक नीजि साभेदारीमा कृषि बजार विकास

साभेदारीमा बजार पूर्वाधार निर्माण प्रकृयाको विवरण			
क्र.सं.	साभेदार निकाय	साभेदारीका लागि न्यूनतम शर्तहरू	प्रस्तावित पेश गर्ने तरीका
१.	<ul style="list-style-type: none"> ➤ कृषक समूह/सहकारी ➤ गैरसरकारी संस्था ➤ उद्योग वाणिज्य संघ, संगठन ➤ संघ/संस्था 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ जग्गाको व्यवस्था (लिखित रूपमा) ➤ प्रस्तावित जग्गामा विवाद नभएको ➤ व्यावसायिक उत्पादन क्षेत्र वा शहरी क्षेत्र (खरीदविक्री हुन सक्ने) ➤ अर्को पूर्वाधार नभएको वा भएपनि अपर्याप्त ➤ माग गर्ने साभेदार निकाय संग केही (कम्तिमा १५%) म्याचिङ्ग फण्ड 	राष्ट्रिय पत्रिकामा प्रकाशित सूचनाको आधारमा उल्लेखित कागजात सहित जिल्ला कृषि विकास कार्यालयमा पेश गर्ने

- सरकारीस्तरबाट निर्माण गरिने कृषि बजार पूर्वाधारहरूको लागि आधारभूत शर्त
  - जग्गाको स्वामित्व सरकारी वा सार्वजनिक निकायको नाममा हुनु पर्दछ ।
  - कृषि उपज बजार स्थलको व्यवस्था तथा संचालन सम्बन्धी निर्देशिका २०५३ (संशोधनसहित)को आधारमा कृषि बजार सञ्चालक समितिको गठन हुनेछ ।

कृषि बजार केन्द्र निर्माणको लागि आवश्यक न्यूनतम क्षेत्रफल र प्राथमिकता प्राप्त पूर्वाधारहरू

क्र.सं.	बजार स्थलको प्रकार	न्यूनतम आवश्यक क्षेत्रफल *		प्राथमिकता प्राप्त पूर्वाधारहरू
		तराई	पहाड	
१	थोक बजार	१.५ विगाहा	१ विगाहा	कम्पाउण्ड बाल, एप्रोच रोड, शौचालय, कार्यालय, सूचना केन्द्र, स्टोर/गोदाम, खानेपानी
२	खुद्रा बजार	२ कठ्ठा	१.५ कठ्ठा	स्टल, स्टोर, खानेपानी, शौचालय
३	संकलन केन्द्र	३ कठ्ठा	१.५ कठ्ठा	सेड, स्टोर, तौलने सुविधा, खानेपानी, सूचना-संचार सुविधा
४	हाट बजार (संकलन केन्द्र सहितको)	१० कठ्ठा	४.५ कठ्ठा	सेड, शौचालय, खानेपानी, सूचना-संचार सुविधा
५	हाट बजार (संकलन केन्द्र बाहेकको)	७ कठ्ठा	४ कठ्ठा	सेड, शौचालय, खानेपानी

२) कृषि उपजको बजार सूचना संकलन, विश्लेषण र प्रवाह

- खाद्य सुरक्षा सम्बन्धी सूचना संकलन, विश्लेषण तथा प्रवाह ।
- कृषि उपज बजारको खुद्रा, थोक, सिमावर्तिय खुद्रा मूल्य संकलन, विश्लेषण तथा प्रवाह ।
- राष्ट्रिय स्तरमा २१ जिल्लाहरूको खुद्रा मूल्य मात्र समावेश
पहाडी जिल्लाहरू : १३ - अछाम, भोजपुर, धनकुटा, डोटी, इलाम, जुम्ला, कास्की, काठमाण्डौ, नुवाकोट, पाल्पा, रोल्पा, रामेछाप, सुर्खेत
तराई जिल्लाहरू : ८ - कैलाली, बाँके, रुपन्देही, चितवन, धनुषा, भापा, मोरङ्ग, पर्सा
- १६ जिल्ला कृषि विकास कार्यालयहरूद्वारा थोक मूल्य पाक्षिक रूपमा संकलन
  - पूर्वाञ्चल : धनकुटा, भापा, मोरङ्ग
  - मध्यमाञ्चल : काठमाण्डौ, नुवाकोट, धनुषा, पर्सा, चितवन
  - पश्चिमाञ्चल : कास्की, पाल्पा, रुपन्देही
  - मध्यपश्चिमाञ्चल : सुर्खेत, बाँके
  - सुदूरपश्चिमाञ्चल : डोटी, कैलाली, कन्चनपुर
- agribiz.gov.np वेबसाइटमा कृषि व्यवसाय/बजार संबन्धी निर्देशिका, कार्यविधि र सूचना पनि प्राप्त गर्न सकिने

३) कृषि वस्तु निर्यात प्रवर्द्धन कार्यक्रम

मुख्य सेवाको विवरण र प्रकृया

क्र.सं.	सेवा क्षेत्र	प्रकृया
१.	प्राङ्गारिक कृषि उपज निर्यातका लागि अनुदान	राष्ट्रिय पत्रिका सूचना प्रकाशन भए अनुसार
२.	युवा/विदेशवाट फर्केका/स्नातक/बैरोजगारहरूलाई निर्यात मूलक कृषि व्यवसाय स्थापना/उत्पादन र निर्यातमा व्याज अनुदान	राष्ट्रिय पत्रिका सूचना प्रकाशन भए अनुसार बैंकबाट लिइने कार्यको व्याज अनुदान

४) लाभ लागत विश्लेषण

क्र. स.	बाली	जिल्ला	उत्पादन(केजी प्रति हे)	उत्पादन लागत (रु प्रति हे)	कुल आमदानी (रु प्रति हे)	खुद नाफा (रु प्रति हे)	आमदानी खर्चको अनुपात
	धान						
१	धान (चैते)	भापा	४,३१५	६८,१६४	७५,०९५	६,९३१	१.१०
		सुनसरी	४,०१०	६२,२९९	६७,९६७	५६६,८३५	१.०९
		सप्तरी	३,७३५	५६,०२५	६१,६८८	५,६६३	१.१०
		बारा	३,९१७	५६,३९०	६५,४११	९,०२१	१.१६
		नवलपरासी	३,९८१	६१,०४१	६४,४२४	३,३८३	१.०६
		सुर्खेत	३,८६५	५४,५४७	६२,१८१	७,६३४	१.१४
२	उन्नत धान सिंचित	सुनसरी	४,१२५	६७,२२५	७४,९७०	७,७४५	१.१२
		चितवन	४,०२०	७१,२६९	७३,८१३	२,५४४	१.०४
		दाङ्ग	३,६८२	५८,०८२	६५,६६५	७,५८३	१.१३
		नवलपरासी	३,८८६	६८,९२४	७०,३८८	१,४६५	१.०२
		कञ्चनपुर	३,७१२	५८,७०४	६४,७०६	६,००२	१.१०
	गहुँ						
३	उन्नत गहुँ अर्सांचित	पाँचथर	३,०५१	५३,९७५	५७,१२०	३,१४४	१.०६
		दार्चुला	२,८८०	६०,९५०	१२३,४१८	६२,६६८	२.०२
		संखुवासभा	२,९८४	४४,०१६	६४,२०८	२०,१९२	१.४६
		दालखा	२,९९२	४४,७६०	५८,०९१	१३,३३१	१.३०
		बझाङ्ग	२,९४०	५५,५८४	८९,८७२	३४,२८८	१.६२
		मोरङ्ग	३,४१२	६०,०३०	६६,२२८	६,१९९	१.१०
४	उन्नत गहुँ सिंचित	कर्णालवस्तु	३,२८८	५०,१३०	६२,८४०	१२,७१०	१.२५
		दाङ्ग	३,२४६	५१,२१५	६२,८८१	११,६६६	१.२३
		कैलाली	३,२६८	५४,५२६	६२,६४३	८,११७	१.१५
		सर्लाही	३,२८९	५२,९५५	६३,१९५	१०,२४०	१.१९
		मकै					

५	उन्नत मकै अंसिचित	पाँचथर	३,३४६	४२,११९	५३,७७३	११,६५४	१.२८
		भोजपुर	३,२०५	४३,६३२	५१,७७१	८,१३९	१.१९
		रामेछाप	३,२५२	४६,७४१	५५,०४२	८,३०१	१.१८
		लमजुङ्ग	३,१५२	४५,८६१	५३,६८८	७,८२७	१.१७
		प्युठान	३,११५	४६,३०३	५०,३०९	४,००६	१.०९
		डडेलधुरा	३,२१०	४७,११३	५४,५७९	७,४६६	१.१६
६	उन्नत मकै सिंचित	चितवन	३,६१२	६०,३५८	६१,९६९	१,६१०	१.०३
		सिराहा	३,४१७	४८,१६६	५४,८१२	६,६४६	१.१४
		उदयपुर	३,३७२	४७,१७५	५७,६७०	१०,४९५	१.२२
		सर्लाही	३,३७८	४८,१८१	५४,७३३	६,५५२	१.१४
		रुपन्देही	३,४८९	५२,२९८	६०,१३७	७,८३९	१.१५
		बाँके	३,२९२	५०,७४३	५३,४९१	२,७४८	१.०५
		कञ्चनपुर	३,३०२	४८,६११	५३,२४३	४,६३२	१.१०
	आलु						
७	उन्नत आलु अंसिचित	रसुवा	१८,८९२	२०७,७६१	३७,८४०	१७०,०७९	१.८२
		मकवानपुर	१९,९२३	२२८,२८७	३९०,४९०	१६२,२०५	१.७१
८	उन्नत आलु सिंचित	दाङ्ग	१९,९१०	२१७,०९१	३४६,४३४	१२९,३४३	१.६०
		उदयपुर	१८,८९७	२१५,३१०	३३०,६९७	११५,३८७	१.५४
	काउली						
९	उन्नत काउली अंसिचित(वेमौसम)	भक्तपुर	१७,१६३	१५२,३०६	३४८,४०९	१९६,१०२	२.२९
		धनकुटा	१६,९४१	१०८,५७२	३४३,९०२	२३५,३३०	३.१७
१०	उन्नत काउली (मौसमी)	तनहुँ	१९,८९०	९३,६२८	२४३,६५२	१५०,०२४	२.६०
		बारा	२१,३२०	११८,९८७	२३८,७८४	११८,८९७	२.००
	बन्दा						
११	उन्नत बन्दा अंसिचित (मौसमी)	काभ्रेपलाञ्चोक	२४,१२६	११८,०८९	३००,३६९	१८२,२८०	२.५४
१२	उन्नत बन्दा सिंचित (मौसमी)	पाल्पा	२५,८४०	९९,१२२			३.१०

					३०७,४९६	२०८,३७४	
		बर्दिया	२३,९९२	८६,४२९	२६३,०३२	९७६,६९९	३.०४
	गाँजर						
१३	उन्नत गाँजर सिंचित (मौसमी)	कञ्चनपुर	१४,९२८	७२,८७५	५२४,८५५	४५९,९८०	७.२०
		नवलपरासी	१४,७९४	८२,३९०	५५५,०७९	४७२,६८९	६.७०
		सर्लाही	१४,५९३	७५,८०३	२७६,४७३	२००,६६९	३.६५
		धनकुटा	१४,०८२	७०,९९४	२६९,६७०	१९८,६७६	३.८०
	मूला						
१४	उन्नत मूला अर्थात् सिंचित (मौसमी)	भक्तपुर	२९,९८०	८२,५२७	३९२,९९६	२२९,५९०	३.७८
		नुवाकोट	२४,८५२	७२,८२०	२००,०५९	१२७,२३८	२.७५
		धनकुटा	२३,९५०	६४,९९४	१९३,९९५	१२९,०००	२.९८
		प्युठान	२३,५८०	६६,८२४	१२२,६९६	५५,७९२	१.८३
	केराउ						
१५	उन्नत केराउ सिंचित (मौसमी)	काभ्रेपलाञ्चोक	१५,८९३	१२८,५४९	३६९,३५३	२४०,८०४	२.८७
		उदयपुर	१५,४८९	१०४,३९०	३२२,३९४	२९८,००४	३.०९
		सर्लाही	१६,३३२	९४,९२२	३२३,७००	२२९,५७८	३.४४
		नवलपरासी	१६,४३५	११९,३५९	३२५,७४९	२९४,३९९	२.९३
	टमाटर						
१६	उन्नत टमाटर अर्थात् सिंचित (बेमौसमी)	बाग्लुङ्ग	१९,८७९	९९,९८३	४०९,९५३	३९०,७७०	४.४९
		काठमाडौं	२०,९२२	१३४,३८९	४४४,६९६	३९०,३९५	३.३९
१७	उन्नत टमाटर (मौसमी)	धादिङ्ग	२०,८७७	११३,५९४	२६८,२६९	१५४,७५६	२.३६
		सर्लाही	१८,९९०	८५,९६४	२३२,५९३	१४७,४२९	२.७३
	भण्टा						
१८	उन्नत भण्टा अर्थात् सिंचित (मौसमी)	रौतहट	१९,०४८	१४५,४६२	२४९,५२९	१०४,०६७	१.७२
		कपिलवस्तु	१८,२५६	११२,०९५	२३७,३२८	१२५,३९३	२.१२
	बोडी						
१९	उन्नत बोडी अर्थात् सिंचित (मौसमी)	ललितपुर	२४,३२२	२२७,९४७	३९४,५०३	२६७,३५६	३.९०

		वैतडी	२३,६९९	११०,९१०	३६३,७८०	२५२,८७०	३.२८
		कपिलवस्तु	२४,८१३	९३,८५४	४५२,८३७	३५८,९८३	४.८२
	करेला						
२०	उन्नत करेला अर्शिचित(मौसमी)	सलाही	१६,६७७	७४,६४२	३८०,२३६	३०५,५९४	५.०९
		सुनसरी	१६,३४२	८६,१६२	३७७,५००	२९१,३३८	४.३८
		काभ्रेपलाञ्चोक	१५,९८२	९४,३३३	३७१,५८१	२७७,२४९	३.९६
	लसुन						
२१	उन्नत लसुन अर्शिचित(मौसमी)	भक्तपुर	१७,४८३	३२४,०७६	२,४५४,३४०	२,१३०,२६४	७.५७
		रामेछाप	१७,९३९	३३६,१२८	१,६१९,८३०	१,२८३,७०२	४.८२
		नुवाकोट	१८,१९३	३०५,०८७	१,७३३,४५५	१,४२८,३६८	५.६८
	प्याज						
२२	उन्नत प्याज अर्शिचित(मौसमी)	उदयपुर	१८,१६२	७५,५४६	२४२,३६५	१६६,८१९	३.२१
		पर्सा	१९,२३४	९३,९७४	२४१,७२७	१४७,७५३	२.५७
		सुर्खेत	१८,२६४	७८,६६८	२४३,९४८	१६५,२८०	३.१०
	अदुवा						
२३	उन्नत अदुवा अर्शिचित(मौसमी)	सल्यान	२२,६५२	५२५,९५९	१,०८५,७७०	५५९,८११	२.०६
		ईलाम	२०,५५५	४९३,९७३	९९७,८४०	५०४,७६७	२.०२
		धादिङ्ग	२१,२५६	५१५,२१७	१,०१८,३३२	५००,११५	१.९७
	उखु						
२४	उन्नत उखु सिंचित	सुनसरी	४,४४८	१२३,२६२	२,१३९,४८८	२,०१६,२२५	१७.३६
		महात्तरी	४,४५६	११५,८०६	२,१४३,३३६	२,०२७,५३०	१८.५१
		पर्सा	४,४८९	१२४,०६१	२,१५९,२०९	२,०३५,१४८	१७.४०
		नवलपरासी	४,३१२	१२५,९७०	२,०७४,०७२	१,९४८,१०२	१६.४६

५) कृषि थोक बजारहरूको विवरण

क्र.स	थोक बजारको नाम	जिल्ला	फोन नं.	मोबाइल नं
१	कालिमाटी फलफूल तथा तरकारी थोक बजार, काठमाडौं	काठमाण्डौ	५१२३१२८ / ५१२३०८६	

२	कृषि उपज थोक बजार, बिर्तामोड	भापा	०२३-५४०००२/४५५०५६	९८५२६७९९२५
३	कृषि उपज थोक बजार, धरान	सुनसरी	०२५-५६०९२४	९८४२९३९६९९/९८४२०२६०२८
४	कृषि उपज थोक बजार, ढल्केबर	धनुषा	०४९-५६००५८	९८०४८३४८४६
५	कृषि उपज थोक बजार, बाँदिबास	महोत्तरी	०४४-५३०९७९	
६	कृषि उपज थोक बजार, लालबन्दी	सर्लाही	०४६-५०९०४७	९८४४०३२९३७/९८४४२०५७०३
७	कृषि उपज थोक बजार, नवलपुर	सर्लाही	०४६-५७०२२८	९८४४०३४३३४
८	कृषि उपज थोक बजार, चरिचोट	दोलखा	०४९-४२०९९३०	९८४४०५९९५६
९	कृषि उपज थोक बजार, सिन्धुलीमाढी	सिन्धुली	०४७-५२०४५४	९८४४०४५५००
१०	कृषि उपज थोक बजार नारायणघाट	चितवन	०५६-५७०५७२	९८५५०५६६९९
११	कृषि उपज थोक बजार, धुषा	धादिङ्ग	०९०-५२०९२८	९८०८९८३३०४/९८०८६६६९९७
१२	कृषि उपज थोक बजार, पोखरा	कास्की	०६९-५३२५९२	९८५६०२९४९४
१३	कृषि उपज थोक बजार, त्रियासी	स्याङ्जा	०६३-४२०९३०	९८४९३९६८९९/९८४९३९७६९९
१४	कृषि उपज थोक बजार कावासोती	नवलपरासी	०७८-५२०९२६	९८५७०४००६९
१५	कृषि उपज थोक बजार, बूटवल	रुपन्देही		९८५७०३९०९४/९८४७०२४९६९
१६	कृषि उपज थोक बजार, मदनपोखरा	पाल्पा	०७५-५२०९४४	९८५७०६०२६९
१७	कृषि उपज थोक बजार, कपूरकोट	सल्यान	०८८-५२०९३०	९७५८५००४७८/९
१८	कृषि उपज थोक बजार, घोराही	दाङ्ग	०८२-५६००२५	९८४७८४९८४६/९८४७८४५६८७
१९	कृषि उपज थोक बजार लम्ही	दाङ्ग	०८२-५४०५८९	
२०	कृषि उपज थोक बजार, कोहलपुर	बाँके	०८९-५४९८४०	९८५८०२३३४९/९८४८०३४०३०
२१	कृषि उपज थोक बजार, सुर्खेत	सुर्खेत	०८३-५२०३०५	९८४८०४७०६६/९८४८२३९४३९
२२	कृषि उपज थोक बजार, अत्तरिया	कैलाली	०९९-५५९९२४/५२९२२७	

६) प्राईभेट बजारहरु

	कृषि उपज बजारको नाम	बजारको प्रकृति	बजारको अध्यक्ष/ सदस्यको नाम	जिल्ला	फोन नं.
१	श्री कम्पलेक्स प्रा.लि., पोखरा	थोक बजार	श्री भलक श्रेष्ठ	कास्की	९८५६०२९८४८
२.	बल्खु कृषि बजार	थोक बजार /खुद्रा		ललितपुर	९८५९०४५५९९
३	कृषि बजार, खसी बजार	थोक बजार		काठमाडौं	
४.	कृषि बजार, नयाँ वानेश्वर	थोक बजार		काठमाडौं	

२१. बेमौसमी तरकारी उत्पादनको लागि प्लाष्टिक घर

प्रतिकूल मौसममा पनि बिरुवालाई अनुकूल वातावरण सिर्जना गरी बेमौसमी तरकारी उत्पादन गर्न प्लाष्टिक घरको प्रयोग गर्ने गरिन्छ। नेपालमा वर्षा याम (जेष्ठदेखि भदौ महिनासम्म) वर्षाबाट जोगाउन र हिउँदयाम (मंसिरदेखि फागुनसम्म) चिसोबाट बिरुवालाई जोगाउन तराई तथा मध्य पहाडी भागमा प्लाष्टिक घरको प्रयोग गरिदै आएको छ भने उच्च हिमाली भागमा तापक्रम बृद्धि गरि गोलभेंडा काँक्रा जस्ता बढी तापक्रम चाहिने तरकारीको उत्पादनको लागि प्लाष्टिक गुमोज प्रयोग गरिदै आएको छ। प्लाष्टिक घरको महत्त्वलाई विचार गरेर कृषि प्रसार कार्यक्रम कार्यान्वयन निर्देशिका तथा नर्मसमा तराई, मध्य पहाड तथा उच्च पहाडमा प्लाष्टिक घर निर्माणको मोडेल तथा लागत समेत तोक्यो जसमा र बाँस खर्च बहेकको तोकिएको लागतमा ५० प्रतिशत अनुदानको कार्यक्रम जिल्लाहरुबाट संचालन गर्न सकिने व्यवस्था गरिएको छ।

प्लाष्टिक घर निर्माणको लागि जग्गा छनौट

- कम्तिमा ६ घण्टाभन्दा बढी दैनिक घाम लाग्ने, हावा खेल्ने तर हुरी बतास नचल्ने
- कम्तिमा पनि ५ मिटर भन्दा बढी चौडाई भएको जमिन

प्लाष्टिकको प्रयोग

नेपालमा प्लाष्टिक घरको लागि सामान्यतया सूर्यको परावैजनी किरणले असर नगर्ने सिल्पाउलिन (Silpaulin) प्लाष्टिकको प्रयोग गरिदै आएको छ तर इजरायल, भारत लगायतका व्यवसायिक तरकारी खेती गर्ने देशमा सूर्यको प्रकाश प्रशस्त छिर्ने गरी निर्माण गरिएको प्लाष्टिकको प्रयोग गर्ने गरिएको छ।

☐ नेपालमा सामान्यतया ४५ देखि ९० जि.एस.एम सम्मको पारदर्शिता सिल्पाउलिन प्लाष्टिक प्रयोग गर्ने गरिएकोछ भने बढी हावा चल्ने र अँसना पर्ने ठाउँमा १२० जि.एस.एम सम्मको प्लाष्टिकको प्रयोग गर्ने गरिएको छ। जति बढी जि.एस.एम को प्लाष्टिकको प्रयोग गरियो त्यति कम सूर्यको प्रकाश बिरुवाले पाई उत्पादन घट्ने सम्भावना हुन्छ तसर्थ यदि हावा, हुरी र अँसनाको प्रकोप कम छ भने ४५ जि.एस.एम को प्लाष्टिक प्रयोग गर्नु राम्रो हुन्छ। नेपालमा पनि कृषि कार्यको लागि लक्षित विकसित देशहरुले प्रयोग गर्ने प्लाष्टिक समेत उपलब्ध हुन थालेकोले केही महंगो भएतापनि व्यवसायिक खेतीमा सो प्लाष्टिकको प्रयोगबाट उत्पादन बढाउन सकिने सम्भावना देखिएकोछ।

☐ प्लाष्टिक घरमा कीराको प्रकोप कम गर्न चारैतिर कीरा नछिर्ने साईजको प्याल भएको सेतो नाईलनको जालीको प्रयोग गर्न सकिन्छ।

प्लाष्टिक घरको निर्माण गर्दा ध्यान दिनु पर्ने कुराहरु

- घरको निर्माण गर्दा समुन्द्री सतहबाट उचाई, तापक्रम, आद्रता, हावा बहावको दिशा तथा लगाउने जातमा विचार पु-याउनु पर्दछ।
- समुन्द्री सतहबाट उचाई कम भएको ठाउँ छ भने सामान्यतया तापक्रम बढी हुने हुँदा घर अग्लो बनाउनु पर्दछ। बढी उचाई भएको ठाउँमा तापक्रम कम हुने हुँदा तापक्रम बढाउन प्लाष्टिक घर होचो बनाउनु पर्दछ। ८०० देखि ११०० मिटर सम्मको उचाईमा धुरी खाँवाको उचाई ४ मी र छेउको खाँवा ३ मिटर, ११०० देखि १४०० सम्म धुरी खाँवा ३.५ र छेउको २.५ मी र १४०० देखि १९०० मी सम्म धुरी खाँवा ३ मी र छेउको खाँवा २ मी कायम गर्दा गोलभेंडा, काँक्रा लगायतका तरकारी सफलतापूर्वक बेमौसममा उत्पादन गर्न सकिन्छ।
- बढी गर्मी हुने ठाउँहरुमा प्लाष्टिक घर निर्माण गर्दा हावा ओहोर दोहर गर्ने ठाउँ (Ventilation) भएको बनाउनु पर्दछ। यसो गर्दा तापक्रम र आद्रता नियन्त्रण गर्न सहज भई रोग तथा कीराको प्रकोपलाई न्युनिकरण गर्न सकिन्छ। अत्याधिक चिसो हुने क्षेत्रमा प्लाष्टिक घर निर्माण गर्दा तापक्रम बढाउन गुमोज आकारको प्लाष्टिक घर निर्माण गर्नु पर्दछ।
- तापक्रम र आद्रता नियन्त्रण गर्न प्लाष्टिक घरको आकार धेरै ठूलो बनाउन हुँदैन (ठाउँको उपलब्धता अनुसार ५ देखि ६ मी चौडाई र १० देखि २५ मी लम्बाई भएको घर उपयुक्त हुन्छ)
- प्लाष्टिक घर बनाउँदा उपयुक्त स्लोप मिलाउन आवश्यक हुन्छ, अन्यथा प्लाष्टिकमा पानी तथा अँसनाले क्षति पुर्याउने सम्भावना हुन्छ।

तरकारी बालीको खेती गर्दा ध्यान दिनुपर्ने कुरा

बाह्रै महिना एवँ लगातार प्लाष्टिक घर भित्र एउटै तरकारी बालीको खेती गर्दा रोग तथा कीराको प्रकोप बढ्न जानुको साथै माटोको अवस्था पनि बिग्रन जाने हुदाँ एउटा तरकारी बाली लगाएपछि भटामास,बोडी लगायतको कोसेबाली परिवारको बाली लगाइ फुल फुल्ने अवस्थामा पुगेपछि माटोमा जोतेर छोडिदिनु राम्रो हुन्छ। एकचोटि तरकारी लिइसकेपछि चैत्र देखी जेष्ठ महिनाको पानी नपर्ने तथा बढी गर्मी हुने सिजनमा प्लाष्टिक घरको प्लाष्टिक हटाएर सयपत्री फूल वा तोरी रोपी १-१.५ महिनाको भएपछि माटोमा मिलाइ पारदर्शी प्लाष्टिकले ३० देखी ४२ दिनसम्म हावा नछिर्ने गरी छोपेमा निमाटोड तथा अन्य माटोमा रहेका कीरा तथा रोगका जिवाणुलाई नियन्त्रण गर्न सहयोग गर्दछ। प्लाष्टिक घरमा तरकारी लगाउँदा वर्षा याममा गोलभेंडा र हिउँद याममा काँक्रा, जुकेनी लाभदायक देखिएको छ।

६ मिटर चौडाई र २० मिटर लम्बाईको प्लाष्टिक घर निर्माण गर्दा लाग्ने खर्च

क्र.सं.	विवरण	इकाई	परिमाण	प्रति ईकाई मूल्य रु.	जम्मा मुल्य रु
१	बाँस	घना	३५	२००	७०००
२	सिल्पाउलिन प्लाष्टिक ४५ जि.एस.एम	वर्ग मिटर	१५०	६०	९०००
३	डोरी	के.जी.	२	१००	२००
४	किला	के.जी.	१	१५०	१५०
५	तार	के.जी.	२	१३०	२६०
६	मोबिल (प्रयोग गरिसकेको) वा अलकत्रा	लिट्र	२	५०	१००
७	सामग्री ढुवानी खर्च	रु		१०००	१०००
८	मिश्रित खर्च				
८.१	दक्ष	जना	५	७००	३५००
८.२	अदक्ष	जना	५	३००	१५००
	जम्मा खर्च				२२७१०

नोट:सामग्रीहरुको मूल्य स्थान अनुसार फरक पर्ने गर्दछ।

सम्झनुपर्ने कुरा: प्लाष्टिक घर बेमौसमी तरकारी उत्पादनको पूर्वाधार हो यदि बढी उत्पादन तथा आम्दानी लिने हो भने उपयुक्त तरकारीको जातको छनौट, सिफारिस बाली व्यवस्थापन प्रविधिको अवलम्बन तथा बजारको माग अनुसारको उत्पादन गर्न आवश्यक हुन्छ।

२२. प्लाष्टिक पोखरी निर्माण

परिचय

सिंचाईको सुविधा नपुगेको क्षेत्रहरूमा कम लागतमा वर्षातको पानी संकलन र जमिनमा बगेको भल पानीका साथै घर र गोठरगुहालीमा परेको आकाशे पानीलाई संकलन गरी कृषकहरूलाई सिंचाई सुविधा उपलब्ध गराउन अनुदान सहयोग दिई कृषक वर्गमा राहत पुऱ्याउन प्लाष्टिक पोखरी निर्माण कार्य गर्न गराउन कृषि विभागले प्लाष्टिक पोखरी निर्माण कार्यविधि तथा नर्मस् २०७० कार्यान्वयनमा ल्याएको छ। प्रति प्लाष्टिक पोखरी २ देखि ३ रोपनी वा सो भन्दा बढी जमीनमा सिंचाई हुने गरी नेपाल सरकारको तर्फबाट प्लाष्टिक सिट र अन्य आवश्यक सामग्री खरिदको लागि अनुदान सहयोग र उपभोक्ताको तर्फबाट पोखरी निर्माणको लागि खाडल खन्ने लगायत अन्य कामको लागि आवश्यक खर्च उपलब्ध गराई निर्माण गर्न सकिनेछ।

छनौट प्रक्रिया

- प्राविधिकको डिजाईन ईष्टिमेटको आधारमा बढी क्षमताको पोखरी निर्माण गर्न पनि सकिनेछ।
- छनौट भएका आयोजनालाई जिल्ला कृषि विकास कार्यालयले प्लाष्टिक सिट, गटर, पाइप तथा अन्य आवश्यक निर्माण सामग्रीहरू अनुदान स्वरूप उपलब्ध गराउनेछ।
- इरिगेसन ईन्जिनियरिङ तालिम प्राप्त प्रा.स./ना.प्रा.स.ले स्थलगत सर्भेक्षण गरी लागत ईष्टिमेट तयार गरी स्वीकृतिको लागि जिल्ला कृषि विकास कार्यालयमा पेश गर्नु पर्नेछ।
- प्लाष्टिक पोखरी सम्बन्धि अनुदान दिने अधिकार जि.कृ.वि.का.को रहनेछ।

प्राविधिक पक्षहरू

- माटोको किसिम अनुसार प्लाष्टिक पोखरीको आकार निर्धारण गरिन्छ।
- खाडलमा प्लाष्टिक बिछ्याउनु अघि माटोलाई हिल्याई १५ सेन्टीमीटर जति ढुङ्गा रहित लेसलो माटोले लेपन गर्नु पर्छ।
- पोखरीमा चाहिने प्लाष्टिकको मोटाई २०० देखि २५० जी.एस.एम= (Gram per square meter) को सिलपोलिन प्लाष्टिक हुनु पर्नेछ
- प्लाष्टिकको रङ्ग निलो हुनु पर्नेछ।
- पोखरीको माथिल्लो सतहको लम्बाई र चौडाईभन्दा पिंघको लम्बाई र चौडाई लगभग आधा मिटर कम हुनु पर्दछ
- पोखरीमा पानी भरिएपछि व्यवस्थित निकास दिनका लागि ढिलको कुनै स्थानमा १५ सेन्टीमीटर गहिरो नाली बनाउनुपर्नेछ।

आर्थिक पक्षहरू

- उपभोक्ताले आफ्नै पहलमा रकम नगद वा श्रमदान वा जिन्सी वा तिनै थरीको सहयोगमा इन्जिनियरिङ तालिम प्राप्त प्रा.स./ना.प्रा.स. वा लागत ईष्टिमेट गराई खाडल खन्नु पर्नेछ।
- जिल्ला कृषि विकास कार्यालयबाट कृषक समूह/कृषि सहकारी संस्था/उपभोक्ता समितिलाई अनुदान सहयोग नगद वा सो बराबरको सामग्रीहरू - प्लाष्टिक सिट, गटर, पाइप तथा अन्य आवश्यक निर्माण सामग्रीहरू) उपलब्ध गराउनेछ।

२३. पशु स्वास्थ्य

पशुपंछीको सामान्य तापक्रम, नाडी र श्वास-प्रश्वास गति

जनावर	तापक्रम		नाडी /मिनट	श्वास प्रश्वास /मिनट
	से. ग्रे	फरेनहाइट		
गाई	३८.२-३८.९	१०१-१०२	४०-६०	१२-१८
भैसी	३८.३-३९.९	१०१-१०२	४०-६०	१२-१८
घोडा	३८.०-३८.३	१००.४-१००.८	३०-४०	८-१६
भेडा	३९.४-४०.०	१०३-१०४	५५-७५	२०-३०
वाखा	३९.४-४०.०	१०३-१०४	५५-७५	२०-३०
बंगुर	३७.९-३८.४	१०२-१०३	६०-७५	२०-३०
खरायो	३८.०-३८.५	१०१-१०२	१२३-३०४	३६-५०
कुकुर	३८.३-३८.९	१०१-१०२	९०-१२०	२०-४०
विरालो	३८.३-३८.९	१०१-१०२	१००-१२०	२०-३०
कुखुरा	४१.१-४१.७	१०६-१०७	१२०-१६०	१५-६०

क्र.सं.	विवरण	निरोगी पशुहरु	रोगी पशुहरु
१	पशुको रुप/चाल	राम्रो, सतर्क, फुर्तिलो	भुसिलो, फुर्तिलो नभएको
२	टाउको	उठेको वा ठाडो हुन्छ	भुकेको हुन्छ
३	आँखा	पुरा खुलेको, चम्किला	आधा खुलेको, कचेरा लागेको, कोपहरु बढी रातो
४	नाक/मुख	सामान्य	न्याल/सिंगान बगेको
५	पशुलाई बोलाउँदाको प्रतिक्रिया	छिटो प्रतिक्रिया दिन्छ	ढिलो गरी टेक्छ
६	गोबरको कडापन	सामान्य	बढी कडा वा पातलो, गन्हाउने, रगत मिसिएको
७	छाला	नरम/सामान्य	खस्रो, रौ ठाडो भएको
८	कान	ठाडो/ सामान्य	लत्रेको, कानबाट पीप बगेको
९	थुत्तुनो	ओसिलो	सुख्खा
१०	दानापानीमा रुचि	सामान्य	कम खाने/खदैनखाने
११	नाडीको गति	सामान्य (४०-६० प्रति मिनेट)	बढ्ने वा घट्ने
१२	श्वासप्रश्वास	सामान्य (२०-२८ प्रति मिनेट)	श्वास फेर्न अफ्ठ्यारो गर्ने/खोक्ने, गति बढ्ने वा घट्ने
१३	शरिरको तापक्रम	सामान्य (१०२ फरेनहाइट)	प्रायः बढ्ने
१४	उग्राउने (पाहुर भिक्ने)	पाहुर भिक्छ	पाहुर भिक्दैन

२३.१ गाईका जातहरू

क) नेपालमा पाइने स्थानीय गाईका जातहरू

गाईका जात	उत्पत्ति	विशेषताहरू
१. अछामी गाई	यस गाईको उत्पत्ति अछाम जिल्लामा भएको भएता पनि बभ्राङ्ग, बाजुरा र डोटीमा समेत पाईन्छ ।	<ul style="list-style-type: none"> संसारको सबैभन्दा सानो मानिएको यस गाईलाई नौमुट्टे गाई पनि भनिन्छ । यसको रंग कालो देखि सेतो, खैरो, खरानी, टाटेपाटे आदि हुन्छ । शारीरिक तौल १२० देखि १५० के.जी. सम्म भएको यस गाईले दानापानी कम खाने र रोग कम लाग्ने हुन्छ । दैनिक दूध उत्पादन १.५-२ लिटर र बहिमा ४ लिटर सम्म दूध दिएको पाईन्छ ।
२. लुलु गाई	यस गाईको उत्पत्ति स्थान मुस्ताङ्ग भएता पनि डोल्पा र मनाङ्गमा समेत पाईन्छ ।	<ul style="list-style-type: none"> जुरा नभएको, उच्च हिमाली भेगका सुख्खा चिसोमा पनि हुर्कन सक्ने, होचो कद, लामो पुच्छर, छोटो खुट्टा, वाक्ला रौ हुन्छ । वयस्क भालेको शारीरिक तौल १५० देखि २२५ के.जी सम्म हुन्छ भने माउको १२० देखि १६० के.जी. हुन्छ । यसले सरदर दूध उत्पादन १.६ लिटर हुन्छ ।
३. खैला गाई	यस गाईको उत्पत्तिसुदूर पश्चिमान्चल क्षेत्रमा भएको पाईन्छ ।	<ul style="list-style-type: none"> रिसालु स्वभाव, शरिर बलियो, जोत्नको लागि उपयुक्त अन्य स्थानिय जातका गाईहरु भन्दा ठुलो शरिर हुने दैनिक दूध उत्पादन सरदर २.५ लिटर दिन्छ ।
४. याक / नाक		<ul style="list-style-type: none"> समुद्र सतहभन्दा ३००० देखि ४५०० मिटर उचाई सम्म सजिलै हुर्कन सक्ने यसको भालेलाई याक र पोथिलाई नाक भनेर चिनिन्छ । यसको रौ लामा, सिङ्ग तिखो, लामो र बलियो, अत्यधिक चिसो सहन सक्ने क्षमता भएको, शारीरिक तौल औषत १९३ के.जि. र दैनिक दूध उत्पादन २ देखि ३ लिटर हुन्छ
५. चौरी गाई		<ul style="list-style-type: none"> नाक र स्थानीय जातको वहरको कसवाट जन्मेको डिम्जो चौरी र याक र स्थानीय गाईको कसवाट जन्मेको लाई उराङ्ग चौरी भनिन्छ । शारीरिक तौल २२० के.जी., दैनिक ४ लिटर दूध दिन्छ ।

(ख) नेपालमा पाईने उन्नत गाईका जातहरू :

गाईका जात	उत्पत्ति	विशेषताहरू
१. जर्सि गाई:	यसको उत्पत्ति बेलायतको जर्सि टापुमा भएको हो ।	<ul style="list-style-type: none"> यो करिव त्रिभुजाकार, रंग प्रायः रातो, खैरो वा कालो, डडाल्लु सिधा, फाँचो र थुन ठुला, टाउको विचमा खोप्रो परे जस्तो, अनुहार छोटो र यसको भाले रिसालु हुन्छ । साढेको शारीरिक तौल ६७५ के.जि. र माउको तौल ४५० के.जि. हुन्छ । प्रति वेत प्रति जनावर दूध उत्पादन ५००० देखि ६००० लिटर सम्म हुन्छ ।
२. हॉलस्टीन फ्रिजियन	यसको उत्पत्ति नेदरल्याण्डको फ्रिजल्याण्डमा भएको हो ।	<ul style="list-style-type: none"> यो गाई संसारकै सबभन्दा बढी दूध दिने, सेतो, कालो, टाटेपाटे, ढाड अलि कुप्रेको, लामो र साँघुरो मुख, गाई सान्त स्वभावको र साढे हिंस्रक स्वभावको हुन्छ । साढेको शारीरिक तौल १००० के.जी र माउ ६७५ के.जी. सम्म हुन्छ । दूध उत्पादन प्रति वेत ६५०० देखि ९००० लिटरसम्म भएतापनि ११००० लिटर भन्दा बढी दिएको पनि पाईन्छ ।
३. ब्राउन स्वीस गाई	यसको उत्पत्ति स्वीजरल्याण्डमा भएको हो ।	<ul style="list-style-type: none"> यो गाई खैरो वा कालो रंगको, सुस्त र सोभो हुन्छ । प्रतिकुल मौसम खप्न सक्ने, डाँडाकाँडामा पनि पाल्न सकिने, गर्मिमा पनि पाल्न सकिने, शारीरिक तौल साढेको ९०० के.जी. र माउको ६२५ के.जी. सम्म हुन्छ । औसत दूध उत्पादन प्रतिवेत ५५०० लिटरसम्म पाईन्छ । पशु विकास फार्म, जिरी दोलखामा यो जातको गाई पालन गरिएको छ ।
४. साहिवाल गाई	यसको उत्पत्ति पाकिस्तानको मन्टगोमेरीमा भएको हो ।	<ul style="list-style-type: none"> चाकलो निधार, छोटो खुट्टा, छोटो सिङ पछाडी फर्केका, निकै ठुलो र लगभग एकतर्फ ढल्केको जुरो तथा माल भएको हुन्छ । यसको रंग रातो र हल्का खैरो हुन्छ । यो एशियाको राम्रो दुधालु गाई हो । साढेको तौल ५०० के.जी र माउको तौल ३४० के.जी. हुन्छ । प्रतिवेत दूध उत्पादन १३५० लिटर हुन्छ ।
५. रेड सिन्धी	यसको उत्पत्ति पाकिस्तानको सिन्धु प्रान्तमा भएको हो	<ul style="list-style-type: none"> यसको रंग रातो कालो, बोधो सिङ्ग भएको धेरै ठुलो जुरो तथा माल भएको, दडिलो शरिर निकै शान्त प्रकृतिको, फाँचो ठुलो र तल भरेको हुन्छ । साढेको शारीरिक तौल ४५० के.जी. र माउको ३०० के.जी. सम्मको हुन्छ । औसत दूध उत्पादन प्रतिवेत १५०० देखि २२०० लिटर हुन्छ ।
६. हरियाणा गाई	यसको उत्पत्ति भारतको हरियाणामा भएको हो ।	<ul style="list-style-type: none"> यसको रंग सेतो, कसिलो र अग्लो शरिर हुन्छ । यसको साढे जोत्न र गाडा तान्न उपयुक्त हुन्छ । वयस्क गाईको तौल ५५० के.जी. हुन्छ । प्रतिवेत औषत दूध उत्पादन १२०० लिटर हुन्छ ।

२३.२. भैसीका जात:

(क) नेपालमा पाईने स्थानीय जातका भैसीहरू :-

भैसीका जात	उत्पत्ति	विशेषताहरू
------------	----------	------------

(१) लिमे भैसी	यसको उत्पत्ति पश्चिमान्चल क्षेत्रको कास्की, स्याङ्गजा, पर्वत, बागलुङ तनहुँ र लम्जुङमा भएको हो ।	<ul style="list-style-type: none"> स्थानीय भैसी मध्ये सबैभन्दा सानो जातको भैसी हो । यसको सिङ्ग घाँटीतिर घुमेको हंसिया आकारको हुन्छ । भैसीको शारिरीक तौल औषत ३१० देखि ३१५ के.जी र यसको प्रतिवेत दूध उत्पादन १०४८ लिटर हुन्छ । यो भैसीको संख्या घट्दो क्रममा भएकोले संरक्षणको लागि ध्यान पुर्‍याउन आवश्यक छ ।
(२) पाकोटे भैसी	यो जातको भैसी मध्य पहाड देखि उच्च पहाडमा पाइन्छ ।	<ul style="list-style-type: none"> यसको रंग कालो हुन्छ । तर कहिकहीं खैरो र हल्का खैरो रंगमा पाइन्छ । अनुहार लाम्चो, टाउको चेटो, सिङ्ग तरवार आकारको र शारिरीरको पछडी भागतिर फर्केको हुन्छ । दूध उत्पादन प्रतिवेत १००० लिटर हुन्छ ।
(३) गङ्गी भैसी:	यसको उत्पत्ति सुदूर पश्चिमान्चलको पहाडी भेगमा भएको हो ।	<ul style="list-style-type: none"> यसको रंग कालो र निधारमा सेतो थोप्ला तारो भएको कहिकलै खैरा र फिक्का रंगको हुन्छ । लामो अनुहार फराकिलो निधार र टाउको, सिङ्ग लामो अर्ध धुमाउरो, पूर्ण विकसित फाँचो, दूधका नसा स्पष्ट देखिने हुन्छ । औषत शारिरीक तौल ४५२ के.जी. र दूध उत्पादन दैनिक ३.५ लिटर पाइन्छ । यसको संख्या घट्दो अवस्थामा रहेकोले संरक्षणमा ध्यान दिन आवश्यक छ ।

(ख) उन्नत जातको भैसी:-

भैसीका जात	उत्पत्ति	विशेषताहरू
१. मुरा भैसी	यसको उत्पत्ति भारतको हरियाणामा भएको हो ।	यो निक्खर कालो शरिर, लामो घाँटी, छोटो नजिकैबाट घुमेका कसिएको सिङ्ग, राम्रो विकसित भएको फाँचा लामो पुच्छर र पुच्छरको बीचमा सेतो फुको हुन्छ । यसको शारिरीक तौल ४५० देखि ५०० के.जी र प्रतिवेत औषत दूध उत्पादन १५००देखि २५०० लिटर हुन्छ ।

२३.३ गाईभैंसीहरूमा लाग्ने प्रमुख रोगहरू

१. खोरेल (Foot and mouth disease)

कारण : विषाणु

लक्षणहरू

- यो रोग लाग्दा एकदम बढी ज्वरो (१०४-१०६ डिग्री फरेनहाइट) आउँछ ।
- विस्तारै घाँसपात नखाने, भोकाउने हुन्छ ।
- मुख वरिपरि विशेषगरी गिजा र जिब्रोमा स-साना फोकाहरू आउँदछन् ।
- यस सँगसँगै खुट्टाको खुरको कापमा पनि फोकाहरू आउँछन् र पशु खुट्टा खोच्याएर हिड्छ र पछि लङ्गडो हुनसक्छ ।
- मुख वरिपरि घाउ आउने भएको कारण च्याल च्हाउँछ ।
- यस रोगले ठूला माउहरू भन्दा पाठापाठीलाई बढी असर पुऱ्याउँछ ।
- कहिलेकाहीँ खोरेल रोगका कारण थुनेलोको समस्या पनि देखिन्छ ।
- ब्याउने माउहरूमा गर्भ तुहिने समस्या देखिन सक्छ ।

उपचार:

क) मुखको घाउलाई १ प्रतिशतको पोटास पानीले सफा गरिदिने वा फिटकिरी पानीले सफा गरिदिने ।

ख) खुरका घाउलाई पोटास पानीले धोएर हिमैक्स वा लोरेक्जेन मलहम लगाउनु पर्छ वा २ प्रतिशत निलोतुथोले घाउ सफा गर्न सकिन्छ ।

ग) खुट्टाको घाउमा फिनेल प्रयोग गर्न पनि सकिन्छ ।

घ) घाउहरूमा अन्य जिवानु प्रवेशगरी संक्रमण नगरुन भन्नको लागि पशुलाई एन्टीबायोटिक सुई लगाउनु सकिन्छ ।

ड) खोरेल देखिइरहने ठाउँमा रोकथामको लागि खोरेल विरुद्ध खोप लगाउनुपर्दछ । ६ महिनाको उमेर पुगेपछि पहिलो पटक खोप लगाउने र प्रत्येक वर्ष दोहोर्‍याउने । बढी देखिने ठाउँमा ६-६ महिनामा दोहोर्‍याउने ।

२.भ्यागुते (Hemorrhagic Septicemia)

कारण: एकप्रकारको जिवानु

लक्षणहरू

- उच्च ज्वरो आउने ।
- घाँटी वरिपरिको भाग तथा जिब्रो सुनिने ।
- फिज काट्ने ।
- सास फेर्न गाह्रो भई घ्यारं घ्यारं आवाज निकाल्ने ।
- कहिलेकाहीँ रगत मिसिएको छेर्ने ।

रोकथाम र उपचार

- वर्षायाम शुरू हुनु अगाडि प्रत्येक वर्ष पशुलाई खोप लगाउने ।
- रोगको लक्षण देखा परेको छ भने तुरुन्त प्राविधिकलाई देखाई उपचार गराउने ।

३.चरचरे (Black Quarter)

कारण: एकप्रकारको जिवानु

लक्षणहरू

- उच्च ज्वरो आउने
- विशेषगरी फिलाको मासपेशी सुनिने र दुख्ने ।
- छाम्दा शुरूमा तातो हुने र पछि चिसो हुने र दुखाई पनि कम हुने ।
- सुनिएको ठाउँमा थिच्दा चरचर आवाज आउने ।

रोकथाम

- पानी पर्ने समय अगाडी नै गाई वस्तुलाई खोपाउने काम गर्नु पर्दछ । वि.क्यू. पोलीभ्यालेण्ट भ्याक्सिन गाई भैंसीमा ५ एम.एल. S/C छाला र पाडा बाच्छालाई ३ एम.एल. सोही तरीकाले दिनु पर्दछ । छ महिना नाघेको वस्तुलाई सुई दिनु पर्दछ । साथै यो सुई प्रत्येक साल दोहोर्‍याउनु पर्दछ ।
- गहिरो खाडल खनी यो रोगबाट मरेको पशुलाई पुरिदिनुपर्दछ ।
- रोगी पशुलाई छुट्याएर राख्नु पर्दछ ।
- रोगी वस्तुले खाएको खाना पानी एवं घाँस निरोगी वस्तु भाउलाई नदिने तथा गोठलाई २% को फार्मालिन भोलले सफा गर्नुपर्दछ ।
- रोगको आशंका भएको चरन क्षेत्रमा बाच्छा/बाच्छी चराउनु हुँदैन ।

४.पट्के (Anthrax)

कारण: एकप्रकारको जिवानु

लक्षणहरू

- थ्रैजसो कुनै लक्षण नदेखाई अचानक मर्ने ।
- ज्वरो आउने ।

- सास फेर्न गाह्रो हुने ।
- आँखा रातो हुने ।
- पेट ढाडिने ।
- मरेपछि नाक, मुख, मलद्वार आदिबाट नजम्ने रगत बगेको हुन्छ ।

रोकथाम

- धेरै रोग देखिने ठाउँमा पशु सेवा प्राविधिकको सिफारिसमा खोप लगाउने ।
- मरेका पशुलाई गहिरो खाडल खनेर गाड्ने । याद गरी पटकेको शंका लागेको पशुलाई कहिल्यै पनि चिरफार गर्नुहुँदैन ।
- रोगी पशुलाई बथानबाट अलग्गै राख्ने ।
- रोगीको सम्पर्कमा आएको पशुलाई प्राविधिकको सल्लाहमा उपचार गराउने ।

५. थुनेलो (Mastitis)

कारण : यो धेरै कारणहरू हुन सक्छ जस्तै गोठ, पशु र दुहुने मानिसको सरसफाईको कमीले गर्दा विभिन्न, जिवाणुहरू, विषाणुहरू, ढूँसी, एक कोषिय परजीवी प्रोटोजोवा कल्चौडो वा शरीरभित्र प्रवेश गरेर ।

लक्षणहरू

- अचानक थुन र कल्चौडो सुनिने, कडा, रातो र छाम्दा दुख्ने हुन्छ ।
- दुध बिग्रने, पातलो पानीजस्तो आउने, छोक्राहरू आउने र कहिलेकाहीँ दूध पुरै नआउने हुन्छ ।
- ज्वरो आउने ।

रोकथाम:

- दूध दोईसकेपछि एन्टिसेप्टिक जस्तै पोभिडिन आयोडिन मिसाएको भोलमा थुनलाई केहिबेर ढुवाउने ।
- गोठ, पशु, दूध दुहुने मानिसको र भाँडोको सरसफाईमा विशेष ध्यान दिने ।
- शंका लागेमा जिल्ला पशु सेवा कार्यालयमा वा पशु रोग अन्वेषण प्रयोगशालामा दूध जाँचाउने ।
- थुनेलोको लक्षण देखिएमा कृषकले पहिला नबिगेको थुनबाट दूध दुहुने, त्यसपछि मात्र बिगेको थुनको दूध दुहुने र बिगेको थुनको दूधलाई खाडलमा अन्यत्र लसपस नगरी गाड्ने । बिगेको थुनबाट पटक पटक दूध दुहेर फ्याक्ने ।
- अविलम्ब प्राविधिकलाई बोलाई उपचार गराउने । जथाभावी औषधीको प्रयोगले थुनेलो भन् जटिल बन्न सक्छ ।

प्रजननसँग सम्बन्धित समस्याहरू

६. बाल्मोपन

कारणहरू

- व्यवस्थापनमा कमजोरी: समय मिलाएर राँगो सडि नलगाउनु वा कृत्रिम गर्भाधनको उचित समय नपहिल्याउनु (कराएको ८ देखि १८ घण्टाभित्र लैजानुपर्दछ ।)
- पोषण तत्वको कमी: प्रशस्त हरियो घाँसपात नपाएमा ।
- खनिज तत्वको कमी : विशेष गरी क्याल्सियम, फस्फोरस, फलाम, कोबाल्ट, तामा सेलेनियम जस्ता खनिज बढी महत्वपूर्ण हुन्छ ।
- भिटामिनको कमी: विशेष गरी भिटामिन ए, डि र ई बढी महत्वपूर्ण हुन्छन् ।
- नाम्ले, जुकाको समस्या बढी हुनु ।
- संक्रमण रोगहरूको कारण : जस्तै ब्रुसेल्लोसिस, ट्राइकोमोनियसिस आदि ।
- प्रजनन् अंगहरूमा खराबी वा संक्रमण ।
- वंशाणुगत कारणहरू ।

व्यवस्थापन

कारणपत्ता लगाई सोही अनुसार उपचार गराउनुपर्दछ ।

- बेला बेलामा गोबर जचाई नाम्ले, जुकाको औषधि खुवाउने ।
- प्रशस्त हरियो घाँसपातहरू खुलाउने ।
- अन्य अवस्थामा प्राविधिकसँग सल्लाह गरी आवश्यकता अनुसार उपचार गर्ने ।

७ साल अड्कने समस्या

कारणहरू:

- शारीरिक कमजोरी
- संक्रामक रोगहरू जस्तै ब्रुसेल्लोसिस, भिब्रियोसिस आदि
- भिटामिन ई, सेलेनियम जस्ता खनिजको कमी
- पाठेघरको संक्रमण

व्यवस्थापन

- साल भर्न सहयोग पुऱ्याउन एक्जापर जस्ता औषधिहरू शुरूको १०० मि.लि. र त्यसपछि विहान बेलुका ५० मि.लि. २-३ दिनसम्म दिन सकिन्छ ।
- व्यापछि खस्रो खालका घाँसहरू र अग्निसोजस्ता घाँसहरू खुवाउँदा साल भर्न सहयोग पुग्छ ।
- त्यति गर्दा पनि नभरेमा प्राविधिकलाई बोलाई साल भिक्न लगाउने । यदि पशुलाई ज्वरो आएको छ भने पहिला ज्वरोको उपचार गरेपछि मात्र साल भिक्नु वेश हुन्छ ।

८ भँडार फर्कने समस्या

कारणहरू

- इस्ट्रोजन तत्व बढी भएको घाँसपात खुवाएमा वा ठूसी परेको दानाहरू खुवाएमा ।
- पाठेघरमा असजिलो भई पशु बढी कनेमा ।
- पशुको पछाडितरको भाग बढी ओरालो भएमा सहयोगीको रूपमा काम गर्न सक्छ ।
- क्याल्सियम, फोस्फोरसको कमी भएमा वा सन्तुलन विग्र्रेमा ।

व्यवस्थापन

- तुरुन्त प्राविधिकलाई बोलाई उपचार गर्नुपर्दछ । प्राविधिक नआईन्जेल बाहिर निस्केको भागलाई सफा तथा चिसो राखी राख्नको लागि थोरै पोटास मिसाएको पानी बेला बेलामा छर्किरहने र बाहिर टाँसिएको फोहोर सफा गरी सफा चिसो कपडाले बेने ।
- यदि धेरै नै भाग बाहिर आएको छ भने फोहोर नलागोस् र संक्रमण नहोस् भन्नाका लागि तल सफा प्लाष्टिक ओछ्याउने र पोटास मिसाएको पानी बेला बेलामा छर्किरहने ।
- प्राविधिकले पाठेघरको बाहिर आएको भागलाई विस्तारै पुनः पहिलाकै स्थानमै फर्काईदिन्छन् ।
- अन्य व्यवस्थापन प्राविधिकको सल्लाह अनुसार गर्ने ।

९ बाच्छा बाच्छी अड्कने वा व्याउन नसक्ने समस्या

कारणहरू

- बाच्छा बाच्छी ठूलो भएमा ।
- बाच्छा बाच्छीको पाठेघरभित्रको बसाई (पोजिसन) नमिलेमा ।
- शारीरिक कमजोरीको कारण
- पाठेघरको मुख पूर्ण रूपमा नखुलेमा ।
- उमेर नपुग्दै पशु गर्भिणी भएमा ।
- बाच्छा बाच्छी भित्रै मरेमा ।
- संक्रामक रोगहरू जस्तै ब्रुसेल्लोसिस आदिको कारण ।
- विभिन्न हार्मोनहरूको कमी तथा असन्तुलन
- पाठेघर बटारिएमा
- बाँधेर पालिएका पशुहरूमा पनि यस्तो समस्या आउन सक्छ ।
- वंशाणुगत कारणहरू

व्यवस्थापन

- व्याउन खोजेको ५-६ घण्टा भित्र व्याउन नसकेमा तुरुन्त प्राविधिकलाई बोलाईहाल्नु पर्दछ ।
- प्राविधिकले पाठेघरभित्र हात हालेर अवस्था पत्ता लगाई आवश्यकता अनुसार उपचार गर्दछन् ।

१० गर्भ तुहिने समस्या

कारणहरू

- संक्रमक रोगहरूको संक्रमण
- सन्तुलित आहाराको कमी
- विषालु घाँसपात, ठूसीजन्य दाना आदि ।
- चोटपटकको कारण
- अदक्ष प्राविधिकले गर्भ जाँच्दा पनि कहिलेकाही गर्भ तुहिन सक्छ ।
- उच्च ज्वरो
- गर्भावस्थामा गलत औषधि खुवाउँदा ।

व्यवस्थापन

- गर्भिणी पशुलाई औषधि खुवाउनु पर्दा दक्ष प्राविधिकको सिफारिसमा मात्र खुवाउने
- कारण पत्ता लगाई व्यवस्थापन गर्नुपर्दछ ।
- तुहिएको बाच्छा बाच्छी, साल तथा सम्पर्कमा आएका अन्य स्रोतहरूलाई राम्रोसँग खाडलमा गाड्नु पर्दछ र माउलाई उपचार गर्नुपर्दछ ।

क्र.सं.	खोपको नाम	रोगको नाम	उमेर	खोपको मात्रा र खोप दिने ठाँउ	खोपको थप मात्रा (बुस्टर)	नियमित खोप दिने समय	खोप दिने सिजन
---------	-----------	-----------	------	------------------------------	--------------------------	---------------------	---------------

गाईभैसीलाई महत्वपूर्ण मानिएका खोप लगाउने बारे तालिका

१	एफ.एम.डी भ्याक्सिन (हेक्टस)	खोरेत	३-८ हप्ता	१० मि.लि. छालामुनि	३ महिनापछि	प्रत्येक ६ महिनामा	भाद्र मसान्त र फागुन मसान्त
	रक्षा एफ.एम.डी	खोरेत	४ महिना	३ मि.लि. छालामुनि	१ महिनापछि		
२	एच.एस.ब्रोथ भ्याक्सिन	भ्यागुते	सबै उमेर	५ मि.लि. छालामुनि	६ महिनापछि	वार्षिक	वर्षात शुरु हुनु भन्दा अघि
	एच.एस.आयल एड्जुभेन्ट	भ्यागुते	सबै उमेर	३ मि.लि. छालामुनि	३ महिनापछि	वार्षिक	
३	पोलिभ्यालेन्ट वि. क्यु भ्याक्सिन	चरचरे	सबै उमेर	५ मि.लि. छालामुनि	६ महिनापछि	वार्षिक	वर्षात शुरु हुनु भन्दा अघि
४	एच.एस. र वि. भ्याक्सिन	भ्यागुते र चरचरे	सबै उमेर	१ मि.लि. छालामुनि	६ महिनापछि	वार्षिक	वर्षात शुरु हुनु भन्दा अघि
५	एन्ब्राक्स स्पार भ्याक्सिन	पटके रोग	सबै उमेर	१ मि.लि. छालामुनि	६ महिनापछि	वार्षिक	वर्षात शुरु हुनु भन्दा अघि
६	टिस्यु कल्चर भ्याक्सिन	गौगोटी	सबै उमेर	१ मि.लि. छालामुनि	-	३-३ वर्षमा	जाडो समयमा
७	टेट-भ्याक	धनुष्टंकार	सबै उमेर	२ मि.लि. छालामुनि	४ हप्तापछि	वार्षिक	कुनै पनि समयमा

२३.४ कुखुराका प्रमुख रोगहरु

रानीखेत रोग

लक्षण

- रानीखेत रोगले श्वास प्रणाली र स्नायु प्रणाली प्रभावित भई कुखुराले सास फेर्न कठिनाई महसुस गर्दछ ।
- चुच्चो र नाकबाट पानी जस्तो बाक्लो पदार्थ निस्कन्छ ।
- कुखुरा टाउको झुट्याउने र घाटी तान्ने गर्दछ ।
- एकै ठाउँमा फनफन घुम्ने पछाडि हिड्ने पखेटा र खुट्टाको पक्षघात हुने घाटी बटार्ने हुन्छ ।
- फूल पार्न कम हुन्छ ।
- हरियो रंगको निकै गन्हाउने छेदछ ।
- सिउर र लोती पहेलो हुने र पछि नीलो रंगमा बदलिने गर्दछ ।

रोकथामका उपायहरू

- कुखुरा पालिने खोर वरिपरि सफा गर्नु पर्दछ ।
- तालिका अनुसार खोप लगाउनु पर्दछ ।
- बाहिरी कुखुरा र अरू चराहरू कुखुरा पालन क्षेत्र भित्र आउन दिनुहुँदैन ।
- रोगबाट मरेकालाई पनि पुर्न पर्दछ ।
- भाँडा उपकरण इत्यादि सामान संक्रमणमुक्त राख्नु पर्दछ ।
- चल्लहरूलाई पहिलो हप्ताभित्रै एफ स्ट्रोन भ्याक्सिन लगाइदिनुपर्दछ र चल्लको उमेर ८ देखि १० हप्ता पुग्दा आरटुबि (R2B) खोप लगाउनुपर्दछ ।

कक्सिडियोसिस (Coccidiosis)

लक्षणहरू

- वाह्य लक्षणहरूमा धेरै जसो प्वाँख खस्रो हुने, रगतको कमी हुने ।
- दिशामा रगत छेर्ने हुन्छ ।
- सीकल कक्सिडियोसिसमा मृत्युदर ५० प्रतिशत सम्म हुन्छ ।
- आन्द्रामा हुने कक्सिडियोसिसमा शरीर पहेलो हुने भै छेर्ने हुन्छ ।
- यसमा रगत मिसिएको हुन सक्छ र मृत्यु दर भने ८ देखि १० प्रतिशत सम्म हुन्छ ।

रोकथाम र नियन्त्रण

- चिस्यान भएको खोर, सोत्तर र दाना यसका लागि उपयुक्त वातावरण हुने हुँदा बस्ने ठाउँ र दाना सुख्खा हुनु पर्दछ । खास गरेर वर्षातको मौसममा विशेष ध्यान दिनु पर्दछ जुन बेला वातावरण चिस्यान बढी हुन्छ र तापक्रम पनि कक्सिडियोसिसको विकासको लागि अनुकूल हुन्छ ।
- यदि सोत्तरमा चिस्यान छ भने ५ देखि ७ किलो ग्राम चून प्रति १०० वर्गफिटको क्षेत्रमा छर्नु पर्दछ । यसले चिस्यान कम गरी ताप उत्पन्न गर्दछ जसले यी प्रोटोजोआ मर्दछन् ।

गम्बोरो रोग (Gumboro/Infectious bursal disease)

लक्षणहरू

- रोग लागे पछि, शुरुमा विस्तारै भोक्राउंदै जाने ।
- प्वाँख गुजमुजिएर बस्ने जस्ता लक्षण देखा पर्दछन् ।
- टाउको र घाँटी कपकपाउने भै पछि सम्पूर्ण शरीरनै काम्न थाल्छ ।
- यसका साथै ज्वरो आउने, आँखाबाट पानी बग्ने हुन्छ ।
- यस्तो अवस्थामा घाँटी तन्काउने र टाउको केही तल झुकाएर बस्छ ।
- पहेंलो रंगको छेर्ने भै मलद्वार वरिपरि सुली टाँसिएको देख्न सकिन्छ ।
- पुरानो रोगमा विस्तारै भोक्राउने र दुब्लाउने जाने हुन्छ ।

रोकथाम र नियन्त्रण

- सर सफाईको विशेष व्यवस्थापन हुनु पर्दछ ।
- कुखुरालाई गम्बोरो रोग विरुद्ध भ्याक्सीन लगाउनु पर्दछ ।
- दाना पानी दिने भाँडा कुँडालाई फिटानु रहित बनाउनु पर्दछ ।

कोलीबेसिलोसिस

- यो रोग जुनसुकै उमेरका कुखुराहरूमा देखिन सक्छ ।
- यो रोग व्यवस्थापनमा कमीको कारणले हुने भएकोले व्यवस्थापनमा सुधार गर्नुपर्छ ।

लक्षणहरू

- दाना खान कम गर्ने र कहिलेकाही श्वास फेर्ने कठिनाई हुने ।
- उदासिन हुने, सिउर फिक्का हुने ।
- हरियो वा सेतो पातलो सुली छेर्ने ।
- मलद्वारको वरिपरि सुली लतपतिने ।

उपचार

- प्राविधिकको सिफारिसमा एण्टिबायोटिक्स औषधीहरू खुवाउने ।

कुखुराको सिफारिस खोप तालिका

१. ब्रोइलर कुखुराको खोप तालिका:

उमेर	खोपको नाम	खोप लगाउने तरिका
१ दिन	मेरेक्स / रानीखेत एफ १	नाक, आँखामा
१४ दिनमा	गम्बोरो इन्टरमिडिएट (जीवित)	नाक, आँखामा
२१ दिनमा	रानीखेत एफ १ वा लासोटा	नाक, आँखामा, पानीमा
२८ दिनमा	गम्बोरो इन्टरमिडिएट (जीवित)	नाक, आँखामा, पानीमा

- यदि ब्रोइलरको प्यारेण्ट स्टकलाई १ दिनको उमेरमा रेस्पिन भ्याक्सिन (मेरेक्स विरुद्ध) लगाईएको छ र पुनः रेस्पिन भ्याक्सिनले नै बुस्टर गरिएको छ भने त्यस्ता फार्मबाट उत्पादिन चल्लाहरूलाई एच.भि.टी. भ्याक्सिन दिनु पर्दछ ।
- यदि ब्रोइलरको प्यारेण्ट स्टकलाई १ दिनको उमेरमा रेस्पिन भ्याक्सिन (मेरेक्स विरुद्ध) लगाईएको छ र बुस्टर भ्याक्सिन एच.भि.टी. दिईएको भने त्यस्ता फार्मबाट उत्पादित चल्लाहरूलाई रेस्पिन भ्याक्सिन दिनुपर्दछ ।

२. लेयर्स कमर्सियल कुखुराको खोप तालिका

उमेर	रोग	भ्याक्सिनको किसिम	भ्याक्सिनेसन तरिका
१ दिन	मेरेक्स	सि.भि. १९८८ वा -१ एस वि-१	छालामा
५-७ दिन	रानीखेत	एफ -१ लासोटा	१ थोपा आँखामा
८-१२ दिन	गम्बोरो	इन्टरमिडिएट	१ थोपा आँखामा
१८-२० दिन	मेरेक्स	एच.भि.टी. फ्रिज हाइड्रेड	छालामा
२४-२६ दिन	गम्बोरो	इन्टरमिडिएट	पानीमा
२८-३० दिन	आई.वि. रानीखेत	आई.वि. लासोटा	पानीमा
४२ दिन	फाउल पक्स	फाउल पक्स	पखेटामा

४९-५० दिन	रानीखेत आई.वि.	लासोटा आई.वि.	पानीमा
८-१० हप्ता	रानीखेत आई.वि.	आर. १ वि.	मासुमा
१२-१४ हप्ता	फाउल पक्स	फाउल पक्स	पखेटा (विङ्ग वेभ)
१५ हप्ता	आई.वि.	आई.वि.एच. १२०	पानीमा
१६ हप्ता	रानीखेत	लासोटा/एफ १	पानीमा

उपरोक्त तालिका बमोजिम भ्याक्सिनेसन गरिसके पश्चात अधिकतम उत्पादन अवस्थामा कुखुरा आईसकेपछि प्रत्येक २-२ महिनामा आई.वि. र लासोटा भ्याक्सिन दिदै जानुपर्दछ

/

२३.५ नेपालमा पालिएका बाख्राको जातहरू

स्थानीय जातका बाख्राहरू

नेपालमा मुख्यतया चार जातका स्थानीय बाख्राहरू पाल्ने गरेको पाइन्छ। यी स्थानीय जातका बाख्राहरू यस प्रकार छन्।

क) तराई बाखा

नेपालका तराई क्षेत्रतिर पाईने जातको बाख्रालाई तराई बाखा भनिन्छ। यो शुद्ध जातको बाखा नभएर भारतीय जातको बाखा जमुनापारीको गुणहरू जस्तै: माथि उठेका नाक, भुण्डिएको लामो कान भएकोले यसलाई जमुनापारीको खच्चड पनि भनिन्छ, यद्यपी यसबारे अध्ययन अनुसन्धान हुनु जरुरी देखिन्छ। यो बाखा मझौला आकारको र विभिन्न रङ्गको भएतापनि प्राय खैरो शरिरमा सेतो धर्सी रहेको हुन्छ। यो बाखा दूध तथा मासु दुवैको लागि उपयुक्त मानिन्छ। यसको शारिरीक तौल करिब १८ देखि ३५ किलोग्रामसम्म हुन्छ। सालाखाला १५ महिनाको उमेरमा पहिलो पटक ब्याउने र खरी तथा तराई बाखाको प्रजनन क्षमतामा धेरै समानताहरू पाईन्छन्।

ख) खरी/औले बाखा

मध्यपहाडी प्रदेशमा पाईने बाख्रालाई पहाडी वा खरी बाखा भन्ने गरिन्छ। विभिन्न सात रङ्गका खरी बाखाहरूमा कालो तथा खैरो रङ्गका बाखाहरू तुलानात्मक रूपमा धेरै पाईन्छन्। प्रायः खरी बाखाहरूमा मध्यम आकारका पछाडी वा माथितिर फर्केका सिङ्ग हुन्छन्। थोरै बाखाहरू मुढुले पनि पाईएका छन्। खरी बाखाको शारिरीक तौल १५ देखि २५ किलोग्रामसम्म हुन्छ भने वोकाको शारिरीक तौल २५ देखि ३५ किलोग्रामसम्म हुन्छ। यो जातको बाखा सालाखाला १६ महिनाको उमेरमा पहिलो पटक ब्याउने, साधारण अवस्थामा २ वर्षमा ३ पटक ब्याउने र प्रति बेत २ वा २ भन्दा बढी पाठापाठी हुर्काउन सक्ने क्षमता भएको हुनाले नेपालको अधिकांश भू-भागमा यो बाखा लोकप्रिय भएको पाईन्छ।

ग) सिन्हाल

उच्च पहाडी क्षेत्रमा पाईने यो जातको बाखा वरुवाल वा भ्याङ्गलुड जातको भेडाको बथानमा चर्न रुचाउने हुन्छ। सिन्हाल जातको बाखा अन्य नेपाली बाखाहरूमध्ये सबैभन्दा ठूलो शरिर भएको बाखा हो। यसको छोटो टाउको, सिधा नाक, चिसो सहन सक्ने क्षमता भएको र यसबाट केही मात्रामा पशुमा समेत उत्पादन गर्न सकिन्छ। वयस्क बाखाको शारिरीक तौल ३० देखि ३५ किलोग्राम सम्म हुन्छ। सिन्हाल बाखाहरू करिब २ वर्षको उमेरमा पहिलो पटक ब्याउने, साधारणतया वर्षमा एकपटक ब्याउने र एउटै पाठा वा पाठी मात्र पाउने गर्दछ।

घ) च्याङ्ग्रा

च्याङ्ग्रा हिमालय पर्वत श्रृंखलाको पछाडिपट्टि सुख्खा, बढी हावा लाग्ने, चिसो र अर्धभूमि जस्तो ठाउँमा पाईन्छ। च्याङ्ग्राले त्यस क्षेत्रमा पाईने ताल्ला भन्ने भारमा पलाएको पात, फुल, जरा र घाँसहरू खाएर जीवन निर्वाह गर्दछन्। च्याङ्ग्रा पशुमा र नरम खालको न्यानो भुवा उत्पादनको लागि प्रसिद्ध छ। च्याङ्ग्राको शरीर बाक्लो लामो रौले ढाकेको हुन्छ। रौको भित्री भागमा मसिना पशुमा रहेको हुन्छ। यसको सानो तर लामो टाउको, सिधा नाक, साँघुरो थुतुनो र कसिलो शरीर तथा बटारिएको सिङ्ग हुन्छ। यिनीहरू अन्दाजी दुई वर्षको उमेरमा पहिलो पटक ब्याउने, वर्षमा एकपटक ब्याउने र अधिकांशले एक पटकमा एउटा मात्र पाठापाठी पाउने गर्दछन्। वयस्क च्याङ्ग्राबाट वर्षमा ५० देखि २०० ग्राम सम्म पशुमा उत्पादन हुने गर्दछ। वयस्क च्याङ्ग्राको तौल २५ देखि ३० किलोग्रामसम्म हुन्छ। यसको आफ्नो शारिरीक तौलको ३० प्रतिशत बराबर वजनको भारी बोक्न सक्ने क्षमता हुन्छ।

नेपालमा पालिने विदेशी जातका बाखाहरू

(क) जमुनापारी

जमुनापारी बाखाको रङ्ग एकनासको हुँदा तर साधारणतया सेतो रङ्ग भएका बाखाहरूमा कहिकहिं गाढा रङ्गको चिन्हहरू हुने गर्दछ। यो जातको बाखाको जिउ ठूलो तथा अग्लो, लामो खुट्टा, नाकको बीच भाग उठेको (सुगानाके) र भुण्डिएको लामा कानहरू प्रमुख विशेषताहरू हुन्। जमुनापारी बाखाको पहिलो पल्ट ब्याउने उमेर तथा ब्याउने अन्तर क्रमशः औषत ७७० दिन तथा ४२८ दिन उल्लेख भएको पाईन्छ।

(ख) बारबरी

यसको कान छोटो तथा ठाडो, शरिर सानो, रङ्ग रातो र सेतो रङ्गको टाटेपाटे किसिमको हुन्छ। भट्ट हेर्दा मृग जस्तो देखिने बारबरी जातको बाखा चर्न त्यति मन पराउँदैन। खोरभित्रै पालिने जात भएकोले यो जातको बाखा खासगरी शहरी वा शहरको वरिपरीको क्षेत्रमा पालिन्छन्। यो जातको बाखाको सरदर शारिरीक तौल बाखीको २७ देखि ३६ र खसि वोकाको ३२ देखि ४१ किलोग्रामसम्म हुने गरेको पाइन्छ। पहिलो पल्ट ब्याउने औषत उमेर तथा दुई बेत बीचको अन्तर क्रमशः ५८८ दिन तथा २७४ दिन पाईएको छ।

(ग) सानन्

दूध उत्पादनको लागि विश्व प्रशिद्ध सानन जातको बाखाको जन्मस्थान स्वीजरल्याण्डको सानन उपत्यका हो। यो जातको बाखा सेतो किम रङ्गको हुन्छ। यसको अनुहार सीधा वा अलि थेंचिएको र कानहरू ठाडो तथा अगाडीतिर तेर्सिएको हुन्छ। विकसित फाँचो भएकोले यसले प्रतिदिन २ देखि ४ के.जी. सम्म दूध दिन्छ। साधारणतया यो जातको बाखाको सिङ्ग हुँदैन। वोकाको शारिरीक तौल औषतमा ९५ किलोग्राम र बाखीको ६५ किलोग्रामसम्मको हुने गरेको छ।

(घ) बटल (Bottle)

यो बाखा हेर्दा जमुनापारीसँग मिल्दोजुल्दो हुन्छ। यो बाखामा सामान्यतया कालो र खैरो रङ्गमा बढी पाइने, नाक उठेको, कान चौडा लामो र घुमिएको, चौडा मझौला शरिर जस्ता चारित्रिक विशेषताहरू भएको पाईन्छ। यस जातको बाखाको औषत तौल वयस्क भालेको ५९ के.जी. र वयस्क पोथीको ३५ के.जी. हुन्छ। दुई वर्षमा पहिलो पल्ट ब्याउने र दुई बेत बीचको अन्तर औषतमा एक वर्ष भएको पाईएको छ। सरदर दुई वर्षमा ३ पटक ब्याउने र ५० प्रतिशत जुम्याहा पाउने गर्दछ। नेपालको तराई र भावर क्षेत्रमा बंधुवा प्रणालीमा यसबाट राम्रो उत्पादन लिन सक्ने देखिन्छ।

(ङ) बोयर बाखा (Boer Goat)

विगत केही वर्षदेखि नेपालमा अगुवा कृषकहरूले यो बाखा पालन गर्न थालेका छन्। नेपालको विभिन्न भौगोलिक क्षेत्रमा यो बाखा पाल्न आवश्यक प्रविधि विकासका लागि नार्कले कृषि अनुसन्धान केन्द्र (बाखा) वन्दिपुरमा २०६५ सालदेखि विस्तृत अध्ययनको थालनी गरेको छ। यो बाखाको छिटो बढ्ने (८०-९० ग्राम प्रतिदिन) गर्दछ। दुई वर्षमा ३ पटक ब्याउने र प्रतिबेत् दुई पाठापाठी पाउने यस जातका विशेषताहरू हुन्। बाली जान सिजनको प्रभाव कम पर्ने भएकोले बोयर बाख्राले बाह्रै महिना पाठापाठी जन्माउन सक्दछ।

भेडाबाखाका प्रमुख रोगहरू

पी.पी.आर

लक्षणहरू

- १०६ देखि १०८ डिग्री फरेनहाइटसम्मको ज्वरो आउँछ।
- घाँसपानी खाना छोड्छ र आँखा राता देखिन्छ।
- गिजा र जिब्रोतिरबाट घाउ आउन शुरू गर्छ र विस्तारै मुखतिर र पनि फैलिन सक्छ।
- छेरौटी लाग्छ।

- आँखाबाट चिप्राहरू आउने र नाकबाट बाक्लो पहेँलो सिंगान बग्छ ।
- खोकिरहन्छ ।

रोकथाम

बाखालाई पी.पी. आर मुक्त राख्न खोप लगाउने । शुरूमा ३ महिनाको उमेर पुगेपछि पहिलो पल्ट खोप लगाउने र वर्षैपिच्छे दोहोर्‍याउने ।

मुआलो

रोगका लक्षणहरू

- यो रोग लाग्दा मुख वरिपरि घाउ आउँदछ र पछि पाप्रा बन्दछ ।
- मुखको चेपबाट प्रायः शुरू हुन यस्तो घाउ क्रमशः मुख वरिपरि, जिब्रोतिर, कान वरिपरि, खुट्टाको छालातिर अण्डकोण, कल्चौडा, सुत आदिको वरिपरि समेत यस्ता घाउहरू देखिन्छ ।
- मुख वरिपरि घाउ आउने हुँदा घाँसपानी खानमा समस्या आउँछ र पशुहरू क्रमशः दुब्लाउँदै जान्छ ।
- कहिलेकाँही ३-४ हप्तामा यो घाउ आफैँ निको भएर जान्छ ।

उपचार

यसको पनि खास उपचार छैन तर घाउ सफा गर्ने एन्टिसेप्टिक औषधि वा एन्टिबायोटिक्स औषधिको प्रयोग गर्ने ।

२२.६ पशुपक्षीबाट मानिसमा सर्नसक्ने रोगहरू

रेबिज

लक्षणहरू

बौलाहा अवस्था: कुकुर आक्रमक खालको हुने, नजिकको पदार्थहरू टोक्ने, जोडले चप्पाए जस्तो गर्ने, कराई रहने, स्वरमा परिवर्तन हुने, चिथोर्ने, पुच्छर खुट्टामुनी राखेर हिड्ने, बाटोमा भेटाएका जति सबैलाई टोक्दै भाग्दछ । जिब्रो बाहिर निकाल्ने र धेरै न्याल बगाईरहने हुन्छ ।

लाटो अवस्था: बौलाहा कुकुर लाटो, बोल्न नसक्ने हुन्छन्, कुकुरहरू एउटा कुनामा गएर लुकेर बस्छ । मुखबाट न्याल चुहाई राख्छ । खाना खान छोड्छ र बोलाउँदा पनि नसुन्ने र यस्तो भएको ४ देखि ५ दिन भित्र मर्दछ ।

गाई, भैँसी र अन्य जनावरहरूमा यो रोग लागिसकेपछि विस्तारै खाना बन्द भई छटपटाउने, बिना कारण डुलिरहने, कराउने, उफ्रने, आँखा ठूलूला पारी कान ठाडो पारेर हेर्ने र सिङ्गले हिकाउन खोज्छ । रोगले ग्रसित भइसकेपछि विस्तारै आवाज पनि भिन्न निस्कने हुन्छ । रोगले ज्यादै ग्रस्त पारिसकेपछि जनावरहरू भुईँमा लड्ने, मुखबाट न्याल प्रशस्त मात्रामा काढ्ने गर्दछ । अन्तमा, जनावर पक्षघात भएर मर्दछ ।

रोकथाम:

घरपालुवा कुकुर विरालो आदिलाई रेबिजविरूद्ध खोप लगाउनुपर्दछ । पहिलो पटक खोप लगाउँदा ३ महिनाको उमेर कटेपछि लगाउने र प्रत्येक वर्ष दोहोर्‍याउनु पर्दछ ।

वर्डफ्लू

वर्डफ्लू रोग इन्फ्लुएन्जा ए नाम गरेको एकप्रकारको विषाणुको माध्यमबाट पक्षीहरूमा लाग्ने संक्रमक रोग हो । यस रोगबाट विशेष गरी कुखुरा, बटुई, टर्की जस्ता पक्षीहरू बढी सम्बेदनशील हुन्छन् भने हाँस, जंगली चराहरू रोगको लक्षण नदेखाई रोग वाहकको रूपमा देखा पर्न सक्छन् । चराहरूमा यो रोग सर्वप्रथम सन् १८७८ मा पहिचान भएको थियो ।

यो रोग पक्षी तथा मानिसमा कसरी सर्दछ ?

यो रोग रोगी कुखुरा, संक्रमित सुली, उपकरणहरू, पानी, दाना आदिसँगको प्रत्यक्ष तथा अप्रत्यक्ष सम्पर्कबाट पक्षीहरूबीच सर्न सक्दछ । त्यसैगरी बसाई सरेर आउने जंगली चराहरू तथा जीवित पक्षी तथा पक्षीजन्य सामाग्रीहरूको अवैध कारोवारबाट समेत यो रोग सर्न सक्दछ ।

मानिसमा जिउँदो वा मरेको चराको प्रत्यक्ष सम्पर्कबाट यो रोग गर्न सक्दछ । यस रोगको विषाणु सुलीमा ४ डिग्री सेन्टीग्रेड तापक्रममा कम्तीमा ३० दिनसम्म बाँच्न सक्दछ । त्यसैगरी २२ डिग्री सेन्टीग्रेड तापक्रम भएको तालको पानीमा ४ दिनसम्म र ३० डिग्री सेन्टीग्रेड तापक्रम ३० दिनसम्म बाँच्न सक्दछ । तर ६० डिग्री सेन्टीग्रेड तापक्रममा ३० मिनेटमा र ७० डिग्री सेन्टीग्रेड तापक्रममा केही सेकेण्डमै विषाणु मर्ने हुँदा पकाएर खाएको मासु तथा अण्डाबाट यो रोग सर्ने कुनै सम्भावना हुँदैन ।

वर्डफ्लूका लक्षणहरू

कुखुरामा देखिने लक्षणहरू

असाध्यै तीक्ष्ण प्रकारको अवस्थामा रोगको कुनै लक्षण नदेखाई केही घण्टाभित्रमा शतप्रतिशतसम्म कुखुराहरूको मृत्यु हुनसक्छ । सामान्यतया धेरै कुखुराहरूको मृत्यु भएमा, श्वास प्रश्वास सम्बन्धी गम्भीर लक्षणहरू देखिएमा, टाउको, सिउर र लोती निलो भएमा, खुट्टामा रक्तश्वावहरू देखिएमा, पक्षघात देखिएमा, पातलो छरेमा, अण्डा उत्पादन अचानक घटेमा, जलजले अण्डा पारेमा वर्डफ्लूको शंका गर्न सकिन्छ ।

यस रोगका कतिपय लक्षणहरू कुखुरामा देखिने अन्य श्वासप्रश्वास सम्बन्धी रोगहरू जस्तै रानीखेत, कुखुराको हैजा आदिसँग मिल्न जाने हुँदा धेरै संख्यामा कुखुराहरू विरामी परेमा अनावश्यक शंका गर्नु भन्दा नजिकको पशु सेवा कार्यालयमा तुरुन्त खबर गर्नु उपयुक्त हुन्छ ।

मानिसमा देखिने लक्षणहरू

चिकित्सकहरूका अनुसार मानिसमा वर्डफ्लूको संक्रमण भएमा ज्वरो आउने, खोकी लाग्ने, घाँटी दुख्ने, जीउ दुख्ने जस्ता लक्षणहरू देखिन्छन् । केहीमा फोक्सोमा गम्भीर असर पर्न गई निमोनिया पनि हुनसक्छ । यस्तो अवस्थामा रोग घातक बन्न सक्छ ।

रोग रोकथामको लागि कृषक, नागरिक समाज तथा सर्वसाधारणको भूमिका

यस रोगको रोकथामको लागि कृषक तथा नागरिक समाज तथा सर्वसाधारणको भूमिका समेत महत्वपूर्ण हुन्छ ।

- कुखुरा खोरहरूमा जैविक सुरक्षाका उपायहरू कडाईका साथ अवलम्बन गर्ने ।
- कुखुरा फार्ममा काम गर्ने व्यक्तिहरूको व्यक्तिगत सरसफाईमा विशेष ध्यान पुर्‍याउने ।
- जिउँदो पक्षीहरूसँग कम लसपस गर्ने ।
- मासु तथा अण्डा राम्रोसँग पकाएर खाने ।
- कहिकतै अवैध पक्षी तथा पक्षीजन्य पदार्थहरूको ओसारपसार भएको थाहा पाएमा सम्बन्धित निकायलाई जानकारी दिने ।
- पक्षीहरूको असामान्य र ठूलो संख्यामा मृत्यु भएको थाहा पाएमा तुरुन्तै नजिकको पशु सेवाका निकाय वा कार्यालयहरूमा खबर गरिदिने ।
- मरेका पक्षीहरू अलपत्र नफाली राम्रोसँग खाडल खनेर गाड्ने ।

- अनावश्यक हल्लाको पछाडि नलागी आधिकारिक निकायको सूचनामा विश्वास गर्ने ।

स्वाइन फिबर - सुँगुरको महामारी रोग

स्वाइन फिबर सुक्ष्म विषाणुका कारण बंगुर, सुँगुर जातिमा देखा पर्ने अति संक्रामक महामारी रोग हो । यो रोग नयाँ क्षेत्रमा महामारीको रूपमा फैलिने र मृत्यु दर बढी हुन्छ । तर रोग प्रकोप भइरहने क्षेत्रमा मृत्युदर कम भए पनि प्रजनन समस्या र स्नायु लक्षण देखिन सक्छ । यो रोग दूषित दानापानी र सरसामान आदिको माध्यमबाट रोगी बंगुरबाट स्वस्थ बंगुरमा पनि सर्ने गर्दछ । रोग लागेर निको भएका बंगुरले आजीवन रोगाणु बोकेर बस्ने भएकोले त्यस्ता बथान वा फार्मबाट पाठापाठी किनेर ल्याउँदा रोग सर्न सक्छ ।

रोग देखा परेको क्षेत्रमा सबै उमेरका बंगुर एकै पटक बिरामी भई धेरै हताहत भएमा र निम्न लक्षणहरू देखिएमा स्वाइन फिबर लागेको शंका गर्न सकिन्छ ।

- शुरुमा कडा ज्वरो आउने, भोक्निएर बस्ने, दानापानी नखाने र एकै ठाउँमा गुच्चमुच्च भएर बस्ने ।
- बिरामी जनावरको काखी, काछी, कानको पछाडि, पेटको भागमा डारवा जस्तो प्याजी र कहिलेकाहीँ निलो रङ्गको धब्बा देखिन्छ ।
- पहिला कब्जियत र पछि छेरौटी लाग्छ ।
- व्याउने जनावरले तुहाउँछ । बराबर रोग प्रकोप भइरहेमा प्रजनन क्षमतामा हास र कमजोर खालका ख्याउटे पाठापाठी जन्मिन्छन् ।
- बिरामी जनावरले मुखबाट फिज काढ्ने, मुछ्छा पर्ने र पक्षघात जस्ता स्नायु लक्षण देखाउँदछ ।

रोकथाम

- विश्वासिलो, रोगमुक्त फार्मबाट पाठापाठी ल्याउने ।
- स्वाई फिबर भ्याक्सिन नियमित रूपमा लगाउने ।
- र नियमित सरसफाईमा विशेष ध्यान दिने ।

पशुहरूको लागि केही घरेलु उपचारहरू

(स्रोत: एशिया महादेशमा प्रचलित पशु चिकित्सा)

१) अरूची

- क) १० ग्राम नून र १० ग्राम ज्वानो संगै पिँच्ने र यसमा २० ग्राम खुदो मिसाएर पशुलाई दिनहुँ दुई पटक २-३ दिनसम्म खुवाउने
- ख) एक चौथाई लिटर मही दिनको दुई पटक २ दिनसम्म खुवाउने ।
- ग) ५०० मि.लि. इमिलीको रसमा १० ग्राम सुकेको हर्षो फूलको धूलो मिसाई बनाएको भोल २०० मि.लि. दिनको एक पटक केही दिनसम्म खुवाउने ।
- घ) आहारमा परिवर्तन गर्ने ।

२) ज्वरो आएमा :

- क) १०० ग्राम खुदोमा १० ग्राम चिराइतो मिसाई वाक्लो लेदो बनाई पशुको जिब्रो तथा मुखको माथिल्लो भागमा दिनहुँ दुई पटक लगाउने ।
- ख) एक मुट्टी हरियो नीमको पातलाई १ लिटर पानीमा १५ मिनेटसम्म उमाली दिनको २ पटक गरेर खुवाउने ।
- ग) एक मुट्टी इमलीको पात र २५० ग्राम इमली फल आधा बाल्टी पानीमा १५ मिनेटसम्म उमाल्ने र पानीको सट्टामा खान दिने ।

३) रूघाखोकी

- क) दुई मुट्टी हरियो इमलीको पातलाई १ लिटर पानीमा ५ मिनेटसम्म उमाल्ने र २०० मि.लि. को दरले दिनको ३ पटक ३ दिनसम्म खान दिने ।
- ख) ५ ग्राम सुकेको बेसारको टुकालाई धूलो पारी त्यसमा थोरै मात्रामा सख्खर मिसाई लेदो पारी दिनको १ पटक केही दिनसम्म दिने ।
- ग) फलेदोको ५०० ग्राम हरियो पातलाई पिनेर ३००-४०० मि.लि. पानीमा मिसाएर आधा आधा गरी बिहान, बेलुका गरेर ३ दिनसम्म दिने ।
- घ) ५-१० ग्राम सुकेको तुलसीको पातलाई धूलो पारी अलिकति सख्खरमा मिसाई लेदो पारी दिनको २-३ पटक ३ दिनसम्म खान दिने ।

४) पखाला लागेमा

- क) १ लिटर पानीमा १ चिया चम्चा नून र ४ चिया चम्चा चिनी घोलेर तयार पारेको भोल दिनको ३-४ पटक खुवाउने ।
- ख) चामलको माडमा १ ग्राम अदुवाको धूलो मिसाएर बिरामी पशुलाई दिनको २ पटक खुवाउने ।
- ग) एक मुट्टी चियापत्तीलाई १ लिटर पानीमा उमाल्ने, यसलाई छानेर यसमा आधा मुट्टी अदुवाको धूलो हाल्ने र यो दिनको ३-४ पटक गरेर बिरामी पशुलाई खुवाउने ।

५) पेट फुलेमा

- क) १०० मि.लि. जति तोरीको तेल एकैपटकमा खुवाईदिने ।
- ख) एक चम्चा लुगा धुने पाउडरलाई २०० मि.लि. जति पानीमा घोलेर खुवाई दिने । खाने सोडा पनि यसको लागि प्रयोग गर्न सकिन्छ ।
- ग) सामान्य किसिमबाट हावा भरिएको छ भने दुई वटा केराको पात टुक्रा पारेर दिनहुँ २-३ पटक २ दिनसम्म खुवाउने ।
- घ) पेट साह्रै फुलेको छ भने सफा धारिलो चक्कुले पशुको बाँयापट्टिको भूँडीमा दुलो पारेर सो ठाउँमा कुनै नली राखिदिने ।

६) कब्जियत भएमा

- क) पशुले खान सकेजति केराको पात खान दिने ।
- ख) ५० देखि १०० ग्राम घिउकुमाराको पातलाई पिनेर २-३ दिनसम्म खुवाउने ।
- ग) यथेष्ट मात्रामा पानी खान दिने ।
- घ) तरल पाराफिन, काँचो आलसको तेल दिनहुँ एक पटक १०० मि.लि. जति १-२ दिनसम्म खुवाउने ।

७) विष खाएमा

- क) विष खाएको पशुलाई १ लिटर दूध खुवाई दिने ।
- ख) १०० ग्राम म्याग्नेसियम सल्फेट ५०० मि.लि. पानीमा मिसाई खुवाउने ।
- ग) विष खाएको पशुलाई १ लिटर पाराफिनको तेल वा काँचो आलसको तेल वा कुनै प्राकृतिक वनस्पति तेल खुवाई दिने ।
- घ) २०० ग्राम काठको खरानीको धूलोलाई ८०० मि.लि. पानीमा मिसाई विष खाएको पशुलाई खुवाउने ।
- ङ) ४ वटा फुल, २५० ग्राम सख्खर र १०० ग्राम बेसारलाई १०० मि.लि. पानीमा मिसाई तुरुन्तै खुवाउने ।

८) आन्तरिक परजीवि

- क) लज्जावती भारको सुकेको पात एक भाग र दुई भाग पानी मिसाएर ४० मि.लि. जति खुवाउने । २-३ हप्ता पछि फेरि दोहोर्‍याउने ।
- ख) ५० मि.लि. पानी र अलिकति नून राखी त्यसमा एउटा किम्बुको छिप्पिएको फल राखी कुट्ने र हप्ताको १ पटक ३ हप्तासम्म खुवाईराख्ने ।

ग) घाममा सुकाएको छिप्पिएको मेवाका बीउहरू धूलो पारी अलिकति पानीमा मिसाउने र १०० ग्राम जति ६ दिन सम्म दिनहुँ १ पटक खुवाउने ।

९) किर्ना परेमा

क) २०० ग्राम नून ४ लिटर पानीमा घोलेर यसै भोलले नुहाइदिने ।

ख) ५० मि.लि. नरिवलको तेल १०० ग्राम गन्धक र ५० ग्राम अदुवा मिसाई तताएर चिसो पानै र पशुको जीउ भरी लगाइदिने ।

ग) ३०० ग्राम सुकेको सुतीको पातलाई १ लिटर पानीमा भिजाउने र १ चम्चा हालेर यसलाई ३ घण्टासम्म यथावत राख्ने । ३ घण्टापछि यो भोल पशुको जीउभरि लगाउने ।

१०) लुतो भएमा

क) गन्धक धूलोमा अलिकति तेल मिसाई त्यसको लेदो लुतो भएको ठाउँमा लगाउने ।

ख) एक मुट्टी सुकेको बकाइनोको छिप्पिएको बीउलाई पिनेर त्यसमा अलिकति पानी मिसाई लेदो बनाएर लुतो भएको ठाउँमा लगाई दिने ।

११) खोरेत

क) खोरेत लागेका पशुहरूलाई शुरूको अवस्थामा १२ वटा केरा खुवाउने र १ के.जी. मेथीको पात खान दिने ।

ख) फिटकिरीले मुख वरिपरिको घाउ सफा गर्ने ।

१२) खुर कुहिने

क) पशु आउने जाने बाटोमा एउटा खाडल खनी २/३ लिटर मट्टितेल खाडलमा हाल्ने ।

ख) २-३ मुट्टी निलोतुथो १ बाल्टी पानीमा घोल्ने र खाडलमा हाल्ने ।

ग) ३-५ के.जि. हरियो नीमको पातलाई राम्ररी पिनेर खाडलमा हाल्ने ।

घ) दिनको दुई/तीन पटक पशुलाई त्यसमा हिँडाउने ।

२३.७ पशु नश्ल सुधार राष्ट्रिय अभियान कार्यक्रम

देशमा भएका स्थानीय कम उत्पादन क्षमता भएका तथा अनुत्पादक गाई भैसीहरूलाई कृत्रिम गर्भाधानको माध्यमद्वारा नश्ल सुधार गरी उत्पादनशील बनाउन पशु सेवा विभागद्वारा प्रस्ताव गरिएको पशु नश्ल सुधार योजना बजेट वक्तव्य मार्फत समेत सम्बोधन भएको कार्यक्रम हो। यसको अवधि ५ वर्षको रहेको छ। यो आ.व. २०६८-२०६९ बाट शुरु भएको हो। पहिलो वर्षमा सफलता पूर्वक कृत्रिम गर्भाधान सेवा संचालनमा रहेका पाँचवटै विकास क्षेत्रमा पर्ने गरी २५ वटा जिल्लाहरूमा, दोश्रो वर्षमा १० जिल्लाहरू र यस वर्षमा ५ जिल्लाहरू गरी जम्मा ४० जिल्लाहरूमा कार्यक्रम संचालनमा रहेको छ।

कार्यक्रमको उद्देश्य: यसको उद्देश्य गाई तथा भैसीमा कृत्रिम गर्भाधान सेवा द्वारा वर्णशंकर बाच्छा बाच्छी तथा पाडा पाडी उत्पादन गरी स्वदेशमा नै उन्नत जातका पशुको आपूर्तिमा वृद्धि गर्ने, कृत्रिम गर्भाधान सेवाको विस्तार गरी दुध तथा मासुको उत्पादन तथा उत्पादकत्व वृद्धि गर्ने र सरकारी, गैरसरकारी तथा निजी क्षेत्रका कृत्रिम गर्भाधान कर्ता, कृत्रिम गर्भाधान केन्द्र, राष्ट्रिय पशु प्रजनन केन्द्र र पशु प्रजनन कार्यालयहरूको क्षमता अभिवृद्धि गर्नुको साथै दीगो सेवा उपलब्ध गराउने रहेको छ।

रणनीति:

समुदायमा आधारित दुग्ध उत्पादक सहकारी संस्था, स्थानीय निकाय तथा सरोकारवाला अन्य संघसंस्था मार्फत सरकारी, निजी सामेदारी (एएए) कार्यक्रम अनुरूप सामुदायिक पशु प्रजनन केन्द्रहरू स्थापना गरी सेवा विस्तार गर्ने, कृत्रिम गर्भाधान सेवा विस्तारका लागि राष्ट्रिय पशु प्रजनन केन्द्र तथा पशु प्रजनन कार्यालयहरूको क्षमता अभिवृद्धि आवश्यक तरल नाइट्रोजन र जमेको बियको उत्पादन तथा आपूर्ति बढाउने र कृत्रिम गर्भाधान केन्द्रहरूको संख्यामा वृद्धि गरी ती केन्द्रहरूमा पशु प्रजनन कोष स्थापना गर्नुको साथै नीजि तथा सार्वजनिक सहकार्यमा दिगो रूपमा कार्यक्रमहरू संचालन गर्ने रणनीति रहेका छन्।

कार्यक्रममा संलग्न सहयोगी निकायहरू:

सहकार्यमा सामुदायिक पशु प्रजनन केन्द्र संचालन गर्ने सहकार्य संस्थाहरू (दुग्ध उत्पादक सहकारी संस्था, सामुदायिक वन उपभोक्ता समिति, स्थानीय निकाय, गै.स.स., पशुपालन समूह समितिहरू), पशु सेवाकेन्द्र/उपकेन्द्र, जिल्ला पशु सेवा कार्यालय, पशु प्रजनन कार्यालय, राष्ट्रिय पशु प्रजनन केन्द्र, क्षेत्रीय पशु सेवा निर्देशनालय, तालिम तथा प्रसार निर्देशनालय, पशु उत्पादन निर्देशनालय सहयोगी निकायहरू हुन्।

कार्यक्रमको अवधि:

पशु नश्ल सुधार राष्ट्रिय अभियान कार्यक्रमको अवधि ५ वर्ष (आ.व. २०६८-२०६९ देखि २०७२-२०७३ सम्म) को रहेको छ। तत्पश्चात पनि जिल्लामा हाल संचालनमा रहेका र नयाँ थप हुने कृत्रिम गर्भाधान केन्द्रहरूबाट सेवा प्रवाहलाई निरन्तरता प्रदान गर्नेछ।

कार्यक्रम संचालन हुने जिल्लाहरू:

१. प्रथम चरण (आ.व. २०६८-२०६९)

- (क) पूर्वाञ्चल-भापा, मोरङ, सुनसरी, सप्तरी, सिरहा
- (ख) मध्यमाञ्चल-धनुषा, महोत्तरी, सर्लाही, बारा, मकवानपुर, चितवन, नुवाकोट, काठमाण्डौ, काभ्रे, रामेछाप
- (ग) पश्चिमाञ्चल- नवलपरासी, रुपन्देही, कपिलवस्तु, तनहुँ, कास्की
- (घ) मध्यपश्चिमाञ्चल- बाँके, बर्दिया, दाङ्ग
- (ङ) सुदुरपश्चिमाञ्चल- कैलाली, कंचनपुर

२. दोश्रो चरण (आ.व. २०६९-२०७०)

- (क) पूर्वाञ्चल - इलाम।
- (ख) मध्यमाञ्चल- धादिङ्ग, रौतहट, सिन्धुली, पर्सा, ललितपुर, भक्तपुर।
- (ग) पश्चिमाञ्चल - पाल्पा, बागलुङ्ग।
- (ग) मध्यपश्चिमाञ्चल- सुर्खेत।
- ३. तेस्रो चरण (आ.व. २०७०-२०७१)
- (क) पूर्वाञ्चल - उदयपुर र धनकुटा
- (ख) पश्चिमाञ्चल - गोरखा, अर्घाखाँची र स्याङ्गजा।
- (४. चौथो वर्ष (आ.व. २०७१-७२) जिल्लाहरूको थपघट केन्द्रिय पशु नश्ल सुधार समन्वय समितिले गर्नेछ।
- (५) पाँचौ वर्ष (आ.व. २०७२-७३) जिल्लाहरूको थपघट केन्द्रिय पशु नश्ल सुधार समन्वय समितिले गर्नेछ।

कार्यक्रमबाट हुने अपेक्षित प्रतिलफल

☐ कार्यक्रमको लक्ष्य अनुसार वर्षेनी १ लाख कृत्रिम गर्भाधान थप गरी वार्षिक ३ लाख पशुहरूमा कृत्रिम गर्भाधान सेवा पुर्‍याइनेछ र पाँच वर्षपश्चात जम्मा १५ लाख गाई भैसीमा कृ.ग. गरिनेछ।

☐ ५२% औसत गर्भाधान दरले ५०५ बाच्छी पाडी जन्मिदा ३,५१,००० वर्णशंकर गाईभैसीको संख्यामा वृद्धि हुनेछ। यसले ८,९५,००० मे.ट. दुध उत्पादनमा वृद्धिल्याछ, जुन फण्डे १२५ को दरले वार्षिक वृद्धि भएको हुनेछ र ग्रामिण क्षेत्रका कृषकहरूले करीब २६ अर्ब ८५ करोड रकम आमदानी गर्न सक्नेछन

- त्यसै गरि पाँच वर्षपश्चात कुल उत्पादन हुने ९५ हजार पाडाहरूबाट १७ हजार मे.ट. मासु समेत आपूर्तिमा टेवा पुग्न जानेछ जुन फण्डे हालको कुल राँगो भैसीको मासु उत्पादनमा १०.४७ दरले वृद्धि भएको हुनेछ
- मुलुकभित्रै उन्नत वर्णशंकर गाई भैसी स्रोतकेन्द्र स्थापनामा सघाउ पुग्नेछ।

[क्रियक्रमबाट ६ करीब १०,००० कृषक परिवारको गरीबी न्यूनीकरा हुने र खाद्य तथा पोषण सुरक्षामा समेत सहयोग पुग्नेछ भने वाध्य मुलुकहरूबाट आयात हुने दूध तथा दुग्धजन्य पदार्थको आयात प्रतिस्थापन एवं स्वदेशमा स्थापित दुग्धजन्य उद्योगहरूको प्रवर्द्धनमा समेत यथोचित सहयोग पुग्नेछ।

२३.८ पशु आहारा विकास राष्ट्रिय अभियान कार्यक्रम (फरेज मिसन)

पृष्ठभूमि:

नेपालमा दूध तथा मासुको बढ्दो मागलाई सापेक्षिक रूपमा पूर्ति गर्न पशुपालन क्षेत्रमा व्यवसायीकरण गरी पशुजन्य उत्पादन र उत्पादकत्व वृद्धि गर्न पशु नश्ल सुधारका साथसाथै पशु आहारा विकास गरी विस्तृत रूपमा सार्वजनिकरनिजिसहकारीरसामेदारीको माध्यमबाट र राष्ट्रिय अभियानको रूपमा संचालन गर्न नेपाल सरकारको आ.व. ०७०/१ को बजेट वक्तव्य मार्फत घोषणा गरिएको पशु आहारा विकास राष्ट्रिय अभियान कार्यक्रम आ.व. ०७०/७१ देखि संचालनमा आएको छ।

उद्देश्य:

- (क) गुणात्मक पशु आहाराको आपूर्ति गरी दूध तथा मासुको उत्पादन तथा उत्पादकत्व वृद्धि गर्ने।
- (ख) पशुजन्य उत्पादनको उत्पादन लागत घटाई स्वदेशी उत्पादनलाई राष्ट्रियरन्तर्राष्ट्रिय बजारमा प्रतिस्पर्धी बनाउने छ।

ग) सरकारी, गैरसरकारी तथा निजी क्षेत्रका घाँसेवाली तथा वीउ उत्पादक व्यवसायिक कृषकरसमूहसमितिहरूसहकारी, सामुदायिक पशु आहारा विकास केन्द्र, राईजोवियम तथा वीउ विजन प्रयोगशाला, चरन तथा घाँसेवाली वीउ वृद्धि फार्महरू तथा राष्ट्रिय चरन तथा पशु आहारा केन्द्रको क्षमता अभिवृद्धि, श्रोत केन्द्र सुदृढीकरण र दिगो सेवा प्रदान गर्ने ।

कार्यक्रमको अवधि:

क) आ.व. ०७०/७१ देखि ०७४/७५ सम्म छ वर्षको हुने छ ।

ख) पहिलो छ वर्षको कार्यक्रमको प्रभावकारिताको आधारमा सेवा अवधि विस्तार गर्न सकिने छ।

यस कार्यबलमबाट अपेक्षित प्रतिफल:

४५००० हेक्टर क्षेत्रफलमा उन्नत र्‍स खेती गरी पशु नश्ल सुधार राष्ट्रिय अभियान कार्यक्रम अन्तर्गत उत्पादित उन्नत पशुहरूको लागी आवश्यक आहारा पूर्ति गर्ने ।

कार्यक्रम लागू हुने स्थान:

क) पहिलो, दोश्रो र तेस्रो चरण गरी छ वर्षको अवधिमा पशु नश्ल सुधार राष्ट्रिय अभियान कार्यक्रम लागू भएका जिल्लामा यो कार्यक्रम लागू गरिने छ ।

ख) प्रत्येक जिल्लामा स्थापित सामुदायिक पशु प्रजनन केन्द्रहरूलाई सामुदायिक पशु आहारा विकास केन्द्रका रूपमा स्थापित गरी कार्यक्रम संचालन गरिने छ ।

ग) राष्ट्रिय चरन तथा पशु आहारा केन्द्र, सामुदायिक पशु विकास आयोजना तथा कबुलियती वन तथा पशु विकास कार्यक्रमबाट स्थापना भएका सामुदायिक घाँस श्रोतकेन्द्रहरूलाई कार्यक्रममा समावेश गरिने छ ।

३) नयाँ सामुदायिक पशु आहारा विकास केन्द्र स्थापना गर्दा सम्बन्धित पशु सेवा केन्द्र/उपकेन्द्रको संलग्नतामा उक्त क्षेत्रमा रहेका दुग्ध उत्पादक सहकारी संस्था, घाँस विकास समूह/समिति, कृषि सहकारी संस्था, स्थानीय गैरसरकारी संस्था, स्थानीय निकाय, कृषक समूह/समितिको सहकार्यमा स्थापना गरी संचालन गरिने छ ।

पशुपालनको निम्ति घाँस खेती

जग्गा हुने कृषकहरूले आफ्ना खेतवारीहरूमा तथा खाली जग्गाहरूमा साथै काम नलाग्ने जग्गाहरूमा र वारीका कान्ताहरूमा पनि घाँस खेती गरी वर्षभरीको लागि घाँस उत्पादन गर्न सक्दछन् । डाले घाँस, बहुवर्षीय घाँसमा हिउँदे र वर्षे मिलाएर लगाउनु पर्दछ । सामुदायिक जंगलहरूमा समेत व्यवस्थित तरिकाले उन्नत जातका घाँसहरूको खेती गरी आवश्यक घाँस उपलब्ध गराउन सकिन्छ ।

१. डाले घाँसहरू

किम्बु, चुलेग्रो, इपिल-इपिल, दुधिलो, भीमल, बडहर, टाँडी, कोइरालो, निमारो आदि ।

२. बहुवर्षीय घाँसहरू

:नेपियर, स्टाइलो, अमूसो, सेटारिया, मोलासेस, पास्पलम, क्लोभर, राईघाँस, कक्सफुट, सुडान, कुडुज, डिस्मेडियम आदि ।

३. हिउँदे घाँसहरू :

जै, सानो केराउ, बर्सिम, भेच आदि ।

४. वर्षे घाँस

टियोसेन्टी, काउपी, बाज्रा, मकै, भट्मास आदि ।

एक वर्षे घाँस उत्पादन प्रविधि

यस्तो प्रकारको घाँस वर्षे पिच्छे लगाइरहनु पर्छ । नेपालमा लगाउन सकिने र पशुको लागि उपयुक्त घाँसहरूमा वर्षिम, जै, सर्गम, टियोसेन्टी, केराउ, बाज्रा, भट्मास, बोडी पर्दछन् । घाँस लगाउँदा कोसा लाग्ने र नलान्ने घाँसहरू मिलाएर लगाएमा माटोको उर्वरा शक्ति कायम रहनुको साथै पशुलाई आवश्यक पर्ने प्रोटिन, कार्बोहाइड्रेडको अनुपात पनि मिल्न जान्छ ।

क) हिउँदे घाँस उत्पादन :

उपयुक्त एक वर्षे हिउँदे घाँसमा बर्सिम, जै, केराउ, भेच आदि पर्दछन् । यी भुईँघाँसहरू लगाउँदा मिश्रित तरिकाले लगाउन सकिन्छ । मिश्रित खेती गर्दा माथि उल्लेख गरे अनुसार माटोको उर्वरा शक्ति समेत बर्चस्व जान्छ । हिउँदे घाँसको वीउलाई असोजदेखि मार्चसम्म छरी हिउँदको समयमा प्रयोग गर्न सकिन्छ ।

ख) वर्षे घाँस उत्पादन

एक वर्षे घाँसमा भट्मास, मकै, मकैचरी, जोआर, बाजरा, बोडी आदि पर्दछन् । वर्षे घाँसका वीउलाई सामान्यतया वर्षा याममा घाँसको रूपमा प्रयोग गर्न सकिन्छ ।

बहुवर्षे घाँस उत्पादन प्रविधि

यस्तो प्रकारको घाँस एक पटक लगाएपछि वर्षौंसम्म घाँस उत्पादन गर्न सकिन्छ । यस्तो घाँस हैसियत विभिन्नको सार्वजनिक चरन, सामुदायिक वन, खोलाको वगर, खेतवारीको डील कान्ता आदिमा लगाउन सकिन्छ । पशुको लागि उपयुक्त बहुवर्षीय घाँसहरूमा नेपियर, स्टाइलो, अमूसो, राई घाँस, सेतो क्लोभर, ज्वाइन्ट भेच, पास्पलम, मोलासेस, सेटारिया, कक्सफुट, कुडुज, ग्लाईसिन, सेन्ट्रोसिमा, सिराट्रो, डिस्मेडियम, ल्याबल्याव आदि हुन् । यसरी सामान्यतया वर्षे घाँसलाई फागुन-चैत्रमा छरिन्छ भने, हिउँदेघाँसलाई आश्विन कार्तिकमा छरिन्छ । वीउको आकार मकैको दाना जस्तो छ भने प्रति हेक्टर ४०-५० के.जी. सम्म वीउ लाग्छ । वर्षिमको वीउ जस्तो छ भने २०-२५ के.जी. सम्म लाग्छ । पहाडी र जमिन खेतीको लागि प्रयोग गर्ने ठाउँमा बहुवर्षे घाँस खेतीमा जोड दिनुपर्छ ।

मिश्रित खेती

घाँस खेती गर्दा मिश्रित तरिकाले गर्दा एकातिर माटोको उर्वरा शक्ति बढ्छ भने अर्कोतिर पशुलाई पौष्टिक तत्व पनि प्रयाप्त प्राप्त हुन्छ । जस्तै, हिउँदे मिश्रित खेती: जै र भेज, जै र सानो केराउ । वर्षे: टियोसेन्टी र बोडी, मकै र बोडी, मकै र भट्मास आदि ।

२४. खाद्य प्रविधि तथा गुण नियन्त्रण विभाग

उद्देश्य:

- वस्तुहरूको उत्पादनस्तरदेखि विक्रीवितरणसम्म शुद्धता कायम गरी उपभोक्ताहरूको हकहितको संरक्षण गर्न गुण नियन्त्रण सेवा परिचालन गर्ने ।
- दाना ऐन, २०३२ लाई क्रियाशील गराई स्वस्थ एवं स्तरयुक्त दाना आपूर्तिमा वृद्धि ल्याई पशुपालन व्यवसायमा टेवा पुर्‍याउने ।
- खाद्य प्रशोधन संरक्षण तथा प्याकेजिङ र पोष्ट हार्भेष्ट प्रविधिहरूको विकास, अनुशरणीय अनुसन्धान एवं परामर्श सेवा तथा तालिम मार्फत कृषिजन्य खाद्य व्यवसाय एवं प्रशोधन उद्योगको प्रवर्द्धन गर्ने ।
- पोषणयुक्त खाद्य वस्तुहरूको पहिचान, पोषकतत्व विश्लेषण, परिकार विकास र पोषण शिक्षाजस्ता कार्यक्रमहरू संचालन गरी जनताको पोषणस्तर बढाउन सहयोग पुर्‍याउने ।

कार्य क्षेत्र:

क) खाद्य गुण नियन्त्रण:

- नेपालमा ७५ वटै जिल्लामा खाद्य ऐनरनियमावली क्रियाशील गर्ने र गुण नियन्त्रण प्रणालीसँग सम्बद्ध पक्षहरूको बीच समन्वय गरी खाद्य गुण नियन्त्रण कार्यक्रम प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्ने ।
- खाद्य वस्तुहरूको न्यूनतम अनिवार्य गुणस्तर लागू गर्दै जाने ।
- दाना तथा दानाजन्य वस्तुको स्तरीय उत्पादन बढाउन दाना ऐनलाई प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्ने ।
- खाद्य वस्तुको ग्रेडस्तर निर्धारण गरी श्रेणीकरण तथा प्रमाणीकरण गर्ने व्यवस्था लागू गरी स्तरयुक्त उत्पादनमा जोड दिने ।
- खाद्य वस्तुहरूको उत्पादनमा स्वास्थ्य एवं गुणात्मक सुधार ल्याई डब्लू.टि.ओ.को अवधारणा अनुरूप Sanitary and Phyto-Sanitary/Technical Barrier to Trade को स्तरअनुसार आन्तरिक उपभोगमा सुधार र बाह्य बजारमा प्रतिस्पर्धा गर्नसक्ने तुल्याउने ।
- स्थानीय निकाय तथा नगरपालिकाहरूका जाँचकीहरूलाई खाद्य निरीक्षण तालिम दिई गुण नियन्त्रण सेवा संचालनमा प्रभावकारीता ल्याउने ।
- वर्तमान केन्द्रीय प्रयोगशालाको विश्वासनियता अभिवृद्धि गर्दै निजी प्रयोगशालाको भूमिकालाई समेत आवश्यकतानुसार सक्रिय गराउँदै लैजाने ।

ख) खाद्य प्रविधि विकास तथा तालिम:

- फलफूल तथा तरकारीजन्य, खाद्यान्न, माछा मासु तथा दूध एवं दुग्ध पदार्थमा आधारित व्यावसायिकस्तरको प्रविधि प्याकेजहरूको विकास एवं पहिचान गरी प्रविधि परामर्श तथा प्रचारप्रसार गर्ने ।
- आधुनिक प्रशोधन प्रविधि जस्तै: बायो-टेक्नोलोजी, सोलार-ड्रायर, कूल-चेम्बर तथा छथ एचयमगअतक हर्को सदुपयोग सम्बन्धी उपयुक्त प्रविधिहरूको विकास एवं विस्तार गर्ने ।
- फलफूलजन्य पदार्थहरूको ढुवानी तथा कर्मा पिभ अध्ययन, स्न्याक्स फुड्सको कर्मा पिभ तथा भण्डारण अध्ययन र प्याकेजिङ मेटेरियल्सहरूको स्तर एवं उपयोगिता अध्ययन गरी प्रविधि प्रोफाइल तयार गर्ने ।
- फलफूल, खाद्यान्न, माछा, मासु र दूध तथा दुग्ध पदार्थसम्बन्धी प्रविधि प्याकेजहरूमा आधारित सीप विकास (स्वरोजगारमूलक) तालिमहरू प्रदान गरी संभाव्यता उच्चमी व्यवसायी विकास गरी खाद्य औद्योगीकरणमा टेवा पुर्‍याउने ।

ग) खाद्य पोषण:

- दुर्गम पहाड तथा तराईमा बस्ने जनजाती र समुदायमा विद्यमान रहेको पोषण स्थितिबारे समीक्षणरअध्ययन गर्ने ।
- कृषिजन्य खाद्य वस्तुहरूको पौष्टिक तत्व पहिचान गरी खाद्यतत्व तालिका निर्माण गर्ने ।
- सस्तो बाल आहार परिकार तथा स्कूल जाने स(साना बाल बालिकाहरूको खाजाको लागि परिकारहरूको विकास गर्नुका साथै खाद्य पोषण शिक्षाको प्रचार प्रसार गरी कुपोषण न्यूनीकरण गर्न सघाउ पुर्‍याउने ।

STANDARD HEIGHT AND WEIGHT OF MEN AND WOMEN

Height Feet /Inches	Men Kg	Women Kg	Maximum weight one may reach
5'		51 - 54	Upto the age of 30 years 10% above standard
5'1"		52 - 55	
5'2"	56 - 60	53 - 57	
5'4"	59 - 64	56 - 60	
5'5"	61 - 62	58 - 61	Between 30-35 years Standard is optimum weight
5'6"	69 - 65	61 - 65	
5'7"	64 - 69	62 - 67	
5'8"	66 - 71	64 - 69	
5'9"	68 - 73	66 - 70	Above 35 years weight should be 10 % below standard
5'10"	69 - 74	67 - 71	
5'11"	71 - 76	69 - 74	
6'	73 - 79		
6'1"	75 - 81		
6'2"	78 - 84		
6'3"	80 - 86		

विभिन्न पौष्टिक तत्वहरूको दैनिक आवश्यकता तालिका

समुह	शारीरिक तौल	क्यालोरी	प्रोटीन	चिल्लो वस्तु	क्याल्सियम	फलाम	भिटामिन ए
------	-------------	----------	---------	--------------	------------	------	-----------

	किलो ग्राम		(ग्राम)	ग्राम	मिलिग्राम	मि.ग्रा.	रेटिनोल माइक्रो ग्राम	केरोटिन माइक्रो ग्राम
स्वास्ती मानिस	५०						६००	२४००
सामान्य काम		१,८७६	५०	२०	४००	३०		२४००
मध्यम काम		२,२२५	५०		४००	३०		२४००
भारी काम		२९२५	५०		४००	३०		२४००
गर्भवती	५४	३००	१५	३०	१०००	३८	६००	२४००
दुध खुवा उने		५५०	२५	४५	१०००	३०	९५०	३८००
काखे बच्चा ०-६ महिना	४.६	१०४ प्रति किलो तौल	२.०५ प्रति किलो		५००		३५०	१,२००
७-१२	७	९४ प्रति किलो तौल	१.६५ प्रति किलो		५००		३५०	१,२००

- खाद्य प्रविधि तथा गुण नियन्त्रण विभाग र अन्तर्गतका क्षेत्रीय खाद्य प्रविधि तथा गुण नियन्त्रण कार्यालयहरूबाट सर्वसाधारणहरूले देहायवमोजिमका सेवा पाउँछन् ।
- ☐ खाद्य उद्योग स्थापनाका लागि निशुल्क परामर्श सेवा
- ☐ खाद्य पोषणसम्बन्धी विभिन्न विषयमा निशुल्क परामर्श सेवा
- ☐ कृषिजन्य उत्पादन वा खाद्य पदार्थको प्रयोगशाला विश्लेषण सेवा
- ☐ खाद्य प्रविधि, प्रशोधन, संरक्षणका बारेमा निशुल्क तालिम
- ☐ खाद्य गुण नियन्त्रण, एस पी एस, खाद्य पदार्थको राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय गुणस्तरबारे जानकारी

25. SOME IMPORTANT FORMULAE

Fertilizer Dose Calculation :

- Kilogram per Hectare = $\frac{R \times L}{N} \times 100$
- Kilogram per Ropani = $\frac{R \times L}{N} \left(\frac{100}{20} \right)$
- Kilogram per Katha = $\frac{R \times L}{N} \left(\frac{100}{30} \right)$

Where R = Recommended dose of fertilizers

L = Land area

N = Nutrient content in fertilizer materials

Seeds Purity and Germination

$$TV = \frac{G \times P}{100}$$

TV = True value

G = Germination capacity

P = Purity

- Seed Germination % = $\frac{\text{Number of seeds germinated}}{\text{Number of seeds put for germination}} \times 100$
- Amount of seed required (kg) = $\frac{\text{seed rate (kg/ha)} \times \text{Area in sq.m.}}{\% \text{ germination} \times \% \text{ filled grains}}$
- Grain yield (Y) = $\frac{\text{Grain wt.}}{\text{Area}}$
- Adjusted Grain Yield (Weight) = A x Y

$$\text{Where A} = \frac{100 - M}{86}$$

Where M = moisture contained in percentage of grain weight (usually taken at 14% in rice)

Live Weight Estimation :

○ *Cattle / Buffalo*

$$\text{Live weight (lbs)} = \frac{(\text{girth inch})^2 \times \text{body length (inch)}}{300}$$

$$\text{In kg (LW)} = 1.74 \times \text{body length (cm)} + 1.05 \times \text{girth (cm)} - 71.1$$

○ *Goat*

$$\text{LW (Kg)} = \frac{(\text{girth cm})^2 \times \text{body length (cm)}}{10,500}$$

○ *Sheep*

$$\text{LW (Kg)} = \frac{(\text{girth cm})^2 \times \text{body length (cm)}}{12,000}$$

Dry Matter (Animal Nutrition)

○ $\% \text{ DM} = \frac{\text{Dry weight}}{\text{Wet weight}} \times 100$

○ $\% \text{ Moisture} = \frac{\text{Wet weight} - \text{Dry weight}}{\text{Wet weight}} \times 100$

• $\text{Digestibility of nutrient} = \frac{\text{Kg nutrient eaten} - \text{Kg in faeces}}{\text{Kg nutrient eaten}} \times 100$

• $\text{Protein efficiency ratio (PER)} = \frac{\text{Weight gain (gm)}}{\text{Protein intake (gm)}}$

• $\text{Biological value (BV)} = \frac{\text{Re tained Nitrogen}}{\text{Absorbed Nitrogen}} \times 100$

• $\text{Net protein utilization (NPU)} = \frac{\text{Re tained Nitrogen}}{\text{Intake of N}} \times 100$

$\text{Degradability of dietary protein} = 1 - \frac{\text{Dietary protein entering duodenum}}{\text{Total dietary protein intake}}$

Pesticide Application Formulae

$$\text{WP required (kg)} = \frac{\% \text{ a.i. desired} \times \text{specified spray volume (liters)}}{\% \text{ a.i. in WP}}$$

$$\text{Liters of EC required} = \frac{\% \text{ a.i. desired} \times \text{specified spray volume (liters)}}{\% \text{ a.i. in commercial EC}}$$

$$\text{Weight of WP, dust or granules required (Kg)} = \frac{\text{Recommended rate (kg/ha)} \times \text{Area (ha)} \times 100}{\% \text{ a.i. in WP, dust or granules}} \text{ or}$$

$$\text{Weight of WP, dust or granules required (Kg)} = \frac{\text{Recommended rate (kg/ha)} \times \text{Area (sq.m.)}}{\% \text{ a.i. in WP, dust or granules} \times 100}$$

$$\text{Liters EC required} = \frac{\text{Recommended rate (kg/ha)} \times \text{Area (ha)} \times 100}{\% \text{ a.i. in commercial EC}} \text{ or}$$

$$\text{Liters EC required} = \frac{\text{Recommended rate (kg/ha)} \times \text{Area (sq m)}}{\% \text{ a.i. in commercial EC} \times 100}$$

Where, WP = Wettable Powder

EC = Emulsifiable Concentrate

a.i. = Active Ingredient

Valuation of cost and benefits of a project

- Annual Depreciation of Capital Equipment

$$D = \frac{a - b}{c}$$

Where, a = Original cost

b = Junk value

c = Expected life of asset (useful years).

- Depreciation (Sinking Fund Method)

$$D = \frac{R(C - S)}{(1 + R)^N - 1}$$

Where, D = Rate of depreciation per year

R = Rate of interest on accumulated fund

C = Total cost of machine

S = Scrap value

N = No. of years of life of machine

- Discounting Income $PV = \frac{q}{(1 + r)^n}$

Where, Pv = Present Value of the future amount

q = Amount to be spent at a future date

r = Rate of interest

n = Number of years in future when money is to be spent

$$\text{Net Present Value (NPV)} = \sum_{t=1}^{t_n} \frac{B_t - C_t}{(1+i)^t}$$

Where, B_t = Benefits in each year (benefits at year t)

C_t = Costs in each year or at year t

t = 1, 2, ..., n (number of years)

i = Interest rate or discount rate

$$\bullet \text{ Internal Rate of Return (IRR)} = Li + \frac{(Hi - Li)NPVatLi}{NPVatLi - NPVatHi}$$

Where Hi = higher discount rate

Li = Lower discount rate.

रूपान्तरण तालिका

नाप			
१ से.मी.	१० मि.मी.	१ फूट	१२ इन्च
१ मीटर	१०० से.मी.		३०.४८ से.मी.
	३९.३७ इन्च	१ गज	३ फूट
१ कि.मी.	१००० मीटर		९९.४४ से.मी.
१ इन्च	२.५४ से.मी.	१ माइल	१७६० गज
		१.६ कि.मी.	
			८ फर्लाङ
तौल			
१ ग्राम	१००० मि.ग्रा.	१ मे. टन	१० क्विन्टल
१ कि.ग्रा.	१००० ग्राम	१ मन	३७.३२ कि.ग्रा.
	२.२ पाउण्ड		४० सेर
१ पाउण्ड	१६ औंस १ धानी		२.२७ कि.ग्रा.
१ औंस	२८.३५ ग्राम		५ पाउण्ड
१ क्विन्टल	१०० कि.ग्रा.	१ सेर	४ पाउ
आयतन			
१ लिटर	१००० मि.लि.	१ पाथी	४५.४६ मि.ली.
	०.२२ ग्यालन		४.५ लिटर
१ मुरी	२० ग्यालन		८ माना
	९०.९ लिटर		
क्षेत्रफल			
१ हेक्टर	१०,००० व.मी.	१ धुर	१८२.२५ वर्ग फीट
	२.४७ एकड़	१ कठ्ठा	२० धुर
	१.४८ बिघा	१ बिघा	२० कठ्ठा
	१९.६६ रोपनी		१३.३९ रोपनी
	३० कठ्ठा	१ एकड़	०.४ हेक्टर
			४३५६० वर्ग फीट
१ रोपनी	५४७६ वर्ग फीट		८ रोपनी
	५०८.५ वर्ग मीटर		
	१६ आना		
१ आना	१६ दाम		
१ दाम	४ पैसा		
तापक्रम			
१ सेन्टीग्रेड	(फरेनहाइट - ३२) × ०.५५५६		
फरेनहाइट	(सेन्टीग्रेड × १.८) + ३२		

मलखादः

१ किलो नाइट्रोजन = ४.८ किलो चिनी मल
२.२ किलो यूरिया मल

१ किलो फस्फोरस = ६.३ किलो सिंगल सुपर फस्फेट
= २.२ किलो ट्रिपल सुपर फस्फेट

१ किलो पोट्यास = १.७ किलो म्यूरेट अफ पोट्यास
= २.१ किलो सल्फेट अफ पोट्यास

अन्य :

१ पि. पि.एम = १ मिलिग्राम प्रति लिटर
= १ ग्राम प्रति १००० लिटर
= ०.०००१ प्रतिशत

१ प्रतिशत = १००० पि. पि.एम
= १० ग्राम प्रति लिटर

१ ग्राम प्रति लिटर = १००० पि. पि.एम
= ०.१ प्रतिशत

१ ग्राम प्रति १००० लिटर = १ पि. पि.एम
= ०.०००१ प्रतिशत

१ चिया चम्चा = ८० थोपा
= ५ मिलिलिटर

१ टेबुल (ठूला) चम्चा = ३ चिया चम्चा
= १५ मिलिलिटर

१ कप = १६ ठूलो चम्चा
= ८ औंस (१/२ पिन्ट)

स्रोत : तरकारी खेती , ज्ञान कुमार श्रेष्ठ

२६. फलफूल विरुवाहरूको सरकारी मूल्य सूची

विभिन्न फलफूल विरुवाहरूको सरकारी मूल्य सूची (मिति २०७०/११/१ बाट लागू हुने गरी)

(क) फलफूलको कलमी विरुवा

सि.नं.	फलफूलको नाम	उमेर (वर्ष)	उचाई (फिट)	संसोधित मूल्य (रु.)
१	स्याउ	२	२-३	४०
२	नासपाती	१-२	२-३	४०
३	आरु	१-२	१.५-३	३५
४	आरुखडा	१-२	१.५-३	३५
५	चेरी	१-२	१.५-३	३५
६	खुर्पाानी	१-२	१.५-२.५	३५
७	कागजीवदाम	१-२	१-२	३५
८	हलुवावेद	१-२	१.५-२.५	४०
९	कटुस	१-२	१-२	४५
१०	ओखर (दाते ओखर)	१-२	१-२	५०
११	पिकानट (चुच्चे ओखर)	१-२	१-२	५०
१२	लप्सी	१-२	२-४	५०
१३	किवी	१-२	१-२	१००
१४	सुन्तला	१-२	१.५-२.५	३५
१५	जुनार	१-२	१.५-२.५	३५
१६	कागती	१-२	१	३५
१७	निबुवा	१-२	१-२	३५
१८	भोगटे	१-२	१-२	३५
१९	चाक्सी	१-२	१-२	३५
२०	विमिरो	१-२	१-२	३५
२१	किन्नो	१-२	१.५-२.५	३५
२२	मुन्तला	१-२	०.७५-१.५	५०
२३	आंप (अविहायात)	१-२	१.५-३	१००
२४	आंप (अम्प्रपाली, मल्लिका)	१-२	१.५-३	७५
२५	आंप (अन्य जात)	१-२	१.५-३	४५
२६	लिचि	१-२	१-२	४०
२७	केरा (तन्तु प्रजनन)	१	१-२	१५
२८	अम्बा	१-२	१.५-२.५	२५
२९	अमला	१-२	१-२	३०
३०	एभोकाडो	१-२	१.५-३	४०
३१	सपोटा	१-२	२	३०
३२	लौकाट	१-२	१-२	३०
३३	जैतुन	१-२	१-२	४०
३४	फीजुवा	१-२	१-२	२५
३५	फ्लावरिङ पिच	१-२	१.५-३	३५

(ख) विभिन्न फलफूलको विजु विरुवा

सि.नं.	फलफूलको नाम	उमेर (वर्ष)	उचाई (फिट)	संसोधित मूल्य (रु.)
१	ओखर (दाते)	१-३	१-२	२५
२	चुच्चे ओखर (पिकानट)	१-२	१-२.५	२५
३	कागजीवदाम	१-२	१.५-२.५	२५
४	कटुस	२	१.५-२.५	२५
५	किवी	१-२	१-२	५०
६	सुन्तला	१-२	१.५-२.५	२०
७	कागती	१-२	१-१.५	२०
८	निबुवा	१-२	१-२	२०
९	चाक्सी	१-२	१-१.५	२०

१०	रुखकटहर	१	१-२	२०
११	नरिवल	१-२	१-२	१२०
१२	मेकाडेमियानट	१-२	१-२	३०
१३	एभोकाडो	१-२	१-२	२५
१४	सुपारी	१-२	१-२	२०
१५	काजु	१-२	१.५-२.५	२०
१६	मेवा स्थानीय(पोलिब्याग)	६ महिना	१-१.५	१०
१७	मेवा वर्णशंकर(पोलिब्याग)	६ महिना	१-१.५	१५
१८	अमला	१-२	१-२	१०
१९	सरीफा	१-२	१-२	१०
२०	काफल	१-२	१-२	१०
२१	कफी	८ महिना	१-२	१०
२२	कफी (पोलिब्याग)		१-२	१५
२३	अम्बा	१-२	१-२	१०
२४	वयर	१-२	१-२	१०
२५	बेल	१-२	१-२	१०
२६	जैतुन	१-२	१-२	१०

(ग) विभिन्न फलफूलको कटिङ्ग(जराबाल) विरुवा

सि.नं.	फलफूलको नाम	उमेर (वर्ष)	लम्बाई (फिट)	संसोधित मूल्य (रु.)
१	अनार	१	१.५-२.५	५०
२	अंगुर	१	१.५-२.५	१५
३	अजिर	१	१.५-२.५	१५
४	हेजलनट	१-२	१.५-२.५	१५
५	जैतुन	१-२	१-२	२०
६	भुईं ऐसेलु(स्ट्रबेरी) रनर पोलीब्याग	३-६ महिना	१	१५
७	भुईंकटहर	४ महिना	०.७५-१.५	१०
८	केरा(सकर्स)	३-६ महिना	१-२	१५

(घ) स्क्रीनघर (Screen House) भित्र उत्पादित प्रमाणीकरण गरेको सुन्तलाजात फलफूलको कलमी विरुवा

सि.नं.	फलफूलको नाम	उमेर (वर्ष)	उचाई (फिट)	संसोधित मूल्य (रु.)
१	सुन्तला	१.५-२.५	१.५-२.५	१२५
२	जुनार	१.५-२.५	१.५-२.५	१२५

(ङ) फलफूलको रुटस्टक विरुवा

सि.नं.	फलफूलको नाम	उमेर (वर्ष)	उचाई (फिट)	संसोधित मूल्य (रु.)
१	स्याउ	१-२	१.५-२.५	१०
२	इडी मयल	१-२	१-२	१०
३	केब एप्पल	१-२	१-१.५	१०
४	हाडे ओखर	१-२	१-२	१५
५	हलुवावेद	१-२	१-२	१०
६	चेरी	१-२	१.५-३	१०
७	तिनपाते सुन्तला	१-२	१-१.५	१०
८	लप्सी	१	१.५-२.५	१५
९	सिट्रन्ज	२	१-१.५	१०
१०	ज्यामिर	१-२	१-१.५	१०
११	आंप	१-२	१-२	१०
१२	किवी	१	१-१.५	३०
१३	आरु (स्थानीय)	१-२	१-१.५	१०
१४	जैतुन	१	१-१.५	१०

२७. मत्स्य विकास सेवा शुल्क
(मिति २०७१/११/१ बाट लागू हुने गरी)

विवरण	दर(रु.)
(क) मत्स्य बीज	
(१) फ्राई	
• कमन कार्प/गोटा	०।२५
• चाइनिज कार्प/गोटा	०।२५
• मेजर कार्प/गोटा	०।२५
• सौन्दर्य माछा/गोटा	२।५०
(ख) फिङ्गरीलिङ्ग (२-३ इन्च)	
• कमन कार्प/गोटा	०।७५
• चाइनिज कार्प/गोटा	०।७५
• स्थानीय मेजर कार्प/गोटा	०।७५
(ग) फिङ्गरीलिङ्ग (३ इन्चभन्दा बढी)	
• कमन कार्प/गोटा	१।५०
• चाइनिज कार्प/गोटा	१।५०
• स्थानीय मेजर कार्प/गोटा	१।५०
(घ) ह्याचलिङ्ग	
चाइनिज कार्प/लाख	२५००
भाकुर/लाख	२५००
रहु, नैनी/लाख	२०००
(ख) खाने माछा* / के.जी. औषत मूल्य (कमन/ग्रास कार्प/भाकुर/सिल्वर/विगहेड/रहु/नैनी/टिलापिया)	न्यूनतम १५०

*द्रष्टव्य: खाने माछाको मूल्य जात र स्थान अनुसार फरक पर्ने भएकाले प्रस्तावित न्यूनतम दरमा नघट्ने गरी स्थानीय जिल्ला दररेट समितिको निर्णय अनुसार कार्यान्वयन हुने ।

२९. तरकारी विकास निर्देशनालय, खुमलटार
सरकारी फार्म/केन्द्रमा उत्पादित तरकारी बीउको मूल्य-सूचि
(मिति २०६७/५/३१ मा निर्धारण गरिएको)

क्र.सं.	तरकारी	जात	प्रति के.जी. मूल्य (रु.)	
			मूल बीउ	उन्नत बीउ
१	काउली	काठमाण्डौ स्थानिय	१५४०	७२०
		स्नोबल १६	१५४०	७२०
		किबो जाइन्ट	१५४०	८००
		दिपाली	१५४०	७१५
		ज्यापू	२०००	१०००
२	बन्दा	सबै जात (O.P.)	१०००	७१५
३	ब्रोकाउली	सबै जात (O.P.)	१५४०	७१५
४	र्याँठकोपी	क्वाइन्ट भियाना	१५४०	७१५
५	मूला	मिनो अर्लि	५००	३००
		चालिस दिने/चेतकी	५००	३००
		प्युठाने रातो	५००	३००
		क्वाइन्ट नेक	५००	३००
		टोकिनासी	८००	६००
६	सलगम	पर्पलटप	५००	२५०
		काठमाण्डौ रातो	६००	२५०
७	गाजर	न्यू कुरोडा	१४००	१०००
		नान्दीस	१४००	६५०

८	चुकन्दर	स्थानिय	१५००	२००
९	चम्सूर	स्थानिय	१५००	१५०
१०	पालुङ्गो	पाटने	१०००	२५०
		हरियो	१०००	२००
११	रायो	मार्फा चौडा पात	१५००	६००
		खुमल चौडा पात	१०००	३००
		खुमल रातो पात	१०००	३००
		मनकामना	१०००	५००
		ताडुवा	१०००	३००
		बालाजु लोकल	१०००	३००
१२	स्वीसचार्ड	ससाग	७३५	३००
१३	जिरीको साग	ग्रेट लेक	७३५	२००
१४	बकुल्ला	स्थानिय	५००	२००
१५	लहरे सिमी	त्रिशूली	५००	३००
		चौमासे	५००	३००
१६	भयाङ्गे सिमी	कन्टेण्डर	५००	२००
		प्रोभाईडर	५००	२००
१७	तने बोडी	खुमल तने / सर्लाही तने	५००	२००
१८	केराउ	आर्केल	५००	१५०
		एन.एल.पि.	५००	१५०
		सिक्किम लोकल	५००	३००
१९	स्कवास	गे जुकिनी	३०००	१५००
२०	काँक्रो	भक्तपुर स्थानिय / कुसुले	५०००	३०००
२१	घिरोला	कान्तिपुरे / पुसा चिल्लो	३०००	२१५०
२२	चिचिण्डो	स्थानिय	२०००	१५००
२३	करेला	कोयम्बटुर लङ्ग	३०००	१५००
		पुषा दोमौसमी	३०००	१२००
२४	फर्सि	स्थानिय	२०००	१२००
२५	लौका	स्थानिय	३०००	२०००
		पि.एस.पि.एल.	३०००	१५००
२६	कुभिण्डो	स्थानिय	२०००	१२००
२७	तरबुजा	सुगर बेबी	३०००	१५००
२८	खरबुजा	स्थानिय	३०००	१५००
२९	पिरो खुर्सान्नी	सवै जात (O.P.)	३०००	२०००
		अकबरे	६०००	५५००
३०	भेंडे खुर्सान्नी	क्यालिफोर्निया वण्डर	९०५०	४१००
३१	भण्टा	सवै जात (O.P.)	९७००	१५००
३२	गोलभेंडा	मनप्रेकस	९७००	२०००
		सवै जात (O.P.)	९७००	३५००
		हाइब्रिड सिंजना		१०५०००
३३	रामतोरिया	सवै जात (O.P.)	६००	३००
३४	मैथि	कसुरी	१०००	४००
		स्थानिय	१०००	४००
३५	धनिया	स्थानिय	५००	३००
३६	सुप	स्थानिय	७००	४००
३७	प्याज	रेड क्रियोल	२०००	११००
		नासिक रेड	१०००	५००
		नासिक ५३	१०००	४००
		एग्री फाउण्ड डार्क रेड	२०००	१०००

३८	कुरिलो	मेरी बाशिङ्गटन स्थानिय	४०००	२०००
३९	चाईनिज बन्दा	सवै जात (O.P.)	१०००	६००
४०	आलुको बीयाँ	टि.पि.एस.	-	२५०००
४१	अदुवा	सवै जात	-	१००
४२	वेसार	सवै जात	-	१००
४३	अलैंची	सवै जात	-	२५००

२९. किसान कल सेन्टर

सार्वजनिक कृषि प्रसार सेवा मात्र पन्छ प्रतिशत किसानको पहुँचमा रहेको वर्तमान अवस्थामा कृषिमा आश्रित देशका भण्डै दुई तिहाई किसानहरूको जीवनस्तर सुधारी कृषि पेशालाई मर्यादित र सम्मानजनक बनाउन कृषि उत्पादन र उत्पादकत्व बढाउनु अपरिहार्य छ। खाद्य सुरक्षा राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय सरोकारको विषय हुनुका साथै खाद्य सुरक्षा जनताका नैसर्गिक अधिकार समेत भएको सन्दर्भमा परम्परागत कृषि प्रणालीलाई सूचना प्रविधि र विज्ञानमा आधारित व्यवसायमा विकास गर्न र आधुनिक संचार माध्यमको प्रयोग मार्फत विषय विशेषज्ञको सल्लाह अनुसार कृषि व्यवसाय संचालन एवं कृषिका वाली वस्तु आदिमा लाग्ने विभिन्न रोगहरू एवं समस्या समाधान गर्ने, गराउने अभिप्रायले किसान कल सेन्टरको स्थापना तथा संचालन गरिएको हो।

उद्देश्य

- (१) किसान र कृषि व्यवसायीका वाली, पशुवस्तुहरू तथा व्यवसाय सम्बन्धी समस्याहरूलाई आधुनिक संचार माध्यमको प्रयोग मार्फत विषय विशेषज्ञको सल्लाह बमोजिम समाधान गर्ने
- (२) सूचना प्रवाहमा भौगोलिक विकटताले पारेको असरलाई न्यून पारी न्यायपूर्ण सेवा प्रवाह प्रणाली स्थापना गर्ने।

कार्यहरू

- (१) कृषि उत्पादन तथा उत्पादकत्व वृद्धि गर्ने प्रविधि बारे कृषक/कृषि, उद्यमी/कृषि, व्यवसायी/कृषि प्रसार कार्यकर्ता एवम् अन्य सरोकारवालाहरूलाई जानकारी गराउने,
- (२) कृषि उपजहरूको सम्भाव्य बजारका बारेमा जानकारी गराउने,
- (३) कृषिमा आधारित संरक्षण एवं प्रशोधन प्रविधिहरूबारे जानकारी गराउने,
- (४) अवकाशप्राप्त कृषि प्राविधिक, विश्वविद्यालयका विज्ञ एवं अनुसन्धानकर्ताको ज्ञान सीपलाई किसान समक्ष पुर्याउने,
- (५) कृषि प्रसार सेवालाई व्यापकता दिने,
- (६) कृषकहरूबाट गुनासो संकलन गर्न आवश्यक व्यवस्था मिलाउने।

कर्मचारी तथा विज्ञ व्यवस्थापन

- (१) सेन्टरको दैनिक व्यवस्थापकीय कार्य संचालनका लागि कृषि सेवामा कार्यरत बरिष्ठ कृषि अधिकृत सहित कृषि अधिकृत एक जना, प्राविधिक सहायक एक जना, अन्य सहयोगी कर्मचारी एक जना निश्चित अवधिका लागि कृषि विकास मन्त्रालयबाट काजमा खटाईनेछ। सूचना प्रविधि सम्बन्धी प्राविधिक एक जनालाई करारमा राख्ने व्यवस्था मिलाईनेछ। साथै, सेन्टरको संचालनको अवस्था र आवश्यकताको आधारमा अन्य कर्मचारी थप गदै लगिनेछ।
- (२) कृषि सेवा अन्तर्गत विभिन्न विषयमा विज्ञता हाँसिल गरेका सेवा निवृत्त वा कार्यरत वा विभिन्न संघ/संस्थाहरूमा आबद्ध कृषि विज्ञहरूको सेवा लिईनेछ।
- (३) सेन्टरले कृषिसँग सम्बन्धित विभिन्न विषयका विज्ञहरूको सूची तयार गर्नेछ र आवश्यकता अनुसार सेन्टरका लागि सेवा लिनेछ।

किसान कल सेन्टर टोल फि नम्बर : ९६६००९१५०००

रेडियो नेपाल र नेपाल टेलिभिजनबाट प्रसारण हुने कृषि कार्यक्रमको समय तालिका

क्र.सं	वार/दिन	रेडियो कृषि कार्यक्रम (साँझ ६:४० - ६:५५)	टेलिभिजन कृषि कार्यक्रम (साँझ ६:४० - ६:५५)
१	आइतबार	साप्ताहिक कृषि गतिविधि	कृषि संवाद
२	सोमबार	सफलताको कथा	नविन कृषि प्राविधि
३	मंगलबार	कृषि सहकारी र खाद्य पोषण	कृषकसँग प्राविधिक
४	बुधबार	कृषि संवाद	सफलताको कथा/कृषि वृत्तचित्र
५	बिहीवार	कृषकको सरोकार	हाम्रो सेवा कृषकको सरोकार
६	शुक्रबार	जे.टि.ए. र वृद्धी आमा	साप्ताहिक कृषि गतिविधि
७	शनिबार	रेडियो पत्रिका	कृषि टेलि सिरियल

प्रकाशक

नेपाल सरकार

कृषि विकास मन्त्रालय

कृषि सूचना तथा संचार केन्द्र

हरिहरभवन, ललितपुर

फोन : ०१-५५२५६९७, ५५२२२४८, फ्याक्स : ०१-५५२२२५८

किसान कल सेन्टर टोल फि नम्बर : १६६००९९५०००, मोबाइल एप्स : AICC

E- mail : agroinfo@wlink.com.np

Website: www.aicc.gov.np